

ISSN 1728-550X

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Халықаралық өмір және саясат» сериясы

Серия «Международная жизнь и политика»

№1(36), 2014 ж.

Алматы, 2014

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ

«Халықаралық өмір және саясат»
сериясы
№1(36), 2014 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2002 ж. бастап шығады.

Бас редактор:

ҚР ХҒА акад., т.ғ.д., проф.

Е.А. КУЗНЕЦОВ

Бас ред. орынбасары:

з.ғ.д., ассоц. проф. А.А. Сабитова

Редакция алқасы:

проф. **Victor Pou** (Испания),

з.ғ.д., проф. **Р.Ф. Мамедов** (Әзірбайжан),

з.ғ.д., проф. **Л.Д. Тимченко** (Украина),

з.ғ.д., проф. **Barbara Janusz-Pawletta**

(Германия),

саяси ғ.д., доц. **Ж.К. Симтиков,**

саяси ғ.д., доц. **А.К. Құрманғали,**

саяси ғ.к., доц. **Т.Н. Чумаченко,**

К.И. Исағалиев

(ҚР еңбегі сіңген дипломат),

з.ғ.д., проф. **Р.М. Валеев** (Ресей)

Жауапты хатшы:

аға оқытушы **А.Қ. Көлбаев**

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2014

Қазақстан Республикасының мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген №10105 - Ж

Басуға 04.04.2014 қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 17 е.б.т.

Таралымы 300 дана. Тапсырыс 67.

050010, Алматы қаласы,

Достық даңғылы, 13.

Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ**

**ӘЛЕМДІК САЯСАТ ПЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАҢА ГЕОСАЯСИ
ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН**

**КАЗАХСТАН В НОВЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ
РЕАЛИЯХ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ И
МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**

Кузнецов Е.А., Чумаченко Т.Н. Предстоящие президентские выборы в Афганистане.....	3
Симтиков Ж.Қ. «Мәңгілік Елге» бастайтын бағдаршам....	11
Нүрпейіс Т.Ә. «Мәңгілік Ел» – Ұлт болашағының Ұлы жолы.....	14
Сембинов М.К. Дипломатия и дипломатическая служба в империи Чингисхана и его потомков.....	20
Белялов А.А. К годовщине вывода советских войск из Афганистана.....	24
Pawletta Roman F. The geopolitics of the United States.....	27
Baiturbayeva A.T. USA in international organizations.....	32
Чумаченко Т.Н. Международные переговоры: понятие и типология на современном этапе.....	36
Дакенов М. Экономикалық әлуеметтанудың зерттеу объектісінің мәні.....	40
Канафина Г.Е. Социальная политика по Посланию президента РК народу Казахстана "Казахстанский путь-2050: единая цель, единые интересы, единое будущее".....	50
Сабитова Ш.А. О роли СМИ в международном праве.....	55
Нүрпейіс Т.Ә. Нәзір Төреқұлов – қазақтан шыққан тұңғыш кәсіби дипломат.....	58
Кульбаев А.К. О проблемах государственной религиозной политики РК.....	62
Жабелова Т.Е. Құқықтық мемлекеттегі адам құқықтарының қорғалуы мәселесі.....	65
Дакенов М. Экономикалық мәдениеттің кейбір тұстары....	69
Сайрамбаева Ж.Т., Кеншинбаева Л. Құбыр көлігі арқылы тасымалдауды ТМД шеңберінде құқықтық реттеу мәселелері	73
Белялов А.А. К вопросу о терроризме.....	78
Төлегенов Т.З. Ұлттық ой-сананы қалыптастыру саясаты және оның ерекшеліктері.....	82
Жабелова Т.Е. Азаматтық алу мәселелерінің халықаралық-құқықтық қырлары.....	86
Садвакасова Ж.Қ. Білім алу құқығының – адам құқықтары жүйесіндегі алатын орны.....	89
Ордабаева А.Б. Актуальные вопросы защиты прав детей-сирот в Республике Казахстан.....	94
Кужукеева Н.С. Международно-правовые основы деятельности Казахстана в Центрально-Азиатском регионе в борьбе с международным терроризмом и религиозным экстремизмом.....	96
Ордабаева А.Б. Проблемы международной защиты прав детей во время вооруженного конфликта.....	101
Сабитова Ш.А. Об актуальных проблемах международно-правового регулирования СМИ.....	104

**Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая**

ВЕСТНИК

Серия
«Международная жизнь и политика»
№1(36), 2014 г.

Периодичность – 4 номера в год.
Выходит с 2002 года.

Главный редактор:
Акад. МАН ВШ, д.и.н., проф.
Е.А. КУЗНЕЦОВ

Зам. гл. редактора:
д.ю.н., ассоц. проф. А.А. Сабитова

Члены редколлегии:
проф. Victor Pou (Испания),
д.ю.н., проф. Р.Ф. Мамедов (Азербайджан),
д.ю.н., проф. Л.Д. Тимченко (Украина),
д.ю.н., проф. Barbara Janusz-Pawletta
(Германия),
д.полит.н., доц. Ж.К. Симтиков,
д.полит.н., доц. А.К. Курмангали,
к.полит.н., доц. Т.Н. Чумаченко,
К.И. Исагалиев
(заслуженный дипломат РК),
д.ю.н., проф. Р.М. Валеев (Россия)

Ответственный секретарь:
ст. преп. А.К. Кульбаев

© **Казахский национальный
педагогический университет
им. Абая, 2014**

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
Республики Казахстан
8 мая 2009 г. №10105-Ж

Подписано в печать 04.04.2014.
Формат 60x84 1/8. Объем 17 уч-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 67.

050010, г. Алматы,
пр.Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат»
Казахского национального
педагогического университета имени Абая

Садвакасова Ж. К вопросу о профессиональной подготовке педагогических кадров: на примере РК и зарубежных стран	107
Нургалиева А. Қазақстан – ядролық қарусыздану саласындағы көшбасшы мемлекет.....	111
Мирхамитов М.П. К проблеме возникновения религиозного экстремизма на современном этапе.....	114
Турузбеков Н.П. Қазақстан Республикасындағы кеден саясатыніске асыру және кеден саласының мүмкіндіктері мен болашағы.....	121
Jamaluddin Rajab ughli, Sayrambaeva Zh. The role of Shanghai Cooperation Organization in Afghanistan.....	124
Дуйсенова И.С., Матакбаева Л.Х. Қазақстан Республикасындағы энергетикалық қауіпсіздік және «Баламалы жасыл» энергетика мәселесі.....	127
Төлегенов Т.З., Жарасов Д. Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев – Алаштың ардақтысы, аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, әрі әйгілі дипломат ретінде.....	131
Бойко А.Д., Сабитова Ш.А. Участие Республики Казахстан в международно-правовом сотрудничестве государств в сфере образовательного пространства.....	134

ӘЛЕМДІК САЯСАТ ПЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ ЖАҢА ГЕОАСЯСИ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН КАЗАХСТАН В НОВЫХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ МИРОВОЙ ПОЛИТИКИ И МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА

ПРЕДСТОЯЩИЕ ПРЕЗИДЕНТСКИЕ ВЫБОРЫ В АФГАНИСТАНЕ

Е.А. Кузнецов – д.и.н., профессор зав. кафедрой международных отношений КазНПУ им. Абая,
Т.Н. Чумаченко – к.полит.н., ст. преподаватель КазНПУ им. Абая

Мақала 2014 жылдың аяғында НАТО-ның әскерін шығару жоспарымен және 2014 ж. президенттік сайлау қарсаңындағы Ауғанстанның саяси жағдайын көрсетуге арналған. Мақалада президентке үміткер кандидаттарының ұстанымдары мен қарым-қатынастары және қалыптасқан сайлау блоктары ерекше назарға алынды. Зерттеуде сыртқы күштердің ұстанымдары және олардың аймақтағы геосаяси жағдайына тигізіп отырған әсері талдауға алынды

Тірек сөздер: Ауғанстан, президенттік сайлау, этносаяси коалициялар, сайлауға түсуші альянс, сыртқы саяси ықпалдар

Статья посвящена политической ситуации в Афганистане до президентских выборов в 2014 году и планы «post-2014» по выведению из Афганистана коалиционных войск НАТО к концу года. Статья акцентирует внимание на позициях и взаимоотношениях между кандидатами в президенты. Также данное исследование анализирует положение внешних сил и его влияние на геополитическую ситуацию в регионе.

Ключевые слова: Афганистан, президентские выборы, этнополитические коалиции, избирательные альянсы, внешнеполитическое влияние

The article is devoted to the political situation in Afghanistan before the presidential election in 2014 and the plans “post-2014”, when NATO combat troops have left Afghanistan by the end of 2014. This article focuses attention on the positions and relationships between presidential candidates. The research analyzes the position of the external powers and its influence on the geopolitical situation in the region.

Keywords: Afghanistan, presidential elections, ethnic and political coalitions, electoral alliances and political influence

Одной из точек столкновения и переплетения геополитических интересов различных государств на протяжении столетий остается Афганистан, который всегда имел ключевое геополитическое и стратегическое положение. И уже несколько поколений афганского народа выросли в обстановке непрекращающихся войн, следствием чего является самая низкая в мире продолжительность жизни в Афганистане.

Афганистан имеет много внутренних проблем, одной из которых является с одной стороны напряженность в межэтнических отношениях, а с другой стороны усиленное неприятие иностранного присутствия. На современном этапе афганское государство чрезвычайно децентрализованная страна, в условиях глобальной нестабильности готовится к двум важным событиям в политической жизни: президентским выборам и решению вопроса о выводе основного контингента сил НАТО из Афганистана.

Итоги этого процесса либо будут содействовать позитивным процессам в развитии афганского государства либо приведут к дестабилизации и новому витку напряженности и нестабильности во всем регионе. Именно поэтому интересен процесс избирательной гонки афганских лидеров и влияние на него стратегических интересов внешних сил, оказывающих большое влияние на внутривнутриполитическую ситуацию в стране и геополитическое положение в регионе.

Рассматривая внутривнутриполитическую борьбу за возможность прийти к власти в результате новых выборов в Афганистане, то можно согласиться с наблюдениями политологов, что в Афганистане условно по этнополитическим признакам сформировалось три блока, каждый из которых состоит из ряда группировок, что свидетельствует о поляризации афганской политики.

Один из блоков, это коалиция «Избирательный альянс Афганистана», состоящая из десятка политических групп, состоящих преимущественно из лидеров таджиков, хазарейцев и узбеков. Среди ключевых фигур в Избирательном альянсе можно отметить Абдуллу Абдуллу, Ахмада Зиа Масуда (бывшего вице-президента и брата таджикского командира Ахмад Шаха Масуда), генерала Абдул Рашид Дустума (бывшего лидера военизированного формирования этнических узбеков), Атта Мохаммад Нура (влиятельного губернатора провинции Балх), а также влиятельного лидера хазарейцев Мохаммада Мохакека. Большинство представителей этого блока выступают за децентрализованное правительство и за то, чтобы больше власти было передано провинциям [1].

Второй блок, это альянс 10 политических партий, состоящих в основном из пуштунских представителей, и названный, как «Форум национального понимания», который возглавляет депутат от Восточного Афганистана Пир Сайид Исхак Гелани – пуштун, сын бывшего лидера моджахедов. Эта группа еще не полностью обнародовала свой состав и пытается вовлечь больше влиятельных пуштунов, таких как Каюм Карзай, Али Ахмад Джалали – бывший министр внутренних дел, Залмай Халилзад – бывший посол США в Афганистане и Ираке, Ашраф Гани Ахмадзай – бывший министр финансов. Представители этого альянса, занимающих доминирующее положение в современной власти в Кабуле и выступают категорически против идеи децентрализованного правительства, естественно будут стремиться к президенту-пуштуну, с не пуштунами в качестве вице-президента и других ключевых игроков. В силу этого, можно говорить о возможной пуштуно-таджикской государственности Афганистана в случае их прихода к власти [2].

Третье политическое объединение регионального характера – Альянс восточных жителей Афганистана, состоящий из законодателей и старейшин из Восточного Афганистана во главе с Пиром Сайедом Исхаком Гейлани. Кроме того, политологи отмечают изменения составов в альянсах и формирование различных группировок по другим вариантам в течение избирательной компании, т.е. по принципу приверженности тому или иному лидеру.

Например, вокруг Абдуллы Абдуллы, который смог ввести в свою команду представителей двух противоборствующих группировок "Джамиат-э-Ислами" и "Хезб-э-Ислами". И считается, что из числа политической оппозиции он может составить конкуренцию «клану Карзая». Одним из его козырей является незапятнанная репутация политика, так как его личность никогда не фигурировала в коррупционных скандалах. Для укрепления своих позиций А.Абдулла пошел на союз с Мохаммедом Ханом, лидером Исламской партии Афганистана не приемлющим какого-либо стороннего присутствия в своей стране.

Ашраф Гани Ахмадзай имеющий много шансов побороться за пост президента, вступивший в союз с Сарваром Данишем – лидером хазарейцев, ранее являвшимся губернатором провинции Дайкунди и министром юстиции. Кроме того, соратником Ашрафа Гани является генерал Абдул Рашид Дустум – бывший полевой командир и лидер узбекской общины, контролирующей большую часть Севера Афганистана.

Следующий пример, это Залмай Расул, вступивший в союз с Ахмад Зиа Масудом (бывшим вице-президентом и братом убитого таджикского командира Ахмада Шаха Масуда) и хазарейкой Хабибой Сараби, которая была губернатором провинции Бамиан. Залмай Расул имеет традиционное семейное наследие, которое дает ему родовую поддержку, он считается хорошим стратегом, работавшим в сфере национальной безопасности. Каюм Карзай, отказавшись от участия в предвыборной гонке, выступил с поддержкой кандидатуры Залмая, таким образом, заявив о его поддержке «кланом Карзая». В свое время при выдвижении в кандидаты Каюм смог объединиться с узбеком Вахидулло Шахрани – бывшим министром, и хазарейцем Ибрагимом Касеми.

Влиятельный пуштунский депутат и религиозный деятель из Кабула Абдул Расул Сайяф, вступил в союз с влиятельным этническим таджиком, являющимся полевым командиром из Западного Афганистана Исмаилом Ханом (бывшим министром энергетики и водных ресурсов), а также с этническим узбеком Абдул Вахаб Эрфаном.

1 тур выборов в Афганистане был назначен на 5 апреля 2014 года, и регистрация кандидатов проводилась с 16 сентября по 6 октября 2013 года [3].

Баллотировались 27 кандидатов, и независимый ЦИК 22 октября по разным основаниям дисквалифицировала 16 из них, подтвердив участие только 11 кандидатов на начало 2014 года. При этом президент Хамид Карзай не вошел в этот список из-за ограничения президентских сроков [4].

Кандидаты в президенты представляют собой представителей различных политических сил:

- бывший министр иностранных дел и лидер Национальной коалиции Афганистана – Абдулла Абдулла, который считает что отсутствие безопасности в стране, следствием исключения моджахедов из правительства. Он считает что, если бы моджахеды были частью нынешней политической системы, сценарий защиты Афганистана был бы намного лучше, и не было бы никакой необходимости в присутствии международных сил в стране. А.Абдулла обещает расширить усилия по созданию Нового Кабула [5]. Как лидер оппозиции Абдулла Абдулла, имеющий хорошие отношения с Вашингтоном, что не устраивает региональных игроков.

- депутат парламента Афганистана в Народной ассамблее Афганистана (Холеси Джирга), председатель Национального комитета экономики Афганистана – Дауд Султанзой, который активно выступает за подписание пакта о безопасности с США.

- бывший советник президента Афганистана по вопросам обороны генерал Абдул Рахим Вардак. Получил военное образование в США. Был также командиром военных формирований Исламского фронта Афганистана. Был министром обороны и ответственным за реформу армии.

- Мухаммад Ашраф Гани Ахмадзай имеющий степень магистра по политическим наукам, получил в американском университете в Бейруте и вторую степень магистра по международным отношениям и антропологии в Колумбийском университете в США. В последние 2 года Ахмадзай был членом Высшего консультативного комитета проектов верховенства закона в программе депутатов США по международной юстиции, а также членом Высшего комитета проекта «Создание мира и безопасности в мире» организации «Брокинг». Кроме того, Ахмадзай бывший министр финансов и работник Всемирного банка, который выступает за единство и целостность, государственный суверенитет и получил 4 марта 2014 года поддержку от Социального совета восточных провинций в Кабуле. И еще один штрих, в начале 1990-х годов работал по России и был советником Анатолия Чубайса [6].

- Сардар Мохаммад НаDIR Наэм – член бывшей правящей династии Баракзай, внук короля Мохаммед Захир Шаха. После 1973 государственного переворота, где Мухаммед Дауд Хан сверг монархию, Наим переехал в Великобританию. Вернулся в Афганистан после 2001 года. Работал в качестве секретаря своего деда, Мухаммед Захир Шаха [7].

- Китбуддин Хилал – инженер с военно-техническим образованием, один из лидеров Исламской партии (Хизб-и-Ислами), основанной для борьбы еще с коммунистическим правительством Афганистана. Хилал был заключен в тюрьму Пул-и-Чархи по обвинению в антигосударственной деятельности, после освобождения бежал в Пакистан. Выступает за создание одного единого исламского государства. Хилал имеет опыт работы в государственных структурах, так как дважды был первым вице-президентом в 1993 и 1996 годах [8].

- Гул Ага Шерзай (Мухаммад Шафик Голь Ага Шерзай) – бывший лидер провинции Нангархар. Сын Хаджи Латифа известного полевого командира моджахедов 80-х годов XX века. В период между 2001-2003 гг. Гуль Ага Шерзай занимал пост губернатора провинции Кандагар, а также непродолжительное время был министром общественных работ. В 2004 году был назначен губернатором восточной провинции Нангархар и провёл большую работу по её восстановлению. За свой стиль правления получил прозвище «Бульдозер» [9].

- Абдул Расул Сайяф – исламист. В 1980-е гг. возглавлял фракцию моджахедов, известную как «Исламский союз освобождения Афганистана» (с 2005 года был реорганизован в партию «Исламская организация Афганистана «Дава»), получал поддержку из источников в арабских странах (особенно Саудовской Аравии), так как получил религиозное образование в исламских странах (его единомышленники обращаются к нему, как к «профессору Сайяфу»). С 1989 по 1992 года был премьер-министром Афганистана в изгнании. Кроме того, входил в Северный альянс, имея тесные связи с силами, противостоявшими альянсу. После окончания срока полномочий переходного правительства в Афганистане Сайяф дистанцировался от большинства своих вчерашних покровителей и поддержал на первых и вторых выборах президента Хамида Карзая. Занимает независимую позицию, поскольку не счел нужным присоединиться к Национальному фронту – главной силой оппозиции правительству Карзая. Являясь депутатом законодательного собрания Афганистана, призывает к амнистии моджахедов.

- Хедаят Амин Арсала – в 1969 году стал первым афганским сотрудником Всемирного Банка, где проработал 18 лет на различных должностях. В 1987 году присоединился к моджахедам и основал Национальный исламский фронт Афганистана. В период с 1989 по 1992 гг. являлся сотрудником министерства финансов правительства моджахедов в Пакистане. В 1993 году ненадолго стал министром иностранных дел правительства моджахедов в Кабуле. После свержения «Талибана» на Боннской конференции был назначен министром торговли и заместителем главы временного правительства Хамида Карзая. Чрезвычайная Лойя Джирга, которая на два года избрала главой переходного правительства Хамида Карзая, утвердила Хедаят Амина Арсалу на должности министра финансов. Амин Арсала с 2006 года работал в качестве советника президента по экономическим вопросам [10].

- Залмай Рассул – является этническим пуштуном из племени Мохаммадзай, имеет дипломы французского лицея "Истиклал" в Кабуле, Парижского медицинского института. Входит в союз с Ахмадом Зиа Масудом – бывшим вице-президентом и братом убитого таджикского командира Ахмада Шаха Масуда. С 2002 был министром гражданской авиации, затем советником президента Афганистана по вопросам безопасности до 2010 года, и после был министром иностранных дел. С одной стороны, Залмай Рассул считается одним из фаворитов выборов и приближенным лицом к Хамиду Карзаю, а также имеет поддержку союзников в северном и центральном Афганистане, считаясь умеренным политиком и компромиссной фигурой, и по материалам прессы его фигура уже была согласована с большинством глав стран региона.

С другой стороны, получивший французское образование и имеющий европейское мышление политик не вызывает раздражения и у Запада.

С третьей стороны, Рассул был представлен российскому президенту Владимиру Путину **13-14 сентября** 2013 году на саммите ШОС в Бишкеке, как возможный приемник Хамида Карзая [11].

- Каюм Карзай, старший брат президента Хамида Карзая, бизнесмен и политик, образование по политическим наукам получил в США. Однако 6 марта 2014 года официально отказался от участия в предвыборной гонке в пользу бывшего главы МИД Афганистана Залмая Расула [12].

Таким образом, число кандидатов в президенты за месяц до даты проведения выборов сократилось до 10 человек.

Избирательные компании в Афганистане и раньше проходили в атмосфере угроз и насилия. В 2009 году только в день выборов погибли 31 гражданское лицо и 21 представитель армии и полиции. И сейчас предвыборная кампания сопровождается насильственными и неожиданными смертями.

Например, только с начала февраля 2014 их количество возрастает. Так, 1 февраля 2014 года на западе Афганистана были убиты глава избирательного штаба с помощником политика Абдуллы Абдуллы. 1 марта этого же года в провинции Фарьяб на mine подорвался автомобиль главы избирательного штаба Абдуллы генерала Фарука. А середине февраля и сам кандидат в президенты пережил покушение. Ответственность за нападение взяли на себя талибы [13].

9 марта 2014 года неожиданно умер первый вице-президент Афганистана, маршал **Мохаммад Касим Фахим, который** являлся одним из авторитетных лидеров таджикской общины и не поддержал своего бывшего соратника по "Северному альянсу" экс-министра иностранных дел **Абдуллу Абдуллу**, а вошел в команду Хамида Карзая. Кроме того, он вел постоянные переговоры с двумя ведущими пуштунскими кандидатами **Залмаем Расулом** и **Ашрафом Гани Ахмадаем**, итогом которых могла стать победа на выборах смешанного пуштуно-таджикского альянса. Странная смерть маршала Фахима, серьезно подрывает позиции непуштунских политических сил на предстоящих выборах.

10 марта был совершен теракт у штаба Абдуллы Абдуллы в Герате, а 12 марта 2014 в провинции Фарьяб, что на севере Афганистана застрелены трое его представителей, которые возвращались с похорон Мохаммада Касима Фахима. В этом ряду можно вспомнить о серии убийств в 2010-2011 годах: бывшего президента **Бурханутдина Раббани**, генерала **Мохаммада Дауда Дауда**, губернатора Кундуза Инженера **Мохаммада Омара**, нескольких других таджикских лидеров, похожей на своеобразную "зачистку" непуштунского политического поля [14].

Иллюстрация претендентов на пост президента позволяет сделать выводы, что многие из них кроме своих собственных интересов имеют определенные отношения с внешнеполитическими игроками, преследующими различные политические цели. Очень важным вопросом напрямую связанным с выборами является участие внешних сил в этом процессе и, особенно в связи с предполагаемым выводом основных сил НАТО к концу 2014 года.

При этом перегруппировки внутренних игроков с внутренними силами Афганистана происходили несколько раз, что всегда отражается на геополитической обстановке в Центральной Азии.

Аналитики центрально-азиатских республик и в частности Таджикистана констатируют следующее: "Ситуация в Афганистане с самого начала ввода войск коалиции была сложной. Но если, раньше гражданская война носила чисто афганский характер, т.е. велась между различными военно-политическими группировками, а это было присуще Афганистану в 1992-2001 гг., то уже после 2001 г. во внутренней ситуации Афганистана начал доминировать еще один фактор – ожесточенное сопротивление оппозиции "Талибана" и его союзников, выступающих против присутствия иностранных войск в Афганистане" [15].

Исследователи отмечают, что кроме талибов на Севере появились другие экстремистские группировки: Исламское движение Туркестана (ИДТ), Союз "Исламский Джихад" (СИД), "Джамаат Ансаруллах", партия "Хизб-ут Тахрир аль-Ислами" и группировка "Джунд аль-Халифат", общее число которых составляет не менее десяти, и за некоторыми из них стоят внешние политические силы. Ситуация осложняется тем, эти структуры взаимодействуют и с контрабандистами и с рядом приграничных криминальных группировок. Пока все случаи трансграничного проникновения террористических групп в Центрально-Азиатский регион достаточно успешно пресекаются спецслужбами. Если ситуация в Афганистане дестабилизируется положение может измениться.

Для антитеррористической коалиции стран НАТО Афганистан, как впрочем, и для других внешнеполитических игроков, обладает идеальным местоположением, особенно с точки зрения закрепления своих позиций в регионе Центральной Азии с выходом на азиатский юг. По этому вопросу имеются несколько точек зрения.

Одна из них, страны НАТО во главе с США борются с международным терроризмом в лице «Аль-Каиды» и «Талибана» (хотя имеются версии, что движение моджахедов появилось не без американской помощи). И выход этих сил из Афганистана дестабилизирует ситуацию.

Вторая, которой придерживается подавляющее большинство не западных экспертов, заключается в том, что Афганистан, имеющий великолепное геополитическое расположение, необходим для контроля Ирана, России и Китая, – через укрепление влияния в Центрально-Азиатском регионе [16].

На сегодняшний день положение таково, что по различным оценкам талибы контролируют от 40% до 60% территорий Афганистана. Режим Хамида Карзая поддерживаемый НАТО, является нестабильным и не пользуется большим доверием. Экономика афганского государства становится все более наркозависимой. Однако это хороший повод расширения НАТО в целях укрепления безопасности региона, и большая возможность для США реализовать свои геополитические интересы.

Именно эта зависимость и подконтрольность США и является решающим фактором предстоящих выборов и их результатов.

При этом в американских расчетах присутствуют несколько вариантов развертывания событий вплоть до так называемого "плана Б" в Афганистане, предложенного в 2011 г. старшим научным сотрудником в Совете по внешним связям США Робертом Блэкуиллом [17].

При неспособности сил НАТО во главе с США противодействовать талибам, прочно обосновавшимся на юге и востоке страны, Блэкуилл предлагает смириться с этим фактом и расчленить страну на две части, официально признав власть талибов на контролируемых ими территориях. Он считает это наименьшим из зол, так как север и запад страны останутся подконтрольными действующему режиму, что позволит начать подъем и развитие этой части разделенного Афганистана, и интеграцию его в экономические процессы в регионе. И продолжать контролировать регион через лояльную часть.

Разделение страны и официальное признание "Талибана" могут привести к усилению нестабильности в регионе. Соответственно, возможен очередной виток напряженности в Центральной Азии и в пакистано-индийских отношениях. Многие считают этот план бесперспективным, хотя определенные шаги, предпринимаемые США, говорят о том, что и это возможно, если к власти не придет лояльный президент.

Предпринимаются усилия, чтобы решить этот вопрос более дипломатическим способом, с помощью подписания стратегического двустороннего пакта о безопасности Афганистана с США, где обсуждается вопрос о сохранении американских вооруженных сил в стране и после окончания миссии НАТО в конце 2014 года. Спорным оставался вопрос о юридическом иммунитете американских военнослужащих, суть его состояла в том, что только трибунал США сможет судить их за преступления, совершенные в Афганистане. Часть афганских политиков за это подписание, часть против. Хамид Карзай озвучил, что это произойдет только после выборов, т.е. подписывать его будет только новый президент. Однако следует отметить, что выборы зависят, конечно, и от поддержки стоящих войск НАТО в регионе, что в свою очередь обусловлено тем, сумеют ли США и НАТО обеспечить приход к власти прозападных сторонников.

Если пакт будет подписан, на афганской земле останется 15-тысячный иностранный контингент.

Современная ситуация показывает, что НАТО полностью свои войска из Афганистана не выведут, хотя их соперники по региону возможно об этом мечтают. В феврале 2014 года в ходе визита в Таджикистан заместитель помощника Госсекретаря США по делам Южной и Центральной Азии Ричард Хоугланд подчеркнул, что «США не уйдут полностью из Афганистана» [18].

США продолжают финансирование работ по модернизации и укреплению военных баз Афганистане: «FOB Jaker», «Camp Leatherneek», где аналогично другим военным базам «Шинданд», «Camp Dwayer», «Мазар шариф», «Fob shank», «Camp Phoenix», планируется выделение большого финансирования для расширения площади уже имеющихся военных баз для концентрации авиационной и другой тяжелой военной техники. Американской стороной безвозмездно предоставлено в ведение вооруженных сил Исламской Республики Афганистан (ИРА) вооружения и военного транспорта на сумму 6 млрд. долларов, что также в будущем скажется на милитаризации региона и может придать импульс к возможным военным конфликтам в стране. Наряду с этим к концу 2014 года будет завершено строительство Центра объединенного командования в г. Кандагар (афганской стороной уже предоставлено Пентагону для этих целей около 3000 кв. метров на окраине города).

Другим вектором приложений усилий США в данном регионе, по-прежнему является корреляция своих позиций в афгано-пакистанской зоне.

В этой связи к началу 2014 года США намерены предоставить Пакистану на борьбу с экстремизмом и терроризмом финансовую помощь, что может означать возобновление прежнего союзничества в отношениях двух стран и предоставление Пакистаном своих территорий для транзита грузов США и НАТО из ИРА.

Руководители государств-участников ОДКБ имеют свою точку зрения по Афганистану, который находится в крайне нестабильном положении. Это положение неминуемо отражается не только на пограничных с ним государствах, на Таджикистане, Кыргызстане и Узбекистане, но и на России, Казахстане и всем регионе в целом. Дестабилизация ситуации в Афганистане может увеличить активность действующих на территории Афганистана различных террористических группировок, и опасения вызывает возможный поток мигрантов в случае активных военных действий. Это в свою очередь приведет к распространению экстремизма непосредственно на территории государств-участниц ОДКБ с одной стороны, а с другой в разы увеличит поток наркотрафика, что значительно усугубит уже имеющуюся проблему и создаст новые вызовы пограничным службам в Центральной Азии и России.

В августе 2013 года главы пограничных служб Казахстана, Кыргызстана, Туркменистана и Афганистана обсудили последствия вывода войск с учетом «фактора 2014», и сделали вывод, что основная угроза региональной безопасности обусловлена наличием наркотрафика и сохранением угрозы проникновения религиозно-экстремистских и террористических идей.

Президент Казахстана Н.А. Назарбаев всегда ставил во главу внешней политики, в том числе и по афганской проблеме вопросы безопасности и мирного урегулирования конфликтов, особенно межнациональных. В стратегической «Концепции внешней политики республики Казахстан на 2014-2020 годы» отражены следующие приоритеты в отношении ситуации в Афганистане: «Казахстан продолжит поддерживать совместные усилия международного сообщества в вопросах национального примирения и политического урегулирования в Афганистане, участвовать в социально-экономическом развитии этого государства, ликвидации угроз региональной и глобальной безопасности» [19]

Сложное переплетение интересов различных внешних политических игроков отдаляет Афганистан от установления мира и стабильности, лучшим выходом для этого государства российские и центрально-азиатские эксперты видят приобретение им нейтрального статуса.

Афганский фактор присутствует в некоторых стратегических элементах, которые управляют действиями Москвы и заставляют ее укреплять свое присутствие в Киргизстане и Таджикистане. Среди них соперничество с Соединенными Штатами в Центрально-Азиатском регионе. Для США Кыргызстан и Таджикистан может рассматриваться как «кратчайший путь» к ослаблению России и к подрыву стабильности в ЦАР в целом, особенно на фоне последних событий в Крыму. При этом главной задачей для Кремля является вывод из Афганистана американских войск, что в свою очередь позволило бы в перспективе занять пост лидера в данном регионе и по аналогии с США, во-первых, постоянно держать страны ЦАР в зоне своей орбиты, а во-вторых перекрыть контроль над потоками наркотиков.

США также расширяет свое влияние в ЦАР через Узбекистан, который приостановил свою деятельность в ОДКБ. 15-17 августа 2013 года состоялось трехдневное турне помощника госсекретаря США Роберта Блэйка по странам Центральной Азии. В ходе встреч с узбекским президентом обсуждался «широкий круг вопросов двустороннего взаимодействия, в числе которых направления сотрудничества в политической, торгово-экономической, социальной сферах и в области безопасности». И в прессу просочилась информация, что часть вывозимого американского военного оборудования из Афганистана будет использоваться США для создания технической базы в Узбекистане несущей функции Центра оперативного реагирования (ЦОР) [20].

Основной задачей ЦОР будет являться контроль и координация перемещения военных грузов НАТО и США из ИРА через территорию Узбекистана (это составляет более 90% транспортирующегося груза), а также возможно оперативное реагирование в случае обострения обстановки в регионе афгано-пакистанской земли после вывода основных войск США из ИРА к концу 2014 года.

По предварительной оценке местом дислоцирования ЦОР может стать территория военно-воздушной базы «Карши Ханабад» расположенной в кашкадарьинской области Узбекистана где, как известно, в период с 2001 по 2005 годы размещалась база США. После 2014 года центр может быть реорганизован в военный объект, а еще более серьезным присутствием американских военных, боевой и военно-транспортной авиацией, бронетехникой, арсеналами, складами, казармами и т.д.

Причем если конфигурация между РФ и США происходит в уже апробированных для них плоскостях, отработанных в последнее время на странах ближнего Востока и ЦАР через т.н. «цветные революции» и установление марионеточных режимов, то КНР действует традиционным для себя стиле через «мягкие экономические рычаги», постепенно вовлекая Афганистан в экономическую зависимость.

Например, Национальной нефтяной корпорацией Китая (CNPC) активно ведется разработка двух нефтяных месторождений в северной части Афганистана. Наряду с этим, руководство CNPC ведет переговоры с администрацией Карзая о строительстве в северной провинции Фарьяб нефтеперерабатыва-

ющего завода, мощностью переработки до 2,5 млн. тонн сырья в год. При положительном исходе этот завод будет введен в эксплуатацию к концу 2014 года. Одновременно китайская сторона рассматривает возможность размещения в северном регионе Афганистана своей военной базы, в целях обеспечения безопасности работы китайских компаний после вывода из страны войск НАТО.

Поэтому, Вашингтон пытается ослабить китайское влияние на Афганистан. Например, ни для кого не секрет, в частности, факт управления, частью талибских группировок через посредничество пакистанских спецслужб со стороны Пекина, который желает сокращения американского присутствия в Афганистане.

В свою очередь КНР намерена профинансировать строительство двух ядерных реакторов, в районе г. Карачи. В данном сегменте общая сумма китайских инвестиций составит порядка 10 млрд. долларов США. Конкуренция США и КНР носит стратегический характер и будет развиваться с применением различных видов выдавливания своего соперника, искусственно нагнетая таким образом общественно-политическую обстановку в регионе.

Таким образом, ангажированность извне афганских участников конфликта является инструментом, используемым не только американскими политиками, здесь действуют различные геополитические силы.

Сегодня в газетных и журнальных статьях уже появились такие понятия как "китайские талибы", "саудовские талибы", "катарские талибы" и так далее.

Отдельные собственные интересы есть у Пакистана в Афганистане.

Одна из главных причин афгано-пакистанского конфликта заключается в спорном вопросе по границе между двумя государствами («линии Дюранда»), которую не желают признавать афганские власти с 1947 года [21]. Эта линия, как считает Афганистан, разделила пуштунский народ на две части, представители которого традиционно стоят у власти в Афганистане, а также лишила его части территорий. Пакистан боится потерять эту территорию, поскольку в 1971 уже потерял Бангладеш. Некоторые исследователи считают, что именно этот мотив лежит в основе поддержки движения «Талибан», с другой стороны если к власти придет лояльное правительство для Пакистана, то Афганистан, таким образом, приобретет себе нового союзника в противоборстве с Индией. Дополняет картину тот факт, что с 2001 года Пакистан стал плацдармом для транспортировки военных грузов для Международных сил содействия безопасности и стал получать постоянное финансирование со стороны США. Таким образом, с одной стороны необходимо установить нормальные отношения между Афганистаном и Пакистаном в борьбе против терроризма, а с другой стороны «Талибан» единственный эффективный рычаг влияния Исламабада на афганскую политику, кроме того может быть использован против индийско-афганского сближения.

Интересным является то, что Х.Карзай стремиться закрепить свои шансы на дальнейшую политическую карьеру в стране и после выборов, для чего продвигает во власть своих сподвижников, в том числе прибегая и к возможностям Исламабада. Об этом свидетельствует проведенная в начале января 2014 года неформальная встреча Х.Карзая с премьер министром Исламской республики Пакистан (ИРП) Н.Шарифом. При этом стороны пришли к мнению о возможности возобновления переговорного процесса с руководством Исламского Движения Талибан (ИДТ) после известных событий, связанных с ликвидацией США в ноябре 2013 года лидера пакистанских талибов Хакемуллы Мехсуда, который в день гибели планировал участие в переговорном процессе с правительством ИРП.

Физическое устранение лидера ИДТ, может носить политический характер и указывает на незаинтересованность Вашингтона в мирном урегулировании ситуации между повстанцами и официальным Исламабадом. Кроме того, стороны договорились освободить из заключения ряд лидеров движения «Талибан», в целях продолжения наметившегося ранее диалога и содействия примирения в афгано-пакистанской зоне. Х.Карзай усматривает для себя серьезные перспективы в поддержке талибов, которые могут укрепить его политический рейтинг в Афганистане, интересы всего клана Карзай, в том числе упростить приход к власти его сторонников и союзников на президентских выборах в стране.

Не только Карзай Х., но и оппозиционные ему структуры из бывших лидеров Северного Альянса (Абдулла Абдулла, Али Ахмеда Джалоли, Рашид Дустум, Зия Масуд, Саед Ахмад Гилани, Моххамед Мохаккик) пытались организовать диалог с «Талибаном» с целью получения от них поддержки и гарантий мирного диалога в будущем.

Еще летом 2013 года, в ходе совместной с Обамой видеоконференции Карзай обвинил США в стремлении заключить сепаратное мирное соглашение с талибами, а также в проведении американцами еженедельных закрытых диалогов с повстанцами в г. Доха (Катар) [22].

Уже сейчас наблюдается ситуация раскола Исламского Движения Талибан в городе Доха (Катар) на две группировки «умеренных» и «радикальных». Планируется, что «умеренные» в политической привязке с официальными исламскими партиями во главе с Гульбеждином Хекматияром будут участвовать в

управлении югом Афганистана. «Радикальное» крыло талибов, под руководством лидеров группировки Хаккани, продолжит ведение боевых действий в ИРА, что обозначит функционирования 5-ти американских баз (Шинданд, Баграм, Мазар шариф, Нангархор и Кандагар), в военных целях, а не под видом учебных центров с инструкторами как предполагалось. И как крайний пожарный вариант реализуется американский «план В».

При этом не меньше проблем может представлять возможный распад Афганистана на несколько частей. Так, например, ряд экспертов, не исключают появления, так называемого «Большого Пуштунистана» и «Независимого Белуджистана», что, по их мнению, будет сопровождаться кровавыми межэтническими конфликтами [23].

С 10 марта 2014 года представители повстанческого движения «Талибан» стали призывать население Афганистана не участвовать в президентских выборах. И любое содействие избирательному процессу будут расценивать, как пособничество иностранным силам, направленное на продление присутствия США и противное интересам и религии страны.

Свои самостоятельные сценарии в Афганистане реализуют арабские и персидские страны. Иранские интересы в Афганистане также носят противоречивый характер и имеют свои нюансы, в 1990-е годы шиитский Иран находился в открытой идеологической конфронтации с радикальными суннитами-талибами. Но возникновение общего врага в лице США отодвинуло эти противоречия, и Иран оказывает поддержку талибам на юге Афганистана, для борьбы с распространением влияния американцев в регионе. Кроме того, эта помощь в течение 2000-х годов направлена на распространения иранского влияния через возрождение персидского национализма в регионе, охватывая не только Афганистан, но и Таджикистан. Более того, иранская сторона ведет культурно-религиозную пропаганду против влияния ваххабитов-деобандистов, спонсируемых из Саудовской Аравии и Пакистана.

На современном этапе Иран очень заинтересован в стабильной обстановке на севере и западе Афганистана. Иран имеет несколько проектов в этом регионе с Таджикистаном по развитию транспортно-экономических связей, а также по строительству железнодорожных путей (от Ирана до Китая через страны Центральной Азии) и строительство ветки от Герата до Хафа и Чабахара, что обеспечит выход в Суэцкий канал.

Экспертами прорабатываются различные сценарии того, какой ход примет развитие событий в Афганистане после президентских выборов, и какова будет ситуация, когда основные войска НАТО покинут ее после 2014 года.

Для сохранения доминирующей политической позиции своего клана в Афганистане Карзай будет стараться примирить силы, которые условно можно назвать условно силами талибской ориентации, с бывшим Северным альянсом, находящиеся в жестком противостоянии друг с другом. Но именно эти коалиции решали судьбу Афганистана в последние годы. Он будет продвигать Залмая Расула, хотя, по мнению политических обозревателей, есть и другие варианты, например Абдул Расул Сайяф или Мухаммад Ашраф Гани Ахмадзай.

Урегулирование конфликта в Афганистане в первую очередь будет зависеть от того какие силы придут к власти, и затем от решения вопроса о распределении власти между различными этнополитическими силами, а также между центральным правительством и провинциями. Разрешение этих противоречий путем переговоров скорее может помочь ограничить влияние экстремистов.

Для создания стабильного политического климата, благоприятного для мира в регионе необходимо убедить противоборствующих лидеров различных афганских групп в том, что они много выиграют от сотрудничества с центральным правительством.

Однако присутствуют силы, которые боятся создания сильного центрального правительства в Афганистане, и предпринимают шаги к разжиганию противоречий между кланами. Им видится лучшим вариантом региональной безопасности децентрализованный Афганистан, разбитый на отдельные "княжества" во главе с этническими либо региональными лидерами.

Всплеск межэтнических противоречий и усиление фрагментации страны на этнополитические анклав, может означать лишь рост угроз и рисков, происходящих с афганской территории, а также угрозу переноса центробежных тенденций на сопредельные территории.

Конфликт в Афганистане отражает давние противоречия между различными этническими и племенными группами в стране, он также усиливается другими государствами, которые стремятся продвигать свои собственные интересы. Но, несмотря на значительные различия в подходах, все соседние страны такие, как Индия, Пакистан, Китай, Иран, страны ЦАР имеют общий интерес в том, чтобы он перестал быть источником нестабильности для других.

- 1 Саидов Х. Политика, основанная на этносах // *Asia-Plus*. - 2014. - 20 февраля.
- 2 Валиулла Рахмани Этнические признаки политического деления в Афганистане // <http://rus.azattyq.org/content/vybory-presidenta-afghanistana-2014/25102874.html>
- 3 Afghanistan presidential vote date is announced (30 October 2012) <http://www.bbc.com/news/world-asia-20145147>
- 4 Complete List of Registered Presidential. // *Tolo News*. - News - Election 2014. - October, 7. - 2013.
- 5 Если бы моджахеды стали частью политической системы Афганистана, иностранных войск бы не потребовалось (интервью А.Абдуллы) www.aftag.info/news/detail.php?ID=6002
- 6 Восток Афганистана поддержал кандидатуру Ахмадзая. // www.aftag.info/news/detail.php?ID=5722
- 7 Sardar Mohammad Nadir Naeem http://en.wikipedia.org/wiki/Sardar_Mohammad_Nadir_Naeem
- 8 Biographies of 10 presidential runners // www.thefreelibrary.com/Biographies+of+10+presidential+runners.
- 9 Гул Ага Шерзай <http://afghanistan.ru/doc/71730.html>
- 10 Хедаят Амин Арсала <http://afghanistan.ru/doc/71940.html>
- 11 Хамид Карзай в Бишкеке представил Путину своего преемника... // <http://pro-kg.com/2013/09/17>
- 12 Брат Хамида Карзая официально вышел из борьбы за пост президента Афганистана <http://www.aftag.info/news/detail.php?ID=6066->
- 13 Афганистан: В Фарьябе убиты представители кандидата в президенты Абдуллы Абдуллы (13.03.2014) // www.fergananews.com/news.php?id=21939
- 14 Князев А. В Афганистане растет поляризация политических сил по этническому признаку // www.regnum.ru
- 15 Измайлов А. Афганистан: клубок геополитических интересов // *Аналитика*. - 04.10.2013. - www.nakanune.ru/articles/18171
- 16 Измайлов А. Афганистан: клубок геополитических интересов // *Аналитика*. - 04.10.2013. - www.nakanune.ru/articles/18171
- 17 Robert D. Blackwill Plan B in Afganistan // *Foreign Affairs*. - 2011. - №1 - (January/February).
- 18 США не собираются покидать регион Центральной Азии // www.ozodlik.org/content/article/25278449.html
- 19 О концепции внешней политики Республики Казахстан на 2014-2020 годы // *Казахстанская правда*. - 2014. - 30 января.
- 20 Шустов А. Получат ли США военную базу в Узбекистане? (13.03.2014) // www.contrtv.ru/print/4432/
- 21 Бехруз А., Санду-Даниэль Копп Афганистан: осязаем ли мир? // *Exclusive – деловой обзорно-аналитический журнал*. - С. 51-61.
- 22 Карпец А. Афганистан: Карзай идет по пути Наджибуллы, а США – по пути СССР? // <http://faza.ua/analitics/28.12.13/184800/>
- 23 Сампаев Д. У Казахстана нет рычагов влияния на ситуацию // *Forbes.Kazakhstan*. - 2013- 14 октября.

УДК 327 (574)

«МӘНГІЛІК ЕЛГЕ» БАСТАЙТЫН БАҒДАРШАМ

Ж. Қ. Симтиков – саяси ғылымдарының докторы

Бұл мақалада автор жаңа біртұтас қалыптасқан қоғам – «Мәңгілік Ел» құру жөніндегі Тұңғыш Президент-Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың жаңа стратегиясын талдайды. Мұнда қазақ тілі мызғымас әрі күшті мемлекеттің бір тірегі болатын, барша қазақстандықтарды жоғары жауапкершілікпен азаматтық сезімді көрсетуге тәрбиелейтін жаңа мемлекеттік идеология.

Тірек сөздер: «Қазақстан-2050» стратегиясы, Тұңғыш Президент-Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев, «Мәңгілік Ел» құру идеясы, жаңа саяси бағыт, Қазақстан халқы Ассамблеясы

В данной статье автор анализирует новую стратегию Первого Президента-Лидера Нации Н.А. Назарбаева построения нового монолитного, крепко сплоченного общества – «Мәңгілік ел». Эта новая государственная идеология воспитывающее чувство высокой гражданственности, ответственности перед народом и государства всех казахстанцев, где казахский язык становится одним из фундаментов сплоченного и крепкого государства.

Ключевые слова: Стратегия «Қазақстан-2050», Первый Президент – Лидер нации Н.А. Назарбаев, идея построения «Мәңгілік Ел», новое политическое направление развития, Ассамблея народа Казахстана

In this article, the author analyzes the new strategy of the First President of the Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev, to build a new monolithic, tightly cohesive society – "Mangilik el". This new state ideology develop a sense of good citizenship, and responsibility to the people and the state of all Kazakhs, where the Kazakh language has become one of the foundations of a united and strong state.

Keywords: Strategy "Kazakhstan-2050", the First President – Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev, the idea of building a "Mangilik El", the new political direction of the development Assembly of People of Kazakhstan

Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты ел халқына арнаған биылғы жолдауы «Тәуелсіз Қазақстанды сүйікті Отанымызды ғылымға сүйене отырып

дамытудың әлістемелік нұсқаулығы» – деп бағалауға лайықты құжат. Қазіргі заманғы ақпараттық қоғам жағдайында бәсекеге қабілетті ел болудың басты талабы – ғылым-білімге барынша сүйене отырып даму екені белгілі. Әлемді тандандырған «Қытай ғажайыбының» да сыры «Үйлесімді даму», немесе «Ғылыми даму саясаты» болып табылады. Жаңа ғасырдағы бәсекелестік ақылға сай жүретінін, елдің озуы мен жеңісі ғылыми жетістіктермен өлшенетінін күллі адамзат мойындап отыр.

Жолдаудың басты ерекшелігі – «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты ұзақ мерзімді даму бағдарламасының қисынды жалғасы әрі тактикалық жүзеге асырушылық сипатта болуы. Яғни, Қазақстанның әлемдегі ең дамыған 30 елдің қатарына кіруі үшін қандай іс-әрекет жасап, нендей мақсат-міндеттерді жүзеге асыруы қажет деген мәселеге Президентіміздің жаңа Жолдауында егжей-тегжейлі жауап берілген.

Күн сайын қарыштап дамып бара жатқан батыс пен шығыстың алып мемлекеттерінің тәжірибесіне қарасақ, олар ғылымға көңіл бөлу арқылы жан-жақты дамуға қол жеткізіп отырғанын байқаймыз. Мысалы, АҚШ ғылымды дамытуға жыл сайын 400 млрд доллардан астам қаржы жұмсайды, бұл ішкі жалпы өнімінің (ІЖӨ) 2,7% құрайды. Бүкіл әлем бойынша ғылымды дамытуға жұмсалатын қаржының 34% АҚШ үлесінде болса, 26% – Еуроодаққа, 14% – Жапонияға тиесілі екен. Соңғы жылдары Қытай мен Үндістан да ғылымға ІЖӨ 2% бөлігінен астам қаржы бөліп, инновацияға баса назар аудару арқылы дамудың жаңа сатысына көтеріліп отыр. Дамыған елдердің қатарына ену үшін Қазақстан әлемдік үрдістен қалмауы тиіс. Сондықтан, Елбасымыз қазақстандық экономиканың жоғары технологиялық жаңа салаларын құру мен ғылымды қаржыландыруды ІЖӨ 3% кем емес деңгейге дейін арттыру талабын қойып отыр. Бұл өз кезегінде қазақстандық ғалымдардың мүмкіндігін кеңейтіп, жаңа ізденістер жасауына, белсенді шығармашылықпен айналысуына игі ықпал етері сөзсіз. Ендігі мәселе осы бөлінгелі отырған қыруар қаржыны талан-таражға салмай, орын-орнымен жұмсап, ғылыми ортадағы әділ бәсекелестікті дұрыс жолға қою.

Дей тұрғанмен, бұл салада шешімін таппай келе жатқан мәселелер де жетерлік. Әсіресе, Қазақстанның ғылымын дамытуға кері әсерін тигізіп жүрген жағдайлардың қатарында ғылым мен өндірістің арасындағы байланыстың ажырап кетуі қатты байқалады. Ғылыми жаңалықтардың авторлық құқық алуы, қолданысқа енуі, мемлекеттік қолдау табуы, өндіріске жол тартуы сияқты істер қиындық туғызатынын көптеген ғалымдарымыздың аузынан естіп жүрміз. Импакт факторлы шетелдік ғылыми басылымдарға мақала жариялау да отандық ғалымдар үшін өте қиын, қыруар уақыт алатын кедергілері де көп, оған қоса, өз қалтаңнан әжептеуір қаржы-қаражат жұмсауың керек. Турасын айтсақ, қазақстандық ғалымдар шетелдік басылымдарды қаржыландыру үстінде, ал, қазақстандық ғылыми басылымдар өздеріне тиісті үлестен қағылуда. Қазақстандық басылымдарға мақала жариялауға ұмтылатын шетелдік ғалым кемде кем. Қолда бардың қадырын білмей, кіселегінің қолындағы жылтыраққа қызыға бергеннен пайда жоқ. Қазақстанның ғылымын дербес дамытамыз десек, отандық ғалымдарымыз шетелдік басылымдарға тәуелді болмауы керек. Енді саннан сапаға қарай өтетін мезгіл келіп жетті. Бұл да бір шешімі табылмай отырған түйткілді мәселе. Сол сияқты, жоғары оқу орындарын тәмамдайтын түлектеріміздің басым бөлігі өздерінің мамандықтары бойынша жұмыс таппайтынынан да бәріміз хабардармыз. Себебі, өнеркәсіп ошақтары жетіспейді, ауыл шаруашылық саласы да кенжелеп дамуда. Осындай мәселелерге ел болып баса назар аударуымыз қажет.

Ұлт көшбасшысының барша қазақстандықтардың алдына қойып отырған міндеттері тактикалық түрде жүзеге асатыны қуантады, яғни, 2050-ге дейінгі жылдар жеті бесжылдыққа бөлініп, олардың әрқайсысы бір мақсат – дамыған 30 елдің қатарына кіру мәселесін шешеді. Бірінші бесжылдық аясында автомобиль және авиақұрастыру, тепловоз, жолаушылар және жүк вагондары өндірісі жолға қойылмақ. Ал, екінші және одан кейінгі бесжылдықтарда мобильді, мультимедиялық, нано және ғарыштық технологиялар, робот техникасы, гендік инженерия салаларын, болашақтың энергиясын іздеу мен ашудың негізі салынбақ. Бұлардың барлығы ғылыми ауқымы кең іс-әрекет арқылы жүзеге асатынын ескерсек, Қазақстанда инновациялық өндіріс жанданады деген үмітіміз зор. Ғылым мен өндіріс ұштасқанда ғана нағыз ғылыми қамтымды экономикалық базис жасалады. Бұлай болмайынша, Қазақстанды әлемнің дамыған елдерінің қатарынан көре алмаймыз.

Сонымен қатар, Қазақстан өзінің жер көлемі бойынша әлемде тоғызыншы орын алатынын ескерсек, отандық агроөнеркәсіп кешенін инновациялық бағытқа түсіру аса маңызды. Кең байтақ қазақ жері ауыл шаруашылығына қолайлы, ата-бабаларымыз ежелден мал шаруашылығына бейімделген. Егін салудан да құр алақан емеспіз. Қазақстандық аграрлық өнімдер өзінің экологиялық тазалағы, сапасы мен құндылығы жағынан әлемдік нарықтан өз орнын ойып тұрып алуға қабілетті. Ауыл шаруашылығын дамытудың мультипликативтік әсері де орасан зор, өзімен іргелес экономика салаларын, өңірлердегі мәдени-рухани

өмірді де қоса дамытады. Ауыл – қазақтың алтын қазынасы һәм дәстүрлі қара тамыры. Елбасымыз айтқандай, «Жасыл» экономикаға көшу жөніндегі қабылданған тұжырымдамаға сәйкес, 2030 жылға қарай егіс алқаптарының 15% суды үнемдеу технологияларына көшірілетін болады. Қазақ елі аграрлық ғылымды дамытып, сынақтық аграрлық-инновациялық кластерлерді құруға барынша күш салуы қажет. Мысалы, табиғаты қатал, жері тастақ Израиль мемлекеті ғылыми инновациялық технологиялар арқылы ауыл шаруашылығын өркендетіп отыр.

Қазақстан үшін өзінің геосаяси жағдайы мен транзиттік әлеуетін ұлттық мүддеге сай пайдалана отырып, еркін сауда мен ашық қарым-қатынасқа негізделетін жан-жақты экономикалық даму анағұрлым тиімді болары даусыз. Сондықтан, Елбасымыз жаңа жолдауында айтқанындай, инфрақұрылымдық ұштаған – агломерацияның, көліктің, энергетиканың қарқынды дамуын қамтамасыз ету күн тәртібінде тұрған өзекті мәселе. Агломерацияларды, яғни, ірі қалалардың маңын дамытудың экономикалық қана емес, әлеуметтік, мәдени-рухани тұрғыда ұтымды тұстары көп. Әлемдегі ірі қалалардың барлығында өзіндік агломерациялары бар, бұл урбанизация үдерісіне тән ортақ заңдылықтардың бірі.

Батыс пен Шығысты дәнекерлеп, Еуразия төсінде орын тепкен Қазақ елі табиғатынан алып транзиттік дәліз болып табылады. Кең пейіл қазақ ұлтының қонақжай мінезіне де осынау географиялық фактор өзінің игі ықпалын тигізсе керек. Көлік-транзиттік әлеуеті зор мемлекет үшін көлік инфрақұрылымын дамытудың өмірлік маңызы бар. Елбасымыз айтқандай, сапалы заманауи магистральдарсыз дамыған ел болмайды. Бұл бағытта біздің елімізде көптеген жобалар жүзеге асырылуда, олардың дені мемлекет басшысының бастамасымен қолға алынғаны баршаға мәлім. Бірақ, бұл бағытта да атқарылар қыруар істер жетерлік. Әсіресе, соңғы кездері қара жолдың үстінде ажал құшқан қазақстандықтардың саны артпаса, кемімей отырғаны қатты қынжылтады. Жол-көлік оқиғаларының себептері негізінен автожолдардың тарлығы мен асфальт төсем сапасының нашарлығы, жүргізушілердің жол ережелерін бұзуы, техниканың талапқа сай болмауы т.б. Қазақстан үкіметі шетелдерден әкелінетін автокөліктерге Евро-4 стандартына сай болуы тиіс деген талап қояды. Ал ол автокөліктер жүретін жолдар мен тұтынатын жанар-жағар майларды, оларға көрсетілетін сервистік қызметтерді Евро-4 стандартына шынайы сәйкестендіру Қазақстанда қашан жүзеге аспақ? Бұл да ойланатын мәселе, себебі, айнадай даңғыл жолдар елдің даму деңгейін айқындайтын негізгі көрсеткіштердің бірі болып табылады.

Жолдауда көтеріліп отырған тағы бір маңызды міндет – экологиялық таза өндіріс пен балама энергия көздеріне қарай ойысу. Бұл мәселелер заманауи ғылыми дамудың басым бағытына айналып отыр, сол үшін отандық ғылымның дамуы да осы бағытқа қарай өрбуі тиіс. Астанада өтеді деп жоспарланған Дүниежүзілік ЭКСПО-2017 көрмесіне дайындық аясында Назарбаев университетінің қолдауымен болашақтың энергиясын іздеу және жасау жөніндегі озық әлемдік тәжірибені зерделеу мен енгізу орталығы құрылмақ.

Сонымен қатар, Елбасы жолдауында қазақстандықтарды көптен бері толғандырып жүрген тағы бір өзекті мәселенің мәні ашылды. Ол – отандық ядролық энергетиканы дамыту. Энергетикалық тапшылық қатты сезіліп отырған бүгінгі әлемде арзан атом энергиясына деген қажеттілік күн өткен сайын өсе түсуде, болашақта бейбіт атом энергиясына басымдық берілетіні айқын болып отыр. Ал, Қазақстан – уран өндіруде әлемдік көшбасшы, уран кенінің көлемі бойынша Австралиядан кейінгі екінші орынды иемденеді. Елбасы жолдауында Қазақстан атом электр стансасын салып, уран өндірісін дамытатын айтты. Бұл сала да білім мен ғылымды қатты қажетсінеді, сәйкесінше, атом энергетикасын дамыту отандық ғылымның джамуына жаңаша серпін береді деп күтілуде. Ендігі мақсат осы бағыттағы ғылыми ізденістерді белсенді жүргізу, салалық мамандарды кәсіби даярлауды дұрыс жолға қою.

Бүгінгі таңда еліміз әлемдік білім беру кеңістігіне тереңдеп енді, дамыған елдердің сапалы бірегей білім беру жүйесінде қолданылатын стандарттар мен ұстанымдар қолданысқа енген. Бен істің арасында алшақтық болмауы үшін қазақстандық білім берудің барлық буынын сапалық жақсартуға күш салуымыз қажет. Сондықтан, отандық педагогтар қауымын ауқымды жұмыстар күтіп тұр. Білім беру, тәрбие, өндіріс, ғылым, шығармашылық бір-бірімен өріле отырып, кешенді жүруіне қол жеткізу биік мақсатымыз. Осының арқасында жақын арада елімізде дуальдік, техникалық және кәсіптік білім берудің ұлттық жүйесі қалыптасатын болады. Сондай-ақ, президенттік тапсырмаға сәйкес, жастардың техникалық білім алуын мемлекеттік кепілдендіруге көшіретін болдық. Қазақтың бір мақалы «Ел боламын десең, бесіңді түзе» дейді. Көреген саясаткер ретінде Елбасымыз жаңа жолдауында 2020 жылға қарай Қазақстандағы 3-6 жас аралығындағы балаларды мектепке дейінгі біліммен 100 пайыз қамтуды жоспарлап отыр. Бұл да стратегиялық маңызы зор жоспар. Адами капиталды дамытуға салынған қаржы-қаражат пен ерік-жігер ерқашан өзін-өзі толығымен ақтайды. Бала тәрбиесі ертеңгі күнге жасалған ең қымбат инвестиция.

Ал орта білім жүйесінде болса, қазақстандық жалпы білім беру мектептерін Назарбаев зияткерлік

мектептеріндегі оқыту деңгейіне жеткізу межесіне қол жеткізсек, онда еліміздің орта білім беру жүйесі әлемдік стандарттарға сәйкестенеді деген сөз. Мектеп түлектері болашақта қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін меңгеретін болады. Оларды оқыту оқушылардың сындарлы ойлау, өзіндік ізденіс пен ақпаратты терең талдау машығын игеруге бағытталмақ. Нәтижесінде ой-өрісі кең, ізденімпаз, шығармашылыққа жаны жақын азамат қалыптасады. Мұндай азаматы бар Қазақстанның болашағы кемел боларына сенім мол.

Алайда, қазіргі таңдағы отандық орта мектептердің шешілмей жатқан проблемалары көп. Біраз аймақтарда мектептер жетіспейді, үш ауысыммен оқып жатқан қара домалақтар баршылық. Елбасымыз жолдауында осындай келеңсіздіктерді жою туралы арнайы тапсырма беріліп, таяудағы 3 жыл ішінде, 2017 жылға дейін орын жетіспеушілігін жойып, қажетті жерлерде елдегі барлық мектепті екі ауысыммен оқытуға көшірілетін болды.

Енді Елбасы Жолдауындағы көтерілген жоғары білім беру мәселелеріне тоқталар болсақ. Бұған дейін Білім және ғылым министрі А.Сарінжіпов жоғары оқу орындарына дербестік берудің ықтималдығы туралы сұхбат берген еді. Елбасы жолдауында бұл мәселенің ақ-қарасы ашылды, еліміздің жетекші университеттерін академиялық және басқарушылық автономияға біртіндеп көшіру жоспарлы түрде іске асатыны анық болды. Шетелдің жоғары оқу орындарында бұл мәселе шешеімін тауып қойған және өзінің тиімділігін дәлелдеп үлгерген. Сондай озық тәжірибелерді жоғары білім беру саласына ендіруді қуана құптаймыз.

Биылғы Жолдау әрбір қазақстандықтың алдына осындай асқақ мақсаттарды қойып отыр. Қазақстан сияқты «Мәңгілік ел» құру үшін асқар таудай асқақ мақсат болуы шарт. «Мәңгілік ел» ел халқын биік белестерді бағындыруға жұмылдыратын жалпыұлттық идеяға айналып отыр. «Мәңгілік ел» – Қазақстандағы демократиялық құрылыс ауқымында билік үшін күресетін барша саяси күштерді ұйыстыратын ортақ тұғырнама. «Мәңгілік ел» – барша қазақстандықтардың бойына азаматтық патриоттық сезім ұялататын мемлекеттік идеология. «Мәңгілік ел» – елдігімізді баянды ететін стратегия, оның өзегі – мемлекеттік тіл, қазақ тілі.

Әлемге үлгіге айналған «Мәңгілік ел» идеалды идеядан өмірлік шынайылыққа айналуы үшін Елбасымыз Н.Ә. Назарбаев қажыр-қайратын аяған жоқ, қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықты сақтауды ешқашан да күн тәртібінен түсірген емес. Қазақстан халқы Ассамблеясы сияқты бірегей ұйым құрып, бейбіт өмір сүрудің теңдесі жоқ үлгісін төрткүл әлемге паш етті. Ассамблея аясында күрдтердің де ұлттық-мәдени орталығы қызмет етеді, Елбасы мен Қазақ елі тарапынан күрдтерге ана тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін дамытуға барлық мүмкіндіктер жасалған. Елбасымыздың әрбір жолдауы – еліміздің алға қарай дамытудың бағдары болса, «Қазақстан-2050» стратегиясы – «Мәңгілік Елге» бастайтын ұлы жолымыз.

УДК 327 (574)

«МӘНГІЛІК ЕЛ» - ҰЛТ БОЛАШАҒЫНЫҢ ҰЛЫ ЖОЛЫ

Т.Ә. Нұрпейіс – тарих ғылымдарының кандидаты

Бұл мақалада автор Тәуелсіз Қазақстанның жиырма жылдығындағы Тұңғыш Президент – Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаевтың мемлекеттік және саяси-қоғамдық қызметі туралы жазады. Автор жаңа біртұтас қалыптасқан қоғам – «Мәңгілік Ел» құру жөнінде өзіндік ұлттық даму стратегиясы бар жаңа демократиялық, қарқынды дамып келе жатқан Тәуелсіз Қазақстанды құруда Н.Ә. Назарбаевтың еш өлшенбейтін қосқан үлесін белгілейді.

Тірек сөздер: Тұңғыш Президент-Ұлт Көшбасшысы Н.Ә. Назарбаев, «Қазақстан-2050» стратегиясы, «Мәңгілік Ел» құру идеясы, жаңа саяси бағыт, Қазақстан халқы Ассамблеясы

В данной статье автор пишет о государственной и общественно-политической деятельности Первого Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева за последнее десятилетие Независимого Казахстана. Автор отмечает неоценимую заслугу Н.А. Назарбаева в деле построения молодого, демократического, динамично развивающегося государства, имеющая свою национальную стратегию развития – построения нового монолитного, крепко сплоченного общества – «Мәңгілік ел».

Ключевые слова: Первый Президент – Лидер нации Н.А. Назарбаев, Стратегия «Казахстан-2050», идея построения «Мәңгілік Ел», новое политическое направление развития, Ассамблея народа Казахстана

In this article, the author writes about public and political activities of the First President of the Republic of Kazakhstan – Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev during the last decade of independent Kazakhstan. The author notes the invaluable merit of Nursultan Nazarbayev in building a young, democratic, dynamic nation has its national development strategy – building a new monolithic, tightly cohesive society – "Mangilik el".

Keywords: the First President – Leader of the Nation Nursultan Nazarbayev, Strategy "Kazakhstan-2050", the idea of building a "Mangilik El", the new political direction of the development Assembly of People of Kazakhstan

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты үстіміздегі жылғы Жолдауын Қазақстан халқы асқан қуаныш сезіммен, зор ықыласпен қарсы алды. Еліміздің тарихында өте үлкен саяси оқиға болып отырған бұл Жолдау Елбасы көрсеткен барлық шаралардың өте маңыздылығымен ерекшеленіп тұруында. Аталған шараларды халқының жүзеге асыратынына кәміл сенген кемеңгер Елбасы биылғы он сегізінші Жолдаудың алтын діңгегі, темір қазығы етіп «Мәңгілік Ел» болу стратегиясын ұсынып отыр. Қазақстанның тәуелсіз мемлекет ретінде өмір сүрген 22 жыл ішінде қоғамдық-саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени жағынан тұрақты түрде қарқынды дамып келе жатқан ел екенін бүкіл әлем мойындады. Мұндай аса үлкен жетістерге жету тек алдына ұлы мақсаттар қоя білген ғасырлар тоғысындағы Ұлы саясаткер Елбасының ақылы мен терең білімінің, кемеңгер басшылығының арқасында ғана жүзеге асырылды.

1997 жылдың аяғында, барыс жылының қарсаңында Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаев 2030 жылға дейінгі еліміздің даму бағдарламасын қабылдаса, араға 15 жыл салып 2012 жылдың аяғында қалыптасқан мемлекеттің Қазақстан-2050 Стратегиялық бағдарламасын жариялады. Әркімді заман билеп арпалысып, айқасып жатқан кезеңде бар сезімді ақылға суартып, өткен дәуір мен жаңа кезеңді салыстырып, саралап жол сілтейтін, осындай аласапыран уақытта халықтың арман-мұратын, қажыр-қайратын жасампаз арнаға қарай бұру Елбасымыздың алдында тұрған алыстан болжаған аса маңызды міндеті іспеттес. XX ғасырдың басында Ахмет Байтұрсынұлы «Ел бүгіншіл, менікі ертеңгі үшін» деп айтпақшы, Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы ұсынған Стратегия, болашаққа бағдарламалары анық.

Тіпті, әлем тарихына ой жүгіртіп, парактап көрсек Юлий Цезарь, Александр Македонский, Петр реформалары, Наполеонның қайта жаңғыртуы, Ататүріктің «Түрік экономикасы», Вашингтонның республикалық басқаруға көшуі, Дэн Цю Пиннің «Қытайша социализмі» экономикасы дамымай, ұлттық өндірісі тұралаған мемлекеттерді әлем сахнасына қайта шығарған тура жол, сарабал саяси шешімдер болып саналады. Ал біздің Елбасының «Қазақстан-2030» және «Қазақстан-2050» Стратегиялары сол ұлылықтардың бүгінгі заңды жалғасы іспеттес. Елбасы осыдан 15 жыл бұрын: «2030 жылы біздің ұрпақтарымыз бұдан былай әлемдік оқиғалардың қалтарысында қалып қоймайтын елде өмір сүретін болады», – деген еді. Бүгінгі күні осы меже орындалды. «Қазақстан-2030» тоталитарлық жүйенің санаға сіңірген, қорқыныш ұялатқан қанды тегеурінінен елді аман алып, уақыт талабына орай өркениетті өмірдің заңдылықтарына сай ұлт тәрбиелеу, тұрмыс, экономика, мәдениет, өнердегі өресін өсіруге бағытталса, «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекетті одан әрі жетілдіріп, әлемнің көшбасшы елдерімен иық тірестіре алатындай жағдайда өмір сүретін болашақ ұрпаққа арналған бағдарлама, және 2012 жылғы желтоқсан айындағы он жетінші Жолдаудың стратегиялық мақсаты мен оның саясаты ең бірінші кезекте жастарға арналған еді. «Қазақстан-2050» Стратегиясында Елбасы қалыптасқан мемлекет алдына алдағы жылдарға қатысты нақты міндеттерді қойып, бұл міндеттердің орындалуы үшін нақты тапсырмалар берді. Оның ішінде Мемлекет басшысы айтқан 2050 жылға қарай Қазақстанның әлемдегі бәсекеге аса қабілетті 30 елдің қатарына кіруін айырқша айту керек. Осы ретте Елбасының Жолдауда атап көрсетілген негізгі тапсырмаларды жүзеге асырудың жолдарын қарастыру әрбір ұжым үшін үлкен міндет. Шындығында, Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың 2012 жылғы «Қазақстан-2050» Стратегиясы – келешегіміздің кемел де кемеңгер жоспары болып табылады. Президенттің жыл сайынғы жолдаулары бір-бірімен тығыз байланыста әрі әрбір жолдаудың өзіндік ерекшелігі бар екендігі заңдылыққа айналған. Осы тұрғыдан алғанда бйылғы жаңа Жолдаудың кейбір ерекшеліктеріне көңіл аудармауға болмайды. Ендеше Жолдауды оқығаннан кейінгі көңілге жақын қонып, көкірекке әсер еткен кейбір сондай мәселелердің бірнешеуіне тоқталайық.

Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Стратегия – күннен-күнге, жылдан-жылға елімізді, қазақстандықтардың өмірін жарқын ете түсетін нақты практикалық істер бағдарламасы. Бірақ нарықтық жағдайда аспаннан нәпақа күтпей, тиімді еңбектену керектігін әркім-ақ түсінуі тиіс. Мемлекеттің міндеті – осыған барлық жағдайды жасау. Мен әлемнің озық елдері арасындағы Отанымыздың лайықты болашағы ғана қазақстандықтарды мәңгілікке біріктіретініне сенемін» деп атап өткеніндей, қазақстандықтар да Елбасының зор сенімін ақтау үшін жан аянбай еңбектенетінін ерекше мақтаныш сезіммен білдіруде. Бүкіл қазақстандықтардың жүрегіне жол тапқан жыл сайынғы жолдаулармен тығыз байланыстағы жаңашыл, тұжырымды Жолдау болды. Бұл байланыстардың барлығы да еліміздің 2050 жылға дейінгі даму Стратегиясына, Қазақстанның жаңа саяси бағытына келіп тоғысқандай. Біздің басты мақсатымыз – 2050 жылға қарай мықты мемлекеттің, дамыған экономиканың және жалпыға ортақ еңбектің негізінде берекелі қоғам құру екендігін жариялаған Президентіміз халық көкейіндегі мәселелерді тап басып, алдағы міндеттерді көрегендікпен айқындап, келешегіміздің кемел көкжиегін көрсетті. Сонымен қатар, Елбасы көпшіліктің көкейінде, бірақ, қоя алмай жүрген сұрақтардың бірқатарына жауап берді де.

Мысалы, Қазақстанның мәңгілік тәуелсіз ел болып қалуының бағдарламасын айқындап, осы мақсатқа жету үшін бір жағадан баас, бір жеңнен қол шығарып, жұдырықша жұмылып қимылдаудың стратегиясын жасап берді. Бұл мақсатқа жету үшін өте ауыр жолдардан өтуіміз керек екенін басып айтты. «Біз 2050-дің мақсатына қарай күрделі жаһандық бәсекелестік жағдайында ілгерілейміз. Алдағы онжылдықтарда біз қазірдің өзінде біліп отырған сын-қатерлер, жаһандық нарық пен әлемдік саясаттағы болжаусыз жағдайлар, жаңа дағдарыстар аз кездеспейді. ХХІ ғасырда «жеңіл-желпі жүріп өту» деген болмайды» – деп қадап айтқан Елбасының сөзі үлкен қуаныш пен қатар пәрменді жауапкершілікті де жүктері анық. Бұл Жолдауда қазақ ұғымына азаматтық ұғым ретінде қарауға бет бұру керек екені байқалды. Жалпы, «біз кіміз, қайда барамыз және 2050 жылға қарай қайда болғымыз келеді?» – деген сауалдардың нақты жауабы.

Жолдауда 1997 жылы жарияланған «Қазақстан-2030» бағдарламасының, «Қазақстан-2050» Стратегияларының негізгі қорытындылары шығарылды. Егемендіктің арқасында ынтымағымыз бен бірлігіміз жарасып, керегесі кең елге айналды. Тұрақтылық пен келісім салтанат құрған тәуелсіз Қазақ елінің бағындырмайтын қамалы, алмайтын асуы жоқ екені белгілі болды. Қазақстан халқы Ассамблеясы – еліміздегі қоғамдық тұрақтылықты, ұлтаралық бірлік пен келісімді нығайтушы күш болумен бірге, татулықтың ерекше үлгісі мен рәмізіне айналып отыр. Елбасының сөзімен айтқанда «тыныштықтың арқасында қазіргідей мақтанатын халге жеттік». Бірлік бар жерде тірлік бар деп дана халқымыз бекер айтпаған. Тек ауызбіршілік пен ынтымақ жарасым тапқан елде ғана берекелі тірлік орнайды. Бұл тұрғыда Қазақстан тұңғыш Президентіміз, Ұлт көшбасшысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың салиқалы саясатының арқасында азуын айға білеген алпауыт елдерге Бейбітшілік пен Келісімнің салтанатты үлгісін көрсетіп келеді. Ата-бабамыз армандаған Тәуелсіздігіміз бүгінде толыққанды нық орнығып, қазіргі таңда қазақ елін бүкіл әлем таныды. Қазақстанның бүгінгі бет-бейнесі, экономикасы мен халқының әл-ауқатының артуы елімізде жүргізіліп отырған саясаттың нақты нәтижесі екендігі сөзсіз.

Егемендік алғалы бері Елбасы көпжақты мемлекетаралық қарым-қатынастарға айрықша мән беріп, саяси, әскери және сауда-экономикалық әріптестікті дамытуға әрі интеграциялық бастамаларды іске асыруға және, ең бастысы, жаһандық және аймақтық қауіпсіздіктің тұрақтылығына кепіл болып отырған Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ), Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымы (ЕКЫҰ), Еуропа Одағы (ЕО), Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ), Кеден Одағы (КО), Еуразиялық Экономикалық Қауымдастық (ЕурАзЭК) және Ислам Ынтымақтастық Ұйымы (ИЫҰ), Ұжымдық Қауіпсіздік Шарт Ұйымы (ҰҚШҰ), Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымы (ЭЫДҰ) сынды ірі халықаралық ұйымдармен өте тығыз байланыс орнатты. Мысалы, Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭЫДҰ) әлемнің 34 елі мүше екенін айта келе Президентіміз: «Мен Қазақстанда ЭЫДҰ-ның бірқатар қағидаттары мен стандарттарын енгізуді міндет қойдым» деп атап өтті. Бүгінгі таңда Қазақстан жоғарыда аталған абыройлы халықаралық форумдардың толыққанды мүшесі ғана емес, өзінің ұтымды бастамаларымен олардың жұмысын жандандыруға да барынша атсалысып келеді. Және олардың кейбіріне төрағалық жасап та үлгерді. «Қазақстан-2030» Стратегиясы ұзақ мерзімді жоспарлаудың ең сәтті шыққан үлгісі болды. Себебі, бұл жоспар Еліміздің стратегиялық саясатының өзегіне айналған Елбасының жыл сайын халыққа арнайтын Жолдауларының да іргетасы. Бүгінде мемлекеттің басқару жүйесі толықтай өзгеруде, басқарудың жаңа институттары өмірге келді. Мемлекеттік емес ұйымдар мен азаматтық қоғам да өркен жайды. Саяси реформалар да сәтті өтіп, билік бұтақтары да орнықты. Өмірге көп партиялы Парламент келді. Бүгінгі күні біздің әрқайсымыз «2030 Стратегиясы іске асты, заманауи Қазақстан орнықты, Қазақстан-2050 Стратегиясының міндеттері орындалуда» – деп айта аламыз. Бұл бірлік, табандылық, қажырлы еңбектің заңды нәтижесі.

Еліміз қазір тұрақты даму жолына бағыт алды, ел экономикасы көтеріліп, халықтың әл-ауқаты жақсарды. Ұлттығымыздың ұлы шаңырағы Астананың қарыштап дамуы, өркендеуі Қазақстанның мәртебесін асқататып отыр, елорда – ел өркендеуінің негізі, саяси тұрақтылықтың, экономикалық өрістеудің орталығына айналды. Осыған қоса, дүние жүзі дін басшыларының басын біріктіріп, татулықтың символына айналған Дәстүрлі діндер съезі адамзаттың өзекті мәселелерін шешудегі діни конфессиялардың рөлін айқындап, халықтардың өзара үйлесімді дамуына септігін тигізуде. ЭКСПО-2017 Халықаралық көрмесін өткізу мен ЕКЫҰ Саммитін ұйымдастыру да – ел алдындағы жауапты үлкен іс, әрі Астананың мол мүмкіндігінің тағы бір көрінісі. Елордамыз – Астананың күн санап көркейіп, өсіп, сәулеттенуі – бәріміздің мерейіміз. Шынында Астанадай асқақ еліміздің жүрегі болмаса, дәл мұндай әлемдік маңызды міндеттер жүктелмеген болар еді. Бұл біздің еліміз Қазақстанға деген құрмет, Елбасымыздың әлем алдындағы асқақ абырой-беделі. Осы реттен келгенде, Елбасы Жолдауындағы негізгі бағыттар әрқайсымызға үлкен міндеттер жүктейді. Бұл 2050 жылға дейінгі кезеңді қамтыған Жолдаудың әрбір бағытында айтылған тапсырмаларды орындау – әрбір Қазақстан азаматының міндеті.

Елбасы атап өткендей, «біз бүгін – өзіндік бет-бейнесі бар, өзіндік ерекшеліктері мен өзіндік ұстанымы бар табысты мемлекетпіз». Дегенмен де, еліміз нарықтық экономикаға, азаматтық және құқықтық қоғамға бет бұрғанымен, тіпті белгілі дәрежеде табысқа жетіп жатқанымызбен әлемдік бәсекелестікке төтеп беру оңай шаруа емес. Осы тұрғыдан келгенде ұлы мұрат пен елдік мүддені көздеген маңызды Жолдаудың қазақстандықтарды алыс болашаққа бастайтыны ақиқат. Түгел қамтитын экономикалық прагматизм саясаты негізінде бүгінгі таңдағы көзқарастар мен ұстанымдарды түбегейлі өзгертуіміз керек. Онда жаңа кадр саясаты, бюджет, салық, ақша-кредит саясатында Ұлттық Банк пен Үкімет жұмысының ең өзектілері болуға тиіс. Табиғи ресурстарды басқарудың түбегейлі жаңа жобасын енгізу, шикізат тұтынуындағы технологияны өзгерту, Ұлттық қор арқылы үшінші индустриалдық революцияның нәтижесінде пайда болтын секторларды ескере отырып, болашақтың экономикасын дамытуды ынталандыру, энергияның баламалы түрлерін өндіруді дамыту Стратегиясын жасау керек. Отандық тауарлар бәсекеге қабілетті болуы тиіс. Біз сонда ғана болашаққа нық сеніммен қарай аламыз, біз жаңаша дами түспекпіз. Және бұл үшін бізде ең бастысы елімізде бейбітшілік пен тұрақтылық бар, Қазақстанның жарқын болашағына қызмет ететін жастарымыз бар.

Еліміз әлеуметтік саяси жағынан кемелденіп, экономикасы өсіп, жылдан-жылға қуаты артып келеді. Ол онымен шектеліп қалмауы керек. Алдыда тұрған, жақында орындалуға тиіс міндеттердің басы ашық көрсетілуі, Қазақстанның үдемелі даму екінін жоғалтпауға сілтеуі бұл Жолдаудың салмағын арттыра түседі. Осы орайда, 2013 жылы құрылған «жасыл көпір» халықаралық ұйымы, Алматының маңында құрылатын төрт серіктес қалада Green4 жобасын іске асыруды бастау ұсынысы, ел дамуының «жасыл» жолына көшуіне Астанадағы ЭКСПО-2017 шындығында үлкен серпіліс берері рас. Жас мемлекетіміздің буындары бекіп, қабырғалары қатайып, өз алдына дербес, тұғырлы ел болуына қазақ халқының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың сіңірген еңбегі ұшан-теңіз. Еліміздің алдында жаңа, өршіл мақсаттар тұр. Олардың ең бастысы – әлемдегі барынша дамыған мемлекеттердің қатарына кіру.

Елімізде жастар арасында жаңа Қазақстандық патриотизмді қалыптастыру Жолдаудың басты тапсырмаларының бірі. Елбасы: «Әсіресе, жастарымызға мынаны айтамын. Бұл Стратегия сіздерге арналған. Оны жүзеге асыратын да, жемісін көретін де сіздер. Өз жұмыс орындарыңызда отырып, осы жұмысқа әрқайсыңыз атсалысыңыздар. Немқұрайлық танытпаңыздар. Елдің болашағын барша халықпен бірге жасаңыздыр!» деп жастарға ерекше тапсырма берді. Миллиондаған отандастарымызды бір-біріне байлап тұрған, бөлінбес бір Отан, ұлтқа біріктіріп тұрған патриотизм, Отанға деген сүйіспеншілік. Сол үшін ұлтымызды ұйыстырып, бірлігімізді сақтап тұрған патриотизм біз үшін өте маңызды, басты мәселе. Бірақ патриотизм жасанды болмаған жағдайда ғана өз жемісін береді. Патриотизмнің объектісі, қайнар көзі Отан. Ал оның мазмұны табиғаты, оның байлықтары, жері, тарихы, тілі т.б. Сондықтан біздегі патриотизмде ұлттық мазмұн болуы шарт. Бүгінгі күні патриотизм мәселесі жаһандану, интернационализация, мемлекетаралық, аймақтық және әлемдік ықпалдастық жағдайында жаңаша мәнге ие болуда. Шынайы патриотизмді интернационализм мен космополитизмге қарсы қоюға болмайды. Өз халқын басқа ұлттар мен этностарға қарсы қоюға бағытталған патриотизм шынайы емес, ол ұлтшылдыққа және шовинизмге ұласып кетуі оңай. Ал, ұлттық және ұлттық-мемлекеттік нигилизмге негізделген интернационализм мен космополитизм жалпыадамзаттық мүдделер мен құндылықтарға қайшы келеді. «Өз Отанына салқын адам бүкіл адамзатқа да опа бермейді» – деген кезінде орыстың ұлы ағартушысы Н.Г. Чернышевский. Елдік мұрат жолындағы ұлы ерлік әрқашан аталаларымыздың бойынан табылған. Мысалыға, елімізде өмір сүріп жатқан өзге диаспоралар Абылайхан, Бөгенбай, Қабанбайды, Ахмет, Әлихан, Мұстафаны Отанын қорғаған батырлар ретінде тануы және өз қаһармандары ретінде қабылдаулары керек. Себебі өзге диаспоралар өмір сүріп жатқан Отан үшін құрбан болғандар, олардың да батырлары болып қабылдануы қалыпты жағдай. Өйткені оларға Отан болған жер үшін, өмір сүрулеріне жасалған жағдай үшін құрбан болғандарға құрмет көрсетуі азаматтық парызы. Сол себепті Қазақстанда мекендеген барлық ұлттарды Елбасы ортақ бір мүддені жүзеге асырып, елдегі татулық пен ынтымақтастықты аялап сақтауға шақырады.

Патриотизмді халықтың табиғатына жақын, өмір сүру салтымен ұштастырғанда ғана ол сіңімді әрі әсері мол болады. Бұл Отанның иесі қазақ деген халық кеше ғана пайда болған жоқ. Халқымыздың ғасырлардан бергі тарихы, қалыптасқан салт-санасы бар. Патриотизм сонымен үйлескенде ғана Қазақстан жетістікке жетеді. Жастар шындығында ескі жүйе қирап жатқан кезде саяси әлеуметтік экономикалық реформалар тұсында өскен жаңа ұрпақ. Олардың ең үлкені отыздан сәл асқан Тәуелсіздіктің бастапқы кезінде өз білімі мен дарынына қарамастан керексіз болып енді қалыптасқан мемлекет тұсында зор мүмкіндіктерді түсінуі тиіс. Ал тәуелсіздіктің құрдастары ХХІ ғасырдағы мемлекетіміздің болашағын анықтайтын ұрпақ. Ата-бабамыздың патриоттық даңқы ешқашан өлмейді. Біз тек ата-бабамыздан қан арқылы беріліп келе жатқан патриоттық рухымызды қайта оятып, асқақтата алсақ болғаны. Шын мәнінде

әлем патриотизмді бізден үйренуі керек деп ойлаймыз. Оған сандаған мысалдар келтіруге болады. Елбасының сөзімен айтқанда «Бабалардың ерлігі, буынның ерен істері және жас ұрпақ жасампаздығы арасындағы сабақтастық болса ғана біз «Мәңгілік Ел боламыз». Осы жаңа Қазақстандық патриотизмнің негізінде осы стратегиялық мақсат ұлттық идеяға ұласуы тиіс. Бұл идея жүзінде қалып қоймай ақиқатқа да айналуы тиіс. Нағыз патриот болу үшін әр қазақстандық тіл мен тарихты терең білуі керек. Өйткені бұл екі егіз ұғым халықты биікке алып ұшатын құстың қос қанаты секілді қасиетті дүниелер. Президентіміз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақ тілі бүгінде ғылым мен білімнің, интернеттің тіліне айналды. Қазақ тілінде білім алатындардың саны жыл өткен сайын көбейіп келеді. Енді ешкім өзгерте алмайтын бір ақиқат бар. Ана тіліміз Мәңгілік Елімізбен бірге Мәңгілік тіл болды! Оны даудың тақырыбы емес, ұлттың ұйытқысы ете білгеніміз жөн» – деп қадап айтуында үлкен көрегендік пен зор мағына бар.

Биылғы жылғы Елбасы Жолдауы көңілге үлкен сенім ұялатқан, болашағы айқын барлық буын өкілдерінің басын біріктіретін, ұрпақтар сабақтастығына үндейтін тарихи мәні зор құжат. «Біз үшін ортақ тағдыр – бұл біздің Мәңгілік Ел, лайықты әрі ұлы Қазақстан! Мәңгілік Ел – жалпы қазақстандық ұлттық идеясы. Бабаларымыздың арманы. Егеменді дамудың 22 жылында барша Қазақстандықтарды біріктіретін, ел болашағының іргетасын қалаған басты құндылықтар жасалды. Олар көктен түскен жоқ. Бұл құндылықтар – уақыт сынынан өткен Қазақстандық жол тәжірибесі» – деді Елбасы. Осы тұрғыда этрустықтар өркениеті туралы еске түсіруге болады. Б.з.д I мыңжылдықта Орталық және Солтүстік Италияда олар римдіктерге дейін қала-мемлекеттері федерациясын құрып, сәулет өнерін дамытты. Этрустықтар рим цифрын жасады, латын әліпбиінің шығуына да осы этрустықтардың қосқан үлесі бар. Латын әліпбиінің Европаның басым бөлігі мен әлемнің көп елдерінде тарауына ықпал етті. Осы этрустықтардың ықпалымен әлем мәдениеті мен өркениетінің астанасына айналған Рим қаласы өмірге келді. Б.э.д II мыңжылдықтың орта шенінде Рим республикасы Жерорта теңізіндегі ең мықты мемлекетке айналып, эллиндік әлемнің мәдени орталығына айналады. Нәтижесінде Ежелгі Грециядағы эллиндік кезеңде Египетті Рим жұтып қойды. Сонықтанда біздер мынау бәсекелестік заманында соған төтеп бере алатындай этрустықтар сияқты ұлттық салт-дәстүріміздің негізінде мәдениеті дамыған ұлы елге айналуымыз керек. «Мәңгілік Ел – ата-бабаларымыздың сан мың жылдан бергі асыл арманы. Ол арман – әлем елдерімен терезесі тең қатынас құрып, әлем картасынан ойып тұрып орын алатын Тәуелсіз Мемлекет атану еді. Ол арман – тұрмысы бақуатты, түтіні түзу ұшқан, ұрпағы ертеніне сеніммен қарайтын бақытты ел болу еді. Біз армандарды ақиқатқа айналдырдық. Мәңгілік Елдің іргетасын қаладық» – деген Президентіміздің оптимистік рухтағы сөздері бәрімізге үлкен серпін берді. Сондықтанда бұл Жолдаудағы Мәңгілік Ел болу идеясының орны мен ролі ерекше.

Мәңгілік Ел болу үшін оның іргетасы ұзақ уақыттан бері тыңғылықты қаланып, өлшенбес еңбек етілгендігін естен шығармауымыз керек. Осы тұста Елбасының «Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам» – атты бағдарламалық мақаласы мен 2013 жылы 5 қыркүйекте тікелей эфирде Астанадағы Назарбаев Университетінің қабырғасында «Қазақстан білім қоғамы жолында» – деген тақырып бойынша өзінің интерактивті дәрісінде отандық білім беру мен ғылымның даму жолын тағы да бір саралап оның басты бағыттарын белгілеп берген, қойылған талаптардың іске асуы да осы Жолдаудың аясында қаралуы тиіс. Елбасының «Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен де, оны ұстап тұру әлдеқайда қиын. Байлығымыз да, бақытымыз да болған Мәңгілік Тәуелсіздігімізді көздің қарашығындай сақтай білуіміз керек. «Қазақстан - 2050» – Мәңгілік Елге бастайтын ең абыройлы, ең мәртебелі жол. Осы жолдан айнымайық, қадірлі халқым!» – деуі бекер емес. Елбасы білім қоғамына жетудің ең тиімді жолы еңбектену, ащы тердің өзіндік құны, әсіресе, бәсеке ғасырында өте жоғары екенін жастарға барынша мұқият түсіндірді. Жастайынан қызыл оттың алдында құрыш қайнатып шыныққан адамның сөзі құрғақ ақыл емес екені белгілі.

Ұзақ мерзімге арналған көп нысаналы бұл құжат Үкіметтің осы уақытқа дейін сатылап іске асырып келе жатқан сондай-ақ болашақта іске асыратын қоғамның барлық салаларын қамтитын бағдарламаларына негіз болмақ. Мәңгілік Ел болудың жаңа межесін белгілеген бұл құжат келешегіміздің кемелдігіне көз жеткізгендей әрі түпкі төркіні де Қазақ елін дамыған үстіне дамыта түсіру, қарапайым халықтың әлауқатын мейлінше арттырып, жаңа дамыған қоғам құру екені мәлім.

Ғасырдан ғасырға созылған тәуелсіздік үшін күрескен халқымыздың, Абылайдай данышпан қайраткерлеріміздің аңсаған асыл армандары тек XX ғасырдың соңына қарай, қазақ халқының маңдайына біткен ақылды да білімді, ержүрек ұрпақтарының арқасында жүзеге асырылды.

Халық тағдыры таразыға түскен шақта елді ешқандай шығынсыз, соғыс қырғынына ұшыратпай аман сақтап қалу, бұрынғы қылышынан қан тамған Кеңестер Одағы мен Коммунистік партияның бұғауынан босату, тәуелсіздікке қол жеткізу сияқты ең қасиетті мәселелер күн тәртібінде тұрды. Бұндай киелі істі орындау қарын қамын емес, халық қамын ойлайтын ерлердің басын біріктіре алатын шебер ұйымдасты-

рушы, аса көреген саясаткер, ақылды да білімді, асқан парасатты адамның ғана қолынан келетін еді. Ондай адам көп қиындық көрген халқымыздың бағына орай Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев болатын.

Қазіргі замандағы Қазақстанның басқа көптеген елдерден артықшылығы – кемел ойлы, кемеңгер басшымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев. Біздің қазіргі таңда телегей табыстарға жетіп жатуымыздың ең басты себебі – Ел басында ғасырлар тоғысындағы аса көрнекті саясаткер, көреген басшы Н.Ә. Назарбаевтың тұруы деп зор сеніммен айтуға болады. Қазақстан халқының «Мәңгілік Ел» болуға деген үлкен сенімі мен еңбектегі ерлігі, қажымас қайраты мен өмірдегі табандылығы әлемдегі дамыған елдердің алдыңғы қатарынан өзінің орнын ойып алуға әбден лайықты екенін дәлелдейді.

Тұңғыш Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың жүргізіп отырған сындарлы саясатының арқасында Қазақстан күннен-күнге өмірдің барлық саласы бойынша жедел қарқынмен даму үстінде. Елбасының халықаралық көлемдегі беделінің, дипломатиялық істердегі көрегендігі мен зор қабілетінің арқасында Қазақстанды қазіргі таңда барлық ірі мемлекеттер мойындап, тығыз саяси, сауда-экономикалық және мәдени қарым-қатынастар орнатты.

Елбасының әділдігінің, ақыл-парасатының зор, ой-танымының кемел екендігінің, ғылым мен білімді терең меңгергенінің өзі талай қиындықты басынан кешірген халқымызға құт-бақыт, дәулет алып келетін, Жүсіп Баласағұни бабамыз айтқандай, әділ заң орнататын, кедей халықты бай ететін, халық санын көбейтетін көрнекті тұлға екенін көрсетеді.

Нұрсұлтан Назарбаевтың алыстан толғап, алдағыны болжайтын ақыл-ойы алғыр, келешекті көре білетін парасат-пайымы шалқар, өз заманының заңғар тұлғасы екенін айдай әлем мойындап отыр. Мысалы, саясат майталманы, әйгілі «темір-леди» Маргарет Тэтчердің «Қазақстан басшысы – әлемдегі ең үздік бес-алты қайраткердің бірі» деп бағалауы тегіннен тегін емес. Мұндай бағаны Ресейдің, Қытайдың, АҚШ-тың, Германияның, Түркияның және басқа да әлемнің ең ірі мемлекеттерінің бірінші басшыларының ауыздарынан естіп, Елбасымыздың әлемдік деңгейдегі аса ірі саяси тұлға екеніне куә болып жүрміз.

Әрине, осындай жүрекжарды пікірлер Елбасының басшылығымен Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатта аз уақытта жеткен мол жетістіктеріне берілген әділ баға деп түсінген дұрыс.

Қазақстанның бүгінгідей биікке көтеріліп, бүкіләлемдік беделге ие болуы оңайлықпен келген жоқ. Бұл жолда ең алдымен Елбасымыз түн ұйқысын төрт бөліп, терең толғанды, тебірене ойланды, тер төгіп, еңбек етті. Оның үлкен жүректі абзал азамат, халқының аманатын қайыспай көтеретін нар тұлға, жаңа тұрпатты мемлекет қайраткері ретінде еліміздің игілігіне сіңірген ерен еңбегі әмбеге аян.

Еліміздің елең-алаңында, тәуелсіздігіміздің алғашқы кезеңінде Қазақстанның келешегі мен өміршеңдігіне күмән келтіргендер аз болған жоқ. Алайда ел басшысы ішкі тұрақтылықты, ұлтаралық татулықты сақтаудың тетігін тауып, қазақ халқының ұлттық өрлеуіне жол ашып берді. Осы арнада нарықтық экономиканы өрістетіп, демократиялық қоғам құруға бағытталған реформаларды батыл жүргізіп, дәуір талабына сай қарыштап ілгері басуға жағдай туғызды. Соның арқасында еліміз өз өңірінің ең өркенді мемлекеті ретінде дүниежүзілік аренадан лайықты орын алып отыр. Қазақ ұлты осындай мемлекеттікке айбарлы Абылай заманынан-ақ лайық еді ғой. Ал тәуелсіздік ұлттығымызды ұлықтап, өзімізді-өзіміз танып білуге, қадір-қасиетімізді құрметтеп, жалтақсыз жарқын өмір сүруге, еркіндіктің нұр шапағынан нәр алып, ертеңімізге еңселене қарауға үйретті. Сайып келгенде, бұл есімдері ғасырлар қойнауына сіңіп, тарих сабағына айналған Абылай сынды ата-бабаларымыздың арман аңсары болған тәуелсіздік емес пе! Ата-бабаларымыз аңсаған сол тәуелсіздіктің көк байрағын көкке көтеріп, еркін еліміздің аспанында асқақтата желбірету біздің ұрпаққа бұйырған екен. Бұл ұрпақтың көшбасында елі үшін еңіреп туған асыл азамат, заманының да, қоғамының да ту ұстаушысы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев келеді!

Қазақстандағы тұңғыш жоғары оқу орны – Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің студенттері мен ұстаздар қауымы Қазақстан республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаевтың «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына Жолдауын аса зор ынта-ықыласпен, қоғамда терең өзгерістер әкелетін жақсылыққа толы хабар ретінде қарсы алды. Университеттің барлық институттары мен факультеттерінде, кафедралары мен басқармаларында, ғылыми-зерттеу орталықтарында, студенттер дәрісханаларында Елбасы Жолдауы қызу талқыланып, онда көрсетілген талаптар мен міндеттерді жүзеге асырудың жолдары қарастырылуда. Жолдауда көрсетілген іс-шараларды орындау үшін белсенді түрде үгіт-насихат жұмыстары күннен-күнге қарқын алууда.

Әсіресе, Президентіміздің білім беру мен ғылым саласына байланысты Жолдауда айтқандарын терең талдап, Елбасының ұстаздар қауымы мен оқушы жастарға деген әкелік қамқорлығына шынайы ризашылықтарын білдіруде.

Елбасымыздың Жолдауы – Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық, саяси және мәдени дамуының

барлық қырларына терең талдау жасайтын аса маңызды тарихи құжат. Біздің бәріміз талай рет жүгінетін, шешуі қиын санқилы сұрақтардың айқын жауаптарын таба алатын, жарқын болашақтың сара жолын көрсетіп беретін маңызды құжат.

Біздің университеттің профессор-оқытушылар құрамы мен студент жастары Елбасы Жолдауындағы барлық міндеттері мен талаптарын орындап, Қазақстанның әлемдегі дамыған 30 елдің қатарынан көрінуіне бар күштерін салатынына уәде береді.

1 *Дағдарыстан жаңару мен дамуға. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы // Ақиқат журналы. - №4, 2009.*

2 *Назарбаев Н.А. Казахстан-2030. Процветание, безопасность и улучшение благосостояние всех казахстанцев. Послание Президента страны народу Казахстана. – Алматы, 1997.*

3 *Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050». Новый экономический курс состоявшегося государства» «14 декабря 2012 г.)*

4 *«Ана тілі» газеті, 2005, шілденің 7-13-і.*

5 *Н.Ә. Назарбаев, Тарих толқынында. - 273-б.*

6 *«Егемен Қазақстан» 1998. 16 қаңтар. Газет ішіндегі кітап.*

7 *«Егемен Қазақстан», 13.10.2004.*

8 *ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы - А., 2005, - 12-13 беттер.*

9 *Назарбаев Н.Ә. Абылай аңсаған азаттық. «Егемен Қазақстан», 2013 жыл, 02 қазан.*

10 *Назарбаев Н.Ә. Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан Халқына Жолдауы // Ақиқат журналы. - №2, 2014. – 9-13 беттер.*

УДК 327 (574)

ДИПЛОМАТИЯ И ДИПЛОМАТИЧЕСКАЯ СЛУЖБА В ИМПЕРИИ ЧИНГИСХАНА И ЕГО ПОТОМКОВ

М.К. Сембинов – профессор КазНПУ им. Абая

Мақалада Шыңғысхан империясында және оның тікелей мұрагерлері билеген тұсында дипломатияның және дипломатиялық қызметтің даму мәселелері қарастырылады. Көп жылдар бойы тарихнама Шыңғысханның және оның ұрпақтарының империясындағы мемлекеттік аппараттың ұйымдастыру жұмысына аз көңіл аударды. Осыған орай, монғол империясында сол заманға сай келетін билік институттары жоқ болды деген дұрыс емес пікір қалыптасты. Осы мақала Ұлы далада өмір сүрген мемлекеттер жайлы қалыптасқан көзқарасты өзгертуге бағытталған

Тірек сөздер: Шыңғысхан империясы, дипломатия, дипломатиялық қызмет, мемлекеттік аппараты ұйымдастыру, «Отырар айпаты», монғол пайзасы, Ұлы Жібек жолы

В статье рассматривается формирование и развитие дипломатии и дипломатической службы в империи Чингисхана и его прямых потомков. В течение долгого времени историки уделяли мало внимания описанию организации государственного аппарата в империи Чингисхана и его потомков. В связи с этим, существует общее мнение, что в Монгольской империи практически отсутствовали современные институты власти. Это само по себе вызывает вопросы о полезности монгольского государства. Это неправда. Эта статья предназначена, чтобы изменить представление о необычном положении кочевников Великой степи.

Ключевые слова: империя Чингисхана, дипломатия, дипломатическая служба, организация государственного аппарата, Отрарская трагедия, монгольская пайцза, Великий Шелковый путь

The article examines the formation and development of diplomacy and diplomatic service in the empire of Genghis Khan and his direct descendants. For a long time historians paid little attention to the description of the organization of the state apparatus in the empire of Genghis Khan and his descendants. In this regard, there is a general view that the Mongol empire virtually absent at the time the modern institutions of government. That in itself raises questions about the usefulness of the Mongolian state. That is untrue. This article is intended to change the view of the ordinary states of nomads of the Great Steppe.

Keywords: empire of Genghis Khan, diplomacy, diplomatic service, the organization of the state apparatus, Otrar tragedy Mongolian patsza, The Great Silk Way

Современные политические процессы в Центральной Азии связанные с образованием новых независимых государств и становлением их государственности предполагает обращение к прошлому, которое само по себе открывает много интересных фактов и пластов культурного и политического наследия. Много вопросов возникает в связи с самим феноменом государственности у кочевников, которые рушат те стереотипы и штампы культурно-исторических парадигм принятых на сегодня большинством специалистов. Не углубляясь в данную тему можно просто сказать что, к примеру, государственность Саков или

причерноморских Скифов просто не вмещается в то «прокрустово ложе» понятия государственности, которое принято на сегодня.

В данной статье хотелось бы обратить внимание на такую специфическую деятельность как дипломатическая служба. Многие источники говорят о том, что дипломатия, как и дипломатическая служба, была одной из приоритетных направлений деятельности кочевых государств на различных этапах их политического развития.

Вообще завязка большинства военных походов Чингисхана имело дипломатическую предысторию. Чингисхан, создав монгольское единое государство, оказался, как бы правителем самой боеспособной армии, но само положение Монголии не давало ему возможность контролировать торговые караваны Великого шелкового пути. К тому времени шелк и другие ткани составляющие основу торговли уже не шли только из Китая многие ценные ткани производились в самой Средней Азии в частности Зарбафт (Парча), зинданачи (хлопчатобумажная набивная цветная ткань), Карбас (белая ткань х/б). Интересен один из исторических эпизодов описанных Рашид-эд-Дином. Если говорить о самом Великом шелковом пути то можно сказать, в период раннего средневековья это был широкий спектр взаимовыгодных торговых потоков не только с Востока на Запад, но и в обратном направлении, как и с юга на север, и в обратном направлении. Предметами этой торговли были рубины Бадахшана, драгоценные камни (лазурит, жемчуг, другие драгоценные камни с территории Афганистана и Индостана), золото, серебро, текинские лошади с территории Средней Азии, дорогая пушнина из Сибири.

Рашид ат Дин описывает подробно, как складывался конфликт между Чингизханом и Мухамедом Хорезмшахом. «Трое купцов, прознав о том, что в Монголии находящейся в стороне от торговых путей они найдут большой спрос своим товарам прибыли туда с караваном товаров. Их быстро доставили к Чингисхану который, будучи человеком, в высшей степени справедливым, отобрал товар у купца который заломил баснословную цену своим товарам, двум другим купцам которые отказались назначать цену своему товару и видимо испугавшись, говорили что принесли эти товары в дар великому хану, он приказал обласкать их и после привести к нему того купца который заломил ему высокую цену и приказал всем им щедро заплатить за их товары. Купцы были очень довольны таким приемом и в следующий раз привезли новые товары. Именно с ними Чингисхан приказал отправить посольство к Мухаммеду Хорезмшаху по два человека каждому своему царевичу и военачальнику с товарами прежде всего с серебряными и золотыми балышами (слитками), что бы те прибыв в государство Хорезмшахов купили по больше тканей и других товаров. В личном письме он предложил Мухаммеду начать обширную торговлю и в частности писал следующее: «Обширность пространства вашего государства и проникновенная сила ваших приказов ясна и знати и черни в большей части земли. Для меня же вы дорогой сын и лучший из мусульман. Теперь, когда пределы близкие к нам очищены от врагов и полностью завоеваны и покорены и с обеих сторон определены соседские права, – разум и благородство требуют, чтобы с обеих сторон был бы проторен путь согласованности, и мы взяли бы на себя обязательства помощи и поддержки друг друга в бедственных событиях и содержали бы в безопасности дороги от гибельных происшествий, дабы купцы, от многократных посещений, которых зависит благосостояние мира, передвигались бы со спокойной душой. Тогда вследствие согласия, исчезнут поводы для беспокойства и пресечется поддержка разлада и непокорности...» [1].

Как видим из этого отрывка Чингисхан не имел каких либо злых намерений относительно государства Хорезмшахов. Его обращение к Мухаммеду как отца к сыну не несло какой-либо оскорбительный характер, а скорее подчеркивало благожелательность, так как Чингисхан был старше Мухаммеда примерно на двадцать лет. Вообще когда описывают личные качества Чингисхана забывают о его благородстве как главном и определяющем качестве, его стремлении к справедливости. Человек который в раннем детстве потерял отца из за подлого предательства близких бросивших семью его отца Есугей-баготура на верную смерть. В юности после опять же подлого предательства, попав в рабство к Тайчиутам, Темучин два года ходил с колодкой на шее. И все это из-за подлости и предательства окружающих его людей. Именно это надо учитывать, оценивая события известные как «Отрарская трагедия».

Мирное посольство Чингисхана с караваном товаров, золота и серебра, принадлежавших его близким родственникам и военачальникам при прибытии в Отрар было вероломно истреблено (более 500 человек) по приказу Каир-хана родственника Мухаммед-шаха, что само по себе было тяжчайшим преступлением в отношениях между государствами даже в то время. Отношения к послам у монголов всегда было особым. К примеру, вот что пишется об этом в Мэн-да бэй-лу ("Полное описание монголо-татар"). Послы у них называются *сюань-чай*. Когда [послы] приезжают от императора или из ставки го-вана, в округах и уездах, а также в ставках начальников, управляющих войсками, через которые проезжают [эти послы],

все приходят выразить [им] почтение. Не спрашивая, высок или низок чин [посла], его встречают в домах с церемониями для равных, он проходит через [парадную] дверь с трезубцами и садятся в окружных или областных управах. Правители лично преклоняют колени [перед послом], для встречи [его] выезжают в предместье и устраивают на ночлег в резиденциях правителей или управах. Провожают и встречают его за предместьем с барабанами, трубами, знаменами и флагами, певичками и музыкой.

Всякий раз, как [послы] увидят лошадей, тотчас меняют. Все сопровождающие и едущие вместе [с ними также] могут сменить лошадей. Это называется “ехать на станционных лошадях”, то есть то же, что [значило] “ехать на перекладных” в древности.

Это в какой то степени объясняет, то почему после вероломного убийства послов в Отраре ингисхан отдал приказ о начале войны с империей Хорезмшаха. Можно много говорить о жестокости монголов, которую они проявляли к мирному населению в ходе своего похода на Маверанахр и Запад.

Но даже в ходе этой жесточайшей войны Чингисхан проявлял, если так выразиться, «жестокую справедливость» по отношению к населению завоеванных городов и к правителям. Месть его Хорезмшаху за убийство послов была неумолимой. Вот что он пишет в своем приказе своим военачальникам Джебе и Субудай-богатуру. «...Заклинаю Вас мощью великого господина, пока вы его (Мухаммед-шаха) не захватите. Если он изнеможет от вас и с несколькими людьми укроется на крутой горе или в тесной пещере, либо скроется от людских очей подобно перу, вы должны врезаться в его области подобно сильному ветру и всем кто явится к вам с покорностью окажите прощение, дайте охранную грамоту и поставьте им правителя, а каждого, кто будет дышать неповиновением и противодействием уничтожьте!...» [2].

При взятии городов Средней Азии Чингисхан проявлял милосердие к ее жителям. Сначала город был окружен осаждающими монголами и кашаром (жители других городов, которые были привлечены к осаде монголами.) Затем монголы требовали сдать город, если город принимал условия капитуляции, всем сохраняли жизнь, с купцов, ремесленников и других богатых горожан брали установленный налог, сверх которого не брали ничего. (При взятии Бухары, жители которой приняли условия капитуляции, монголы пощадили всех, богатые жители - купцы, ремесленники, дворцовая знать, заплатили только то, что они сами ринесли и не один не подвергся грабежу или убийству). Затем устанавливали власть правителя и уходили завоевывать другие города. Если жители города оказывали сопротивление город брали, либо длительной осадой, либо штурмом. После взятия города все жители уничтожались или брались в рабство. При этом монголы жестоко карали предателей и ценили храбрость.

Монголы жестоко карали за убийство своих парламентариев и послов. Примером может служить убийство монгольских послов, которые прибыли в стан русского войска и которое в конечном итоге привело к поражению объединенного войска русских удельных княжеств и половцев в битве на реке Калке и истреблению почти всех захваченных в плен князей [3].

Вообще монголы в период правления Чигисхана, в своих завоевания отличались большей исполнительностью заветов и приказов Чингисхана, так как в войске была поистине железная дисциплина, за любой проступок можно было лишиться жизни. Это уже потом после смерти великого основателя империи в период правления его сыновей и внуков когда началась открытое противостояние между ними за власть, заветы Чингисхана нарушались всеми его потомками. (К примеру во время противостояния Хулагу и Берке во время их борьбы за земли Закавказья, монголы грабили купеческие караваны друг друга истребляли купцов в Сарае и Тебризе) [4].

Еще один эпизод из истории Чингисхана свидетельствует о благородстве и мудрости Чингисхана, о его дипломатических качествах. Весной 1218 года после завоевания северного Китая, где правила династия чжурчженей Цзинь, Елюй Чуцай, один из китайских чиновников средней руки, был вызван в ставку Чингис-хана. Монгольский правитель, старавшийся использовать вражду киданей и китайцев к чжурчженям, не случайно обратил внимание на Елюй Чуцай, родственника императоров династии Ляо свергнутой Чжурджениями. Однако Елюй Чуцай был по воспитанию китайским чиновником-конфуцианцем и на слова Чингис-хана «*Цзинь и Ляо – извечные враги. Мы отомстили им за тебя!*» ответил: «*Мои отец и дед, дав клятву на верность, служили им. Как бы они посмели враждовать с государями, будучи их подданными!*» Чингисхан оценил такой ответ и оставил Елюй Чуцай при себе. Тот стал известен среди монголов как *Урту сахал* («Длинная борода»). В дальнейшем Елюй Чуцай оказал неоценимые услуги Чингисхану и его наследникам в завоевании Маверанахра, Китая, в создании административного устройства и налоговой системы, покоренных монголами территорий.

Если говорить об организации дипломатической службы в период правления Чингисхана и его ближайших потомков, то можно отметить, что она представляла из себя действительно хорошо организованный механизм, в котором были специально подобранные исполнители, были свои определенные традиции и феномены, в основном заимствованные монголами у китайцев.

Прежде всего, нужно остановиться на том, кто исполнял функции послов у монголов. В большинстве своем посольство возглавляли купцы. Примером может служить знаменитый купец Махмуд Ялвач (тюрк. *ялавач* – «посол») [5]. Хорезмиец по происхождению в разные годы он исполнял поручения Чингисхана, его наследников, возглавлял посольство к Хорезм-шаху, был наместником Мавераннахра. А в конце жизни получил «золотую пайдзу с головой тигра» и ярлык на правление в Ханбалыке (Пекине), столице великой монгольской империи. При великом монгольском хане, как и при ханах отдельных Улусов, была специальная канцелярия, которая ведала посольскими делами, в которой был специальный штат переводчиков – талмачей, писарей, специально подготовленных людей необходимых для соблюдения обрядов и ритуалов, чиновников для сопровождения посольства, лиц отвечающих за обеспечение посольств других государств всем необходимым. Дипломатическим языком, на котором составлялись все документы, был древнеуйгурский язык, написанный согдийским алфавитом. Сам Чингисхан не обладал грамотой, но есть сведения о том, что во время войны с Найманами был пленен Та-та-тун-а, которому Чингисхан приказал обучить уйгурской грамоте царевичей и князей. (В *Юань ши* говорится, что Чингисхан «приказал [Та-та-тун-а] обучить царевичей и князей писать на своем языке при помощи уйгурских букв» (*мин цзяо тай-цзы чжу-ван и вэй-у цзы шу го янь*) (*Юань ши*, гл. 124, лл. 6а — б).

В конце правления внук Чингисхана Хубилай как Великий хан монгольской империи ввел в дипломатическую и служебную переписку так называемое монгольское квадратный письмо [6].

Кроме специальной канцелярии с ее большим числом служащих, была и специальная служба-гонцов по доставке указов и других важных документов дипломатической переписки. По всей империи Чингисхана действовала ямская служба, которая обеспечивала передвижение посольств и чиновников по всей империи. На расстоянии 20-30 километров на основных транспортных маршрутах располагались «Ямы» небольшое поселение, состоящее из стационарных жилищ иногда в виде небольших укреплений, на которых располагалось небольшое количество воинов-нукеров, вместе с семьями имевшие обычно стадо скота и табун лошадей, которые обеспечивали всех кто двигался по пути предоставляя им, кров и пищу, а так же сменных лошадей, если это были государственные люди гонцы, сановники, бесплатно, если это были купцы или просто путники за определенную плату.

Для государственных людей различного ранга был введен специальный знак или документ пропуск получивший название Пайца (от *кит.*; *páizi* – «дощечка», «табличка»; тюрк. *байса*, монг. *герере*) – верительная бирка, металлическая или деревянная пластина с надписью, выдававшаяся китайскими, чжурчжэньскими, монгольскими правителями разным лицам как символ делегирования власти, наделение особыми полномочиями. Носилась при помощи шнура или цепи на шее, либо на поясе) [7].

В период Чингисхана и его прямых наследников были распространены разные виды пайцзы, самой ценной считалась золотая пайцза с изображением головы тигра или кречета на которой была надпись «Указ пожалованного Небом императора Чингиса. Должен вести дела по усмотрению!». У других менее значимых сановников и послов была просто золотая или позолоченная пайцза с надписью «Указ пожалованного Небом императора Чингиса. Спешно!» (*Тянь-цы Чэн-ци-сы хуан-ди шэн-чжи. Цзи*) и пайдзы третьего ранга бали серебряные с той же надписью. Были и Пайцзы выданные лично Чингисханом с надписью «[Пусть] ведет дела по усмотрению, как [если] бы мы лично ехали». Такая пайцза выдавалась лично Чингисханом особо доверенным людям, в которых он был уверен, на время и лишь в исключительных случаях [8]. В дальнейшем этот вид отличия гос-ударственных людей был трансформирован в разные виды удостоверяющих документов. Но в то время это был удобный вид удостоверения, который четко определял значимость посольства в предоставлении ему особых знаков внимания, этикета и ритуала.

Любое посольство к Великому хану становилось неприкосновенным на территории контролируемой монголами. Интересны факты, приводимые Гильеном Рубруком при его первой встрече с монголами. Сначала он был почти, что ограблен, но как только всадники хана узнали, что он и его спутники посланники Французского короля к Великому монгольскому хану они сразу, же взяли их под охрану и доставили к начальнику тумена.

Интересен приема послов у монгольских ханов который подробно описан Рубруком в своем сочинении. После того как послы размещались в определенном месте в юрте или в плетеном доме повозке, назначался день аудиенции. За послами заранее заходил специально прикрепленный к ним человек и предупреждал о предстоящем приеме. В назначенный день он заходил за ними и провожал до ханской ставки. Затем прежде чем впустить послов в шатер хана двое прикрепленных к ним людей проводили их между двух огней. Что у монголов считалось ритуалом, очищающим людей от злых помыслов и намерений. Затем послов вводили в шатер хана предварительно предупредив чтобы они перешагивали через порог шатра или юрты. (наступить на порог ханской юрты считалось преступление и каралось смертью).

После того как послы оказывались в шатре им приказывали встать на колени и на коленях приблизиться к трону хана и передать ему грамоту и подарки. Монгольский хан обычно восседал на позолоченном или инкрустированном золотом и драгоценными камнями троне. Справа от него восседали жены хана, с лева располагались приближенные к нему сановники и военачальники. В шатре хана во время приема послов были накрыты столы. Основными блюдами были специально приготовленное баранье и конское мясо в жаренном и вареном виде, мучные изделия, восточные сладости, среди напитков было вино, пиво приготовленное из проросшего проса и пшеницы (буза) и кумыс, (еще упоминается Каракумыс скорее всего более крепкий напиток приготовленный особым способом) [9]. Ритуал ханского приема предполагал угощение самим ханом послов. Обычно хан своей рукой отбирал наиболее почетные куски мяса части головы и ребер и передавал послу. После приема послы должны были удалиться из юрты или шатра не поворачиваясь спиной к Великому Хану. Вокруг монголов начиная с первых контактов с ними у европейцев возникло много мифов связанных, прежде всего с принадлежностью их к той цивилизации номадов, которую они представляли, что объясняется ее не известностью для большинства оседлых государств. Многие из послов были в плену тех субъективных представлений, которые распространялись людьми плохо знающих о кочевниках, об их обычаях и культуре. Некоторые особо религиозные люди распространяли слух о том, что Каракумыс заговоренный напиток, который не должны пить христиане, вызывали неприятие многие обычаи монголов. Вызывал страх их необычный для европейцев вид, меховые шапки малахай, одежда из плохо выделанных шкур или грубых тканей. Однако большинство людей прибывающих к монголам отмечали их веротерпимость, их доблесть как воинов, сердечные отношения друг к другу, уважительность в отношениях со старшими, покорность и беспрекословное выполнение указов Великого хана.

1 Рашид-ад-дин. *Сборник летописей* – М., М.-Л.: Изд. АН СССР - С. 188 1952.

2 Рашид-ад-Дин - С. 209.

3 Костомаров Н.И. *Русская история в жизнеописаниях её главнейших деятелей. Книга I. Выпуски 1-4.* - М.: Сварог, 1995. - С. 97-98. - 768 с.

4 Вассаф. *История Вассафа // Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды.* - М., 1941. - С. 50.

5 Бартольд В.В. *Рецензия на книгу: E.Bloch, Introduction a l'histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ed-Din (1910) // Бартольд В.В. Сочинения.* - М.: Наука, 1973. - Т. VIII: *Работы по источниковедению.* - С. 282.

6 Письмо Пагба-ламы, (монг. дөрвөлжин үсэг, тулур (dörbeljin, pagba) bičig/üsüg, «квадратное письмо; письмо Пагбы»; тиб) Софронов М.В., *К изучению квадратной письменности // Олон улсын монголч эрдэмтний III их хурал, II боть, Улаанбаатар, 1977.*

7 Крамаровский М.Г. *Символы власти у ранних монголов. Золотоордынские пайцзы как феномен официальной культуры // Тюркологический сборник 2001. Золотая Орда и её наследие.* - М., 2002.

8 Мэн-да бэй-лу («*Полное описание монголо-татар*»). Прим. 498.

9 *Путешествие в восточные страны* – Алматы: Жазушы 1992 – С. 56.

УДК 327 (574)

К ГОДОВЩИНЕ ВЫВОДА СОВЕТСКИХ ВОЙСК ИЗ АФГАНИСТАНА

А.А. Белялов – старший преподаватель кафедры «международных отношений» КазНПУ им. Абая

Мақалада автор, жасөспірімдерге үлгі бола алатын сыртқы барлаудың ардагері, полковник, жауынгер-интернационалист, Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің құрметті қызметкері және аты аңызға айналған адам – Бекжанов Кабдолда туралы сөз қозғайды. Өз интернационалдық борышын орындап жүрген, Кеңес Одағының басқа да республикалардың өкілдерімен бірге, Кабдолда Бекжанов Ауған соғысының ауыр мектебінен өтті және оның өмірі өз Отанына, халқына қымет жасаудың ең жоғарғы үлгісі болып табылады.

Тірек сөздер: Кабдолда Бекжанов, Ауғанстан, жауынгер-интернационалист, сыртқы барлау, ұлттық қауіпсіздік, «Алтай» командасы, отандық борыш, жастар тәрбиесі

В этой статье автор рассказывает о боевом пути воин-интернационалиста, прошедшего суровую школу войны в Афганистане, где представители всех бывших республик Советского Союза, выполняли свой государственный, интернациональный долг. Жизненный путь сотрудника службы безопасности Советского Союза – национальной безопасности Казахстана Бекжанов Кабдолды – это яркий пример служения народу, Родине и является образцом подражания для молодого поколения нашей страны.

Ключевые слова: Кабдолда Бекжанов, воин-интернационалист, внешняя разведка, национальная безопасность, команда «Алтай», долг перед Родиной, воспитание молодежи

In this article, the author talks about the combat soldier-internationalist path, past the harsh school of war in Afghanistan,

where representatives of all the former republics of the Soviet Union carried out internationalist duty. Life Path state security personnel of the Soviet Union – Kazakhstan National Security Bekzhanov Kabdolda – is a vivid example of serving the people, the motherland and is a role model for the younger generation of our country.

Keywords: Kabdolda Bekzhanov, soldier-internationalist, external intelligence, national security, team "Altai", duty to the Motherland, the education of youth

25 лет минуло со времени вывода советских войск из Афганистана и 45-лет со дня образования КУОС (Курсы усовершенствования офицерского состава КГБ СССР). Через Афган прошли 22 269 казахстанцев, 889 – остались на полях сражений, 21 – пропал без вести, 484 – вернулись инвалидами. Сегодня в Алматы проживает около 3 тысяч воинов «афганцев», действует около 20 ветеранских организаций [1].

«Афганская война» занимает особое место в современной истории и еще долго будут изучать историки, эксперты, аналитики и специалисты и анализировать это мировое событие. Известно, что при подготовке и проведении любой военной операции предшествует работа «бойцов невидимого фронта» – так говорят о разведчиках, порой не подозревая, насколько точно эти слова отражают действительность.

Разведчик – одна из самых романтических профессий. Овеянная легендами, покрытая тайной недоговоренностей она так необходима военачальникам, которые при планировании и проведении военных операций никак не могут обойтись без разведанных, добываемых мужественными и отважными людьми. Разведка многолика. Здесь служат кадровые офицеры, связисты, шифровальщики, медики, водители...

Многие чекисты-разведчики Казахстана участвовали в боевых действиях на афганской земле. В июле 1980 года спецподразделением Первого управления Комитета государственной безопасности Казахской ССР был сформирован отряд «Алтай» из числа действующих сотрудников комитета и военнообязанных запаса, предназначенных для использования по линии внешней разведки в военное, а при необходимости и в мирное время. Непосредственное участие в формировании «Алтая» принимал полковник Кабдолда Бекжанов, в то время старший оперуполномоченный спецподразделения [2].

Как в капле росы отражается мир, так и судьба Бекжанова вплелась в историю разведывательных спецслужб нашей республики. В органах КГБ-КНБ он служил с 1969 года – окончил двухгодичные курсы по подготовке оперативных работников со знанием иностранных языков при Высшей Краснознаменной школе (ВКШ) КГБ СССР им.Дзержинского (ныне Академия ФСБ России). Являясь помощником начальника союзных Курсов усовершенствования офицерского состава (КУОС) в Подмосковном городе Балашиха, в июне 1979 года комплектовал из числа слушателей этих курсов спецотряд «Зенит», бойцы которого принимали непосредственное участие в штурме дворца Тадж-Бек в Кабуле.

Стоит отметить, что Кабдолда Бекжанов, прежде чем включиться в формирование команды «Алтай» из числа спецкадров в июле 1980 года в г. Алматы, уже имел опыт этой работы и дважды был со специальными заданиями в Афганистане. Обстановка в стране в то время была очень сложной. После Саурской революции 78-го года, утвердившей демократическую республику Афганистан, к 79-му году в стране образовались две партии, – рассказывает Кабдолда Бекжанов. – «Парчам»-«Знамя» и «Хальк»-«Народ». Парчамисты были антисоветские. То есть страна фактически разделилась на два лагеря. И в тот период трудно было понять, где друзья, а где враги. В армии постоянно возникали мятежи, неразбериха. Страна находилась на грани гражданской войны. И в этот период была еще и граница с Пакистаном открыта [3].

В то время в Афганистане работало большое количество советских специалистов, которые обслуживали аэродромы, газопромыслы, учреждения и т.д. Правительство Афганистана не могло обеспечить безопасность иностранным специалистам, как и вообще контролировать обстановку в стране.

Известно, что по неоднократной просьбе афганской стороны высшее советское руководство приняло решение о положении в Афганистане: заменить не справляющегося со своими обязанностями президента Хафизулла Амина Бабраком Кармалем. Также одновременно ввести ограниченный контингент советских войск для оказания помощи афганскому народу для построения нормального государства. И для проведения этой крупномасштабной операции требовалась серьезная подготовка. В числе тех, кому этим предстояло заниматься, оказался и Кабдолда Бекжанов.

Решением Коллегии КГБ СССР в составе ВКШ КГБ СССР 19 марта 1969 года создается КУОС. Основной задачей курсов была подготовка оперативных сотрудников КГБ в качестве командиров разведывательно-диверсионных групп для работы на территории противника в особый (угрожаемый) период или в его глубоком тылу с начала боевых действий.

В 1979 году со всего Советского Союза около 60 человек кадровых офицеров КГБ были отобраны и направлены в Балашиху для прохождения специальной подготовки. Собственно, тогда и был сформирован первый спецотряд «Зенит» из числа слушателей спецкурсов.

Как рассказывает Бекжанов, их отправили нелегально, без документов за полгода до ввода войск в

Афганистан. В их задачу входили рекогносцировка, изучение и оценка оперативной обстановки на местности, отработка связей, сбор информации, изучение путей отхода. И естественно обеспечение безопасности советских представителей и учреждений. Возглавлял отряд «Зенит» Герой Советского Союза, полковник Григорий Иванович Бояринов. Кстати, легендарный полковник погиб в ходе знаменитого штурма президентского дворца. Сам штурм дворца давно и прочно вошел в анналы истории как одно из самых кровопролитных, но... быстрых сражений. Да бой длился всего 42 минуты.

Смещение высшего политического руководства Афганистана в лице Амина было осуществлено проведением специальной операции «Штурм-333», в котором совместно с 154 ооСпР («мусульманский батальон») и подразделением «Зенит» и «Гром» КГБ СССР участвуют некоторые подразделения 103-й гвардейской воздушно-десантной дивизии. Вся операция длилась около двух часов, в результате которой Амин и все его ближайшее окружение были уничтожены. Свыше трехсот человек из охраны дворца были убиты, 1700 сдались в плен, некоторой части удалось уйти в горы. Потери спецназовцев составили 11 человек: пять из спецназа ГРУ и шесть из спецподразделений КГБ. Штурмом дворца Амина Тадж-Бек руководили полковники В.Колесник и Ю.Дроздов (от ГРУ и КГБ соответственно). В ходе проведения операции погибли офицеры подразделения «Зенит» Б.Суворов и А.Муранов, офицеры подразделения «Гром» Г.Зудин и Д.Волков, офицеры КГБ СССР Г.Бояринов и А.Якушев [4].

Это действительно была уникальная операция, – говорит Кабдолда Бекжанов. – Хафизулла Амин в последнее время, не доверяя никому, уединился в своей тщательно укрепленной резиденции. Защищало его более 2 тысяч человек, верных и преданных бойцов. Сам дворец дополнительно охранялся так называемым мусульманским батальоном. И шла туда одна дорога, узкая. В 19 часов, когда был произведен первый взрыв, от есть уничтожен колодец связи, началась операция по захвату дворца Амина и еще порядка десятка объектов на территории Кабула. Генштаб, тюрьмы, учреждения, почтамт и т.д.

«Зенитовцы» в составе 60 человек двигались на трех БТРах. При этом первый был выведен из строя фактически сразу. – Был момент, когда операция могла захлебнуться, – говорит Бекжанов. – В этот момент бойцы мусульманского батальона, который был сформирован в Узбекистане, пришли на подмогу. Штурм вели совместно. А после... После началась война, которая продлилась более 9 лет... В этой войне были и потери, и инвалиды, и без вести пропавшие. И если сравнивать с Великой Отечественной войной, где мы защищали конкретно свою землю, видели противника, в Афганистане все было чужим. Днем народ ходит, как дехкане. С наступлением сумерек у них вместо кетменя и лопаты в руках оказывались автоматы Калашникова.

Деятельность в команде «Алтай» стала отдельной главой в биографии Кабдолды Бекжанова. «Алтай» перебросили в Афганистан в июле 1980 года. На этот раз при отборе кандидатов вновь учитывались и уровень подготовки в боевом, физическом и оперативном плане, а также психологическая и моральная стойкость. Также каждый боец должен был обладать специальными, уникальными знаниями и навыками. Кандидаты в группу проходили специальную физическую, огневую, воздушно-десантную и гор-ную подготовку, осваивали минно-подрывную работу, топографию. Учились управлять различными видами транспорта, бесшумно проникать на объекты особого режима.

Во все детали спецподготовки кадров вникал Кабдолда Бекжанов, проявляя высокий профессионализм и настойчивость. Для него в учебе резервистом не было второстепенного, ведь на войне любая мелочь могла стоить жизни бойцам, стать причиной провала операции. И в команду попали хорошо подготовленные, физически крепкие, психологически устойчивые люди, которые впоследствии в боевой обстановке проявляли отвагу и мужество.

По замыслу Центра зоной действия нашей команды была провинция Газни, – рассказывает Кабдолда Бекжанов. – Там в контакте с местными властями планировалось проведение агитационной и пропагандистской работы среди населения. Также мы должны были активно содействовать установлению должного порядка в труднодоступных кишлаках, расположенных на окраине провинции. Кстати, подобные отдаленные населенные пункты вообще считались особо опасной и трудной зоной, поскольку там, как говорится, советской власти толком никогда не было.

В первые же дни на земле Афганистана произошло боевое столкновение бойцов команды с душманами, – вспоминает ветеран. В то время многочисленные бандформирования активно разворачивали диверсионную и террористическую деятельность. Бандиты убивали мирных жителей. Особенно врачей и партийных активистов, а также крестьян, получивших землю от государства для обработки. Они взрывали и жгли школы, электростанции, отравляли источники с питьевой водой. Вот в таких условиях мы и работали. В нашу задачу тогда также входила добыча сведений о готовящихся диверсиях [5].

Стоит отметить, что в отличие от большинства своих коллег-разведчиков, Кабдолда Бекжанов в

полной мере ощутил на себе именно боевую сторону той войны. Наверное, сосчитать точное количество спецопераций, в которых ему довелось участвовать, было бы сложно.

При проведении в октябре 1980 года очередной операции одна из групп, сопровождавшая по просьбе губернатора провинции автоколонну с местными партийными активистами, попала в засаду. Моджахеды засели в горном ущелье, – рассказывает Бекжанов. – В последствии мы узнали, что засаду организовал бывший выпускник академии Генштаба, известный полевой командир Саид Джагран... В этом бою «Алтай» понес первые потери. Погиб спецрезервист, управлявший головной автомашиной. Группу от неминуемой смерти спас оперуполномоченный отдела разведки УКГБ по Талды-корганской области Толеухан Бокажанов. Он смог под шквальным огнем пересечь из бронетранспортера в машину и вывел колонну из-под огня. По возвращении из Афганистана в 1981 году Бокажанова повысили по службе до заместителя начальника разведывательного управления, а Бекжанова назначили начальником спецподразделения.

Кстати, после распада СССР спецподразделение в КНБ Республики Казахстан удалось сохранить. Даже в сложных условиях становления молодого суверенного государства и очень непростой экономической ситуации в стране, изучение и подготовка спецкадров продолжались. Дополнительно была разработана программа начальной военной подготовки молодых сотрудников разведки. И впервые в 1998 году проведены военные сборы с принятием военной присяги у молодых сотрудников разведки [6].

Полковник запаса, почетный сотрудник КНБ РК, воин интернационалист Кабдолда Бекжанов и поныне бодр, энергичен и деятелен. Вырастил сына и дочь, воспитывает внуков. Проводит большую общественную работу, будучи руководителем общественного объединения «Ветеранов-афганцев и Фронтowego клуба имени газеты «Казахстанская правда», огромное внимание уделяет патриотическому воспитанию молодежи согласно государственной программе, утвержденной Указом Президента, чтобы они не посрамили честь и память наших отцов и дедов. Передаёт свои знания и опыт молодым, будущим защитникам нашей родины, чтобы они достойно выполняли свой конституционный долг.

Кабдолда Ешенович родился 20 июля 1945 года на станции Сары-Озек Алматинской области. Окончил Московский институт инженеров транспорта. В 1979-1981 годах трижды выполнял спецзадания в Афганистане (июль-сентябрь 1979 года – зам. командира спецотряда «Зенит»; февраль-апрель 1980 года – Кабул; июль 1980-го – январь 1981-го – отряд «Каскад» (команда «Алтай», провинция Газни).

На родине Кабдолды Бекжанова в Сары-Озек, в средней школе №49 (бывшей 270), где он учился, благодарные земляки и воины-интернационалисты установили мемориальные памятные доски ему, ныне здравствующему, и еще двум односельчанам воинам «афганцам», погибшим в Афганистане при выполнении интернационального долга.

1 «Казахстанская правда» от 19 февраля 2010 года.

2 «Казахстанская правда» от 23 июля 2010 г.

3 «Неделя ЛИТЕР» от 18 марта 2010 г.

4 «Братишка» (Журнал подразделений специального назначения) №12(189) декабрь 2013 года, - с. 79.

5 «Неделя ЛИТЕР» от 18 марта 2010 г.

6 Там же.

УДК 327 (574)

THE GEOPOLITICS OF THE UNITED STATES

Roman F. Pawletta – *master of jurisprudence, Senior teacher of chair of international law, KazNPU name of Abay, Germany*

Бұл мақалада автор Америка Құрама Штатының өзінің жемісті геосаясат жүргізу жағынан карағанда жағрафиялық және табиғи мүмкіншіліктерін талдайды. Мұнда автор АҚШ геосаяси орналасуын, осы жағдайларға сәйкес келетін стратегиялық жоспарлау және ең алдымен, Америка Құрама Штатының мүдделеріне жауап беретін саясатты жүргізу мақсатында пайдалану мәселесін қарастырады.

Тірек сөздер: Америка Құрама Штаты, жағрафиялық және табиғи мүмкіндіктер, геосаясат, ұлттық мүдделер, стратегиялық жоспарлау, геосаяси орналасуы, Батыс жағалауында қауіпсіздік шараларын қамтамасыз ету

В данной статье автор анализирует географические и природные возможности Соединенных Штатов Америки в плане успешного проведения своей геополитики. Автор рассматривает проблему использования геополитического расположения США в целях наиболее адекватного к этим условиям стратегического планирования и проведения политики, отвечающий прежде всего интересам Соединенных Штатов Америки.

Ключевые слова: Соединенные Штаты Америки, географические и природные возможности, национальные интересы, геополитика, стратегическое планирование, геополитическое расположение, обеспечение мер безопасности на Западном побережье

In this article, the author analyzes the geographical and natural capabilities of the United States in the plan successful its geopolitics. Author examines the problem of using geopolitical position in the U.S. to the most adequate to these conditions of strategic planning and implementation of policies, primarily in charge interests of the United States of America.

Keywords: United States of America, geographical and natural opportunities, national interests, geopolitics, strategic planning, geopolitical position, security measures on the West Coast

Like nearly all of the peoples of North and South America, most Americans are not originally from the territory that became the United States. They are a diverse collection of peoples primarily from a dozen different Western European states, mixed in with smaller groups from a hundred more. All of the New World entities struggled to carve a modern nation and state out of the American continents. Brazil is an excellent case of how that struggle can be a difficult one. The United States falls on the opposite end of the spectrum.

The American geography is an impressive one. The Greater Mississippi Basin together with the Intracoastal Waterway has more kilometres of navigable internal waterways than the rest of the world combined. The American Midwest is both overlaid by this waterway and is the world's largest contiguous piece of farmland. The U.S. Atlantic Coast possesses more major ports than the rest of the Western Hemisphere combined. Two vast oceans insulated the United States from Asian and European powers, deserts separate the United States from Mexico to the south, while lakes and forests separate the population centres in Canada from those in the United States. The United States has capital, food surpluses and physical insulation in excess of every other country in the world by an exceedingly large margin. So like the Turks, the Americans are not important because of who they are, but because of where they live.

The North American Core

North America is a triangle-shaped continent centred in the temperate portions of the Northern Hemisphere. It is of sufficient size that its northern reaches are fully Arctic and its southern reaches are fully tropical. Predominant wind currents carry moisture from west to east across the continent.

Climatically, the continent consists of a series of wide north-south precipitation bands largely shaped by the landmass' longitudinal topography. The Rocky Mountains dominate the Western third of the northern and central parts of North America, generating a rain-shadow effect just east of the mountain range - an area known colloquially as the Great Plains. Farther east of this semiarid region are the well-watered plains of the prairie provinces of Canada and the American Midwest. This zone comprises both the most productive and the largest contiguous acreage of arable land on the planet.

East of this premier arable zone lies a second mountain chain known as the Appalachians. While this chain is far lower and thinner than the Rockies, it still constitutes a notable barrier to movement and economic development. However, the lower elevation of the mountains combined with the wide coastal plain of the East Coast does not result in the rain-shadow effect of the Great Plains. Consequently, the coastal plain of the East Coast is well-watered throughout.

In the continent's northern and southern reaches this longitudinal pattern is not quite so clear-cut. North of the Great Lakes region lies the Canadian Shield, an area where repeated glaciations has scraped off most of the topsoil. That, combined with the area's colder climate, means that these lands are not nearly as productive as regions farther south or west and, as such, remain largely unpopulated to the modern day. In the south - Mexico - the North American landmass narrows drastically from more than 5,000 kilometres (about 3,100 miles) wide to, at most, 2,000 kilometres, and in most locations less than 1,000 kilometres. The Mexican extension also occurs in the Rocky Mountain/Great Plains longitudinal zone, generating a wide, dry, irregular uplift that lacks the agricultural promise of the Canadian Prairie Provinces or American Midwest.

The continent's final geographic piece is an isthmus of varying width, known as Central America, that is too wet and rugged to develop into anything more than a series of isolated city-states, much less a single country that would have an impact on continental affairs. Due to a series of swamps and mountains where the two American continents join, there still is no road network linking them, and the two Americas only indirectly affect each other's development.

The most distinctive and important feature of North America is the river network in the middle third of the continent. While its components are larger in both volume and length than most of the world's rivers, this is not what sets the network apart. Very few of its tributaries begin at high elevations, making vast tracts of these rivers easily navigable. In the case of the Mississippi, the head of navigation - just north of Minneapolis - is 3,000 kilometres inland.

The network consists of six distinct river systems: the Missouri, Arkansas, Red, Ohio, and Tennessee and, of course, the Mississippi. The unified nature of this system greatly enhances the region's usefulness and potential economic and political power. First, shipping goods via water is an order of magnitude cheaper than shipping

them via land. The specific ratio varies greatly based on technological era and local topography, but in the petroleum age in the United States, the cost of transport via water is roughly 10 to 30 times cheaper than overland. This simple fact makes countries with robust maritime transport options extremely capital-rich when compared to countries limited to land-only options. This factor is the primary reason why the major economic powers of the past half-millennia have been Japan, Germany, France, the United Kingdom and the United States.

Second, the watershed of the Greater Mississippi Basin largely overlays North America's arable lands. Normally, agricultural areas as large as the American Midwest are underutilized as the cost of shipping their output to more densely populated regions cuts deeply into the economics of agriculture. The Eurasian steppe is an excellent example. Even in modern times Russian and Kazakh crops occasionally rot before they can reach market. Massive artificial transport networks must be constructed and maintained in order for the land to reach its full potential. Not so in the case of the Greater Mississippi Basin. The vast bulk of the prime agricultural lands are within 200 kilometres of a stretch of navigable river. Road and rail are still used for collection, but nearly omnipresent river ports allow for the entirety of the basin's farmers to easily and cheaply ship their products to markets not just in North America but all over the world.

Third, the river network's unity greatly eases the issue of political integration. All of the peoples of the basin are part of the same economic system, ensuring constant contact and common interests. Regional proclivities obviously still arise, but this is not Northern Europe, where a variety of separate river systems have given rise to multiple national identities.

It is worth briefly explaining why Stratford fixates on navigable rivers as opposed to coastlines. First, navigable rivers by definition service twice the land area of a coastline (rivers have two banks, coasts only one). Second, rivers are not subject to tidal forces, greatly easing the construction and maintenance of supporting infrastructure. Third, storm surges often accompany oceanic storms, which force the evacuation of oceanic ports. None of this eliminates the usefulness of coastal ports, but in terms of the capacity to generate capital, coastal regions are a poor second compared to lands with navigable rivers.

There are three other features - all maritime in nature - that further leverage the raw power that the Greater Mississippi Basin provides. First are the severe indentations of North America's coastline, granting the region a wealth of sheltered bays and natural, deep-water ports. The more obvious examples include the Gulf of St. Lawrence, San Francisco Bay, Chesapeake Bay, Galveston Bay and Long Island Sound/New York Bay.

Second, there are the Great Lakes. Unlike the Greater Mississippi Basin, the Great Lakes are not naturally navigable due to winter freezes and obstacles such as Niagara Falls. However, over the past 200 years extensive hydrological engineering has been completed - mostly by Canada - to allow for full navigation on the lakes. Since 1960, penetrating halfway through the continent, the Great Lakes have provided a secondary water transport system that has opened up even more lands for productive use and provided even greater capacity for North American capital generation. The benefits of this system are reaped mainly by the warmer lands of the United States rather than the colder lands of Canada, but since the Great Lakes constitute Canada's only maritime transport option for reaching the interior, most of the engineering was paid for by Canadians rather than Americans.

Third and most important are the lines of barrier islands that parallel the continent's East and Gulf coasts. These islands allow reverie Mississippi traffic to travel in a protected intracoastal waterway all the way south to the Rio Grande and all the way north to the Chesapeake Bay. In addition to serving as a sort of oceanic river, the island chain's proximity to the Mississippi delta creates an extension of sorts for all Mississippi shipping, in essence extending the political and economic unifying tendencies of the Mississippi Basin to the eastern coastal plain.

Thus, the Greater Mississippi Basin is the continent's core, and whoever controls that core not only is certain to dominate the East Coast and Great Lakes regions but will also have the agricultural, transport, trade and political unification capacity to be a world power - even without having to interact with the rest of the global system.

There is, of course, more to North America than simply this core region and its immediate satellites. There are many secondary stretches of agricultural land as well - those just north of the Greater Mississippi Basin in south-central Canada, the lands just north of Lake Erie and Lake Ontario, the Atlantic coastal plain that wraps around the southern terminus of the Appalachians, California's Central Valley, the coastal plain of the Pacific Northwest, the highlands of central Mexico and the Veracruz region.

But all of these regions combined are considerably smaller than the American Midwest and are not ideal, agriculturally, as the Midwest is. Because the Great Lakes are not naturally navigable, costly canals must be constructed. The prairie provinces of south-central Canada lack a river transport system altogether. California's Central Valley requires irrigation. The Mexican highlands are semiarid and lack any navigable rivers.

The rivers of the American Atlantic coastal plain - flowing down the eastern side of the Appalachians - are neither particularly long nor interconnected. This makes them much more like the rivers of Northern Europe in that their separation localizes economic existence and fosters distinct political identities, dividing the region rather than uniting it. The formation of such local - as opposed to national - identities in many ways contributed to the American Civil War.

But the benefits of these secondary regions are not distributed evenly. What is now Mexico lacks even a single navigable river of any size. Its agricultural zones are disconnected and it boasts few good natural ports. Mexico's north is too dry while its south is too wet - and both are too mountainous - to support major population centers or robust agricultural activities. Additionally, the terrain is just rugged enough - making transport just expensive enough - to make it difficult for the central government to enforce its writ. The result is the near lawlessness of the cartel lands in the north and the irregular spasms of secessionist activity in the south.

Canada's maritime transport zones are far superior to those of Mexico but pale in comparison to those of the United States. Its first, the Great Lakes, not only requires engineering but is shared with the United States. The second, the St. Lawrence Seaway, is a solid option (again with sufficient engineering), but it services a region too cold to develop many dense population centres. None of Canada boasts naturally navigable rivers, often making it more attractive for Canada's provinces - in particular the Prairie Provinces and British Columbia - to integrate with the United States, where transport is cheaper, the climate supports a larger population and markets are more readily accessible. Additionally, the Canadian Shield greatly limits development opportunities. This vast region - which covers more than half of Canada's landmass and starkly separates Quebec City, Montreal, Toronto and the Prairie Provinces - consists of a rocky, broken landscape perfect for canoeing and backpacking but unsuitable for agriculture or habitation.

So long as the United States has uninterrupted control of the continental core - which itself enjoys independent and interconnected ocean access - the specific locations of the country's northern and southern boundaries are somewhat immaterial to continental politics. To the south, the Chihuahua and Sonora deserts are a significant barrier in both directions, making the exceedingly shallow Rio Grande a logical - but hardly absolute - border line. The eastern end of the border could be anywhere within 300 kilometres north or south of its current location (at present the border region's southernmost ports - Brownsville and Corpus Christi - lie on the U.S. side of the border). As one moves westward to the barren lands of New Mexico, Arizona, Chihuahua and Sonora, the possible variance increases considerably. Even controlling the mouth of the Colorado River where it empties into the Gulf of California is not a critical issue, since hydroelectric development in the United States prevents the river from reaching the Gulf in most years, making it useless for transport.

In the north, the Great Lakes are obviously an ideal break point in the middle of the border region, but the specific location of the line along the rest of the border is largely irrelevant. East of the lakes, low mountains and thick forests dominate the landscape - not the sort of terrain to generate a power that could challenge the U.S. East Coast. The border here could theoretically lie anywhere between the St. Lawrence Seaway and Massachusetts without compromising the American population centres on the East Coast (although, of course, the farther north the line is the more secure the East Coast will be). West of the lakes is flat prairie that can be easily crossed, but the land is too cold and often too dry, and, like the east, it cannot support a large population. So long as the border lies north of the bulk of the Missouri River's expansive watershed, the border's specific location is somewhat academic, and it becomes even more so when one reaches the Rockies.

On the far western end of the U.S.-Canada border is the only location where there could be some border friction. The entrance to Puget Sound - one of the world's best natural harbours - is commanded by Vancouver Island. Most of the former is United States territory, but the latter is Canadian - in fact, the capital of British Columbia, Victoria, sits on the southern tip of that strategic island for precisely that reason. However, the fact that British Columbia is more than 3,000 kilometres from the Toronto region and that there is a 12:1 population imbalance between British Columbia and the American West Coast largely eliminates the possibility of Canadian territorial aggression.

It is common knowledge that the United States began as 13 rebellious colonies along the east coast of the centre third of the North American continent. But the United States as an entity was not a sure thing in the beginning. France controlled the bulk of the useful territory that in time would enable the United States to rise to power, while the Spanish empire boasted a larger and more robust economy and population in the New World than the fledgling United States. Most of the original 13 colonies were lightly populated by European standards - only Philadelphia could be considered a true city in the European sense - and were linked by only the most basic of physical infrastructure. Additionally, rivers flowed west to east across the coastal plain, tending to sequester regional identities rather than unify them.

But the young United States held two advantages. First, without exception, all of the European empires saw their New World holdings as secondary concerns. For them, the real game - and always the real war - was on another continent in a different hemisphere. Europe's overseas colonies were either supplementary sources of income or chips to be traded away on the poker table of Europe. France did not even bother using its American territories to dispose of undesirable segments of its society, while Spain granted its viceroys wide latitude in how they governed imperial territories simply because it was not very important so long as the silver and gold shipments kept arriving. With European attentions diverted elsewhere, the young United States had an opportunity to carve out a future for itself relatively free of European entanglements.

Second, the early United States did not face any severe geographic challenges. The barrier island system and local rivers provided a number of options that allowed for rapid cultural and economic expansion up and down the East Coast. The coastal plain - particularly in what would become the American South - was sufficiently wide and well-watered to allow for the steady expansion of cities and farmland. Choices were limited, but so were challenges. This was not England, an island that forced the early state into the expense of a navy. This was not France, a country with three coasts and two land borders that forced Paris to constantly deal with threats from multiple directions. This was not Russia, a massive country suffering from short growing seasons that was forced to expend inordinate sums of capital on infrastructure simply to attempt to feed itself. Instead, the United States could exist in relative peace for its first few decades without needing to worry about any large-scale, omnipresent military or economic challenges, so it did not have to garrison a large military. Every scrap of energy the young country possessed could be spent on making itself more sustainable. When viewed together - the robust natural transport network overlaying vast tracts of excellent farmland, sharing a continent with two much smaller and weaker powers - it is inevitable that whoever controls the middle third of North America will be a great power.

With these basic inputs, the American polity was presented a set of imperatives it had to achieve in order to be a successful nation. They are only rarely declared elements of national policy, instead serving as a sort of subconscious set of guidelines established by geography that most governments - regardless of composition or ideology - find themselves following. The United States' strategic imperatives are presented here in five parts. Normally imperatives are pursued in order, but there is considerable time overlap between the first two and the second two.

1. Dominate the Greater Mississippi Basin

The early nation was particularly vulnerable to its former colonial master. The original 13 colonies were hardwired into the British Empire economically, and trading with other European powers (at the time there were no other independent states in the Western Hemisphere) required braving the seas that the British still ruled. Additionally, the colonies' almost exclusively coastal nature made them easy prey for that same navy should hostilities ever recommence, as was driven brutally home in the War of 1812 in which Washington was sacked.

There are only two ways to protect a coastal community from sea power. The first is to counter with another navy. But navies are very expensive, and it was all the United States could do in its first 50 years of existence to muster a merchant marine to assist with trade. France's navy stood in during the Revolutionary War in order to constrain British power, but once independence was secured, Paris had no further interest in projecting power to the eastern shore of North America (and, in fact, nearly fought a war with the new country in the 1790s).

The second method of protecting a coastal community is to develop territories that are not utterly dependent upon the sea. Here is where the United States laid the groundwork for becoming a major power, since the strategic depth offered in North America was the Greater Mississippi Basin.

Achieving such strategic depth was both an economic and a military imperative. With few exceptions, the American population was based along the coast, and even the exceptions - such as Philadelphia - were easily reached via rivers. The United States was entirely dependent upon the English imperial system not just for finished goods and markets but also for the bulk of its non-agricultural raw materials, in particular coal and iron ore. Expanding inland allowed the Americans to substitute additional supplies from mines in the Appalachian Mountains. But those same mountains also limited just how much depth the early Americans could achieve. The Appalachians may not be the Swiss Alps, but they were sufficiently rugged to put a check on any deep and rapid inland expansion. Even reaching the Ohio River Valley - all of which lay within the initial territories of the independent United States -- was largely blocked by the Appalachians. The Ohio River faced the additional problem of draining into the Mississippi, the western shore of which was the French territory of Louisiana and all of which emptied through the fully French-held city of New Orleans.

The United States solved this problem in three phases. First, there was the direct purchase of the Louisiana Territory from France in 1803. (Technically, France's Louisiana Territory was Spanish-held at this point, its ownership having been swapped as a result of the Treaty of Paris in 1763 that ended the Seven Years' War. In

October 1800, France and Spain agreed in secret to return the lands to French control, but news of the transfer was not made public until the sale of the lands in question to the United States in July 1803. Therefore, between 1762 and 1803 the territory was legally the territory of the Spanish crown but operationally was a mixed territory under a shifting patchwork of French, Spanish and American management).

At the time, Napoleon was girding for a major series of wars that would bear his name. France not only needed cash but also to be relieved of the security burden of defending a large but lightly populated territory in a different hemisphere. The Louisiana Purchase not only doubled the size of the United States but also gave it direct ownership of almost all of the Mississippi and Missouri river basins. The inclusion of the city of New Orleans in the purchase granted the United States full control over the entire watershed. Once the territory was purchased, the challenge was to develop the lands. Some settlers migrated northward from New Orleans, but most came via a different route.

The second phase of the strategic-depth strategy was the construction of that different route: the National Road (aka the Cumberland Road). This project linked Baltimore first to Cumberland, Md. - the head of navigation of the Potomac - and then on to the Ohio River Valley at Wheeling, W. Va., by 1818. Later phases extended the road across Ohio (1828), Indiana (1832) and Illinois (1838) until it eventually reached Jefferson City, Mo., in the 1840s. This single road (known in modern times as U.S. Route 40 or Interstate 70 for most of its length) allowed American pioneers to directly settle Ohio, Indiana, Illinois and Missouri and granted them initial access to Michigan, Wisconsin, Iowa and Minnesota. For the better part of a century, it was the most heavily trafficked route in the country, and it allowed Americans not only to settle the new Louisiana Territory but also to finally take advantage of the lands ceded by the British in 1787. With the road's completion, the original 13 colonies were finally lashed to the Greater Mississippi Basin via a route that could not be challenged by any outside power.

The third phase of the early American expansion strategy was in essence an extension of the National Road via a series of settlement trails, by far the most important and famous of which was the Oregon Trail. While less of a formal construction than the National Road, the Oregon Trail opened up far larger territories. The trail was directly responsible for the initial settling of Kansas, Nebraska, Wyoming, Idaho and Oregon. A wealth of secondary trails branched off from the main artery - the Mormon, Bozeman, California and Denver trails - and extended the settlement efforts to Montana, Colorado, Utah, Nevada and California. The trails were all active from the early 1840s until the completion of the country's first transcontinental railway in 1869. That project's completion reduced East Coast-West Coast travel time from six months to eight days and slashed the cost by 90 percent (to about \$1,100 in 2011 dollars). The river of settlers overnight turned into a flood, finally cementing American hegemony over its vast territories.

Collectively, the Louisiana Purchase, the National Road and the Oregon Trail facilitated the largest and fastest cultural expansion in human history. From beginning to end, the entire process required less than 70 years. However, it should be noted that the last part of this process - the securing of the West Coast - was not essential to American security. The Columbia River Valley and California's Central Valley are not critical American territories. Any independent entities based in either could not possibly generate a force capable of threatening the Greater Mississippi Basin. This hardly means that these territories are unattractive or a net loss to the United States - among other things, they grant the United States full access to the Pacific trading basin - only that control of them is not imperative to American security.

УДК 327 (574)

USA IN INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

A.T. Baiturbayeva – *political Science, Lecturer, Department of International Relations of the Abai KazNPU*

Бұл мақалада «Жеті тобы» саммиттерінің күн тәртібіне қойылған мәселелер қарастырылады. Бұл мәселелер әртүрлі, соның ішіндегі ең көбісі, тұрақты экономикалық өсуі бар, өнеркәсібі дамыған елдерімен бірге бүкіл әлемнің түкпіріндегі жаһанды өзара байланысқан экономикалық жүйенің динамикалық тепе-теңдігін сақтау жөнінде механизмдерін құру, сондай-ақ экологиялық және басқа да жаһандық мәселелерді шешу жолдарын іздестіру мәселелерімен байланысты.

Тірек сөздер: халықаралық саммит, халықаралық ұйымдар, «Жеті тобы», дүниежүзілік қаржылық экономикалық дағдарысы, экономикалық тұрақтандыру, жаһандық мәселелер

В данной статье рассматривается круг вопросов, включенных в повестку дня саммитов «Группы 7». Эти вопросы чрезвычайно разнообразны, но подавляющее большинство вопросов, связанных с формированием механизмов по поддержанию динамического равновесия все более интегрированной глобальной экономической системы с устойчи-

вым экономическим ростом, как в промышленно развитых и во всех других частях мира, поиск решений экологических и других глобальных проблем.

Ключевые слова: международный саммит, международные организации, «Группа 7», мировой финансовый экономический кризис, экономическая стабилизация, глобальные проблемы

This article discusses a range of issues included in the agenda of the summit, "the G-7." These issues are extremely varied, but the vast majority of issues are associated with the formation of mechanisms to maintain the dynamic equilibrium of an increasingly integrated global economic system with steady economic growth, both in industrially developed and in all other parts of the world, the search for solutions to environmental and other global problems.

Keywords: international summit, international organizations, "Group 7", the global financial crisis, economic stabilization, global problems of

One of the important elements of the global strategy of Washington after the Second World War was the policy of building blocks with the purpose to establish American hegemony in the world. United States in the postwar period is actively engaged in the creation worldwide coalition of various political, military pacts, private organizations and regional economic groupings.

Block policy was put in charge of relations with the United States, their partners, and has become one of the main forms of asserting itself as a world leader. NATO has been added to an extensive system of military-political organizations and pacts in other geographical regions, created at different times under the auspices of the United States, which created a global system of global mutual aid. In 1954, on the initiative of the Washington Treaty Organization was created Southeast Asia (SEATO) in the United States, Britain, France, Australia, New Zealand, Thailand, the Philippines and Pakistan. The unit was set up to deal with the national liberation movement in Southeast Asia. The contradictions between the members themselves SEATO led to the crisis unit and eventually to its collapse. Officially the unit ceased to exist July 1, 1977.

In the region of the Middle East in 1955, was created by the Baghdad Pact, which, after coming out of it in 1959, Iraq has been turned into CENTO - Central Treaty Organization. It consists of England, Iran, Turkey and Pakistan. Although the United States formally entered the CENTO, as an observer, they took an active part in its activities, and a number of U.S. officials led by its governing bodies. After the fall of the Shah's regime in early 1979, the Iranian government announced the release of their country of CENTO. The example of Iran was followed by Pakistan, as announced March 13, 1979. These decisions led to the dissolution of this organization.

On the role of the U.S. in the "Group 8" Large-scale global crisis resulted in the early 70's the need for the ruling circles of industrialized economies have special mechanisms to address emerging global challenges.

Bretton Woods monetary system collapsed. OPEC producers have repeatedly raised the price of crude oil sold to industrialized countries. Erupted acute structural crisis of the world economy. There is a situation urgently demanded restore order in the economy of the leading states of the West.

To overcome the growing negative processes in the global economy needed a union of political will at the highest level of the most influential countries in the world. Therefore, in the 70 years formed the "Group of Five" consisting of the Ministers of Finance of the United States, Germany, France, the UK and Japan. They began to hold regular informal setting secret meetings to coordinate positions on topical economic, financial and monetary problems with the aim of developing a common line and determine by consensus the nature of the situation and decide on appropriate action to it.

Gradually, the five meetings of finance ministers was made public. The composition of the coordination meetings later expanded to include representatives from Italy and Canada. So there was an informal club "Group of Seven" that after the accession of Russia into a "Group of 8".

Unlike the vast majority of international intergovernmental organizations, the "Group of 8" originally was not based on an international agreement and not an international institution in the true sense of the word. Under the pressure of circumstances, this kind of half self - half institutional structure as it is in constant motion in the direction of formalizing and institutionalizing its activities.

After the first meeting in 1975 in Rambouillet meeting of the "Group of 7" held annually since 1976. In addition to the officers of the leading countries of the West in their work involves the President of the European Council, the President of the Commission of communities and managing director of the IMF, which has always invited to all meetings of the "seven", even carried out at the narrowest part. The meetings preceded by preparatory work at the national level, as usually in the form of advice and representatives of major companies on the issues discussed at the meeting of the economic and at international meetings - coordination meetings of government representatives held three or four times a year in order to develop advanced solutions by eliminating the contradictions and compromises.

Since 1982, as part of "Seven" became operational four- team international trade in the Trade Ministers USA,

Japan, Canada, and is responsible for foreign trade member of the EU Commission, meets three - four times a year.

"G-7" actively cooperated with the so-called "Group of five" that unites since 1967 the finance ministers and central bank governors of the United States, Japan, England and France. "Five" mainly focuses on the informal discussions on international capital flows and finding the means to streamline interest rates. From 1975 to 1986. "Seven" and "five" held their meetings as two very different forum. However, at the meeting of the "Group of Seven" in Tokyo in 1986 was made a decision which became part of the communiqué on the establishment of the "Group of Seven finance ministers", in fact, based on the expansion of the "group of five". By this decision, the merger of a multilateral currency and macroeconomic management, as reported by the authorities of the participating countries, has resulted in a need for more direct and private contacts in the framework of the "Group of Seven" in the period between the annual meetings of its leaders. Not accidentally responsible for the implementation of these contacts was given to the representatives of the monetary sphere, before all other reflecting all the "flaws" general economic policies of the major industrialized countries. For example, since 1986, seven ministers of finance, together with central bank governors three - four times a year agree on topical issues of maintaining monetary and financial stability. At the level of deputy ministers and other senior officials such meetings are held more often.

After 1980 with the agenda of the summit of the "Group 7" began to include political issues, similar to the substructure formed at the level of Ministers of Foreign Affairs of the seven. Their meetings are usually held in conjunction with the autumn session of the UN General Assembly. In June 1992 and March 1994 were seven meetings of Ministers of the Environment. In March 1994, met ministers of labor and finance, "seven", trying to find a way out of the crisis of unemployment. In February 1995, held the first in the "Group of 7" Meeting of Ministers Responsible for information.

In addition, in recent years, created many jobs and research groups from the experts to provide technical assistance in the preparation of meetings of "Seven" at the top. For example, in order to prepare the upcoming June 18-20, 1999. Summit "Seven" in Cologne (Germany), 24 events are planned at various levels - the meeting of Ministers of Foreign Affairs, Interior and Justice, the finance ministers and central banks, trade ministers, ministers for ecology and the environment, the expert groups on issues of struggle terrorism and organized crime, etc.

Thus, meeting the "Group of Seven" is gradually transformed from an informal institution in the organizational system, which includes a range of bodies operating at different political and administrative levels and in various fields of economics and politics, but confined to the single task - to ensure the success of the annual meetings of the leaders of the seven leading industrialized nations.

The range of issues on the agenda of the summits of the "Group 7" is extremely diverse, but the vast majority of issues related to the formation of mechanisms to maintain the dynamic equilibrium of an increasingly integrated global economic system with sustainable economic growth, both in industrialized and in all other parts of the world, the search for solutions to environmental and other global problems.

Embraced in one form or another mechanism for coordination at the highest level, the most industrialized countries in the framework of the "Group of Five", then, the "Group of 7" as a mechanism for inter-state regulation in the form of co-ordination of economic, monetary, credit and fiscal policy, there has been objective and in principle has been predetermined by the course of historical development - the internationalization of economic relations, unstable and uneven economic and political development of their partnership and contradictions. The gradual complication for the world economy, the expansion and deepening of economic relations, the cyclically recurring economic crises led to the objective needs of strengthening the adjustability of the economy, government intervention in the management of economic processes, not only at the national but also the macro-economic level. The reasons contributing to the emergence of the club "Group of Seven", should be referred in this context, the increasing interdependence of national economies, including foreign exchange, credit, financial relations, the changing balance between market and state regulation in favor of the liberalization of the market in terms of economic relations, changing the balance of power in the world arena, formed with a known change took place unchallenged leadership of the U.S. domination of the three centers of partnership and rivalry - the U.S., Western Europe and Japan - and the emergence of the "young" competitors - the newly industrialized countries, the increased scale of global foreign exchange, credit, financial markets are unstable due with sharp fluctuations of floating exchange rates, interest rates, periodic oil shocks, exchange crises, etc. Growth of internationalization and interdependence of loan capital markets, now covering all of their segments - banking credit markets, bond markets and secondary markets, as well as exchanges - led regulators industrialized countries to understand the need to develop adequate strategies to these processes at the international level.

The focus of "Seven" were, as a rule, monetary and financial aspects of the economic problems of overcoming the global structural crisis, stabilization of the global monetary sphere, curbing inflation and imbalances in international payments generated by the collapse of the Bretton Woods monetary system and the global energy crisis.

In the mid 70s there was general concept of international macroeconomic policy coordination, which is currently being adopted not only "seven", but also all other major Western governments as the basis of their long-term development of multilateral relations. During this period of "seven" worked out measures related to the coordination of the national markets of loan and equity financing with International, there were new forms of financial transactions, significant changes were made to the legislation governing these transactions.

Since the late 70's to mid 80's the main objectives of the financial policy of "Seven" is to fight inflation, the search for ways to finance the restructuring of the economy during the crisis of traditional industries and the lack of domestic savings, finance growing budget deficits, corporate and consumer debt and etc. Main content of this policy - limiting the growth of the money supply, increased bank interest rates, new sources of credit. At the same time the calculation is done on a "purely" monetary measures - central bank intervention in the currency markets, the ordering of exchange rate relationships, etc.

The situation in the global financial sector in this period largely determine the actions of the U.S., widely using his position in the world economy in the country to attract foreign capital resources by means of monetary policy, including through the active use of the liberalization of capital movements in the context of rising interest rates and the dollar at the expense of its trading partners, and from the countries of "Seven". The tension in the domestic credit market in the U.S., due to pressure from the public and private demand for credit resources in conditions of scarcity, has led to an increase in loan interest rates, which the government has pushed up its control measures. Transfer of international financial resources in the United States was carried out contrary to the interests of the partners of the United States by the "Group of Seven", which, however, could not, through their monetary policy to stop the process. Moreover, they have been limited to the possibility of its implementation.

The meeting of "Seven" in Puerto Rico (1976) approved the main directions of joint financial policy, but even at a meeting in Bonn (1978) exposed serious inconsistencies in this area, since the decision of "Common Market" on the establishment of a single European currency (EMU) was seen by the United States with great caution. At a meeting in Ottawa (1981) again showed differences in fiscal policy, particularly with regard to U.S. policy aimed at increasing interest rates and the dollar. Meeting of the "Group of Seven" at Versailles (1982) was preceded by a meeting of finance ministers, who have developed a compromise on measures to stabilize the global monetary system, but it once again revealed differences between France, which insisted on holding foreign exchange intervention to stabilize the exchange rate relations, and United States, preferring freely floating exchange rates. The results of the summit in Williamsburg (1983), London (1984), Bonn (1985) fell short of expectations pinned on them, because Western Europe and Japan have not been able to influence the detriment of their financial interests of U.S. policy, the United States aggressively pursued within the framework of the "seven".

If until 1985 the U.S. could actually openly disregard the interests of the partners, then from now, when the credit situation has eased, but the result of the previous policy was the formation of the external debt, the United States begin to strive as much as possible to enlist the cooperation of "Seven" to smooth the descent of the dollar to the level dictated by the interests of restoring external balance. There is a new twist on the objectives of financial policy in the framework of the " Group of Seven". Now the U.S. is interested in reducing the value of the dollar, and with it a certain degree of solidarity of their partners. However, in real life, "Seven" is a renewed inequality of power and interests of its members.

Since the mid 80s the U.S. financial policy is focused on the prevention of crisis and at the same time - for a competitive advantage in world economic relations. In contrast, the purpose of the policy of Western European members of the "Group of Seven" and Japan is to deter the fall of the dollar, in order to mitigate the impact on our economy, in which the role of global economic relations is far higher than in the U.S. Efforts are made to reorient economic development - in government regulation focus from export promotion moves to stimulate domestic demand.

In the early 80's financial policies have been the subject of sharp disagreement within the "Group of Seven". U.S. actually refused to participate in collective synchronized actions of member countries of "Seven" to stabilize their currencies.

Of Japan as the country of the creditor, the achievements of Western European countries in the field of integration created by the early 90's, opportunities for Japan and Western Europe with increasingly confront as part of the "seven" of American politics. But they still have to reckon with the superiority of the United States in

the global financial markets where U.S. financial institutions were able to create an extensive system of branches and offices, and where dollar assets are a major share of total financial assets. Combined with the huge and highly organized domestic financial market that gives the United States significant benefits, while the rest of the members of the "Group of Seven" has yet to be over a certain historical perspective to increase its financial strength before they can actually try to oppose it to the financial strength of the United States.

In the early 90s the need monetary and economic cooperation within the framework of "Seven" becomes especially urgent in the face of increasing intertwining of financial markets and the strengthening of the role of such currencies as the yen, the West German mark and collective currency - ECU. Guiding purposes of the overall financial policy of "Seven" becomes the world price level and interest rates. The growing importance of international financial markets experiencing globalization. The increased need for international coordination of fiscal policy is increasingly manifested in the joint action of "Seven", institutionally making out in practice a permanent mechanism for the coordination of the policies of the participants of the "Group of Seven".

The experience of the leaders of "seven" in the coordination of fiscal policies naturally spread to other areas of the world economy. In 1975, Paris held a meeting on international economic cooperation. Attempt was made to coordinate the basic parameters of domestic economic policies of the "Group of Seven". In 1978, at a meeting of "Seven" at the highest levels in Bonn has developed the first program of concerted action "Seven" to overcome the economic downturn. Its inception was the adoption of measures by countries with a positive balance of payments - Germany and Japan.

Attempts at the London (1977) and Bonn (1978) summits allocate roles between the member countries of "Seven" in their joint efforts to overcome the crisis and the health of the world economy based on the concept of "countries of locomotives" were unsuccessful. The United States did not do their share of the obligations and carefully weighted program of related domestic economic activities was unfulfilled. It became clear that the "seven" is not ready for this level of coordination, when the United States, guided by the general interest, should not act in unison with their own national interests, or even to some extent in spite of him. U.S. national interests outweighed the collective interest of the "Group of Seven". More such attempts in the "Group of Seven" has been undertaken.

1 Erlan Idrissov is Kazakhstan's ambassador to the United States. N.A. Nazarbaev, President of Republic of Kazakhstan. Стратегия становления и развития. Казахстан как суверенное государство. - Алматы, 1992.

2 Cohen R. Negotiating Across Cultures: International Communication in an Interdependent World / R.Cohen. - Rev. ed. - Washington: United States Institute of Peace Press, 2002.

3 Hansen H., McLaughlin S., IO Mediation of Interstate Conflicts: Moving Beyond the Global vs. Regional Dichotomy, Department of Political Science, University of Iowa.

4 Carment D., Schnabel A. Conflict prevention: Path to peace or grand illusion, UN University press, Tokyo, New York, Paris, USA (2003) p. 133-152.

УДК 327 (574)

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПЕРЕГОВОРЫ: ПОНЯТИЕ И ТИПОЛОГИЯ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Т.Н. Чумаченко – к.полит.н., ст. преп. кафедры международных отношений КазНПУ им. Абая

Мақала қазіргі таңдағы халықаралық келіссөздер ұғымдарымен және оның түрлерін талдауға арналған. Мақалада автор әртүрлі салаларда келіссөздер жүргізуге қабілеті бар кәсіби кадрларын дайындау мәселесін қозғайды. Мұнда келіссөздер типологиясының негізгі ұстанымдары көрсетілген. Қазгі уақытта келіссөздер халықаралық қатынастардың тұрақты, ұзақмерзімді және әмбебаптық құралы болып табылады.

Тірек сөздер: халықаралық келіссөздер, келіссөздер түрлері, кәсіби дипломаттар кадрларын дайындау, келіссөз жүргізу үрдісі, халықаралық ұйымдар, келіссөздердің атқаратын қызметі, келіссөздерге қатысушылар.

В статье анализируется понятие международных переговоров и типологии переговоров на современном этапе. Статья посвящена проблеме подготовки профессиональных кадров с навыков ведения переговоров в различных областях. Здесь представлены основные критерии типологии переговоров. В настоящее время переговоры являются постоянными как прочный и универсальный инструмент международных отношений.

Ключевые слова: международные переговоры, типология переговоров, подготовка кадровых специалистов-дипломатов, техника ведения переговорного процесса, функции переговоров, участники переговоров

This article analyzes the concept of international negotiations and typology of negotiations at the present stage. Article is devoted to the problem of training of professional staff with negotiation skills in various fields. Here is shown the basic

criteria of the typology of negotiation. Currently, negotiations are permanent, lasting and versatile tool of international relations.

Keywords: international negotiations, the typology of negotiation, preparation of personnel specialists diplomats appliances holding negotiations, negotiation function, the negotiators

Переговоры являются неотъемлемой частью жизни каждого человека, а ведение переговоров исследователи относят сразу к нескольким сферам прикладных исследований: [1] управленческим технологиям; практике коммуникаций; конфликтологии социальных и международных отношений.

В профессиональном плане, переговоры, ранее составляющие значительную часть деятельности узкого круга политических деятелей и дипломатов, теперь, по мере того, как мир становится все более открытым и взаимозависимым переговорный процесс стал неотъемлемым атрибутом жизни значительно большего числа лиц и организаций.

В этой связи, большое значение, приобретает проблема подготовки профессиональных кадров имеющих навыки ведения переговоров.

С древних времен многие государственные деятели, философы и политики подчеркивали важность переговоров в отношениях между государствами, вплоть до XVIII века не существовало работ, изучающих, каким образом ведутся переговоры. Только в 1714 году Франсуа де Кальер написал книгу «О способах ведения переговоров с государями». До XX века это было практически единственное научное исследование по переговорному процессу. Перелом в исследовании переговорного процесса наступил в 50-70-годы XX века. И лишь в последние двадцать лет изучение переговоров было поставлено на систематическую научную основу. Лидируют в этом процессе американские ученые (в одном из американских учебников по переговорам авторы приводят библиографию, которая насчитывает более 3000 наименований). На сегодняшний день политическая наука располагает значительной теоретической базой исследования переговорного процесса [2].

В западных университетах уже более 40 лет преподают учебные дисциплины, связанные с международными переговорами и методикой их проведения. В советское время такие курсы читались в основном в дипломатической академии и МГИМО. В Казахстане только в последние 10 лет стали вводиться в учебные планы курсы по переговорам. Поэтому вполне оправданным является чтение дисциплины «Теория и практика переговорного процесса» для студентов специальности международные отношения в КазНПУ им. Абая. Следует отметить, что этот курс является очень популярным среди студентов, поскольку имеют большую практическую направленность. Одним из первых учебных пособий в Казахстане, посвященных этому вопросу стало учебное пособие Шеретова Г.С. «Введение в международные переговоры».

В современных словарях термин переговоров, как таковой, чаще всего понимается как коммуникация между сторонами для достижения соглашения относительно предмета переговоров [3].

Переговоры понимаются так же как средство, взаимосвязь между людьми, предназначенная для достижения соглашения, когда обе стороны имеют совпадающие либо противоположные интересы.

Переговоры являются сложным процессом, участники которого вступают в различные взаимоотношения, используя при этом, самые разные приемы влияния друг на друга. Возможно, наибольшая сложность состоит в том, чтобы организовать переговорный процесс в целом, управлять им в течение всей встречи [4].

Еще один важный момент сущности переговоров как, особой формы коммуникации. То, что коммуникация в своей основе означает информационный обмен между людьми с целью сообщить что-то, побудить к действию др. Более того, цель такой коммуникации (переговоров) с одной стороны, направлена на убеждение и получение согласия на что-то, с другой стороны вызвать со стороны контрагента какое-либо действие.

В современной политологии и конфликтологии переговорный процесс характеризуется следующими факторами:

Первый, процесс взаимодействия сторон и согласования интересов, результат которого, по определению, должен быть приемлем для обеих сторон (однако необязательно, чтобы это был наилучший результат для одной из сторон).

Второй, переговорному процессу присуще внутреннее противоречие, так как каждая сторона стремится получить для себя самые выгодные условия. □ Поэтому важнейшей частью переговорного процесса является торг.

Третий, присутствие элементов ритуала, переговоры рассматриваются как способ правильного, законного решения обсуждаемого вопроса, где важным элементом переговорного процесса является время, наряду со множеством процедурных моментов.

Чаще всего процесс переговоров и особенно международных предусматривает манипулирование тремя ключевыми элементами: информацией, временем и властью (или преимуществом).

Каждая сторона всегда собирает информацию друг о друге, о потребностях сторон, приоритетах, их настоящих намерениях и подходах. Все это способствует более эффективному применению технических приемов и дает неоспоримые преимущества в процессе переговоров.

Время, отведенное на переговоры, играет важную роль, и заданный срок окончания переговоров часто не зависит от воли участников. Иногда руководство одной стороны может установить сжатые сроки, не всегда объясняя причины спешки. Точно так же, на сроки могут повлиять внешние обстоятельства. Особое внимание уделяется согласованию сроков и графиков (выполнения соглашений, договоров и т.д.).

Власть – один из многих факторов, который дает значительное превосходство участнику переговоров. Ситуации, когда одной из сторон переговоров “выкручивают руки”, не так уж и редки. Преимущество в ходе переговоров достигается благодаря: силе прецедента и закона [4, С. 2.].

Важно заметить, что преимущества в споре могут быть реальными или предполагаемыми (приписываемыми). Другими словами, сила – это привнесенное извне преимущество, которое делает чьи-то позиции весомее в процессе согласования интересов. Даже если обе стороны понимают, что ими манипулируют, в дискуссию привносится дополнительный элемент – необходимость постоянно оценивать реальную силу тех, кто находится за столом переговоров.

Международные переговоры многофункциональны и предполагают одновременную реализацию нескольких функций в основном выделяют следующие:

- Поиск совместного решения проблемы;
- Информационная функция;
- Коммуникативная функция;
- Регулятивная функция;
- Пропагандистская функция;
- Решение собственных внутренне- и внешнеполитических задач.

Относительно других классификаций переговоров, то они различаются по числу и уровню участников, кругу обсуждаемых вопросов, механизмом принятия решений, продолжительности, регулярности проведения, степени официальности и обязательности исполнения принимаемых решений. Сепаратные переговоры, ведущиеся с противником в тайне от государств-союзников или же без их согласия, а также являются достаточно частым явлением в международной политике.

Таким образом, переговоры – одно из важнейших средств, в первую очередь, дипломатической деятельности. Часто переговоры просто отождествляют с дипломатией. Саму дипломатию зачатую определяют, как искусство ведения переговоров. По определению французского дипломатического словаря переговоры являются смыслом существования не только дипломатического агента как главы миссии, но и всей дипломатии в целом, все же остальные формы и виды официальной деятельности дипломата занимают по отношению к ней подчиненное положение.

Типология международных переговоров зависит от тех критериев, в зависимости от которых будет производиться классификация. Основаниями для классификации переговоров могут являться:

- Заинтересованность сторон в переговорах;
- Уровень представительства на переговорах;
- Потребности участников переговоров;
- Обсуждаемые проблемы;
- Число участников переговоров;
- Степень регулярности переговоров
- Форма переговоров

Кроме того, в некоторых источниках выделяют такие понятия, имеющие непосредственное отношение к переговорному процессу, как прямые переговоры, консалтинг, медиация и фасилитация [5].

Прямые переговоры это коммуникация сторон, имеющих непосредственное отношение к проблеме. *Консалтинг*, когда стороны испытывают нехватку информации либо хотят привлечь профессионала или эксперта. *Медиацией чаще всего являются переговоры* с участием посредника. А техника решения проблем переговорного процесса называется *фасилитацией* и включает инструменты организации и проведения совещаний договаривающихся сторон, экспертов, а также формы внутри- и межгрупповой работы.

В зависимости от уровня представительства переговоры принято делить на: политические переговоры и дипломатические переговоры.

На политических переговорах рассматриваются наиболее принципиальные вопросы международных и

межгосударственных отношений. Политические переговоры ведутся на высшем (саммиты) уровне (между главами государств и правительств) и высоком уровне (между министрами иностранных дел). Поэтому их участники, не нуждаются в специальных полномочиях и чаще всего, вправе самостоятельно принимать решения, исходя из национальных интересов своей страны.

Отличительная особенность дипломатических переговоров, которые проводятся на уровне дипломатических представителей, заключается в том, что участники переговоров действуют на основании четких инструкций и не вправе принимать самостоятельные решения.

В зависимости от обсуждаемых проблем все переговоры можно классифицировать на переговоры по: экономическим, военным, политическим, экологическим, гуманитарным и другим вопросам.

По числу участников переговоры обычно классифицируют на двусторонние переговоры и многосторонние переговоры (сессия Генеральной Ассамблеи ООН, конференции и сессии региональных международных организаций – ОАЕ, ОАГ, ОБСЕ, СВМДА, саммиты «Большой семерки»).

В зависимости от степени регулярности выделяют:

- разовые переговоры и;
- регулярные (возобновляемые) переговоры. Отличие вторых заключается в том, что такие переговоры имеют постоянную и преемственную повестку дня (примером могут служить сессии ОБСЕ).

В зависимости от формы проведения переговоры могут проводиться в виде:

- конгрессов;
- саммитов;
- конференций;
- встреч;
- сессий;
- совещаний и т.п.

Разумеется, как всякая классификация, данная типология носит достаточно условный характер. Одни и те же переговоры можно классифицировать по разным основаниям, перечень критериев для типологии переговоров можно продолжить

Международное право дает несколько определений международных переговоров. Например, переговоры – как «одна из основных форм контакта между представителями разных государств в целях обмена мнениями, решения вопросов, представляющих взаимный интерес, урегулирования разногласий, развития сотрудничества в различных областях, выработки и заключения международных соглашений и т.п.» [6].

Второй пример международных переговоров как способ решения самых различных вопросов международной жизни, разработки международно-правовых норм, мирного разрешения споров, основанный на непосредственном контакте должным образом уполномоченных лиц соответствующих заинтересованных субъектов международного права [7].

В зависимости от целей выделяют следующие типы международных переговоров: согласование позиций по серьезным вопросам международной жизни, устранения опасных международных ситуаций, выполнение обязательств по какому-либо соглашению, обсуждение разнообразных проблем двусторонних или многосторонних отношений и тому подобное. Среди них переговоры с целью урегулирования споров являются одним из наиболее эффективных и широко признанных средств мирного урегулирования, предусмотренных уставом Организации Объединенных Наций.

В политической науке проблема урегулирования конфликтов посредством переговорного процесса и его возможностей при решении критических ситуаций выделились в самостоятельное направление политической западной конфликтологии с середины 60-х годов XX века.

На такую ситуацию повлияли две различных тенденции: во-первых, это разработка проблем мира (Peace Research), во-вторых, идеи «силового подхода». Причем первое направление за основу рассматривало тезис о том, что переговоры являются основным средством разрешения международных конфликтов и достижения мира. В то время когда, второе исходит из приоритета разработки оптимальных путей достижения выигрыша в переговорном процессе. Вместе с тем завершение эпохи холодной войны и глобальной конфронтации приводит к новым тенденциям в состоянии переговоров. В целом эти тенденции сводятся к следующему:

Во-первых, международные переговоры становятся основной формой взаимодействия государств. Они активно воздействуют на дальнейшее уменьшение роли военного фактора.

Во-вторых, растет объем и количество переговоров. Их объектом становятся все новые области международного взаимодействия (экология, социально-политические процессы, научнотехническое сотрудничество и т.п.).

В-третьих, возрастает переговорная роль международных организаций.

В-четвертых, в сферу переговоров вовлекаются специалисты, не имеющие дипломатического опыта, но располагающие той компетенцией в области сложных научно-технических и экономических проблем, которая необходима при анализе новых сфер взаимодействия между государствами.

Наконец, в-пятых, возникает необходимость коренного пересмотра процесса управления переговорами: выделения наиболее важных проблем для высшего государственного руководства; определения сферы компетенции разных рабочих уровней; разработки системы делегирования ответственности; повышения координирующей роли дипломатических служб и т.п. 24.

Разработка проблемы международных переговоров, обогащаясь новыми выводами, все более заметно выходит за рамки конфликтологии. Сегодня переговоры становятся постоянным, продолжительным и универсальным инструментом международных отношений, что вызывает необходимость в выработке имеющей прикладное значение «переговорной стратегии». Такая стратегия, по мнению специалистов, предполагает: а) определение действующих лиц; б) классификацию, в соответствии с подходящими критериями, их характеристик; в) выявление иерархии ценностей (ставок) в том порядке, в каком ее представляют себе стороны; г) анализ соотношения между целями, которых хотят достичь, и средствами, которыми располагает определенная сторона в тех областях, где она имеет возможность действовать).

Вместе с тем было бы ошибкой полагать, что сегодня уже существует некая общая теория переговоров, частью которой являлась бы теория международных переговоров. Скорее можно говорить лишь о существовании определенных теоретических основ анализа и ведения переговоров. И не только потому, что переговоры не занимают самостоятельного места в решении международных проблем. Они не представляют собой цель, а являются лишь одним из инструментов ее достижения.

На современном этапе роль международных переговоров как средства решения международных проблем многократно возросла. Вывод однозначен – большая часть современных угроз международной безопасности и миропорядку требует для своего решения новых, прежде всего невоенных подходов, в первую очередь, использования переговоров.

1 Техника переговорного процесса // <http://www.shpori-vsem.ru>

2 Шеретов Г.С. Ведение международных переговоров. - Алматы: Данекер, 2004.

3 Переговоры // <http://ru.wikipedia.org>

4 Сущность переговоров // <http://www.williamspublishing.com/PDF>

5 <http://enc-dic.com/diplomat/Russko-Francuzskij-Sojuz-1305.html>

6 Международные переговоры: понятие и особенности на современном этапе <http://txb.ru/25/3.html>

7 Международные переговоры // <http://dic.academic.ru/dic.nsf>

УДК 323.1:21/29 (574)

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТАНУДЫҢ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІНІҢ МӘНІ

М.Дакенов – Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры

Бұл мақалада автор экономикалық әлеуметтануды зерттеу мәселелерін қарастырады және осы бойынша жасалған барлық зерттеулерге спектрлі және жан-жақты талдау жасайды. Автор көптеген материалдарды зерттеу негізінде экономиканың дамуының негізгі механизмдеріне түсінік береді және қазіргі нарықтық экономикада сұраныс пен тұтыну арасындағы арақатынасты зерттеудің маңыздылығын ашады.

Тірек сөздер: экономикалық әлеуметтану, әлеуметтану, адамдық қатынастар, адамдық ресурстар, ұйымдық мінез-құлықтар, әлеуметтік үдерістер, экономика дамуының әлеуметтік механизмі экономикалық индивидтер

В данной статье автор рассматривает проблемы исследования экономической социологии и дает спектральный и многоплановый анализ всем исследованиям по данной проблеме. Автор на основе огромного материала дает понимание основным механизмам развития экономики, выявляет важность изучения соотношения спроса и предложения современной рыночной экономики.

Ключевые слова: экономическая социология, социология, человеческие отношения, человеческие ресурсы, организационное поведение, социальные процессы, социальные механизмы экономического развития, экономические индивиды.

In this article the author examines the problems in the study of economic sociology and gives a multilateral and multidimensional analysis of all studies on this issue. Author from the massive material gives insight into the basic mechanisms of economic development, the study reveals the importance of the supply and demand of a modern market economy.

Keywords: economic sociology, sociology, human relations, human resources, organizational behavior, social processes and social mechanisms for economic development, economic individuals.

Экономикалық әлеуметтану әлеуметтану ғылыми жүйесінде айқынды орын алып, өз алдына жеке ғылым саласы, бағыты болып дамып отыр. Экономикалық әлеуметтану АҚШ-да XX ғасырдың 50 жылдарында пайда болды. Оның ғылым ретінде пайда болуын қоғамның және ғылымның бұған дейінгі кезеңіндегі дамуы дайындаған еді. 30 жылдардың өзінде ірі машина жасау өндірісі қызметкерлердің физикалық мүмкіндіктерін барынша интенсивті пайдаланудың шегіне жетті. Сондықтан басқару ісінде психологиялық және интеллектуалдық әлеуетті езіп, қанауға, әлеуметтік қарама-қайшылықтарды шешуге баса көңіл аударылды. Бұл жағдай әлеуметтанудың көптеген жаңа бағыттарының пайда болуын ынталандырды, атап айтқанда, индустриалды (өнеркәсіп) әлеуметтанудың, ұйым әлеуметтануының, қала әлеуметтануының және т.б. шығуына септігін тигізді. "Адамдық қатынастар", "адамдық ресурстар", "ұйымдық мінез-құлықтар" тұжырымдамалары менеджмент практикасында дүниеге келіп, сыннан сүрінбей өтті.

Сонымен қатар, адам ресурстарының қайтарымын арттыруға қол жеткізу үшін ұйымдық-техникалық мәселелерді басқаруды компьютерлендіру, экономикалық-математикалық моделдеу, шаруашылық қызметті сапалы талдау және т.б. ұтымды жолдармен шешуге ұмтылу қадамдары жасалды.

Осының бәрі, бір жағынан, басқарудың өндіріс масштабының артуына, экономика арасындағы байланыстардың күрделенуіне әкелсе, екінші жағынан, әлеуметтік мәселелерді шешу мен технология арасындағы байланыстардың күрделенуіне әкелді. Осылайша проблеманың шиеленісуіне орай ол бұрынғыдан бетер маңыздылаққа ие болды. Мысалға, корпорацияның рыноктағы өзгерістерге, экономиканың жалпы жағдайына, мемлекеттік реттеуге тәуелділігінің артқанын айтсақ жеткілікті. Бұның барлығы әлеуеттік қайшылықтардың тұтас кешенін шиеленістіруге, адам ресурстарын басқаруды оңтайландыру жолдарын ғылыми тұрғыда кешенді зерттеу сұранысын объективті арттырды.

Экономикалық әлеуметтанудың пайда болуы ғылымның дамуында айтарлықтай маңызды рөл атқарады [1]. Осы тұрғыдан алғанда мынандай негізгі алғы шарттар болды: оның біріншісіне экономика ғылымдары төңірегінде адамдардың шоғырланды және осы ғылым шеңберінде жасалған тұжырымдамалар жатты; екіншісіне, жалпы әлеуметтану шеңберіне ықпалдасқан әлеуметтану категориялары сайды; үшіншісіне, 50 жылдардың ортасында айтарлықтай кеңінен дамыған нақты (салалық) әлеуметтану жатты. Өз кезегінде батыстың экономикалық ғылымында әлеуметтану бағыты болып институционалдық бағыт қалыптасты. Оның көрнекті өкілдері М.Вебер, Дж.Гэлбрэйт, Т.Веблен, Д.Коммоно және т.б. болды. Ол "таза экономизмді" позитивті сынау барысында дүниеге келді. Осы бағыттың шеңберінде зерттеу жұмысындағы басты назар қоғамның экономикасына, қоғамның әлеуметтік құрылымына, әлеуметтік мүдделердің қақтығысына, биліктің шоғырлануына, әлеуметтік топтардың жанжалдарына, үстемдік ету мен қысым көрсетуге, мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық саясатының рөліне және т.с.с. мәселелерге ауды. Әлеуметтанушылар экономиканы ауқымы аса кең институционалды саланың құрамдас бөлігі ретінде түсіндірді. Бұл жерде уәждер мен құндылықтардың бағыттары, экономикалық құрылымдардың өзгерістерінің ықпалымен болатын экономикалық агенттердің мінез-құлқының сипаты, оның мәдени ортада қалыптасу фактісі қарастырылды. Әңгіме экономикалық және экономикалық емес салалардың бір-бірімен өзара ықпалы туралы болып отыр. Ол осы салалар арасындағы байланыстардан әлеуметтанулық мазмұнды, атап айтқанда, уәждемені, нормаларды, құндылықтарды көруге мүмкіндік беретін "әлеуметтанулық өзгерістер" (құралдар) көмегімен зерттеледі. Мысалы, Дж.Смелзер экономикалық әлеуметтану бұл жалпы есептеу жүйесінің қосымшасы, өзгергіш әлеуметтанудың шектелген материалдық ресурстарды өндіру, бөлу, айырбастау және тұтынудан тұратын әр түрлі қызмет кешенін зерттеуге қатысы бар, яғни, біріншіден, экономикалық қызметтің қалайша алуан түрі рөлге және қауымдастыққа құрлымданғанын, олардың заңдастырылуы үшін қандай құндылықтар қызмет ететінін құралдар бойынша қандай рөлдер мен санкциялар оларды реттеуде жүзеге асатынын, және бұл өзгермелілер қалайша өзара әрекетке түсетінін зерттейді. Екіншіден, әлеуметтанудың есеп беру жүйесі қоғамдық өмірдің экономикалық және экономикалық емес салаларының өзара байланысын, өзара себептілігін талдауда қолданылады. Әлеуметтанулық өзгермелер осындай екі жақты құрылымда және екі ситуацияда: олардың арасында қарама-қайшылық бар кезде қалайша көрінетініне көңіл аударылады.

Осылайша экономикалық-әлеуметтанулық амал шеңберінде экономикалық өмір әлеуметтік институттар, әлеуметтік ұйымдар, әлеуметтік құрылым, әлеуметтік топ, әлеуметтік престиж, құндылықты бағытбағдар, мүдде, мотивация, мәртебе, жоспар және т.б. категориялар арқылы зерттеледі. Соның арқасында экономикалық-әлеуметтанушы "жергілікті" экономикалық талдауда жарамайтын болып қалған экономикалық дамудың механизмдерін көре алады, бірде-бір білім саласында қарастырылмайтын экономикадағы көптеген байланыстарды сезінеді.

Экономизмді сынау жөнінде Дж.Смелзер былай деп жазды: "баға мен өндіруге ондаған-экономикалық, құқықтық, діни өзгермелер ықпал етеді. Егер зерттеушінің алдында экономикалық өмірді толықтай

көру міндетті турса, онда осы алуан түрлі өзгешілердің көпшілігін экономикалық моделге кіргізу қажет болар еді. Экономист қалайша дүниенің эмпирикалық күрделілігімен күресе алады? Әдеттегі тәсіл мынаған саяды. Экономикалық емес өзгермелер сұраныс пен ұсыныс жағдайына ықпал етседе талдау мақсатында олардың өзгермейтіндігі жөнінде жорамалдаудан шығу керек. Осындай оңайлату жасау арқылы экономистер экономикалық мәселелерді теориялық шешудің мүмкіндіктерін табады."

Жалпы экономикалық әлеуметтану әлеуметтік өзгерістер мен әлеуметтік динамикаға баса назар аударады, сондықтан әлеуметтік құрылымда жүріп жатқан өзгерістерді талдауға, экономикалық өсуге ықпал ететін өзгерістерді талдауға; экономикалық өсуді алып жүретін әлеуметтік үрдістерді (еңбек сипатындағы өзгерістер, оның техникалық базасы, кадрлар құрамы және т.б.) талдауға көңіл қояды. Осының негізінде жалпы қоғамды қамтитын әлеуметтік өзгерістер ерекшеленеді. Сонымен бірге экономикалық әлеуметтану, пәні "екіншілік" (әлеуметтанудың жеке салаларына қатысы бойынша) сипаттағы, бұрын пайда болған ғылыми бағыттарды қайталамай, өзінің жеке профилін табуға болады, сондай-ақ, зерттелетін үрдістерді тереңірек талдау үшін табанды, бірдей және қатаң амал қажет, ол бір жағынан зерттеудің объектісін ерекшелеу үшін, екінші жағынан-оны зерттеудің методологиясынан бөліп көрсету үшін қажет. Сонымен экономикалық әлеуметтанудың объектісіне әлеуметтік үрдіс ретіндегі экономиканың дамуы немесе "таза түріндегі" экономиканың дамуға адами ресурстардың ықпалын белгілеуге мүмкіндік беретін құбылыстардың жиынтығы жатады. Басқаша сөзбен айтқанда, экономикалық әлеуметтанудың объектісі дегеніміз қоғамдық өмірдің экономикалық және әлеуметтік салаларының көп өлшемді өзара байланысы. Объектіні талдау методологиясын нақтылау үшін ең алдымен бастапқы ұғымдардың мазмұнын анықтау керек – экономикалық сала (қоғамдық экономика) және әлеуметтік сала (әлеуметтік қатынастар).

Экономикалық сала – бұл адамдардың өмір тіршілігіне қажетті материалдық игіліктер мен қызмет көрсетуді өндіруге, бөлуге, айырбастауға және тұтынуға жауапты қоғамның біртұтасқан жүйешелері. Ол көптеген жекелеген күрделі жүйелерден құрылады. Мысалы, мемлекеттік, кооперативтік, индивидуалдық және т.с.с. өндіріс секторларынан; салалық, сала аралық, аумақтық және т.б. өндірістік кешендерден; заңды, жартылай заңды немесе заңдастырылмаған экономикалық қатынастардың типтерінен және т.с.с. түзіледі. Экономикалық сала қоғамның біртұтас құрылымдық-функционалдық жүйешесі ретінде осындай ұқсас негізде бөлінген саясат, білім, тұрмыстық қызмет көрсету, коммуникативтік және басқа да қызмет салаларымен өзара әрекетке түседі. Әлеуметтік сала – бұл әлеуметтік теңсіздіктердің жүйесі. Осыған сәйкес адам ресурстарын адами белсендіктің көрінісі: қызметі, топтардың мінез-құлқы мен өзара әрекеті деп түсіну қажет. Сонымен бірге салыстырмалы түрде қоғамдық өмірдің өз алдына дербес саласының барлығы туралы дәстүрлі түсінікті сақтаған жағдайда экономикалық пен әлеуметтік өзара қатынасын талдау мүмкін емес. Мұндай салаларды ерекше бөліп көрсету олардың қоғамдық функцияларын зерттеуге, қоғамға құрылымдық-функционалдық талдау жасауға тырысуды білдіреді. Бірақ бұл жерде екі жағдай мойындалмайды. Біріншіден, экономикалық сала ішінде әлеуметтік сипаты бар (мысалы, жұмысшы күшінің тұрақсыздығы, қызметкерлердің өндіріске бейімделуі, табысты бөлу және т.б.) көптеген үдерістер жүреді. Екіншіден, көптеген экономикалық үдерістердің әлеуметтік саланың ең өзегіне (еңбекке ақы төлеу жүйесінің өзгеруі, жеке тұтыну, еңбек жағдайы және т.б.) түсетіндігін жоққа шығару. Салалардың өзара қиылысатыны туралы түсінікке арқа сүйеп, әлеуметтік және экономикалық байланысты талдау мүмкін емес. Бұл жағдайда қалай болу керек? Әңгіме әлеуметтік саланың қоғамның жүйешесі еместігінде болып отыр, ол экономикалық саламен, бұл әртүрлі әлеуметтік-экономикалық жағдайы бар әлеуметтік топтардың арасындағы тек қатынастар саласы ғана. Түсінігіміздегі әлеуметтік саланың экономикамен байланысы қандай? Біріншіден, нақты топтардың қоғамда алатын орны негізінен экономикалық қатынастар жүйесімен анықталады. Сонымен бірге, экономикалық әлеуметтануда әңгіме болып отырған сол топтар тек әлеуметтік салада ғана емес, экономикалық қатынастар жүйесінде ұқсас орнымен сипатталатын индивидтердің жиынтығы. Екіншіден, әлеуметтік сала экономиканың өмір сүруі мен дамуына кері әсер етеді. Бұл әсер әлеуметтік-экономикалық үдерістердің қозғаушы күштері – әлеуметтік-экономикалық топтардың белсенділігі арқылы жүзеге асады. Әлеуметтік үдерістер – бұл әлеуметтік объектілердің уақытта өзгеруі, олардың жағдайының ауысуы кезінде пайда болатын заңдылықтар. Бұл қоғамның қайсы-бір жүйешесінде бақыланатын біртекті өзгерістер сериясы. Экономикалық әлеуметтану міндеттеріне орай қолданысты айтқанда, ең алдымен экономика адам ресурстарының ықпалымен жүретін өзгерістер ретінде әлеуметтік-экономикалық үдерістер туралы айту керек. Яғни әлеуметтік-экономикалық үдерістер – бұл экономикалық пен әлеуметтіктің қорытпасы. Өз кезегінде ол адам факторының экономикалық дамуға ықпалының нәтижесі.

Адам факторы – бұл экономика мен қоғамның әлеуметтік саласының арасындағы өзара байланыс

жүйесінің өзегі. Әлеуметтік-экономикалық топтардың қызметі мен мінез-құлқында қалыптасатын топтардың өзара әрекеті өзек болып табылады.

Экономикалық әлеуметтану экономикалық қатынастар жүйесіне қосылғандарды және өзара әрекет етуші топтарды зерттейді, сондықтан оның объектісіне әлеуметтік үрдіс ретінде ерекшелікті көзқараспен қарастырылатын экономика жатады [2]. Бұл үдерістің мәні топаралық өзара әрекеттің ықпалымен экономиканың өмір сүру сипатына өзгерістерді құрайды. Өз кезегінде экономика саласындағы топтардың өзара әрекеті олардың жүзеге асыратын қызметіне және мінез-құлқына негізделеді, сондай-ақ топтар ішіндегі жүйелерге және сыртқы реттеушілікке негізделеді.

Топтар ішін реттеу жүйесі туралы айтқанда, экономикалық және әлеуметтік салаларда топтардың алатын әлеуметтік орны оларда белгілі бір қажеттілікті, мүдделерді және бағыт-бағдарды қалаптарстырады. Қажеттіліктер мен мүдделерді қанағаттандыруға ұмтылу топтың қызметін және мінез-құлық бағытын туындатады. Топтардың осы бағыттарды жүзеге асыруы, экономика саласында белгілі бір орын алатын топтар аралық өзара әрекеттердің жүйесін қалыптастырады.

Сыртқы реттеу жүйесіне келсек, экономиканы басқару жүйесі құқықтық, шаруашылық, мемлекеттік және т.б. оның басты буыны болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда қоғамның мәдениеті де маңызды реттеуші болып саналады. Жүйені суреттеу, сипаттау экономиканы қоғамның бүкіл басқада жүйешелерімен байланыстырады. Бұл байланыс әлеуметтік-экономикалық топтарды құрайтын индивидтердің басқада көптеген "экономикалық емес" әлеуметтік құрылымдарға бір мезетте қосылуының арқасында пайда болады. Экономика саласындағы қызмет пен мінез-құлық – бұл олардың өмір салтының бір ғана аспектісі. Әлеуметтік-экономикалық мүдделер және қажеттіліктер – бұл қоғамдық сананың бір ғана аспектісі. Экономиканы басқару жүйесі – бұл жүйешелердің бір жағы: саясат саласы, қоғамды басқару саласы, өндіріс, идеология, мәдениет саласы. Бұл экономика саласында бір өлшемді "экономикалық индивидтер" емес, керісінше қоғамның көптеген басқада жүйешелерінде өмір сүретін және оларда басқа, экономикалық емес рөлдерді атқаратын көп өлшемді тұлғалардың өзара әрекетке түсетінін білдіреді. Мысалы, кәсіпорын қызметкерлері (әртүрлі меншік формасындағы) – бұл бір мезгілде саясат субъектілері (мемлекет азаматтары, қайсыбір саяси ұйымдардың мүшесі және т.б.), мәдениетті алып жүрушілер, белгілі бір аймақтың тұрғындары, отбасы мүшелері және т.с.с.

Осылайша экономикадағы адамдардың белсенділігінің сипаты олардың әлеуметтік сапаларына тәуелді. Өйткені олар экономикамен қатар қоғамдық өмірдің басқа да салаларында – саясатта, құқықта, мәдениетте, идеологияда, отбасында қалыптасады, сондай-ақ олардың осы салаларда алатын орнына байланысты болады. Яғни әлеуметтік үдеріс ретінде экономиканың дамуын түсіндіру бұл даму қоғамдық өмірдің басқа салаларынан оқшауландырмай, бөлектендірмей, олармен тығыз байланыста қарастырылады. Бұл байланыс тек экономикаға қосылып қоймай, бір мезгілде қоғамның басқада салаларына қосылған әлеуметтік-экономикалық топтар арқылы жүзеге асады. Қоғамның барлық саласына және ондағы жүретін бүкіл үдерістерге саяси, заңды, социотехникалық және басқада – ұйымдасқан топтар экономика мен қоғамның басқа салалары арасында "байланыс арнасы" болады. Мысалы, "билік топтары" арқылы экономикаға саяси факторлар ықпал етеді, отбасы арқылы демографиялық, ұлттық топтар арқылы мәдениеттану, өндірістік ұжымдар арқылы әлеуметтік-психологиялық және т.с.с. факторлар әсер етеді.

Экономиканың өмір сүруінің әлеуметтік аспектісін зерттеу, оның дамуын әлеуметтік үдеріс ретінде қарастыру практика үшін өте маңызды, өйткені мұнда өндірістік тиімділігін арттырудың жеткіліксіз қолданылып жүрген үлкен резервтері қосылған.

Сонымен бірге, экономикалық әлеуметтануды ғылым етіп жасау үшін оның тек объектісін сипаттаумен шектеліп қалуға болмайды. Осы объект жөнінде құрылымдық түсінікте аса маңызды. Методологиялық болып, оны қалыптастырудың құралдары бойынша, ішінде экономика мен адам ресурстары арасында белгілі бір байланыс, экономиканы дамытудың әлеуметтік механизмі немесе әлеуметтік-экономикалық жүйе ұғымы қызмет етеді. Экономика дамуының әлеуметтік механизмі (ЭДӘМ) – бұл әр елдің тарихи қалыптасқан мәдениет типтері, экономика басқару жүйесі және халықтың әлеуметтік құрылым жүйесін реттейтін өндіру, бөлу, айырбастау және тұтыну саласындағы әлеуметтік-экономикалық топтардың өзара әрекетінің тұрақты жүйесі. Экономиканың әлеуметтік механизмдері әлеуметтік-экономикалық үдерістерді реттейді және өндіргіш күштердің деңгейіне сәйкес өндіріс қатынастарының динамикасын қолдайды. Сөйтіп, ол еңбек және материалдық ресурстарды, интенсивті ғылыми-техникалық және әлеуметтік-экономикалық прогресс жетістіктерін тиімді пайдалануға әлеуметтік жағдай жасады.

Экономика дамуының әлеуметтік механизмінің субъективті сипаты бар: әлеуметтік-экономикалық топтардың қызметі мен мінез-құлық өмір сүруінің формасы қызметін атқарады. Топтардың әлеуметтік-экономикалық қажеттіліктері мен мүдделері, олардың экономика саласындағы мінез-құлқын реттейтін,

оның қозғаушы күші болып табылады. Экономиканың әлеуметтік механизмі өзіне, біріншіден, эволюциялық жолмен қалыптасқан адам ресурстарының әлеуметтік құрылымын қосқан; екіншіден, үлкен инерциялық мәдени белгілерді меңгерген экономикалық танымды қосқан. Бұл механизм – дамыған вертикалды және горизонталды байланыстарға ие болған күрделі әлеуметтік жүйе.

Экономиканың әлеуметтік механизмін талдай отырып, онда мынандай ірі топтарды бөліп көрсетуге болады:

1) Экономиканы басқару. Бұл жерде экономиканы дамытатын қатардағы субъектілердің басқару органдарынан алатын "әмір" түсініледі.

2) Халықтың әлеуметтік құрылымы. Бұл жерде әңгіме халықтың қоғамда өзінің алатын орнымен ерекшеленетін әлеуметтік-экономикалық топтарға жіктелуі туралы болып отыр. "Ереже" мұнда топтар мәртебесінің игіліктерді өндіруші ретіндегі және осы игіліктерді бөлу және тұтыну қатынастарының субъектілері ретіндегі екі жағын көрсететін сипаттама сияқты қарастырылады.

3) Әлеуметтік топтардың мәдениеті. Ол өзгеретін қажеттіліктер мен мүдделер негізіне алынған әлеуметтік құндылықтармен және нормалармен байланысқан.

4) Әлеуметтік топтардың қызметі және мінез-құлқы. Әңгіме әлеуметтік белсенділіктің екі түрі туралы болып отыр. Олар регламенттену дәрежесі бойынша және жеке бастың реттегіштерінің рөлі бойынша ерекшеленеді.

5) Экономикалық дамудың нәтижелері немесе экономика дамуының нәтижелері.

Негізгі идея, экономика дамуының әлеуметтік механизмі туралы түсінікке негізделген, экономикалық дамудың нәтижесі басқару органдарының (1 блок) тікелей әрекетінің салдары еместігінде, керісінше әлеуметтік топтардың белсендігі (4 блок) арқылы іске асады. Бұл белсенділік, өз кезінде реттеушілердің үш түріне байланысты: басқарушылық (1 блок), мәртебелік (2 блок) және мәдени (3 блок). Әрбір реттегіштің ықпалы ерекшелікті. Мысалы, басқару жүйесі заңдар, қаулылар, бұйрықтар көмегімен жүргізіледі. Әлеуметтік құрылым топтың сол қоғамда қол жеткізетін мәртебелері арқылы әрекет етеді. Мәдениет адамдардың санасында орнығып қалған мінез-құлық образ – схемалары, стереотиптері, эталондары (әдеттер, салттар, дәстүрлер) арқылы әрекет етеді. Реттегіштердің бүкіл осы түрлері экономикалық қызметтің және экономикалық мінез-құлықтың (4 блок) субъектісі – адаммен өлшенеді. Реттегіштің әр түрінің қалай әрекет етуі, олардың үйлесімдігі мен келісімдігіне (немесе қарама-қайшылықтарына), адамдардың белсенділік дәрежесіне, демек экономиканың дамуына олардың қосар үлесіне байласты болады.

Осылайша, экономикалық әлеуметтану объектісі екі деңгейлі. Бір жағынан ол экономикалық және әлеуметтік саланы қамтиды, бұлар өздеріндегі адам ресурстары арқылы өзара байланысқан. Екінші жағынан осы салалар ішінде жүретін үрдіс қатаң құрылымдық заңдылықтырға бағынады, бұл оны реттеу механизмі туралы айтуға мүмкіндік береді. Сондықтан, әлеуметтік үдеріс ретінде экономиканың дамуы туралы және оны реттейтін механизм туралы түсінік объектінің екі жағы, бұларды экономикалық әлеуметтану зерттеуі тиіс.

Экономика дамуының әлеуметтік механизмі туралы айтқанда өзара экономика мен әлеуметтік құрылымның өзара әрекеті мәселесінде қарастыру қажет. Әлеуметтік құрылым-жалпы әлеуметтік динамиканың басты реттеушісі, экономика дамуын қосып айтқанда. Бұл табиғи нәрсе, өйткені әлеуметтік құрылым өзі әртүрлі топтарға ұйымдасқан және экономикалық қатынастар жүйесінде әлеуметтік рөлдер атқаратын адамдар: экономика талап ететін бұлар жетекшілер, басқарушылар, инженер-техникалық қызметкерлер, әр түрлі мамандықтағы жұмысшылар рөлі.

Экономика дамуындағы әлеуметтік құрылымның рөлін зерттегенде мынаған көңіл аудару қажет: бұл құрылым неге (экономикалық өмірдің қай саласына, қандай экономикалық үдеріске) ықпал етеді, не арқылы (қандай арналар, механизмдер арқылы) бұл ықпалдар жүзеге асады: бұл ықпал қандай, экономикада қоғамның әлеуметтік құрылымы ықпал етуімен қандай өзгерістер туындайды.

Экономикаға қатысты әлеуметтік құрылымның функциялары туралы мәселе негізгі мәселе болып табылады [3].

Бірінші функция – бөлу және қайта бөлу міндеті: экономиканың әртүрлі саласының айтарлықтай тиімді және келісімді өмір сүруін қамтамасыз ететін қоғамдық еңбек бөлінісі формаларын қолдау және дамыту.

Бұл функцияны атқаруды нақты бағалау шаруашылық пен отбасылық экономиканың функционалдық орындары туралы статистикалық мәліметтерді талап етеді: әртүрлі кәсіби топтардың және жұмыс істейтіндердің саны. Өзара байланыс, мамандану және ықпалдасу шаруашылық саласының ішінде өмір сүретін кадрлар қызметі арқылы іске асады. Қоғамдық еңбек бөлісін және ықпалдастық байланыстарды қолдау үшін еңбек ресурстарының белгілі бір кәсіби, салалық және мамандық құрамын, оларды әртүрлі жұмыс орындарының арасына бөлу талап етіледі.

Екінші функция - ынталандырушы: еңбекке ынталандыруды қалыптастру, қолдау және күшейту; олар арқылы – меншіктің әртүрлі формаларында жұмыс істейтін барлық аймақтар мен бағыттардағы кадрлардың еңбек әлеуетін жүзеге асыруды қамтамасыз ету; осы негізде экономиканың дамуына барлық әлеуметтік топтардың еңбек үлесін арттыру.

Үшінші функция – ықпалдасу: экономикалық қатынастар жүйесінде әртүрлі орын алған топтардың мүдделерінің салыстырмалы түрдегі тепе-теңдігін қамтамасыз ету.

Төртінші функция – инновациялық міндет: ғылыми-техникалық прогресстың (ҒТП) талап еткен қарқыны мен сапасын қамтамасыз ету; өндіріс пен еңбекті ұйымдастру формаларын жаңалау, ынталандырудың жаңа жүйесін енгізу және т.б. Бұның бәрі өндіріс субъектілерінің жаңашылдыққа қалай қарайтындығына, оларда өндіріске ғылым жетістіктерін енгізу мақсаты дамыған ба, олардың арасында ойлап тапқыштар мен өнертапқыштар бар ма, бар болса қанша және т.б. байланысты болады. Қызметкерлердің жаңашылдыққа қатысы - бұл әлеуметтік құрылымның инновациялық дәрежесінің көрсеткіші. Ол азды-көпті жаңашылдыққа бағытталуы мүмкін, ҒТП ықпал етуіде немесе баяулатуы да ықтимал, және экономикалық қатынастар прогресінде әсер етуі мүмкін. Яғни инновациялық функция арқылы әлеуметтік құрылым экономика дамуының сипатын, оның динамикасын немесе, керісінше, тоқырауын анықтайды. Әлеуметтік құрылымның экономика дамуындағы негізгі функциялары осылар.

Ал ықпал ету арналарына келсек, ондай арналар өте көп. Бұл кадрларды іріктеу және орналастыру механизмі; қызметкерлердің барлық категорияларының әлеуметтік және еңбек мобилдігі; қалыптасқан жоғары көру жүйесі - тұрғын мекен-жайы, мамандығы, жұмыс түрлері және т.б. Егерде жинақтап айтатын болсақ, онда экономикаға ықпал ететін әлеуметтік құрылымның басты арнасы – ол экономикалық қатынастар жүйесіндегі әлеуметтік топтардың мінез-құлқы.

Қалай болса да әлеуметтік құрылымның барлық функциялары адам белсенділігіне ықпал ететін формалармен, олардың үйлесімділігімен және тиімділігімен байланысты. Өз кезегінде адам белсенділігі – әлеуметтік өзгерістердің негізгі қозғаушысы. Сондықтан экономикалық әлеуметтану тұрғысынан жүйенің нақты жағдайын – "экономиканы – әлеуметтік институттарды – қызметкерлерді" бағалау немесе адамға, оның белсенділігіне экономика мен әлеуметтік институттардың реттеушілік ықпалын есепке алуға ұмтылу аса маңызды.

Әлеуметтік институттарға келсек, әдетте олай деп қоғамның әлеуметтік құрылымына сәйкес келетін мекемелердің жиынтығын, әлеуметтік мінез-құлық пен әрекеттің формаларының тұрақтылығын анықтайтын әлеуметтік нормалар мен мәдениет үлгілерінің жиынтығын айтады. Мұндай институттар қоғамдық өмірге тәртіп енгізеді, оның тұрақтылығын және ұдайы өнуін қамтамасыз етеді. Олардың ең маңыздысы (экономика үшін): қызмет пен мінез-құлықтың субъектісі болып табылатын қызметкерлердің белгілі бір әлеуметтік типін қалыптастыру.

Қызметкерлердің әлеуметтік типі – экономикалық санада көрінетін яғни экономикалық мінез-құлықты реттейтін әлеуметтік заңдардың, уәждемелердің және бағыт - бағдарлардың кешенінде көрінетін таралған және белгіленген сапалар жиынтығы. Қалыптасқан қызметкер типі туралы және оның негізгі белгілері жөніндегі білім аса маңызды. Адамдардың белсенділігін қоғамдағы, соның ішінде экономикадағы өзгерістердің нақты қайнар көздері болып саналады. Егерде белсенділік іске аспаса, онда әлеуметтік өзгерістерде өте баяу жүретін болады. Сондықтан қызметкер типінің қандай факторлардың ықпалымен қалыптасатынын білу қажет. Бұл үдеріске қандай әлеуметтік институттар ықпал етеді? Олардың негізгілеріне мыналар жатады: өскелең ұрақтардың әлеуметтенуін қамтамасыз ететін отбасы және білім; оның бойында бар сапаларды қорғау үшін қалыптасқан қызметкер типін өзгертетін саясат пен ғылым жатады. Бұл институттар өзара байланысқан (мысалы, саясат жеке меншіктің қатынастарды дамыту үшін оған сәйкес заңды қабылдауды талап етеді) және олардың жиынтығы қызметкерлер сапаларының қалыптасуына, қайта өнуіне және өзгеруіне ықпал етеді. Бұл институттардың жұмысына қызметкерлердің қаншалықты тәртіптілігі, жауапкершіліктігі, инновациялығы, бастамашылығы, еңбекте барынша нәтижеге қол жеткізуге немесе өз күшін үнемдеуге бағыт-бағдар ұстауы тәуелді болады.

Қызметкерге қалыптастырушы ықпалды экономикалық институттарда, ең алдымен басқару жүйесі жасайды. Алайда адамдар экономика саласына қалыптасқан күйінде келеді, ол адамдарды кейін тек "қайта жасайды". Сондықтан басты назар әлеуметтік институттардың қалыптастырушы ықпалына, олардың қызметкерге тигізер әсеріне аударылады.

Әлеуметтік институттар қызметкерде белгілі бір сапаларды қалайша қалыптастырады? Бұл барлық әлеуметтік институттарда құрылған әлеуметтік таңдау және әлеуметтік бақылау механизмдерінің әрекеті арқасында жүреді. Әлгі механизмдер тек белгілі бір сапалармен адамдардың әлеуметтік статусын арттыруды қамтамасыз етеді, олардың белсенділігі үшін қолайлы жағдай жасайды, әлеуметтік бәсекелестікте табысты қамтамасыз етеді және адамдардың сапаны талап етпейтін қызметін басып тастайды.

Әлеуметтік институттардың экономикаға ықпалын мынандай жалпы схемамен суреттеуге болады.

1. Әлеуметтік институттар экономикалық қызметтің субъектілері болып табылатын қызметкерлердің әртүрлі топтарында белгілі бір сапаларды қалыптастырады.

2. Қызметкер бойында қалыптасқан сапалар оның экономика саласындағы белсенділігінің сипатын (мазмұны, интенсивтілігі және т.б.) анықтайды. Мысалы, еңбекші қызметкер қалыптасса, өзінің күшін үнемдеуге бағыт-бағдар ұстаған, онда ол интенсивтілік деңгейі төмен еңбекке ұмтылады (тіптен бұл оның табысын төмендетуге әкеп соқсада), өндірістен тыс салада (демалу, көңіл көтеру және т.с.с.) өзін-өзі көрсетеді, жаңаны кіргізуден қашатын болады.

3. Белсенділіктің қайсыбір деңгейі мен сипаты, қызметкерлер көрсететін, өндірісті жетілдірудің негізіне, қайнар көзіне айналады. Сонымен қатар, егерде қызметкерлерде еңбекте инновациялық және барынша нәтижеге қол жеткізуге тырысу сияқты сапалар жеткілікті дамымаған болса, онда олар технологиялық жаңашылықты және еңбекті ұйымдастырудың және еңбек ақы төлеудің жаңа формаларын енгізу жолына кедергі келтіруі мүмкін. Бұл жағдайда өндірістегі өзгеріс қарқыны айтарлықтай үлкен болмайды.

4. Әлеуметтік институттар экономиканың қалыптасуына ықпал еткенімен, оған белгілі бір сапалары бар қызметкерді "жеткізіп", олардың өздері де экономиканың белгілі бір ықпалында болады. Бұл институттар экономиканың қажетті сапалары бар қызметкердің "әлеуметтік тапсырысын" орындаушы іспетті. Осы "тапсырыстың" негізінде керекті сапалары бар қызметкерлерді "өндіруді" қамтамасыз ететін қажетті әлеуметтік институттар қалыптасады. Әлеуметтік институттар мен экономиканың өзара әрекеті – жоспарланбайтын үдеріс, ол табиғи – тарихи (стихиялық, спонтанды) тұрғыда жүреді. Олар бір-біріне ұзақ уақыт жанасудың барысында құрылады. Экономикалық, әлеуметтік институттардың және өзгерістер қабілетін иемденген қызметкер типінің арасына сәйкес келетін органикалық өзара байланыстың болуы әлеуметтік өзгерістер механизмінің өзегін білдіретін, оларды жинақтай келіп, тұтас жүйені құрауға себепші болады. Осылайша әртүрлі механизмдер (яғни әртүрлі институттардың қызметкерлер типінің және экономиканың үйлесуі) әртүрлі даму әлеуетін иеленеді. Кейбіреулері ұзақ кезеңдер бойы өзгермейді, ал басқалары динамикалық дамуда болады. "Әлеуметтік институттар – қызметкер типі – экономика" жүйесіндегі өзгерістер қарқыны, даму жылдамдығы немен анықталады? Әлеуметтік институттар (идеология, мәдениет мораль және т.б.) – өзгеріс механизміндегі аса консервативтік элемент. Әртүрлі институттар өзгерісті жүзеге асырудың әртүрлі жағдайларын қамтамасыз етеді. Мысалы, бір мәдениеттің шеңберінде жаңашылдарды қолдау және жаңа идеяларды жүзеге асыру үшін оларды қажетті ресурстармен қамтамасыз ету норма болып саналады. Екінші мәдениеттің шеңберінде бәрін бір стандарттың астында теңестіру және жаңаға, дәстүрлі емес идеяларға және оларды алып жүрушілердің көптеген бастамаларын "өшіретін" келеңсіз қатынасы норма болуы мүмкін.

Сонымен қатар әлеуметтік институттар, ең консервативтік элемент бола отырып, өзгеріс қарқынына ықпал етуімен бірге, ол әлеуметтік динамиканың варианттарының арасындағы негізгі айырмашылықтарды анықтайтын қоғамның маңызды элементі қызметінде атқарады. Қоғам дамуының көптеген варианттарын теориялық тұрғыдан көзге елестетуге болады. Идлеалды типтер әдісі (М.Вебер жасаған методология туралы әңгіме) құбылыстың мәнді жақтарын бөліп көрсетуге бағыт-бағдар ұстанған, қоғамның нөмірленген варианттарын (модельдерін) қарастыруға мүмкіндік береді. Оларды шартты түрде директивті-орталықтандырылған және өзін-өзі басқарушы деп атауға болады. Өзін-өзі басқарушы қоғам, нарықтық экономиканың болуын ойластырған, адамдардың мінез-құлқын реттеуге, директивке сүйенбейді, керісінше нақты белгіленген құқықтық нормалар жағдайында мінез-құлық бағытын өз бетінше таңдап алатын ішкі дүниесіне арқа сүйейді. Әңгіме әлеуметтік жүйесі күрделі қоғамның өзін-өзі реттейтін тиімді және оптималды, нәзік және сенімді жүйелерін, механизмдерін меңгеруі туралы болып отыр. Тауарлы өндіріс экономиканың өзін-өзі басқару құралы болып табылады. Нарыққа келетін болсақ, ол объективті экономикалық және әлеуметтік ақиқат ретінде тарихи қалыптасады. Ол қоғамда бірге дамиды және өркениеттелінеді. Өмірдегі қажеттіліктерді және оларды қанағаттандыруды реттеудің механизмдерін анықтау табиғи нәрсе. Тауар-нарықтық экономиканың өркениеттік құбылысы ретінде сапалы өнім өндіруге бағышталуын, өндіріс қызметінің нәтижелеріне мүдделігін, тұрақты және қызу қызмет пен белсенділік импульсын біртұтас механизмге біріктіреді.

Шындығында өзін-өзі басқаратын қоғам шеңберінде экономика тұрақтылығын сақтап, динамикалық даму үшін қызметкерлерден инновациялықты, еңбекте барынша нәтижеге қол жеткізуге бағыт-бағдар ұстауды және т.б. талап етеді.

Мұндай сапалары бар қызметкерді келесі қағидаттарға бағынған институттар жүйесі ғана қалыптастыра алады. Нарықтық экономикадағы негізгі сипаттар: әлеуметтік институттардың (саясат, мораль, құқық, мәдениет, білім, ғылым, отбасы) құрылу қағидаттары; де -орталықтану және автономия; ұйымдық форма-

лардың алуан түрлігі, әлеуметтік кепілдік "оптиуми", абсолюттік нормалардың "болуы". Директивті-орталықтанған экономиканың негізі сипаттары: әлеуметтік институттардың (саясат, мораль, құқық, мәдениет, білім, ғылым, отбасы) құрылу қағидаттары; орталықтану және идеология мен саясатқа тәуелділік; ұйымдық формалардың біркелкілігін; әлеуметтік кепілдіктің кең жүйесінің болуы; әлеуметтік нормалардың салыстырмалы сипаты.

Нарықтық экономика қызметкерлерден талап ететін сапалар: индивидуалдық жауапкершілікке бағыт-бағдар ұстау; белсенділік, іскерлік; еңбекке шығармашылықпен қарау қатынасы; инновациялық, рационализм, біліктілігін арттыруға ұмытылу, еңбекте барынша жетістікке жетуге бағыт-бағдар ұстау; ұқыптылық, іскерлік міндет [4]. Директивті-орталықтандырылған экономиканың қызметкерлерден талап ететін сапалары: ұжымдық жауапкершілікке бағыт-бағдар ұстау; орындағыштық, еңбекке құралдық қатынас; консерватизм, дәстүршілдік, белгілі статусты қамтамасыз ететін формалді білім алуға ұмтылу; еңбектегі жетістіктеріне нұқсан келседе қол жеткен статусын қолдауға тырысу; құқықтық сананың әлсіздігі.

Осылайша, бір жағынан, экономикалық және әлеуметтік өмірдің алуан түрлі формаларының артуы, екінші жағынан азаматтардың шынайы экономикалық бостандықтарының кеңейуі өзін-өзі басқаратын (нарықтың) қоғамның негізгі айырмашылықты белгілері болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда бостандық ұғымы қоғамдық болмыстық мәнін синтезделген түрде сипаттайды, тарихи қажеттіліктен шыға отырып индивидуумның эмансипация дәрежесін анықтайды. Егерде бұл мәселеге кеңінен қарайтын болсақ, онда өркениеттің бәрі бір-бірінен ең алдымен тұлға бостандығы дәрежесімен ерекшелетінін айтуымыз керек. Ал адамның еркіндігінің дәрежесінің өзі оның құқы мен міндеттерінің ара қатынасынан көрінеді.

Азаматтық емес қоғамда құқық пен міндеттердің арақатынасы соншалықты шиеленісті, онда адам негізінен міндеттерді ғана иеленеді. Тек қана азаматтық қоғамда адамның еркіндігінің барлық түрлері мен формаларының жүзеге асуы мүмкін үшін мінсіз жағдайлар жасалады. Азаматтық қоғамда мемлекет азаматтардың өз қалауы бойынша өз меншігін иеленуге, пайдалануға және жұмсауына құқықты жариялап қоймайды, оған кепілдік береді және қорғайды: адам еркін болып туады және бұл еркіндік экономикаға да тарайды. Экономикалық бостандыққа арқа сүйеген шаруашылық жүйесі – нарықтық экономиканың нағыз өзі. Ал азаматтық қоғам – бұл нарықтық экономиканың нормалды жұмыс істеуі үшін жағдай. Өз кезегінде адамның заңды құқы, материалдық негізі жоқ, еркіндігі фикцияға айналды. Сондықтан нарықтық экономика шаруашылық еркіндігінің негізі, азаматтардың бостандығының негізі – жеке меншікті ұдайы өндіріп тұрады.

Демек азаматтық қоғам – бұл тек жағдай ғана емес, экономикалық негізге сүйенген нарықтық қатынастарды ұдайы өндірудің нәтижесі.

Фридрих Хайек (нарық жүйесінің теоретиктерінің бірі) қарастырылып отырған мәселеге тікелей қатысы бар ой айтқан еді, рынок – бұл механизм, оның көмегімен нарық өндіріліп жатқан және өндіріске енді тартылайын деп жатқан ресурстың қоғамдық пайдалылығын және құндылығын анықтай алады. Бұл пікірді кезінде К.Маркста айтқан болатын. Ол "Капитал" атты шығарма-сында құн қоғамдық қажетті еңбекті бейнелеуші ретінде тек еркін рынокта ғана көрінеді және оны рыноктың айырбасқа, сатқанға дейін анықтауға болмайды деп атап көрсеткен еді. Алайда кейін К.Маркс өзінің осы қортындыларынан бас тартып, социализм жағдайында орталық-жоспарлаушы органдар өнімнің бағасын сатқанға дейін және өндірілгенге дейін белгілей алады деп тұжырым жасады.

Нарықтың емес теориямен қатар шаруашылық практикасы Ф.Хайекке жоспарлы жүйенің кемістігін ұжымдық ақыл-парасатқа сенімділікке жатқанын көрсетуге және адамдардың ерексіз, лажсыз шешімдері өзін-өзі реттейтін үрдісті біртұтас жоспар бойынша бір орталықтан экономиканы саналы басқаруға айырбастайды. Мұндай экономиканың орталықтанған жүйесі жеке бас мүддесінен қоғамдық мүддені жоғары қояды. Ұлы жетістіктерде алдымен адамның экономикалық бостандығы, кейін басқада еркіндіктері шектеледі. Мысалы, еркін саудада тиым салу формасындағы экономикалық бостандықты жою саяси және азаматтық еркіндікті шектеуге әкеп соқтырады. Бұдан кейін ол қоғамдық моральда бекіді. Егерде жоғарғы мақсат – бұл қоғамдық болса, онда жеке бастың мақсатын құрбан ету адамгершілікке сиымды. Басқада барлық экономикалық бостандықтың дамуы үшін қажетті жағдай ретінде еркін сауда – бұл экономистер мен бухгалтерлердің мүддесін білдіретін тек шаруашылық мәселе ғана емес.

Қоғамда еркін сауданың болуына немесе болмауына саяси биліктің құрылымы ғана тәуелді емес, елдегі әрбір адамның жеке басының бостандығы тәуелді.

Сонымен бірге нарықтың өзін-өзі реттейтіндігін асыра сілтеп бағалауға да болмайды. Өйткені нарық адам (мемлекет) араласпай жұмыс істейтін, экономиканы автоматты реттеуші емес. Әртүрлі тауарлардың рыногі жасалса (халық тұтынатын, баспана, жұмысшы күні, капитал, жер, құнды қағаз) және соған сәйкес

нарық инфрақұрылымы элементтері жасалса, онда рыноктың өзін-өзі реттеу механизмдері әрекет ете бастайды деген пікір бар.

Мемлекеттік реттеудің көптеген формалары дамыған капиталистік елдерде әрекет ететін механизмдермен таныс адамдардың бірден көзіне түседі. Міне сондықтан нарықтық экономикадағы мемлекеттің маңызды рөлін жоққа шығаруға болмайды.

Нарықтық механизм құрылымдық қайта құрулар үшін жағдайлар қалыптастыруға және өндірісті қоғамдық қажеттілікке икемдеуге тиіс. Ең жақсы формадағы еркін сауда, сондай-ақ салық салу жүйесі материалдық өндіріс саласында капитал салуға аса пайдалы етуге тиіс, көбінесе бұл айналым саласында жүреді, соңғыны зерттеушілердің бәрі бірдей оң жағдайға жатқыза бермейді. Бұл жағдайда нарық механизмдері өндірістік қызмет үшін пайдалы жағдай қалыптастыратын болады.

Нарыққа жасалған әлеуметтік-экономикалық талдау оның қалыптасуының күрделі де көп жақты үдеріс екенін көрсетеді. Ең басты қиыншылық нарықтық элементтерді нарықтық емес құрылымдарға енгізуде болып отыр. Бұл тұрғыда бір өлшемді пайымдауға қандайда бір жол бермеу керек. Әлеуметтік-экономикалық талдау көп өлшемдікке бағыт-бағдар ұстауы тиіс.

Экономика саласындағы әлеуметтік қатынастар танымы мынандай жалпы әлеуметтанулық заңдарға арқа сүйейді: әлеуметтік тұтастық заңы, даму заңы, құрылым заңы, қоғамдық қажеттіліктер мен адамдар қызметінің өзара байланыс заңы, материалдық өндіріс пен қоғамның өзара байланыс заңы.

Әлеуметтік тұтастық заңы бойынша қоғам әлеуметтік жүйенің біртұтас организмі болып саналады. Оның біртұтастығын оның барлық салаларының (экономика, саясат, рухани, әлеуметтік) бір-бірімен байланысы көрсетеді. Қоғамның қайсыбір саласында өзгеріс болатын болса, ол әлеуметтік қатынастардың басқа бір саласын өзгеріске түсіреді. Сондықтан қоғамның қайсыбір бөлігінде болған кезкелген өзгерістерді қоғамның басқа салаларына тигізетін олардың мүмкін салаларын өзара байланыста және өзара әрекетте тығыз қарастыру қажет.

Даму заңында қоғам жүйе ретінде тікелей дамуда болады. Бұл үдерістің қозғаушы күштері мен мүдделілері бар, өз ерекшеліктеріне орай нақты кезеңдері бар. Кезкелген құбылыстың немесе оқиғаның қоғам өмірінде өзінің эволюциясы және әлеуметтік түп-тамыры болады. Сондықтан нақты тарих кезеңдегі әлеуметтік объектінің даму ерекшеліктерін зерттегенде өткен кезеңдегі оның дамуының әлеуметтік нәтижелерін есепке алу керек, қоғам өмір сүруінің бұрынғы тәжірибесімен қазіргі әлеуметтік шынайылықтың арасында байланыс орнату қажет.

Құрылым заңына сәйкес қоғам біркелкі болып табылмайды, бірақ ол өзара байланысқан және өзара әрекет ететін институттардан, топтардан, қауымдардан және олардың арасындағы қарым-қатынастардан тұрады. Қоғамдағы әртүрлі топтардың, әлеуметтік топтардың және жіктердің өкілдерінің еңбек сипаты, қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орны, әлеуметтік мүдделері, құндылықтары, мінез-құлық нормалары мен үлгісі әртүрлі.

Экономика саласындағы әлеуметтік үдерістер мен құбылыстарға талдау жасағанда құрылым заңы қоғамның сол кезеңдегі дамуына орай қалыптасқан әлеуметтік құрылымның ерекшеліктерін, меншік институтының ауысуынан және укладтан туындаған әлеуметтік құрылымдағы деформацияны еске ұстауды талап етеді.

Әлеуметтік құрылымдағы деформация халықтың, әртүрлі әлеуметтік топтардың жіктелісіне және поляризацияны әкеледі. Олардың экономикалық үдерістер мен құбылыстарға, реформаларға және олардың салдарларына, қатынасына қарай, өндірістік қызметке қатысуына, қоғамның әлеуметтік құрылымындағы еңбек және мінез-құлық уәждемесіне сай олар айтарлықтай айрықшаланады.

Қоғамдық қажеттіліктер мен қызметтің өзара байланыс заңы. Адамдардың әлеуметтік қажеттіліктері олардың қызметін анықтайды және интенсифтендіреді. Өз кезегінде әлеуметтіктің өзі, еңбек әрекеті кез келген қоғамда қоғам мүшелерінің қажеттіліктерін қанағаттандырудың іргелі базалық қызметін атқарады. Қоғам мүшелерінің әлеуметтік қызметінің үздіксіз өзара байланысы және олардың қоғамдық қажеттіліктерін қанағаттандыру қоғам өмір сүруінің объективті заңы болып табылады.

Материалдық өндіріс пен өзара байланыс заңына сәйкес материалдық өндіріс қоғамның өмір сүруі мен дамуының негізі болып табылады. Оның өзгеруі мен дамуы қоғамның күйіне тікелей әсер етеді, оның әлеуметтік-экономикалық базасын және қоғамның барлық әлеуметтік таптарының, топтарының және жіктерінің әлеуметтік даму мүмкіндіктерін анықтайды.

Мысал ретінде нарықтық қайта құрулар кезеңіндегі Қазақстан қоғамының дамуын келтірсекте жеткілікті. Нарықтық экономикаға тездетіп өту материалдық өндірісті шұғыл қысқартуға әкеп соқты. Экономиканың нақты секторларының дамуын қамтамасыз еткен жүздеген өндіріс кәсіпорындары жабылып қалды. Экономиканың нақты секторы шұғыл қысқарды. Өнеркәсіп өндірісі өндірістік емес секторлар, қаржы-

банк секторы, шикізат рыногы, тауар және қаржылық қызмет көрсету салалары ығыстыра бастады. Қазақстан қоғамының бүкіл әлеуметтік құрылымы өзгерді, халықтың әлеуметтік-психологиялық көңіл-күйі өзгерді, қоғамда әлеуметтік атеизм деңгейі шұғыл төмендеді.

Экономикалық әлеуметтану жалпы әлеуметтанулық заңдарды экономикалық заңдардың әрекетімен тығыз байланыста зерттейді (бәсеке, еңбек бөлінісі, еңбек өзгермелігі, сұраныс пен ұсыныс).

Бәсеке заңы. Бәсеке – бұл тек өзінің маркасына тұтынушылардың көңілін аударту мақсатында біркелкі тауарлар шығаратын кәсіпорындар арасындағы бәсекелестік, бақталастық [5]. Нарықтық экономиканың маңызды механизмінің бірі ретінде бәсекелестік өндірісте экономикалық тиімділікке және барынша пайда табу үшін қажетті жағдайларды жасайды. Экономикалық қызмет субъектілерінің этикалық нормаларын есепке алуға негізделген бәсекелестік-қабілеттілік және ұқыптылық бәсекенің әлеуметтік көрсеткіштері болып табылады.

Еңбек бөлінісі заңы. Қоғамдық өндіріс динамикасы еңбектің әр түрге бөліну үрдісімен тығыз байланысты (ой және дене еңбегі, өнеркәсіптік және аграрлық, басқарушы және атқарушы еңбек). Еңбек бөлінісі қоғамды алуан түрлі әлеуметтік топтарға, таптарға бөлінуге әкеледі.

Нарықтық экономиканың дамуына байланысты қазіргі өндірісте оның ғылым іспетті компонентінің маңызы шұғыл артады. Сондықтан білім жүйесінің дамуына еңбек бөлінісі мейлінше тәуелді болып отыр. Қоғамдық еңбек бөлінісінің салдары, атап айтқанда Қазақстанда орта тапты қалыптастыру үдерісі, оның құрылымына әртүрлі еңбек әрекетінің өкілдерінің кіріктенуі, білікті мамандардың әлеуметтік-кәсіби жіктерінің ықпалдасуы әлеуметтану талдауының маңызды мәселесі болып табылады.

Өзгермелі еңбек заңы. 18-19 ғасырларда өнеркәсіптік революция техникалық прогрес пен оны өндіріске енгізуден еңбек түрінің тәуелділігін арттырды.

Өндіріс дамуының динамикасы қызметкер функцияларының динамикасын, жұмыс түрін ауыстыруды талап етті. Еңбектің өзгеруі қызметкердің профилін кеңейтеді, адамның қабілетін және кәсіби дағдыларын дамытады.

Кәсіпорын немесе компания өндіріс үрдісінің және жұмыс берушінің мүддесінен шыға отырып, әмбебап жұмысшы күшін қалыптастыру үшін қызметкерлерін бірнеше рет алмастыруы мүмкін. Қызметтің бір түрінің екіншісіне өзгеруі адамның мұндай өтуге қабілетінің болуына байланысты. Бірнеше мамандықты меңгеру жалдамалы қызметкерлердің диапазонын кеңейтеді және оның еңбек рыногінде бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

Сұраныс заңында өнімнің өтім көлемі мен бағасының арасында өзара кері байланыс орнаған. Осы заң бойынша тауар бағасы сұраныс көлемінің басты факторы болып табылады. Тауардың нарықтық бағасы неғұрлым төмен болса, соғұрлым оған деген сұраныс көп болады, тұтынушылар сатып алатын тауарлардың көлемі де көбейеді.

Керекті қажеттіліктердің мөлшері және оларды қанағаттандырудың тәсілдері қоғам дамуының нақты әлеуметтік-экономикалық, тарихи жағдайлармен анықталумен қатар ол қоғамның мәдениетімен де анықталады. Қоғамның, таптардың, әлеуметтік топтардың және индивидтердің жете түсінген қажеттіліктері олардың әлеуметтік мүдделері ретінде көрінеді.

Ұсыныс заңы. Бұл заң ұсыныс пен бағаның арасындағы тіке байланысты бейнелейді. Экономистердің ұстанымдарына сәйкес, баға неғұрлым жоғары болса, сатуға ұсынылатын тауардың көлемі және өндірушінің пайдасы соғұрлым көп болады. Төменгі баға өндіріс шығынын жаба алмайды және оның ойсырау тәуекелін күшейтеді. Сондықтан бағаның өсуіне орай өндірушілердің саны да артады, ал бағаны төмендету тауарлар мен қызмет көрсету рыногінде өндірушілердің санын қысқартуға әкеледі.

Халықтың қоғамдағы баға саясатына қатынасы, оның әртүрлі әлеуметтік топтардың өмір деңгейіне ықпалы; тұтыну мінез-құлқының заңдары мен эволюциясы; тұтыну мінез-құлқының және ағымның экономикалық стратификациясына сұраныс пен ұсыныстың әсері әлеуметтану зерттеуінің пәні болып табылады.

Нарықтық экономиканың нақты кезеңде дамуында сұраныс пен ұсыныс заңдары әрекетінің әлеуметтік салдарларын әлеуметтанулық талдауда тұтынушылардың әлеуметтік мүдделерінің және талғамдарының, ұлттық ерекшеліктерінің, ділінің және мәдениет деңгейінің ықпалына үлкен маңыз беріледі.

1 Новейший социологический словарь. - Минск, 2010. - С. 1077-1079.

2 Абсаттаров Р.Б., Мен Д.В., Соловьева И.А. Экономическая социология // Вестник КазНПУ. Серия социологические и политические науки. 2009. №1. - С. 88-90.

3 Карпыков А.П. Социальная структура общества. - Казань, 2010. - С. 112.

4 Қалдыбаева Т.Ж. Искерліктің әлеуметтік мәдениеті. - Өскемен, 2010. - 38-46, 56-71, 79-90 б.б.

5 Лоусен Т., Гэррод Д. Социология. А-Я. - М., 2000. - С. 57.

СОЦИАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ПО ПОСЛАНИЮ ПРЕЗИДЕНТА РК НАРОДУ КАЗАХСТАНА "КАЗАХСТАНСКИЙ ПУТЬ-2050: ЕДИНАЯ ЦЕЛЬ, ЕДИНЫЕ ИНТЕРЕСЫ, ЕДИНОЕ БУДУЩЕЕ"

Г.Е. Канафина – ст. преподаватель кафедры международных отношений

Мақалада Ел Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында әрбір қазақстандықтың өміріндегі Қазақстанның әлеуметтік саясатын оңалту мәселесінің маңыздылығы қарастырды. Автор, бұл мәселеге байланысты, әрбір қазақстандық азаматына мемлекет қандай әлеуметтік көмек көрсетеді туралы сөз қозғады.

Тірек сөздер: «Қазақстан-2050» стратегиясы, әлеуметтік саясат, әлеуметтік кепілдіктер, әлеуметтік жауапкершілік, әлеуметтік саясаттың тиімді қағидалары, халықты әлеуметтік қорғау, ана мен баланы қорғау

Новые принципы социальной политики – социальные гарантии и личной ответственности, изложены в новом Послании Президента Нурсултана Назарбаева народу Казахстана. Основная цель Послания – социальное обеспечение и благосостояние наших граждан. Это лучшая гарантия стабильности в обществе.

В нашем обществе, растет запрос на новые и более эффективные принципы социальной политики, которая может справиться с вызовами времени. Как показывает мировой опыт, идеальной и универсальной модели социальной политики нет. А также нет ни одного общества, где все граждане были бы удовлетворены нынешней социальной системы.

Ключевые слова: «Стратегия Казахстан-2050», социальная политика, социальные гарантии, социальная ответственность, эффективные принципы социальной политики, социальная защита населения, охрана материнства и детства

New principles of social policy - social guarantees and personal responsibility are set out in the new Message of President Nursultan Nazarbayev to the people of Kazakhstan. The main objective of the Message - social security and welfare of our citizens. This is the best guarantee of stability in society.

In our society, growing request for an updated and more effective social policies that can cope with the challenges of the time. As international experience shows, the ideal and universal social policy model no. As well as no society where all citizens would be satisfied with the current social system.

Keywords: "Strategy Kazakhstan-2050": "social policy, social protection, social responsibility, effective social policies, social protection, protection of motherhood and childhood

Новые принципы социальной политики – социальные гарантии и личная ответственность изложены в новом Послании Президента РК Н.А. Назарбаева к народу Казахстана.

Главная цель Послания – социальная безопасность и благополучие наших граждан. Это лучшая гарантия стабильности в обществе.

В нашем обществе растет запрос на обновленную и более эффективную социальную политику, способную справиться с вызовами времени.

Как показывает мировой опыт, идеальной и универсальной модели социальной политики нет. Также как и нет ни одного общества, где все граждане были бы удовлетворены существующей социальной системой.

Решать вопросы социальной безопасности и благополучия граждан – это трудная и очень серьезная задача, которая касается каждого казахстанца. Поэтому здесь должны быть тщательно взвешенные подходы.

Собственное видение принципов, которых государство должно придерживаться и с учетом которых может осуществлять корректировку наших подходов к вопросам социальной справедливости и социального обеспечения.

Новые принципы социальной политики

Во-первых, государство, особенно в условиях глобального кризиса, должно гарантировать гражданам минимальный социальный стандарт.

Главная задача – не допустить роста бедности.

Бедность не должна стать социальной перспективой ни для одного казахстанца.

Мы должны установить для наших граждан минимальные социальные стандарты и гарантии, которые должны прямо зависеть от роста экономики и бюджета.

Сюда должны включаться:

Прежде всего расширение списка потребностей индивида и включение в него статей на образование и

здравоохранение (в том числе для безработных и нетрудоспособных с целью их большей социализации), здоровое питание и здоровый образ жизни, удовлетворение интеллектуальных и информационных запросов и т.д.

Расчет стоимости потребностей индивида по реальным ценам (следовательно, необходимо совершенствование статистики в стране).

Поэтапное качественное повышение стандартов качества жизни, увязанное с ростом экономики.

Соблюдение этих стандартов должно определять **объемы бюджетного финансирования** всей социальной сферы. Это повысит **прозрачность** бюджетных процессов и усилит **адресность** выделяемых нами средств. Поручаю Правительству разработать соответствующий закон.

Во-вторых, государство должно **оказывать социальную поддержку только тем группам**, которые в этом нуждаются.

Что для этого нужно сделать?

Государство будет нести полную ответственность за **адресную поддержку социально уязвимых слоев общества** – пенсионеров, инвалидов, нетрудоспособных, больных детей и др.

Необходимо постоянно совершенствовать систему социального и пенсионного обеспечения, всемерно защищать **материнство и детство**.

У нас должны быть четкие **программы обучения и переподготовки безработных**, увязанные с потребностями рынка труда. Государство должно оказывать социальную поддержку безработным при условии, что человек, попавший в эту категорию, осваивает новую профессию и идет переучиваться.

Важно создать условия, при которых работодатели будут активно привлекать к работе социально уязвимые слои населения, обеспечив их заработной платой. Прежде всего это касается **людей с ограниченными возможностями**. Так поступают в развитых странах мира. Мы должны создавать условия для их полноценной трудовой деятельности. Государственные пособия должны получать только те, кто реально не может работать. Те компании и корпорации, которые берут на работу инвалидов и создают им условия, должны поощряться.

В-третьих, мы должны сосредоточиться на решении проблем социальных дисбалансов в развитии регионов.

Сейчас слабое экономическое развитие ряда регионов ведет к тому, что не обеспечивается занятость. Происходит поляризация уровня доходов населения.

1. Прежде всего необходимо усилить **координацию работы госорганов в области регионального развития**.

Задача – синхронизировать выполнение всех государственных и отраслевых программ с решением приоритетных задач развития регионов.

Правительству необходимо уже в первой половине 2013 года определить и тарифицировать перечень необходимых и перспективных проектов в регионах.

2. За прошедший год мы начали реализацию **программы развития моногородов**. Направлены значительные ресурсы на создание новых рабочих мест, решение социальных вопросов населения, совершенствование работы предприятий.

Будут повышаться качество управления на местах. Эта работа находится на личном контроле Президента.

Вместе с тем нам нужны **новые эффективные механизмы выравнивания социально-экономических условий** в регионах.

Президент поручает Правительству совместно с акимами областей в **2013** году принять программу по **развитию малых городов**. Она должна стать долгосрочной, создав целый ряд индустриальных проектов на их базе. Их задача – содействовать выстраиванию системы отраслевой специализации регионов, стать индустриально-производственными городами-спутниками крупных агломераций и в конечном итоге повысить уровень жизни местного населения и обеспечить работой сельскую молодежь.

3. Нам в целом необходимо принять меры по **комплексному решению проблем миграции**, которые влияют на рынки труда в регионах страны.

Необходимо усилить контроль за миграционными потоками из сопредельных государств.

В качестве перспективной задачи нам предстоит создать благоприятные условия для отечественных квалифицированных кадров с тем, чтобы не допустить их чрезмерного оттока на зарубежные рынки труда.

Правительство в 2013 году должно разработать и утвердить комплексный план по решению проблем миграции.

4. Особое внимание следует уделить **приграничным территориям**. Их потенциал еще недостаточно раскрыт. Необходимо сделать их более привлекательными для жизни. Правительству необходимо совместно с акимами в 2013 году выработать комплекс дополнительных мер по развитию приграничных районов.

В-четвертых, модернизация политики обеспечения занятости и оплаты труда.

1. Главная угроза мировой нестабильности – рост безработицы. Фактическое трудоустройство должны обеспечивать все программы, реализуемые в стране, – и государственные, и отраслевые, а не только какая-то их часть. Поэтому поручается Правительству и акимам уже в 2013 году:

Интегрировать все ранее принятые программы по развитию предпринимательства и поддержке бизнеса.

Разработать механизмы выделения бюджетных средств в те регионы, где наблюдается высокий процент безработных и людей с низкими доходами.

Ответственность за выполнение этой обновленной программы Президент закрепил персонально за Премьер-Министром и акимами.

2. Полгода назад, после публикации статьи Президента «Социальная модернизация: Двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» началась разработка Закона о профсоюзах и о регулировании трудовой деятельности. Наша цель – сформировать принципиально новую модель трудовых отношений, сочетающую поддержку предпринимательства с учетом интересов работников.

Необходимо ускорить принятие этого закона с тем, чтобы он быстрее вступил в силу и защищал интересы всех трудящихся.

3. Правительству необходимо принять меры по выработке совершенно новых подходов в отношении оплаты труда и сокращению имеющихся здесь диспропорций.

Важнейшей составной частью социальной политики на новом этапе Президент объявил **защиту материнства и детства**.

Защита материнства. Обращение к женщинам

Для государства, как и для Президента, материнство – особая забота.

Какой наша страна будет в будущем напрямую зависит от того, что мы сегодня воспитываем в наших детях.

Прежде всего необходимо уделять большое внимание воспитанию наших дочерей. Именно они – будущие жены, будущие матери, хранительницы домашнего очага.

Казахстан – светское государство. Обеспечивая гражданам свободу совести, государство тем не менее будет очень жестко противостоять самодетельным попыткам навязывать обществу какие-либо общественные нормы, идущие вразрез с нашими традициями и законодательством.

Мы должны создать все условия для того, чтобы девушки Казахстана могли получать качественное образование, хорошую работу и быть свободными.

Они должны иметь возможность пользоваться банковской карточкой, водить автомобили, делать карьеру, быть современными, не наряжаться и не укутываться в чуждые нам одежды, которые у нас никогда не носили. У нашего народа своя культура, свои традиции и обычаи.

В народе особо подчеркивают: «Қыздың жолы жіңішке». Путь девушки, путь дочери – тонок, нельзя оборвать его. Девушка, женщина всегда была равноправным членом нашего общества, а мать – его самым почитаемым лицом.

Вернуть безусловное уважение к женщине – матери, супруге, дочери.

Мы должны оберегать наше **материнство**. Меня тревожит ситуация с ростом бытового насилия над женщинами и детьми в семьях. Неуважительного отношения к женщине не должно быть. И сразу скажу, что такое насилие должно пресекаться предельно жестко.

Государство должно особенно жестко пресекать совсем уже вопиющие случаи сексуального рабства, отношения к женщине, как к товару.

У нас в стране много неполных семей. Государство должно помогать матерям, которые одни воспитывают ребенка. Мы должны предоставлять женщинам гибкие формы занятости, создавать условия для работы на дому. Закон, государство и я будем на стороне наших женщин.

Мы и дальше будем создавать все условия, чтобы роль женщин в жизни страны повышалась. Современная казахстанская женщина должна стремиться делать карьеру.

Следует активно вовлекать женщин в государственное и общественное управление, особенно на местном уровне в регионах. Создавать благоприятные условия для открытия и ведения бизнеса женщинами.

Защита детства

В мирное время мы имеем **тысячи сирот** – наши детские дома и приюты переполнены. Это, к сожалению, общемировая тенденция и вызов глобализации. Но мы должны противодействовать этой тенденции. Наше государство и общество должны поощрять усыновление сирот и строительство детских домов семейного типа.

Возрастает число случаев крайне безответственного отношения мужчин к женщинам и детям. Это никак не свойственно нашим традициям, культуре.

Дети – наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они **не должны быть бесправными**.

Президент требует защиты прав каждого ребенка.

Любой ребенок, который родился на нашей земле, – казахстанец. И государство должно заботиться о нем.

Наш Елбасы против разводов, необходимо воспитывать молодежь в духе ценности семьи, пагубности разводов, потому что из-за них прежде всего страдают дети. «Әкесі қой баға білмегеннің, баласы козы баға білмейді – (если отец не умеет овец пасти, сын не умеет пасти ягнят). Воспитание детей – это задача обоих родителей, а не только матери.

Но если уж так получилось, то отец должен платить алименты. Государство должно поддерживать одиноких матерей и ужесточить наказание за неоплату алиментов.

Воспитание детей – это огромные инвестиции в будущее. Мы должны подходить в этом вопросе именно так и стремиться дать нашим детям лучшее образование.

Много сил отдано тому, чтобы предоставить подрастающему поколению большие возможности по получению лучшего образования: реализуется программа «Балапан», работают Интеллектуальные школы, Назарбаев Университет, программа «Болашак».

Как вы знаете, туда могут попасть только подготовленные или талантливые дети. Подготовить ребенка к знаниям и труду – это долг родителей.

Лозунг «Все лучшее – детям» должен стать принципом для всех родителей.

О необходимости кардинально пересмотреть законодательство в сфере защиты материнства и детства, а также в области семьи и брака.

Ужесточить наказание за преступления, направленные против материнства и детства, а также за нарушения законодательства в этой сфере, вплоть до самых мелких.

Реформировать систему стимулирования рождаемости и поддержки многодетности – разработать комплекс мероприятий, включающий в себя материальные и нематериальные стимулы, такие как льготное налогообложение, медицинское и социальное обслуживание, предоставление новых возможностей на рынке труда и тому подобные меры. Тем самым мы должны покончить с иждивенческими настроениями и помочь женщинам, занимающим активную жизненную позицию, поверить в свои силы и возможности.

Не допускать в стране дискриминации по половому признаку и на практике обеспечить гендерное равноправие и равные возможности женщинам наряду с мужчинами. В данном случае я в первую очередь обращаюсь к работодателям.

Относительно других стран данного региона в Казахстане начинает работать гендерное равноправие и женщины, в силу своих возможностей, могут конкурировать с представителями противоположного пола.

24 января 2014 года состоялась рабочая встреча руководителей Министерства труда и социальной защиты населения РК и Национальной Палаты Предпринимателей Казахстана по вопросам реализации Послания народу Казахстана Президента Назарбаева Н.А. от 17 января т.г. «Казахстанский путь-2050: единая цель, единые интересы, единое будущее».

На встрече были обсуждены вопросы совместного сотрудничества по исполнению поручений Главы государства в социально-трудовой сфере.

В рамках данного мероприятия были обсуждены такие вопросы, как:

- Составление прогноза потребности в рабочей силе в РК.
- Внедрение национальной системы квалификаций.
- Новые стимулы для работодателей, отчисляющих ОППВ в пользу работников, занятых во вредных условиях труда.
- Новые стимулы для работодателей: сокращение проверок за счет внедрения добровольного декларирования деятельности.
- Вопросы соблюдения трудового законодательства в сельскохозяйственной отрасли.
- Ответственность работодателя за вред, причиненный жизни и (или) здоровью работника.
- Организация правового всеобуча.

- Социальное партнерство.
- Возможности участия Национальной палаты предпринимателей страны в реализации Программы «Дорожная карта занятости-2020».
- Трудоустройство лиц с ограниченными возможностями.
- Обеспечение безбарьерной среды для инвалидов.

По итогам встречи стороны приняли решение о дальнейшем двустороннем сотрудничестве в целях качественного и своевременного решения вопросов, обсужденных в ходе диалога.

В своем Послании народу Казахстана от 17 января 2014 года «Казахстанский путь-2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» Президент Республики Казахстан – Лидер нации Н.А.Назарбаев отметил, что «...надо усилить внимание нашим гражданам с ограниченными возможностями... Позаботиться об этих людях, которых немало, – наш долг перед собой и обществом», и дал поручение Правительству с 1 июля 2015 года размеры государственных социальных пособий всем получателям пособий по инвалидности и случаю потери кормильца повысить на 25 процентов.

Реализация Послания позволит улучшить социальное положение инвалидов и семей, потерявших кормильца.

В соответствии с Законом Республики Казахстан от 16 июня 1997 года «О государственных социальных пособиях по инвалидности, по случаю потери кормильца и по возрасту в Республике Казахстан» право на указанные государственные социальные пособия имеют граждане Республики Казахстан, иностранцы и лица без гражданства, постоянно проживающие в Республике Казахстан, при наступлении социальных рисков: утрате трудоспособности и в случае потери кормильца, по возрасту.

Указанные пособия представляют собой базовый уровень социального обеспечения, поэтому их размеры одинаковы для определенных категорий граждан. Право на них не зависит от наличия и продолжительности трудового стажа, дохода.

Государственное социальное пособие по инвалидности назначается лицам, признанным в установленном порядке инвалидами, размеры его зависят от группы и причины инвалидности, а также от величины прожиточного минимума, устанавливаемого законом о республиканском бюджете на соответствующий год (ПМ).

Так, в зависимости от причины инвалидности инвалиды первой группы получают пособие в размере 1,36 ПМ, инвалиды второй группы – от 1,06 до 1,11 ПМ, инвалиды третьей группы – от 1,0 до 1,25 ПМ, дети-инвалиды в размере 1,0 ПМ, инвалиды Великой Отечественной войны и приравненные к ним – от 0,74 до 2,09 ПМ.

По состоянию на 1 января 2014 года количество получателей государственных социальных пособий по инвалидности составляет 494,4 тыс. чел. Как известно, основными причинами инвалидности являются *заболеваемость населения*, невысокое качество медицинских услуг, производственный травматизм, неблагоприятные экологические условия, нездоровый образ жизни и широкое распространение вредных привычек.

Средний размер пособия по инвалидности за период с 1999 года по 2013 год возрос в 6,1 раза (с 3106 тенге до 19030 тенге).

Если расходы на выплату пособий по инвалидности в 1999 году составляли 13,1 млрд. тенге, то в 2013 году – 109,7 млрд. тенге, что больше в 8,4 раза.

Государственное социальное пособие по случаю потери кормильца назначается лицам, потерявшим кормильца. Размеры указанных пособий различаются в зависимости от количества иждивенцев, причины смерти кормильца.

Так, размер пособия на 1 иждивенца составляет 0,66 ПМ, на двух иждивенцев – 1,14 ПМ, на трех иждивенцев – 1,41 ПМ, на четырех – 1,50 ПМ, на пяти – 1,55 ПМ. При наличии шести и более нетрудоспособных членов семьи размер пособия на каждого рассчитывается как равная доля от 1,61 ПМ.

В случае потери обоих родителей детям (круглым сиротам) месячное пособие назначается в размере 0,90 ПМ на каждого ребенка, остальным нетрудоспособным членам семьи – в размере 0,41 ПМ, но не более 1,96 ПМ на всех нетрудоспособных членов семьи.

Членам семей военнослужащих, сотрудников правоохранительных органов, погибших или умерших вследствие ранения, контузии, увечья, заболевания, полученных при исполнении служебных обязанностей или прохождении воинской службы, размер месячного пособия по случаю потери кормильца увеличивается на 0,25 ПМ на каждого нетрудоспособного члена семьи, но не более 1,96 ПМ на всех членов семьи.

Количество получателей государственных социальных пособий по случаю потери кормильца на 1 января 2014 года составляет 184,7 тыс. чел.

Средний размер пособия по случаю потери кормильца за период с 1999 года по 2013 год возрос в 4,1 раза (с 4250 тенге до 17427 тенге).

Расходы на выплату пособий по случаю потери кормильца возросли за указанный период 3,1 раза (с 12,2 млрд. тенге до 37,6 млрд. тенге).

Исходя из вышеизложенного, можно сделать следующий вывод: социальная политика государства является показателем экономического развития и стабильности в обществе и соответственно высокий уровень жизни населения залог стабильности и благополучия государства.

1 Послание Президента РК народу Казахстана "Казахстанский путь-2050: единая цель, единые интересы, единое будущее" / Казахстанская правда. - 2014, 17 января.

УДК 327: 341.43

О РОЛИ СМИ В МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Ш.А. Сабитова – д.ф.н., ассоц. профессор кафедры международного права Института филологии и полиязычного образования КазНПУ им. Абая

Бұл мақалада БАҚ жүзеге асыруда халықаралық-құқықтық реттеудің өзекті мәселелері мен оның қоғамдық өмірде алатын мәнісі мен негізгі бағыттары қарастырылған. Автор сонымен бірге, қазіргі еліміздің өмірінде БАҚ алатын орны мен ролін көрсете тұра, оның қызметінде халықаралық-құқықтық реттеудің маныздылығын ашуға тырысып, БАҚ жұмысын жақсартуға өз пікірлерін берді.

Тірек сөздер: бүкіл ақпараттық құралдар, халықаралық-құқықтық реттеу, заңды болу, саяси ролі, баспасөз құқығы, саяси мәдениет, қоғамдық пікір

В статье анализируется характер и направление основных направлений деятельности средств массовой информации в рамках политической системы общества и актуальные проблемы международно-правового регулирования реализации средств массовой информации. Кроме того, показывая роль и место средств массовой информации в нашей современной жизни, автор стремилась раскрыть важность международно-правового регулирования его деятельности, дала советы для улучшения работы средств массовой информации.

Ключевые слова: средства массовой информации, международно-правовое регулирование, легитимность, политическая роль, права печати, политическая культура, общественное мнение

This article analyzes the nature and direction of the main activities of the media as part of the political system, society and current problems of international legal regulating of the realization of the media. In addition, by showing the role and place of media in our modern lives, sought to uncover the importance of international legal regulation of its activity, gave tips to improve the media.

Keywords: media, international regulation, legitimacy, political role, the right press, political culture, public opinion

Средства массовой информации – это сложный институт, который состоит из множества органов и элементов, предназначенных для информирования населения о происходящих в каждой конкретной стране и во всем мире событиях и явлениях.

СМИ иногда называют «четвертой властью», подразумевая под тремя другими - законодательную, исполнительную и судебную. Их политическая роль обусловлена, прежде всего, тем, что они являются достаточно самостоятельным предприятием по производству политической информации, формируют общественное мнение, оказывают влияние на все политические процессы, способствуют политическому просвещению широких слоев населения.

В современных условиях на облик СМИ оказывают воздействие разные факторы. Важно, кто является учредителем, каково их социальное назначение и на какую аудиторию они рассчитаны. Специфика определяется профессиональной ориентацией, возрастными характеристиками, характером духовных запросов людей. Свообразие их положения в политической системе общества обусловлено тем, что они являются органами государственных учреждений, массовых общественных организаций, политических партий.

С содержательной точки зрения СМИ весьма специфичны. Они иначе, чем другие сферы политического действия, реализуют свое предназначение.

Развивая политические идеи применительно к широкому кругу жизненных интересов людей, они обеспечивают последовательность, завершенность процесса социально-политического управления, участвуют в выработке и принятии законодательных, государственно-административных решений.

В различных политических системах властные структуры всегда тщательно отбирали информацию.

Поддача решений органов политической власти контролируется последней прямыми и косвенными методами, что помогает укреплять легитимность. Поэтому, информация «сверху», как правило, содержит ряд искажений. Это вызывает необходимость разнообразить источники и каналы информации. Существует и поток информации «снизу», через неформальные каналы, который несет данные о мнении масс по тем или иным вопросам. В СМИ информация «сверху» и «снизу» существует целостно. Нередко политические потребности выражаются в виде общественного настроения или определенных психологических состояний. Это обстоятельство учитывается средствами массовой информации, они усиливают общественное мнение или, наоборот, ослабляют его.

Власть любыми средствами стремится контролировать средства массовой информации. Тот, кто контролирует информацию, может не только решающим образом влиять на коллективное сознание, но способен в определенной мере направлять поведение масс. В демократических системах СМИ действуют достаточно автономно, поэтому важная информация широко распространяется в обществе, зачастую она имеет резко оппозиционный по отношению к действующим политическим силам характер. Известны факты, когда статьи в газетах приводили к политическим скандалам и даже кризисам, к бескровным отставкам политических лидеров.

В тоталитарном обществе СМИ выступают средством контроля за всей общественной деятельностью, в том числе социальных групп и личности.

Отношения СМИ с государством и правительством, политическими руководителями и партиями неоднозначны и противоречивы. Они играют существенную роль в ограничении власти и конкретных политических действий правящих кругов, в разоблачении нарушений законности, в защите граждан от произвола государства. Государственные структуры, политические руководители вынуждены соглашаться с тем, что СМИ необходима определенная свобода и независимость, иначе они могут потерять доверие населения. СМИ со своей стороны, как правило, идентифицируют свой престиж передатчиков информации от правительства к общественности с престижем власти и авторитета правительства.

В настоящее время СМИ превратились в прибыльную отрасль бизнеса, приобрели относительную свободу от контроля со стороны государства, крупнейших корпораций. Однако и у власти и у бизнеса сохраняются широкие возможности влияния и давления на СМИ (например, отказом от размещения рекламы).

Таким образом, средства массовой информации являются важной частью политической системы, оказывая значительное влияние на развитие политической жизни общества.

Стоит отметить, что для авторитарных государств характерно существование цензуры над всеми средствами массовой информации, которым разрешено критиковать отдельные недостатки государственной политики, но в целом, сохраняется лояльность по отношению к правящей системе. В демократических странах средства массовой информации полностью свободны от цензуры и могут не только критиковать власти на законных основаниях, но и существующую форму государственного правления, не призывая при этом к его насильственному свержению, что в условиях демократии запрещено законом.

Сущность и основные направления деятельности СМИ как составной части политической системы общества.

Для выяснения сущности средств массовой информации необходимо еще раз уточнить, что понимают под средствами массовой информации. Под *средствами массовой информации* понимаются газеты, журналы, теле- и радиопрограммы, кинодокументалистика, иные периодические формы публичного распространения массовой информации. Средства массовой информации – это составная часть политической системы общества. Каково общество, такова и система массовой информации. В то же время СМИ осуществляют серьёзное воздействие на общество, его состояние и развитие. Они могут содействовать прогрессу или тормозить его. СМИ выражают интересы общества, различных социальных групп, отдельных личностей. Их деятельность имеет важные общественно-политические следствия, так как характер информации, адресуемой аудитории, определяет её отношение к действительности и направление социальных действий. Поэтому, по общему признанию политологов, СМИ не просто информируют, сообщают новости, но и пропагандируют определённые идеи, взгляды, учения, политические программы и тем самым участвуют в социальном управлении. Путём формирования общественного мнения, выработки определённых социальных установок, формирования убеждений СМИ подталкивают человека к определённым поступкам, действиям [1, С. 10].

В демократическом, правовом государстве каждый гражданин имеет обеспеченное законом право знать обо всём, что происходит внутри страны и в мире. Как справедливо подчёркивается во многих исследованиях и вытекает из многообразной и богатой практики, без гласности нет демократии, без

демократии нет гласности. В свою очередь, гласность и демократия не мыслимы без свободной, независимой печати. СМИ в данном случае являются такими же компонентами демократической системы, как парламент, исполнительные органы власти, независимый суд. В этом плане СМИ называют ещё четвертой властью. Это образное выражение не только говорит о них как о власти, но и указывает на своеобразный, специфический, непохожий на власть законодательную, исполнительную и судебную характер этой власти. В чём это своеобразие? Прежде всего в том, что это - власть невидимая. Она не располагает какими-либо законодательными, исполнительными, правоохранительными и другими социальными органами. СМИ не могут приказывать, обязывать, наказывать, привлекать к ответственности. Единственное их оружие – слово, звук, изображение, несущее определённую информацию, т.е. сообщение, суждение, оценки, одобрение или осуждение явлений, событий, поступков, поведения отдельных лиц, групп людей, партий, общественных организаций, правительства и т.д. Пресса оказывает свободному обществу неоценимую услугу, являясь зеркалом, смотря в которое оно узнаёт лучше самого себя. Отсутствие такого "зеркала" ведёт к перерождению и вырождению. История свидетельствует о том, что все лидеры тоталитарных режимов, нежелающие всматриваться в своё истинное отражение, плохо кончали.

СМИ в демократическом обществе должны быть, образно говоря, диалектически противоположным власти полюсом, а не только инструментом пропаганды.

Следовать данному принципу далеко не просто. К нему должны привыкнуть не только журналисты, но и само общество. А это, как показывает опыт, трудный и болезненный процесс. Достаточно вспомнить столь частые нарекания власть имущих на "распоясавшуюся печать", на то, что она нагнетает, искажает, сеет вражду и т.д. Специфические свойства журналистики как деятельности и СМИ как института определяют необходимость особого статуса журналистики и СМИ внутри политического процесса и его отдельных направлений. Очевидно также, что эффективность действий отдельного журналиста, редакционного коллектива в политическом процессе связано не только с творческим исполнением функции "подручного", но и с участием в качестве субъекта политической деятельности.

СМИ в любом обществе выполняют важную информационную роль, т.е. становятся своеобразным посредником между журналистом и аудиторией. Причём в процессе функционирования СМИ осуществляется двусторонняя связь между коммуникатором и реципиентом. Другими словами, осуществляется коммуникация – своеобразное общение, но не личностное, как в повседневной практике, а с помощью массовых форм связи. Между журналистом - коммуникатором и аудиторией - реципиентом существует технический канал связи, посредством которого СМИ должны удовлетворять информационные запросы общества. Человек имеет право на правду, и это право обеспечивают наряду с наукой, искусством, научной информацией печать, телевидение и радио, различные информационные службы. Последние обеспечивают общество оперативной информацией. Они должны сказать человеку сегодня о том, что произошло вчера и сегодня. Отсутствие достоверной информации порождает слухи, мифы, а в кризисные моменты – страх, панику, неразбериху.

Обладая большими правами и возможностями, работники СМИ несут ответственность перед обществом, и злоупотребление свободой слова законодательно наказуемо во всех странах мира. Не допускается использование СМИ для разглашения сведений, составляющих государственную или иную специально охраняемую законом тайну, призыва к насильственному свержению или изменению существующего государственного и общественного строя, пропаганды войны, насилия и жестокости, расовой, национальной, религиозной исключительности или нетерпимости, распространение порнографии, в целях совершения иных уголовно наказуемых деяний. Также запрещается и преследуется в соответствии с законом использование СМИ для вмешательства в личную жизнь граждан, посягательства на их честь и достоинства.

Осуществляя программу деятельности СМИ, журналист имеют право получать информацию из любого источника, но вместе с тем они обязаны проверять достоверность сообщаемой информации, отказаться от данного им поручения, если оно связано с нарушением закона, уважать права, законные интересы граждан, организаций. За те или иные нарушения журналист может быть привлечён к уголовной и другой ответственности.

Печать и другие СМИ призваны воспитывать политическую культуру у всех членов общества. Последняя предполагает правдивость, честность, доверчивость, предпочтение общечеловеческого перед кастовым, классовым.

Высокая политическая культура – это добросовестность в изложении точки зрения политического оппонента, недопустимость столь распространённых до сих пор приёмов митинга наклеивания ярлыков, подмены убедительных аргументов чисто эмоциональными приёмами спора и обвинениями.

СМИ также выражают и формируют общественное мнение, которое принято рассматривать как коллективные суждения людей, проявление обыденного или массового сознания. Оно возникает на основе обыденного сознания и соответственно последнему оценивает разнообразные факты и явления жизни – только зарождающиеся, актуальные в данный момент, ещё не отстоявшиеся, не нашедшие своего места в теоретических знаниях. Общественное мнение формируется в процессе движения информации в обществе, отражает общественное бытие и общественную практику людей и выступает как регулятор их деятельности. Оно создаётся под воздействием всех форм общественного сознания: обыденного (включая общественную психологию), эмпирических знаний, даже предрассудков и научно-теоретического (включая политические взгляды, искусство), а также всех источников массовой информации. Таким образом, структура общественного мнения сложна и многообразна. Но не менее сложен и процесс его формирования. Дело в том, что идеи, проникая в сознание масс, взаимодействуют с чувствами, эмоциями, настроениями, традициями, волей людей. Будучи состоянием общественного сознания, общественное мнение выступает посредником между сознанием и практической деятельностью людей. Не заменяя ни одну из форм общественного сознания, не опираясь на организованную силу, как это делает закон, не определяя цели, как делает программа, общественное мнение, вместе с тем, с помощью специфических средств, путём одобрения или осуждения, восхищения или презрения, подчеркивания интересов, рациональной и эмоциональной оценки людей и их поступков содействует превращению тех или иных идей в конкретную деятельность.

Итак, выражая и формируя общественное мнение, СМИ, с одной стороны, аккумулируют опыт и волю миллионов, с другой – воздействуют не только на сознание, но и на поступки, коллективные действия людей. Тоталитарный режим не считается с общественным мнением.

Подводя итоги можно сделать вывод, что в наше время средства массовой информации превратились в сложную систему, увеличилось число используемых средствами массовой информации методов, средств воздействия на человека: радио, телевидение, компьютерные сети и т.д. Но, как и в старые добрые времена, человечество по-прежнему делится на продавцов и покупателей. И, как вы сами догадались, в реализации средств массовой информации прежде всего кровно заинтересован продавец. Другая сторона – хочет она того или нет, вынуждена ежедневно потреблять информационную продукцию в неограниченном количестве. В связи с возросшим влиянием средств массовой информации на современного человека, изготовители, а также распространители информации должны осознавать свою степень социальной ответственности перед потребителем.

Так же следует обратить внимание, что правовому регулированию подлежат только коммерческие средства массовой информации. Правовое государственное регулирование средств массовой информации предусматривает разработку и принятие национальных законодательных и нормативных актов, регулирующих общественные отношения, возникающие в процессе производства, размещения, распространения и использования информации; определяющих принципы масс-медийной деятельности; предотвращающих и пресекающих недобросовестную информацию и монополию, посягающей на общественные ценности и общепринятые нормы морали.

1 Маленина М.Н. Правовые аспекты политической рекламы // Государство и право. - 1994. - №10.

УДК 327 (574)

НӘЗІР ТӨРЕҚҰЛОВ – ҚАЗАҚТАН ШЫҚҚАН ТҰҢҒЫШ КӘСІБИ ДИПЛОМАТ

Т.Ә. Нүрпейіс – *тарих ғылымдарының кандидаты*

Бұл мақалада автор тұңғыш кәсіби қазақ дипломаты – Нәзір Төреқұловтың өмірі мен қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі туралы жазады. Біздің еліміздің ардақты ұлы –Төреқұловтың бүкіл саналық ғұмыры Отанымыздың гүлденуі мен дамуына арналды және өскелең ұрпаққа өз еліне адал қызмет жасаудың даңқты үлгісі бола алады.

Тірек сөздер: Н.Төреқұлов, қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметкер, тұңғыш кәсіби қазақ дипломаты, патриоттық тәрбие, даңқты үлгі, жас ұрпақ.

В данной статье автор пишет о жизни и общественно-политической, государственной деятельности первого казаха – дипломата Назира Торекуловича Торекулова. Вся многогранная деятельность нашего сына казахского народа была отдана во благо служению своей Родины и является ярким образцом и примером беззаветного служения народу для подрастающего поколения.

Ключевые слова: Н.Тюрекулов, общественно-политическая и государственная деятельность, первый профессиональный казахский дипломат, патриотическое воспитание, образец для подражания, новое поколение.

In this article, the author writes about the life and socio-political, the first Kazakh state activity - diplomat Nazir Torekulovich Torekulov. All our son multifaceted activities of the Kazakh people was given the benefit of the service of his country and is a shining example and an example of selfless service to the people of the younger generation.

Keywords: N.Tyurekulov, socio-political and state activity, the first professional Kazakh diplomat, patriotic education, role model, a new generation.

Нәзір Төрәқұловтың шыққан тегі Оңтүстік Қазақстан, Сыр бойындағы ел болғанымен, оқыған, өскен, алғашқы білімін алып, құлашын кеңге жайған ортасы көбінесе басқа халықтар арасы болды. Оның жастық шағы Өзбекстанның Ферғана өңірінде, Қоқан қаласында өткен, алғаш сауатын ашып, білім негізін алған жері де осы өлке. Ол 1900-1903 жылдарда Қоқан медресесінде, 1903-1905 жылдарда орыс мектебінде, 1905-1913 жылдары Қоқандағы коммерциялық училищеде оқып, 1913-1916 жылдар арлығында білім алуды Москва коммерциялық институтының экономика факультетінде жалғастырады. Нәзірдің есейе келе көптеген еңбектерін орыс, өзбек тілдерінде жазатынының сыры осында жатса керек. Сонымен қатар оның еңбектерінде тек қана Қазақстан емес, күллі Орта Азия, соның ішінде Өзбекстан тақырыбы күрделі орын алатыны да, Нәзірдің сол елдерде атақ-даңқының аса мәлім болып, туған халқына сәл «кешендеу» жетуі де осы айтылғанға байланысты болса керек.

Бір мақаланың көлемінде Нәзір сиқты ұлы қайраткердің бүкіл өмірін әңгімелеудің өзі мүмкін емес. Москвадағы институтын тастап, 1916 жылы ұлт-азаттық көтерілістен кейін тыл жұмысына алынған, орыс тілін білмейтін қандастарына көмектесу үшін соғыс жүріп жатқан Минск қаласының түбінде күнбатыс майданындағы «Земсоюзда» нұсқаушы болып, өз еркімен жұмыс істейді. Міне осыдан бастап ол бар саналы өмірін халқының болашағы үшін, бақыты үшін күреске арнайды. Оның өмір жолын мынандай кезеңге бөліп қарауға болады деп ойлаймын. 1917 жылға дейін есею жылдары, 1917-1928 жылдар – Кеңес үкіметі мен Коммунистік партияның белсенді қызметкері, мемлекет және қоғам қайраткері. 1928-1936 жылдар – Кеңестер Одағының Араб елдеріндегі өкілетті елшісі, 1937 жылы 15 шілдеде ұсталып, 3 қарашада атылды. 1958 жылы 28 қаңтарда КСРО Жоғары сотының шешімімен ақталды.

Кеңестер Одағының кезінде қазақтар арасынан жеке дара шыққан тұңғыш кәсіби дипломат Нәзір Төрәқұловтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметі кейінгі уақыттарда ғана зерттеушілердің назарына іліге бастағаны барша оқырман қауымға мәлім екені рас. Бүгінгі таңда Нәзіртану тұлғатану ғылымының бір үлкен саласы болып қалыптаса бастады деп айтуға әбден болады. Тым кеш қолға алынғанымен, Нәзір Төрәқұловтың еңбектерін іздеу, артына қалдырған бай мұрасын тәптіштеп зерттеу ісінде Жолтай Әлмашұлының ғылыми-көпшілік бағытта жазылған кітабын ерекше атап өткен жөн [1]. Бұл кітапты Нәзіртанудың алғашқы қарлығашы» – деп айтуға болады [2]. Н.Төрәқұловтың өмірі мен қоғамдық қызметіне қатысты еңбектерді зерттеп, мұрағат қорларынан жинастырып, оларды үш жинақ етіп шығарған «Нәзір қорының» президенті Ыбырай қажы Ысмайылұлының да ерекше еңбегін айта кету жөн [3]. Атақты қоғам қайраткері, ғалым, жазушы, журналист, елші Нәзір Төрәқұлов туралы кезінде жазушылар Өтебай Тұрманжанов, Жүсіпбек Арыстанов, белгілі ғалым Бейсенбай Кенжебаев, сатираның сардары профессор Темірбек Қожакеевтер өз еңбектерінде өте құнды пікірлер айтып кеткен болатын. Олардың жазып кеткен деректерінде Нәзір Төрәқұловтың қазақ халқының бақытты болашағы үшін істеген зор қызметін аңғаруға болады.

Тарихшы ғалымдар мен жазушылар да Н.Төрәқұлов туралы еңбектер жазуда. Атақты тарихшы-ғалым, академик Кеңес Нұрпейісұлы елші туралы өз зерттеуінде Кеңестер Одағының саяси қуғын-сүргін тарихын кезеңдерге бөле келе, Нәзір Төрәқұловтың қудаланған уақытын үлкен террордың төртінші кезеңіне жатқызады. Өйткені, алдыңғы 1917-1920 жылдардағы Кеңес өкіметінің орнауы мен азамат соғысының орын алуына байланысты «ақ» пен «қызыл» болып бөлінген бірінші және 20-шы жылдардың екінші жартысындағы Голощекиннің «Кіші Октябрь революциясы» атанған авантюристік саясатын жүзеге асыруға кіріскен екінші кезеңдерде Нәзір үкімет пен партияға белсенді қызмет еткені үшін аман қалды. Ал 1930 жылдардың басына қарай, А.Байтұрсынов, М.Тынышбаев, М.Дулатов, М.Әуезов, Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев сияқты аса беделді әдебиет өкілдері мен С.Сәдуақасов, С.Сейфуллин, Т.Рысқұлов, С.Меңдешев, С.Қожанов т.б. саяси және мемлекет қайраткерлері қудалауға ұшыратқан саяси қуғындаушылықтың үшінші кезеңінде Кеңестер Одағының аумағында болмағандықтан аман қалады. Ол кезде, 1928-1936 жылдарда Нәзір Төрәқұлов Сауд Аравиясында дипломатиялық қызмет атқарған еді. «Дей тұрсақ та, – деп жазады одан әрі тарихшы ғалым К.Нұрпейісұлы, – 1930-1932 жылдардағы сот процестерін дайындау барысында, бастары істі болып, ОГПУ тергеушілеріне жауап берген қазақ зиялыларының мәліметтерінде Нәзір Төрәқұловқа байланысты мәліметтер кездеседі. Олар Қазақстан Республикасы Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің архивінде сақталған. Солардың ішінде Нәзір Төрәқұловтың 1922-1928 жылдары Москвадағы КСРО халықтарының орталық шығыс баспасына жетекшілік еткен жылдардағы қызметіне

байланысты жанама (тікелей емес) мәліметтер баршылық. Олар Ә.Байділдин, А.Байтұрсынов, М.Әуезов, М.Дулатов т.б. істі болған зиялылардың ОГПУ тергеушілерне берген жауаптарында кездеседі» [4]. Ғалымның айтуынша, Нәзір Төрөқұловтың Әлихан Бөкейханов, Мағжан Жұмабаев, Әбдірахман Байділдиндерге жұмыс тауып беріп, қаражат жағынан және баспана жағынан көп көмек көрсеткенін дәлелдейтін деректер болған. Әлихан Бөкейхановтың тікелей араласуымен және баспа директоры Нәзір Төрөқұловтың жан-жақты қолдауымен қазақ халқының фольклорлық туындылары мен мақал-мәтелдерінің, көптеген әдебиет үлгілерінің жарық көргеніне көз жеткізуге болады. М.Жұмабаевқа орасан зор қамқорлық көрсеткен. Оның поэзиялық шығармаларының жарық көруіне үлкен мүмкіндіктер жасайды. Осындай ұлт зиялыларына деген қамқорлығы кейін өзінің «халық жауы» болып атылып кетуіне әкеліп соғады.

Түркістанның аса ірі мемлекет қайраткері, қазақтан шыққан алғашқы білгір дипломат, баспа ісінің шебер ұйымдастырушысы, публицист жазушы, сыншы Нәзір Төрөқұлов – күрделі де сегіз қырлы, бір сырлы тұлға. Ол туралы Қазақстан жұртшылығы осы кезге дейін аз біледі, Ал білгендері қайраткер туралы барлық шындыққа қанық емес. «Мұның негізгі үш себебі бар деп ойлаймын. Бірінші – оның Қазақстаннан тыс жерде (Өзбекстанда) дүниеге келіп, Ташкент, Москва және Араб елдерінде қызметте болуы. Екінші – осы кезеңге дейін Нәзір туралы жазылған бірді-екілі мақалаларда, естеліктерде, шындықпен қатар оған үйлеспейтін сыңаржақ тұжырымдардың орын алуы. Сол сыңаржақ пікірлердің ішінде пендешіліктен туғандары да жоқ емес. Бұған Сәбит Мұқановтың «Есею жылдарындағы» Нәзір Төрөқұлов туралы субъективті пікірлерін жатқызар едім. Көптеген жылдар бойы біздің әдебиетте Сәкен Сейфуллин мен Нәзір Төрөқұловты қарама-қарсы қойып бағалаудың орын алуы да соңғысының қоғамдық-саяси қызметін бағалауға белгілі дәрежеде нұқсан келтірді. Үшінші – осы уақытқа дейін Нәзір Төрөқұловтың шын мәніндегі беделді іздеушісінің болмауы» – деп жазады К.Нұрпейісұлы [5].

Белгілі қаламгер, көрнекті жазушы Сарбас Ақтаев «Тұңғыш елшінің тұңғышы» деп аталатын көлемді мақаласында Нәзір Төрөқұловтың қызы Әнел Төрөқұлованы іздеп табуда, елшінің мұрасын зерттеп, оның шығармаларының жарыққа шығуына мұрындық болып, аянбай еңбек етіп жүрген «Нәзір Төрөқұлов» атындағы қордың шығармашылық тобының еңбегі туралы, оның президенті Ыбырай қажы Ысмайылов жөнінде жақсы пікір айтып, үлкен іс тындырып жатқандарын жазады [6]. Н.Төрөқұловтың қазақтан шыққан тұңғыш кәсіби дипломат, көрнекті қоғам қайраткері ғана емес, көшелі қаламгер, сегіз қырлы, бір сырлы дарын иесі, жеті жұрттың тілін білген ғалым екенін, араб, парсы, түрік, ағылшын, неміс, француз, өзбек тілдерінде қазақшадай емін-еркін сөйлей алатындығын, қазақ тіліндегідей көсілте жаза білетін ғұлама білгір екенін жазады.

Нәзір Төрөқұлов өмірінің ең күрделі кезеңі 1928-1936 жылдарда Араб елдеріндегі Кеңестер Одағының елшісі қызметіндегі уақыты болды. Қажырлы қайраткердің елшілік қызметі туралы да біраз зерттеу еңбектер жарық көре бастады. Солардың ішіндегі ең мазмұны бай, көлемді туынды Тайыр Аймұхаметұлы Мансұровтың еңбектері десек еш қателеспейміз [7].

«Елмен елді бітістіру – елшіден» екенін білгенімізбен, неге екені белгісіз, қазақтан шыққан тұңғыш кәсіби елші есімін көп уақытқа дейін ауызға алмай келдік. Тым елеусіз қалдырдық деуге де болатындай. Өзіне дейін әлі ешкім ат ізін салмаған Сауд Арабиясына Кеңес империясы атынан тұңғыш өкілетті елші болып барған Нәзір Төрөқұловтың бұл қадамы нағыз ерлікке баларлықтай іс болды. Басқасын айтпағанда, ең басты алшақтық пен қарама-қарсылық пікір – «Құдай жоқ» деп үндейтін атеистер елі мен нағыз ислам мемлекетінің арасында тыңнан түрен салудың оңай еместігі сөзсіз. Қазақтың сайын даласынан арабтың сахарасына Алаштың ардақты азаматы, халықтың аяулы ұлы алғаш рет 1928 жылдың 3 қазаны күні табан тірепті. Өз елдеріне келген Кеңестің өкілетті елшісін арабтар асқан құрметпен қарсы алған. Мұны сол тұстағы Араб елі әмірі Абдель Азиз аль Саудтың өз қолымен жазып, Орталық комитет басшысы Калининге жазған хаты айғақтайды. Күллі мұсылман қауымы ардақ тұтар Мекке Елінде ислам діні мен араб тілінен толық хабары болмай сый-құрметке ие бола алмайтынын Нәзір Төрөқұлов терең түсінген еді. Тумысынан берілген шешендігімен қатар, озық ойлы азамат орыс, ағылшын, француз, неміс тілдерін өз ана тілінің деңгейінде меңгерсе керек. Араб тілін де аз уақыт ішінде өте жоғары деңгейде меңгеріп, солайша өзіне деген нық сенімді қалыптастыра білген. Араб тілін жақсы меңгере отырып ол кеңестер еліндегі араб тілін үйретудегі басты қателікті аңғарғанын, ол қателік – елде араб тілінің мамандарына тек Құран тілі оқытылатынын, алайда ол әдіс бойынша жеме-жемге келгенде Сауд Арабиясы елдерінде тіпті сіріңке де сатып алуға жарамайтынын жазады. Көп ұзамай, яғни 1929-1933 жылдар аралығында дүниежүзілік экономикалық дағдарыс басталып кетеді, соның әсерінен Меккеге қажылық өтеушілер саны да күрт азаяды. Ал ол өз кезегінде елдің қаржылай кірісін азайтары сөзсіз. Осы жағдайды реттеуде және көптеген сауда, экономикалық байланыстарға қол жеткізуде өкілетті елші өзіне артылған міндетті екі есе жақсы атқарып, өзінің керемет іскерлігін дәлелдейді. Солайша жеті жыл тоқтаусыз, демалыссыз жұмыс істеген

елшінің денсаулығы сыр бере бастаған болатын. Сондықтан Кремльдегі басшыларға өз жағдайын түсіндіре отырып, жаз мезгілінде емделу үшін демалыс сұрап хат жолдайды. Алайда, қатарынан қанша мәрте хат жолдаса да, Халық комиссарлары тарапынан елеусіз қалдырылып, еш жауап болмайды. Ақыры қызметінен кетер алдында Халық комиссариатының Шығыс бөлімінің бірінші хатшысы Цукерманның атына жолдаған соңғы хатында Нәзір Төрехұловтың өзі бар жан-тәнімен қызмет етіп отырған кеңестік билікке деген ашу-ызасы байқалады: «Ескіден келе жатқан адами қарым-қатынасымызға арқа сүйей отырып, мен сізге ендігі ойымды ашық айтуға оқталдым. Арабияның өзіме деген ерекше ілтипатына қарамастан, бұл жақтың адам төзгісіз климаттық жағдайында өткерген жеті жылымды мен моншаның ыстық буында жеті жыл отырғандай күйге балар едім. Ешкімді де кіналап, жамандаудан аулақпын, осы орайда мен өзімнің елге қайтып, кемінде 3-4 ай емделуім керектігін айтқым келеді. Бойымдағы түрлі ауруларды кетіріп, қайрат-күшіме қайта мінуім үшін емделу ауадай қажет» - деп жазады шарасыз күй кешлен елші. Бұл - 1935 жыл болатын. Осы хатынан кейін Нәзір Төрехұловты басқа жұмысқа ауыстырамыз деп шұғыл Москваға шақыртады. Бірақ бұл арыстай азаматқа құрылған тұзақ болатын. Себебі сол тұста тұлғаларды Москваға шақыртудың арты тұтқындау, соттау, ату болатын. Өкілетті елшінің де өмірі де бір оқпен үзіліп кете барды.

Тәуелсіздік туы көгімізде биік желбірегелі бері еліміз өзінің өткен жолының бұраландары мен халықтың басынан кешкен азапты күндері мен зорлық-зомбылығының түп-тамырын білуге ұмтылуда. Осы орайда, елі үшін еңіреген ерлердің өмір жолдарын терең зерттеп, жас ұрпаққа үлгі болар тұстарын жария етуде. Ұлтымыздың ұлы қайраткерлері – Әлихан Бөкейханов, Шәкәрім Құдайбердиев, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев, Жүсіпбек Аймауытов сияқты қазақтың данышпан ұлдарының мұралары түгiлi олардың есімдерін атаудың өзі мүмкін емес еді. Қазақ халқына қарсы әдейі ұйымдастырылған коммунистік партияның қаскүнем саясатының күл талқаны шығып, тарихымыздың енді ақиқатын зерделеп, ұлттық дәстүрімізбен қуана қауышып жатқан жағдайымыз бар.

Қазіргі күндерде қазақтар арасынан шыққан қоғам қайраткерлерінің өмірі мен қоғамдық қызметіне біржақты баға берушілік байқалып жүр. Мысалы, кезінде Кеңес үкіметі мен коммунистік партияға адал қызмет еткен көптеген қазақ қайраткерлері болды. Сол сияқты коммунистер идеологиясын мойындамай, қоғамдық дамудың басқа жолын тандағандар болды. Олардың барлығы дерлік 1917 жылдан басталған Кеңес Одағында, оның ішінде Қазақстанда орын алған саяси қуғын-сүргіннің құрбандарына айналды. Көпшілігі атылып кетті, ұзақ мерзімдерге түрмелерге қамалды. Аман қалғандары жоқтың қасы деп айтуға болады. Кеңес үкіметіне адал қызмет еткендер де, кейіннен компартия саясатын мойындап, кеңестер жағына өткендер де саяси қуғын-сүргіннен құтыла алмады. Кеңестік жүйені қолдағандар да, Алаш ардагерлері де тек қазақ деген халықтың жарқын болашағы үшін жандарын қиғанын біз ешқашан ұмытпауымыз керек. Халқының бақыты үшін болған ұлы күрестің ең алдында жүрген ірі қайраткерлердің бірі емес, бірегейі Нәзір Төрехұлов болатын.

Қазіргі күндерде Нәзір Төрехұловтың есімін мәңгі есте қалтыру үшін Қоқанда, Ташкентте, Шымкентте, Қызылордада, Түркістанда, Шолаққорғанда және бірнеше аудан орталықтарында көше аттары берілді. Түркістанда оның атында мұражай, мешіт бар. Бірнеше мектептің аттары қазақтан шыққан тұңғыш дипломат Нәзір Төрехұловтың есімінен аталады. Абай атындағы ҚазҰПУ-нің филология және көптілді білім беру институты халықаралық қатынастар кафедрасының ұйымдастыруымен Нәзір Төрехұлов атындағы дәрісхананың ашылып жатқанын да қуана хабарлағымыз келеді.

1 Әлмашұлы Жолтай. *Ғибратты ғұмыр*. – Алматы, 1995.

2 Бердібай Рахманқұл. *Нәзірдің Жұлдызы*. // *Нәзір Төрехұлов*. – Шығармалар. Дипломат. – Алматы, «Қазақстан», 1997, - 7-бет.

3 Нәзір Төрехұлов – Шығармалар. Дипломат. – Алматы, «Қазақстан», 1997, 336 бет. Құрастырушылар: «Нәзір қорының» шығармашылық тобының мүшелері Ы.Исмайылұлы, С.Әшірбек, Қ.Бердияр және т.б.

4 Нұрпейіс К. *30-шы жылдардың басындағы саяси қуғындаушылық және Нәзір Төрехұлов*.// *Тарихи тұлғалар*. – Алматы «Қазақ энциклопедиясы», 2007, 37 бет.

5. Бұл да сонда, 39 бет.

6. Ақтаев Сарбас. *Тұңғыш елшінің тұңғышы*. – «Егемен Қазақстан» газеті, 2002 жыл, 24 тамыз.

7 Мансуров Таур. *Полпред Назир Тюракулов. Дипломат, политик, гражданин*. – М., «Реал-Пресс», 2003, С.335.

О ПРОБЛЕМАХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ РК

А.К. Кульбаев – преподаватель кафедры Международных отношений КазНПУ им. Абая, магистрант 2-го курса спец. «Религиоведение» Института магистратуры и PhD докторантуры КазНПУ им. Абая

Бұл мақалада автор ҚР діни қатынастарын жақсарту саласында жүргізіп отырған саясатын талдайды. Тәуелсіздік алғаннан бері осы сала, мемлекеттің жүргізіп отырған саясатының ең маңызды, тіпті басымдыққа ие болған салаға айналды. Автор деректер келтіру негізінде Қазақстанда ұлтаралық және конфессияаралық ұнқатысу моделі құрастырылған деп тұжырым жасайды.

Тірек сөздер: діни қатынастар, діни жаңару үрдісі, ұлтаралық және конфессияаралық ұнқатысу мен келісімі, діни бостандығы, адам құқықтары мен жеке бас бостандықтары, діни ұйымдары

В этой статье автор анализирует государственную политику Республики Казахстан в сфере улучшения религиозных отношений в стране. Казахстан сегодня является признанным мировым центром межкультурного и межконфессионального диалога. Наша молодая столица Астана является местом проведения четырех Съездов лидеров мировых и традиционных религий. Казахстан стал надежным мостом для диалога и взаимодействия между Востоком и Западом, исламом и христианством. Автор приходит к выводу, что Казахстан создал собственную модель межнационального и межконфессионального согласия.

Ключевые слова: религиозные отношения, межкультурный и межконфессиональный диалог межнациональное и межконфессиональное согласие, мировые и традиционные религий, право на свободу вероисповедания, права и свободы человека, религиозные организации.

In this article, the author analyzes the policy of the state policy in the sphere of the Republic of Kazakhstan to improve religious relations in the country. Kazakhstan today is a recognized global center of intercultural and interfaith dialogue. Our young capital Astana hosted the participants four Congresses of Leaders of World and Traditional Religions. Kazakhstan has become a reliable bridge for dialogue and interaction between East and West, Islam and Christianity. The author concludes that Kazakhstan has created its own model of interethnic and interreligious harmony

Keywords: religious relations, intercultural and interfaith dialogue interethnic and interreligious harmony, world and traditional religions, the right to freedom of religion, human rights and freedoms, religious organizations.

Республика Казахстан с момента обретения независимости проводит взвешенную государственную политику в религиозной сфере. Ситуация в сфере религии и межконфессиональных отношений в Республике Казахстан за последние два десятилетия значительно изменилась. Одной из характерных особенностей развития на данном этапе стало неуклонное возрастание роли религии в жизни общества. Повышается ее авторитет и статус, расширяются функции, растет число верующих и религиозных объединений.

Процессы религиозного возрождения стали следствием проводимой политики, направленной на обеспечение свободы совести, духовного прогресса, сохранение и укрепление гражданского мира и межконфессионального согласия в стране. Несмотря на то, что отдельные зарубежные и отечественные правозащитные организации твердят о регулярном нарушении свободы вероисповедания, ограничении на деятельность религиозных объединений, факты свидетельствуют об обратном. Последователи всех конфессий имеют в Казахстане широкие возможности для удовлетворения своих духовных потребностей.

Президент РК Н.А. Назарбаев намерен уверенно продолжать целенаправленную работу по построению открытого, демократического и процветающего общества свободных людей, правового национального государства, уважаемого и ответственного члена международного сообщества, в котором гармонично учитываются важные черты и традиции большого разнообразия этнических групп и многоконфессионального населения.

Конституционно провозгласив себя светским, демократическим, правовым и социальным государством Казахстан не противоречит вышеперечисленным международно-правовым актам, а предоставил равные права всем гражданам республики, в том числе и верующим, корреспондирует с их гуманитарным характером.

В настоящее время деятельность религиозных организаций в стране регулируется рядом законодательных актов: Конституцией РК, Гражданским Кодексом РК, Законами РК «О религиозной деятельности и религиозных объединениях», «Об образовании», «О средствах массовой информации» и т.д.

Контроль за соблюдением законодательства о свободе вероисповедания и деятельности религиозных объединений возложен на органы исполнительной власти (в частности, Министерство юстиции, Комитет национальной безопасности, Министерство внутренних дел, Министерство информации, Министерство образования и науки), согласно их компетенции, установленной законодательством.

В условиях приобщения к общемировому культурному пространству после почти векового перерыва народы Республики Казахстан демонстрируют удивительную степень веротерпимости. Об этом свидетельствует и необычайный рост многоконфессиональности.

Президент Республики Казахстан Н.Назарбаев неоднократно подчеркивал, что «Казахстан, как светское государство, придерживается принципа невмешательства государства в дела религии и, соответственно, невмешательства религий в процесс прямого правления государством» [1, С. 97]. В соответствии с Конституцией 1995 г. Республика Казахстан является светским государством. Конституция не уделяет много внимания вопросам религии, упоминая о ней лишь в нескольких статьях. Статья 22 устанавливает, что каждый имеет право на свободу совести [2, С.8]. В статье 5 запрещается деятельность политических партий на религиозной основе и содержится положение о том, что деятельность иностранных религиозных объединений на территории республики, а также назначение иностранными религиозными центрами руководителей религиозных объединений осуществляется по согласованию с соответствующими государственными органами [3, С. 4-5].

Закрепленное в законодательстве отделение религиозных объединений от государства, равенство религий перед законом, создание на практике широчайших возможностей для удовлетворения религиозных потребностей верующих различных исповеданий, недопущение любых форм дискриминации граждан в зависимости от их отношения к религии позволили на практике осуществить свободу вероисповедания, что обеспечило поддержку абсолютного большинства верующих политики государства на обеспечение в обществе гражданского мира и согласия.

Наиболее важными в этой сфере являются положения о недопущении ограничения прав граждан в зависимости от их отношения к религии, возбуждения вражды и ненависти на религиозной почве, пресечение любых попыток оскорбления религиозных чувств верующих, какую бы религию они ни исповедовали, а также осквернения почитаемых последователями той или иной религии предметов, зданий, изображений и мест.

Государственно-религиозные отношения в Казахстане развиваются в рамках общемирового процесса, однако, несмотря на это, они имеют свои особенности, связанные как с историческим прошлым нашей страны, так и проводимой в условиях суверенного развития внутренней политикой. Опыт развития отношений между государством и религиозными организациями в Казахстане, как и в любой другой стране, имеет свою специфику, одна из которых заключается в том, что развитых обособленных религиозных общностей на географическом пространстве, занимаемом сегодня республикой, долгое время просто не существовало.

За долгие годы истории казахского народа, ему пришлось на себе испытать много трудностей и бедствии к достижению своей независимости и свободы.

С обретением Казахстаном своей Независимости начался новый отчет возрождения духовно-нравственных ценностей всего населения Казахстана.

И за годы независимости в Казахстане был накоплен значительный опыт в организации плодотворного сотрудничества всех конфессий в деле поддержания стабильности общественных отношений. Уникальным опытом в этой сфере была именно роль государства как инициатора различных форм религиозного диалога.

Сегодня, очевидно, что корни многих важных общественных и политических проблем жизнедеятельности общества лежат в сфере духовности, когда разногласия между людьми, возникающие на почве различий в их духовном мировоззрении, накладываются на политические, национальные, экономические и социальные противоречия. Наша республика много-конфессиональна, как и многие страны мира, однако многоконфесс-иональность Казахстана имеет ряд специфических причин. Среди них можно выделить следующие: 1) уважительное отношение казахского народа к обычаям и верованиям других народов республики; 2) отсутствие религиозного фанатизма у большинства мусульман республики; 3) специфика исторического формирования населения Казахстана, особенно в последние сто лет, обусловившая его многонациональную структуру; 4) стремление наций и народностей республики сохранить свою национальную самобытность, придерживаясь традиционной для них религиозной обрядности.

Многообразии этнических и конфессиональных групп с их традициями и ценностями, особое геополитическое расположение Казахстана требовали создания и укрепления механизмов противодействия реальным угрозам общественной безопасности, общественного порядка, физического и нравственного здоровья граждан. Поэтому норма нового закона о прохождении государственной регистрации религиозных объединений является необходимым механизмом регулирования данной сферы. Процедура перерегистрации религиозных объединений, получила высокую оценку общественности и позитивную реакцию со

стороны основных религиозных объединений и стала доказательством важности систематизации и оптимального структурирования конфессионального пространства в стране.

Религия испокон веков выполняет миссию по сохранению духовного наследия, нравственных ценностей, традиций и обычаев народа. Не случайно, в Законе «О религиозной деятельности и религиозных объединениях» подчеркивается, что Республика Казахстан «признает историческую роль ислама ханафитского направления и православного христианства в развитии культуры и духовной жизни народа, уважает другие религии, сочетающиеся с духовным наследием народа Казахстана».

Кроме того, в Законе сказано, что Республика Казахстан «подтверждает право каждого на свободу совести», «уважает другие религии, признает важность межконфессионального согласия».

Признание особой исторической роли ислама и православия на территории Казахстана связано с тем, что преобладающее население Казахстана, примерно 95% верующих страны, традиционно исповедует ислам ханифитского мазхаба (далее – ислам) и православие (из них около 70% – мусульмане, около 30% – православные), рассмотрение взаимоотношения между этими двумя крупными религиями – главный ключ к пониманию происходящих процессов.

Прежде всего, необходимо отметить, что в результате многовекового сосуществования ислама и православия в Казахстане сложился определенный религиозный баланс интересов и религиозное равновесие, в рамках которого каждая из двух вышеуказанных религий сформировала свою нишу, наладив межконфессиональный диалог и каналы социального взаимодействия. Этим балансом интересов многие годы было обусловлено стабильность и толерантность всей религиозной сферы жизни казахстанского общества.

Разумеется, появлению данного феномена способствовал целый ряд факторов исторического, культурного и социально-политического характера. Это и этно-историческая, культурно-ментальная общность тюрко-славянских народов в обширной лесостепной зоне Евразии, с тесными и довольно активными межкультурными контактами на протяжении достаточно длительного по историческим меркам времени. Это и общность догмы мусульман и православных в отношении определения места и роли религии в жизни государства, когда главный, конфликтный вопрос о соотношении светской модели правления к религиозной, как правило, не входил в повестку дня и, тем более не становился причиной противостояния между традиционным духовенством и существующей властью. Причем, в последнем случае, если говорить более детально, ислам, в учении ханифитской школы права и православие – как в плане религиозных канонов, так и с учетом существующих общественно-политических реалий, являют собой пример наиболее уживчивого религиозного восприятия, особенностью которых является их умеренная консервативность и способностью находить компромисс с государством, что способствуют формированию среди их последователей положительного восприятия существующей модели светского правления. Поэтому в отличие от различных пришлых и, как правило, фундаменталистско настроенных исламских, христианских, а также несколько экзотических восточных религиозных течений, они, как правило, не представляют из себя какую либо угрозу, ни в отношениях с друг другом, ни в отношении к другим религиям, ни в отношениях общества и государства.

Пожалуй, этим обстоятельством можно объяснить тот факт, что начавшийся после обретения Республикой Казахстан независимости процесс возрождения религиозного сознания и религиозной самоидентификации населения, в начале 1990-х годов, развивался без острого соперничества и конфронтации. Более того, возросший интерес населения к религии стало восприниматься как часть общего, более комплексного процесса его этнокультурной самоидентификации, выраженный в возврате к религиозным истокам этничности, возрождении этнической самобытности, культуры и традиций.

Президент Н.А. Назарбаев отметил, что «учитывая глобальные тренды, мы должны найти эффективную модель взаимодействия государства, общества и религии. Наш исторический выбор – это светское государство и общество. Но светское – не означает атеистическое. Светское – это прогрессивное, миролюбивое, толерантное, открытое. Мы поддерживаем традиционные религии, но категорически отрицаем любой экстремизм. Я убежден: молодежь надо оградить от радикальных религиозных течений, чуждых для нас. Наша Великая Степь тысячи лет была толерантной. При этом, я хочу подчеркнуть, что толерантность – это не вседозволенность, как думают некоторые. Толерантность – это нравственная норма нашего общества, которую мы будем укреплять и оберегать и воспитывать во всех поколениях».

Казахстан сегодня является признанным в глобальном масштабе центром межкультурного и межконфессионального диалога. Наша молодая столица Астана принимала участников четырех съездов лидеров мировых и традиционных религий. Казахстан стал надежным мостом для диалога и взаимодействия Востока и Запада, ислама и христианства.

Проведение форумов религиозных лидеров, мероприятий в рамках председательства Казахстана в ОБСЕ и ОИС, конференций по толерантности является доказательством, что собственная уникальная модель общества межэтнического и межконфессионального согласия, созданная в Казахстане, оказалось востребованной на глобальном уровне. Съезд лидеров мировых и традиционных религий, созданный по инициативе Первого Президента Казахстана Н.А. Назарбаева, стал органичной и действенной частью глобального диалога между религиями современного мира. Он играет значимую роль, способствуя росту взаимопонимания между духовными лидерами, религиями и народами.

Все религии несут в себе высокие гуманистические и нравственные ценности. Проведение Съездов лидеров мировых и традиционных религий способствует продвижению глобального диалога между религиями и культурами, углублению и упрочению взаимного понимания и уважения между религиозными общинами, развитию культуры толерантности и взаимоуважения, сотрудничеству и взаимодействию со всеми между-народными организациями и структурами, нацеленными на продвижение диалога между религиями, культурами и цивилизациями.

Несомненно, современная казахстанская политика в отношении религии направлена на укрепление межцивилизационного и межконфессионального диалога. Реальные шаги государства уже сделаны в этом направлении. Среди них ключевым является «Стратегический план развития нашей страны до 2020 года». В нем особое внимание уделяется укреплению межцивилизационного и межконфессионального диалога. Наша модель толерантности получила широкое международное признание. И благодатная казахстанская земля является родным домом для представителей многих национальностей и вероисповеданий. Верующие свободно посещают мечеть, храм, синагогу и католический костел. Мы понимаем, что именно межэтническое и межконфессиональное согласие является важнейшим условием успешного проведения масштабных реформ в политической, экономической и социальной сферах. Между представителями различных религий и конфессий в стране сформированы благоприятные условия сосуществования и эффективного взаимодействия. Рука об руку мусульмане, христиане и представители других вероучений созидают наш общий многоконфессиональный и многонациональный дом.

Межконфессиональные отношения в Казахстане являются примером для многих государств мира. В целом, религия становится необходимым и, безусловно, позитивным фактором развития общества и государства. Сегодня складывающаяся ситуация требует выработки таких мировоззренческих установок, которые могли бы сформировать у населения устойчивый иммунитет к инородным псевдорелигиозным идеологическим «инъекциям». Принципами противодействия идеологии радикальных и экстремистских течений являются соблюдение конституционного приоритета общественного согласия и стабильности, укрепление межконфессионального и межэтнического согласия, реализация права на свободу вероисповедания граждан, признание того факта, что в религии экстремизма нет.

Наша страна на протяжении более 20 лет независимости сталкивалась с огромным количеством самых серьезных угроз и вызовов, однако сумела преодолеть их, двигаясь по своему уникальному Казахстанскому пути. На базе этих традиций, благодаря инициативе Главы государства, Казахстан закономерно стал центром в деле воплощения идей толерантности, веротерпимости.

1 Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. - Алматы: Атамұра, 2003. - 240 с.

2 Конституция Республики Казахстан. - Алматы: Юридическая литература, 2002. - 39 с.

3 Там же.

УДК 327: 341.43

ҚҰҚЫҚТЫҚ МЕМЛЕКЕТТЕГІ АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫНЫҢ ҚОРҒАЛУЫ МӘСЕЛЕСІ

Т.Е. Жабелова – *саяси ғылымдар кандидаты*

Мақалада құқықтық мемлекетте адамның құқықтарын қорғау мәселесі қарастырылады. Өзін демократиялық және құқықтық мемлекет болып есептейтін әрбір мемлекетте – адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау мәселесі ішкі және сыртқы саясатты жүргізудің ең басты іргетасы мен тірегі болады. Біздің республикамыздың дүниежүзілік қауымдастықтың алдында барлық халықаралық-құқықтық келісімдерді қабылдауы Қазақстанда азаматтың құқықтары мен бас бостандықтарын қорғаудың халықаралық-құқықтық базасы құрылғаны жайлы дәлелдейді.

Тірек сөздер: адамның құқықтары мен бас бостандықтары, демократиялық және құқықтық мемлекет, мемлекеттің ішкі және сыртқы саясат, дүниежүзілік қауымдастық, халықаралық-құқықтық келісімдер, халықаралық-құқықтық базасы

В статье рассматриваются проблемы защиты прав человека в правовом государстве. В любом государстве, считающего себя демократическим и правовым государством – вопросы защиты прав и свобод человека являются

краеугольным камнем и стержнем проведения внутренней и внешней политики. В Казахстане создана международно-правовая база защиты прав и свобод гражданина и человека, что подтверждается принятием нашей республикой всех международно-правовых соглашений и обязательств перед мировым сообществом.

Ключевые слова: права и свободы человека, демократическое и правовое государство, внутренняя и внешняя политика государства, мировое сообщество, международно-правовые соглашения, международно-правовая база

The article deals with human rights issues in a legal state. In any country which considers itself a democratic and legal state – the protection of human rights and freedoms are the cornerstone and the core of domestic and foreign policy. Kazakhstan has created international legal framework to protect the rights and freedoms of man and citizen, as evidenced by the adoption of our republic all international legal agreements and commitments to the international community.

Keywords: human rights and freedoms, democratic and legal state, internal and external policy of the state, the international community, the international legal agreements, the international legal framework

Демократиялық құқықты мемлекеттің қалыптасуындағы шешуші басымдық – адам құқықтары мен бостандықтарының қорғалуы. Өркениетті, демократиялық елдерде бұл мәселе бірінші кезекте тұрады. 1948 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы қабылдаған “Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында” барлық нәсілдер мен халықтардың теңдігі әрбір адамның қоғам мүшесі ретінде теңдігіне негізделді. Әлем мойындаған бұл құжат бойынша “әрбір адамның өмір сүруге, бостандыққа және жеке басының қауіпсіздігіне құқы бар”, сонымен қатар “барлық адамдар заң алдында тең, оларды алаламай, заңмен тең дәрежеде қорғайды” [1] – деп көрсетілген.

Дүниежүзі мемлекеттерін құқықтық қоғам құруға бастайтын негізгі құжат болып табылатын “Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында” жеке адам бостандықтары мен құқықтарының ерекше маңызға ие болуы дамыған елдер конституцияларында да өз көрінісін тапты. Мысалы, 1949 жылы қабылдаған Герман Федеративтік Республикасының Негізгі Заңында “Адамның қадір-қасиеті мызғымайды. Мемлекеттік билік оны құрметтеуге және қорғауға міндетті”, “әркім өзінің жеке басының бостандықтарын дамытуға құқылы”, “жеке бастың бостандығына қол сұғылмайды. Бұл құқыққа араласу тек заң арқылы ғана жүзеге асады”, “барлық адамдар заң алдында бірдей. Еркектер мен әйелдер тең құқылы”-деген жеке адамды заңмен қорғайтын нақты конституциялық нормалар бар. Ал 1978 жылы қабылданған Италия Конституциясында “Әр адамның өз бостандығы мен қауіпсіздігіне құқы бар”, “адамның ары, жан-ұялық және жеке құпиясы қорғалуына кепілдік беріледі”, “адамның өз пікірін, идеясын еркін айту құқына негізделген сөз бостандығы”, “әдеби, көркем, ғылыми және техникалық шығармашылық бостандықтары” берілген. Парламентарлық монархия болып есептелетін Испания королдігінде Германиядағы сияқты әлеуметтік, құқықтық, демократиялық мемлекет құру саяси міндет ретінде қойылды. Бұл елдегі ең жоғарғы құндылықтар ретінде бостандық, әділет, теңдік және саяси плюрализм қарастырылады. Ұлттық, мемлекеттік егеменділіктің түп тамыры ретінде Германияда неміс халқы, Испанияда испан халқы есептеледі.

1787 жылы қабылдаған Америка Құрама Штаттарының Конституциясын адамзат тарихында құқықтық мемлекет құруға бетбұрыс жасаған тарихи құжат ретінде бағалауға болады. АҚШ Конституциясына 1791 жылы енгізілген алғашқы 10 толықтыруларды “Құқықтар туралы Билл” деп атады. Бұл толықтырулар Америка азаматтарына конституцияның бастапқы мәтінінде болмаған дін, сөз, баспасөз, жиналыс, үкіметке петициялар мен өтініштер айту бостандықтарын берді. Халықтың жеке басының, тұрғын үйінің, қағаздары мен заттарының күзетілуі құқы бейсауыт тінту және қамауға алумен бұзылмауға тиісті. Қандай да болмасын қылмыстың жазасын штаттың алқа билері сотта жалпы заңдарға сәйкес кесе алады.

Ресей Федерациясының 1993 жылы қабылдаған Конституциясында да құқықтық мемлекет құру негізі саяси міндет ретінде көрсетілді. Бұл құжатта да жеке адамның бостандықтары мен қадір-қасиетін қамтамасыз ету құқықтық мемлекетке көшудің негізгі бағыты ретінде қарастырылады. Ресей Федерациясындағы билік пен егеменділіктің қайнар көзі – көпұлтты халық. “Адам, оның құқы мен бостандықтары – ең жоғарғы құндылық. Адам мен азаматтың құқықтарын мойындау, орындау және қорғау – мемлекеттің міндеті”. Сонымен бірге “Ресей Федерациясы әлеуметтік мемлекет ретінде әрбір адамның еркін дамуын және дұрыс өмірін қамтамасыз ететін” саясат жүргізіледі.

Француз Республикасының Конституциясы 1958 жылы қабылданды. Бұл құжатта да “адамдар шығу тегіне, нәсіліне, дініне қарамастан, заң алдында тең”. “Ұлт және тұлға мен оның жанұясына даму үшін қажетті жағдай жасайды”. “Республикада 1789 жылғы” Құқықтар Декларациясына сәйкес адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары қорғалады”.

Францияда құқықтық мемлекет қалыптастырудың басты бағыттарының бірі ретінде еркек пен әйел теңдігі жарияланады. Сөз, пікір, идея бостандығы үшін жазаға тарту болмайды. Зайырлы, демократиялық, әлеуметтік мемлекет ретінде Францияда барлық діндер қадірленеді. Француз Республикасында саяси жүйенің шешуші буыны ретінде президенттік билікке ерекше маңыз беріледі.

Азия континентінде құқықтық мемлекет құруда айтарлықтай табыстарға қол жеткізген ел – Жапония. 1947 жылы қабылдаған Жапония Конституциясында 3-ші тарау халықтың құқықтары мен міндеттеріне арналған. “Барлық адамдар жеке тұлға ретінде құрметтелуге тиіс”. “Барлық адамдар заң алдында тең және саяси, экономикалық, әлеуметтік мәселелер бойынша нәсіл, дін, жыныс, әлеуметтік жағдайы мен тегіне қатысты кемсітушілікке ұшырамайды”. “Барлық билік органдары бүкіл қоғамға қызмет етеді”. “Халық билік органдарын сайлайды және оларды орнынан тайдыра алады”.

Жапонияда ой, ар, дін бостандықтарына ерекше көңіл бөлінеді. Адамдардың еркін пікірін айту, жиналыстарға қатысу, өз құпияларын сақтау құқықтарына мемлекет кепілдік береді.

1988 қабылдаған Бразилия Федеративтік Республикасының Конституциясында да азаматтық пен жеке адамның қадір-қасиетін қорғау құқықтық мемлекетке тән белгілер ретінде қарастырылады. Бұл елде де “барлық азаматтар заң алдында тең. Ешкім заңсыз істерді істеуге тиіс емес және басқалар да оны заңсыз әрекеттер жасауға мәжбүрлей алмайды”. “Дін бостандығына қол сұғылмайды”, “Ешкім өзінің философиялық және саяси сенімдеріне байланысты қудаланбайды”, “Интеллектуалдық, шығармашылық, ғылыми және коммуникативтік қызметтер еркін. Оларды цензурамен, рұқсат берумен шешуге болмайды”.

Дамыған мемлекеттердегі адам мен адамзаттың құқықтарына жасалған шолу бұл елдерде конституционализм бірінші кезекте адам мәселесін назарда ұстауға ұмтылатынын байқаймыз. Мемлекеттің саяси жүйесі, экономикасы және басқа да құрылымдары алдымен адамға және оның бостандықтарына қызмет етуге тиісті. Социалистік қоғамдағы этатистік ойлау жүйесінен дамыған елдер бас тартқан. Оларда адам мемлекетке емес, мемлекет адамға қызмет көрсетуі заңдастырылған. Сондықтан дамыған елдердің конституционализмнің негізі адам мен адамзаттың құқықтары мен бостандықтарын қорғау болып табылады. Заңның, мемлекеттік басқару органдарының ел азаматтарына қызмет етуі, басқарушы элитаның халық алдында жауапты болуы сол мемлекеттің құқықтық мемлекетке айналуының кепілі болмақ.

Қазақстанның мақсаты – өркениетті елдер тәжірибесіне сүйене отыра, адам мен азаматтың құқықтарын, бостандықтарын қорғайтын заңды жүйені қалыптастыру. Сондықтан ел Конституциясында осы мәселеге мән берілген. Бұл істе асығыстық пен жасандылық ешқандай пайда әкелмейді. Еліміздің Ата заңын жазған заңгерлердің бірі Ғ.С. Сапарғалиевтің пікірінше, “Конституция “Адам және азамат” деген бөлімінде адамға тумысынан бастап оның өмірінің барлық кезеңдерінде игілігіне пайдалануға қажет құқықтары мен бостандықтарын жариялаған, бекіткен. Ең өркениетті деген елдердің конституцияларымен салыстырып көрсек, олардан кем-кетік қағидаларды табу мүмкін емес. Конституцияның осы бөліміндегі қағидалары жүзеге асырылып отырса, қоғам дамиды, халықтың өмірі көркейеді. Осыған байланысты адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары кеңейіп, кепілдіктері нығаяуы сөзсіз” [2].

Тәжірибе дәлелдегендей, саясат, идеология, яғни ілімдер мен теориялар бір қалыпта тұрмайды, олар толықтырылып, дамып, жаңа проблемаларға кездесіп, өзгеріп отырады. Бұл қағиданы құқықтық мемлекеттің қалыптасуындағы пайда болған жаңа көзқарастар мен теориялар дәлелдей түседі. Адамның құқығы мен бостандығын қорғау мәселесі зерттеу объектісіне әлдеқайда ертеректе айналғанын көреміз. Біз адамның құқығы мен бостандығын қорғау тұжырымының негізін қалаушылар қатарында И.Кант, Ш.Монтескье сияқты зерттеушілерді ерекше көрсеткенді жөн көрдік. Адамзаттың болашағын, И.Кант “бүкіл құқықтық республикалық мемлекеттің бірігуінде” деп санады. Ал, Монтескье ілімі бойынша, республикалық құрылысқа жету, қоғамдағы субъектілердің толық бостандығын алуын білдірмейді. Монтескье пікірінше “бостандыққа және заңдылыққа жету үшін республика болсын, немесе монархия болсын мемлекетте биліктің бөлінуін өткізу” өте қажет екендігін көруге болады.

Жалпы “құқықтық мемлекет” терминін Роберт фон Моль енгізді. XIX ғасырдың II-жартысында немістің заң ғылымында құқықтық мемлекетке байланысты көптеген шығармалар жарық көрді. Германияда, бірте-бірте көп жақтаушыларға ие бола отырып, құқықтық мемлекет тұжырымдары басқа мемлекетте пайда болған теорияларға сіңе бастады. Тұжырымдармен бірге, неміс терминологиясы да осы нысанда пайдаланыла басталды. Мысалы, итальян тіліндегі “құқықтық мемлекет” терминінің пайда болуы Отто Бэр мен Рудольф фон Тейст сияқты зерттеушілер аудармаларымен тығыз байланысты. Ал, Ресейде Германияның университеттерімен ежелгі берік қатынастарда болған ұғымдар аудармасыз қолданыла бастады. Сондықтан кезінде Ресейде құқықтық мемлекетті жақтаушыларды “рехистатистер” (неміс термині) деп атады. Ресей заң ғылымында құқықтық мемлекет мәселелеріне арналған көптеген еңбектер пайда бола бастады. Олардың қатарында Б.Н. Чичерин, П.И. Новгородцев, М.М. Ковалевский, И.И. Коркунов, Б.А. Кистяковский еңбектерінің орны ерекше.

Сонымен бірге аталмыш тақырыпты зерттеуде Қожа Ахмет Яссауи, Ж.Баласағұн, Әл-Фараби, А.Құнанбаев, Шәкәрім сияқты қазақ ойшылдарының да көзқарастары құнды болып табылады.

Отандық зерттеушілер С.З. Зиманов, Қ.С. Сапарғалиев, С.Н. Сәбикенов, А.Ә. Сәбитова еңбектерінде халықаралық адам құқығын қорғау мәселесі қамтылған.

Ал, Қазақстандағы кәсіби парламенттің қалыптасуын зерттеген Ә.Бәкір, Н.Қалиев еңбектерінде парламентаризм мен құқықтық мемлекеттің өзара байланыстылығы атап өтілген.

Сонымен қатар Қазақстанда құқықтық мемлекет қалыптастырудың бағыттары, соның ішінде адам мен азамат құқығы мен бостандықтары отандық зерттеушілер А.Айталы, Т.С. Сәрсенбаев еңбектерінде орын алған.

Осы жоғарыда көрсетілген еңбектерде қалыптастырылған тұжырымдар мен пікірлердің Халықаралық адам құқығын қорғаудың мәселелерін, оның бағыттарын анықтауда маңызы зор болды.

Халықаралық адам құқығын қорғау халықаралық әріптестікті реттейтін принциптер мен ережелер жиынтығынан, халықаралық құқықтың субъектілерінің міндеттері мен құқықтарынан құралған қазіргі халықаралық құқықтың бір саласы.

Бұл саланың негізінде мемлекеттердің нәсіліне, жынысына, тілі мен дініне қарамай барлық тұлғалардың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу міндеттемелері, сондай-ақ, халықаралық құқық субъектілерінің адам құқықын қорғау саласындағы әріптестігін реттейтін міндеттемелері жатады. Бұл принцип құқықтың осы саласының мәнін анықтап, оған тән ерекшеліктерді анықтайды.

Кейде халықаралық құқықта бұл нормалардың мақсаты – қарулы қақтығыстарды ізгілендіру, атап айтқанда, қарулы қақтығыстар кезінде адам құқықын қорғау мәселесіне қосымша немесе ерекше кепілдіктер берілуі ережелерін халықаралық гуманитарлық құқық аясына жатқызады.

Жеке тұлғаның құқықтық мәртебесін реттейтін ережелер бастапқыда Ежелгі Римнің, Ежелгі Грецияның; Англияның феодализм кезінде (1215 ж. Еркіндіктердің Ұлы Хартиясы, 1689 ж. Құқықтар туралы Билль және т.б.); АҚШ-тың (1776 ж. Тәуелсіздік Декларациясы, 1787 ж. АҚШ Конституциясы, 1789 ж. Құқықтар туралы Билль және т.б.); Францияның Ұлы француз революциясының жетістіктері нәтижесіндегі (1789 ж. Адам және құқықтарының Декларациясы) ұлттық заңнамаларында пайда болды. Бұл актілерде бекітілген идеялар мен принциптер адам құқықын қорғау саласындағы халықаралық-құқықтық ережелердің қалыптасуына негіз болды. Егер жоғарыда көрсетілген адам құқықын қорғаудың кезеңдері әр мемлекеттің ішкі ісінде қарастырылса, қазір олар халықаралық әріптестіктің пәніне жатқызылады.

Адам құқықтары мен бостандықтары – жеке тұлғаның әлем қауымдастығы мойындап, халықаралық-құқықтық құжаттарда бекітілген, әлеуметтік және құқықтық тұрғыдан қамтамасыз етілген, ешкім шек қоймайтын немесе тыйым сала алмайтын құқықтары мен бостандықтары. Адамның қандай да бір игіліктерді иеленуін қамтамасыз ететін, өз еркімен іс-әрекет жасауына мүмкіндік беретін мемлекет пен бұқара арақатынасының негізгі принциптері АҚБ-на жатады. Адамзат қоғамында бұл мәселеге ежелден баса назар аударылған. Мыс., Аристотель адам құқықтарын «табиғи» және «шартты» деп екіге бөледі. Адамның табиғи құқықтарын мемлекет орнатқан шартты құқықтардан жоғары қояды. Орта ғасырда АҚБ жасаған қайырымдылықтар, рақымшылықтар ретінде түсіндірілді. Өндірістік қарым-қатынастардың қарқынды даму сатысында өмір сүрген либерализм өкілдері – Т.Гоббс, Дж.Локк, Ш.Монтескье, Ж.Руссо, И.Кант, Т.Джефферсон, Т.Пейн және т.б. ойшындар АҚБ-на баса назар аударды. Қағидалардың ең маңыздылары ретінде олар адамдардың еркін, қауіпсіз өмір сүруге, жеке меншік иеленуге тең құқықтарының болуын, халық биліктің негізгі иесі екендігін, биліктің тармақталуын, биліктің халық мүддесіне қызмет етуі керектігін атап көрсетті. Жүзеге асырылу ортасына қарай АҚБ азаматтық, саяси, экономикалық, әлеуметтік және мәдени болып жіктеледі. Саяси және азаматтық құқықтардың қазіргі тұжырымдары БҰҰ Бас Ассамблеясының Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында (1948 ж., 10 желтоқсан) баяндалған. Қазақстан Республикасының Ата Заңы бойынша: «1.Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі; 2. адам құқықтары мен бостандықтары әркімге тумысынан жазылған, олар абсолютті деп танылады, олардан ешкім айыра алмайды, заңдар мен өзге де нормативтік-құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуы осыған қарай анықталады» (12-бап).

Халықаралық адам құқықын қорғау мемлекеттер арасында екі негізгі бағыт бойынша әріптестікті қарастырады: *біріншіден*, адам құқықын қорғау саласында әмбебап және аймақтық халықаралық-құқықтық ережелерді қалыптастыру; *екіншіден*, олардың қалтқысыз орындалуын қамтамасыз ететін арнайы механизмдерді қалыптастыру. Осы саладағы мемлекеттердің әріптестігін үйлестіруде БҰҰ жүйесіндегі ұйымдар мен аймақтық ұйымдардың маңызы зор.

Халықаралық құқықтың басқа салалары сияқты халықаралық адам құқықын қорғау саласы да БҰҰ құрылғалы бері дамудың жаңа сапалы сатысына түсті. БҰҰ Жарғысының 1-бабында БҰҰ басты мақсаттарының бірі ретінде халықаралық экономикалық, мәдени және гуманитарлық мазмұндағы мәселелерді шешу жолындағы әріптестікті дамыту және нәсіліне, жынысына, тілі мен дініндегі айырмашылықтарға қарамай, адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын құрметтеуді алға тартады.

Халықаралық адам құқын қорғау саласындағы 1966 ж. Халықаралық пактілердің және өзге де әмбебап, аймақтық актілердің қабылдануы халықаралық құқықтың негізгі принциптерінің біріне айналған адам құқын құрметтеу принципінің нығайтты.

Халықаралық адам құқын құрметтеу принципінің қалыптасуы және халықаралық-құқықтық актілерде адам құқын қорғау жөніндегі халықаралық стандарттардың нығаюы барысында адам құқықтарын жекелеген санаттарға жіктеу өріс алды.

Алғашқы санаттағыларға 1966 ж. Азаматтық және саяси құқықтар жөніндегі Халықаралық пактіде бекітілген **азаматтық** және **саяси** құқықтар жатқызылады. Бұл құқықтар бастапқыда ұлттық құқық нормаларында қарастырылған болатын, олардың халықаралық-құқықтық деңгейде орнығуына Ұлы француз төңкерісі ерекше ықпал етті. Бұл санаттағы құқықтар (өмір сүру құқы, бостандық, жеке қауіпсіздігі, заң алдындағы теңдік, жүріп-тұру еркіндігі) табиғи және әрбір адамға туа бітті берілетін құқықтарға жатқызылады. Мемлекет бұл құқықтарды саяси, экономикалық, әлеуметтік даму деңгейіне қарамай қорғауға міндетті.

Екінші санаттағыларға 1966 ж. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар жөніндегі Халықаралық пактіде бекітілген **экономикалық**, **әлеуметтік** және **мәдени** құқықтарды жатқызады. Бұл санаттағы құқықтар (еңбек ету құқы, еңбекке әділетті әрі қолайлы жағдай туғызу, әлеуметтік қамсыздандыру, демалыс, білім алу) мемлекеттің тарапынан арнайы қолдау көрсетуін талап етеді, әрі экономикалық-әлеуметтік жағдай жасалуына байланысты.

Үшінші санаттағыларға **ұжымдық құқықтар**: халықтар құқы, азшылықтар құқы, даму құқы, халықаралық қауіпсіздік және бейбітшілік, қолайлы қоршаған орта, табиғи ресурстарды еркін пайдалану құқы және т.б. жатқызылады. Бұл құқықтар ұлт-азаттық күрестер нәтижесінде пайда болды және БҰҰ БА қабылдаған 1960 ж. отар елдер мен халықарға тәуелсіздік беру туралы, 1984 ж. Халықардың бейбіт өмір сүру құқы туралы, 1986 ж. Даму құқы туралы, 2007 ж. Ұлттық, этникалық, діни және тілдік азшылықтарға жататын тұлғалар туралы және байырғы халықтардың құқықтары туралы Декларацияларда, 1981 ж. Адам және халықтар құқы туралы Африка хартиясында, еуропалық аймақтық актілерде қарастырылған.

Соңғы кездері халықаралық құқық ғылымында адам құқықтарының төртінші санаты (соматикалық құқықтар – гректік soma – тән) туралы сөз қозғалып жүр. Бұл құқықтың түрлеріне адамды клондау, жынысын өзгерту, жасанды түсік жасату және т.б. жатқызылады.

Адам құқықтарының бұлайша жіктелуін барлық зерттеушілер толық қолдай бермейтінін атап өткен жөн. Олардың пікірінше, барлық құқықтар бөлінбейді, кез-келген құқықтың иесі тек жеке тұлға, ал құқықтарды бөлу тек шартты сипатта, адам құқықтары саласындағы халықаралық құқық нормаларының қалыптасуының тарихи ерекшеліктерін ғана көрсетеді.

1 Жалтыға бірдей адам құқығы Декларациясы // БҰҰ БА қабылдаған, 10 желтоқсан, 1948 ж.

2 Қазақстан Республикасының конституциясы [Текст]: ғылыми-құқықтық түсініктеме / ред. басқ. Ф.Сапарғалиев; ауд. С.Бақтыгерейұлы. - Алматы: «Жеті жарғы», 1998.

3 Қазақстан Республикасының Ата заңы, 1995.

УДК 323.1:21/29 (574)

ЭКОНОМИКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТТІҢ КЕЙБІР ТҰСТАРЫ

М.Дакенов – *Абай атындағы ҚазҰПУ профессоры*

Бұл мақалада автор практикалық әлеуметтануда экономикалық мәдениет мәселелерін зерттеу проблемасын қозғайды. Әлеуметтік талдау негізінде автор келесі тұжырымдарға келеді: экономикалық мәдениет көтерілген сайын экономиканың және экономикалық-әлеуметтік қатынастардың сатысы жоғарылай түседі, осы себептен, халықтың экономикалық мәдениетінің едәуір өсуі халықтың әл-ауқаттың көтеруге мүмкіндік жасайды.

Тірек сөздер: практикалық әлеуметтану, әлеуметтік механизмдер құрылымы, экономикалық мәдениет, экономика және экономикалық-әлеуметтік қатынастар, құндылықтар, шығармашылық, табыс, тәуекел.

В данной статье автор затрагивает проблему изучения в практической социологии вопросов экономической культуры. На основе социологического анализа, автор приходит к следующему выводу: чем выше экономическая культура, тем выше состояние экономики и экономико-социальных отношений, следовательно заметное улучшение экономической культуры позволит поднять благосостояния населения.

Ключевые слова: практическая социология, структура социальных механизмов, экономическая культура, экономика и экономико-социальные отношения, ценности, творчество, экономический риск.

In this article, the author addresses the problem of studying sociology in practical issues of economic culture. On the basis

of sociological analysis, the author comes to the following conclusion: the higher the economic culture, the higher the state of the economy and the economic and social relations, therefore, a marked improvement in economic culture will raise welfare.

Keywords: practical sociology, the structure of social arrangements, economic culture, the economy and the economic and social attitudes, valuables, creativity, economic risk.

Экономикалық мәдениетті (әлеуметтік механизмдер құрылымы) экономикалық сананың өзара әрекеті (экономикалық қатынастардың және танымның өмір сүруі және экономикалық заңдардың дамуын көрінісі ретінде) және экономикалық ойлаудың (экономикалық қызметке қосылудың көрінісі ретінде) тәсіл ретінде экономикалық қызметке индивидтердің және әлеуметтік және әлеуметтік топтардың қатысуларын реттейтін және экономикалық мінез-құлықтың қайсыбір түрлерінде олардың өздерін көрсету дәрежесін реттейтін тәсіл ретінде анықталған. Бұл өткен экономикалық тәжірибемен қоғамның әлеуметтік жіктік, әлеуметтік топтың, белгілі бір жағдайында қалыптасқан экономикалық сананы (және оның көріну формасы ретінде экономикалық ойлауды) білдіреді.

Қоғам, әлеуметтік топ, әлеуметтік жік осы жағдайда белгілі бір эконо-микалық қызметте (экономикалық мінез-құлықты) жүзеге асырады.

Өзара әрекеттің осы тәсілі неғұрлым жеті-он болса, соғұрлым эконо-микалық мінез-құлық неғұрлым ұтымды болса, экономикалық мәдениеттің деңгейі: солғұрлым жоғады.

Ондаған жылдар бойы өзгеру қажеттілігін байқамаған енжар дамыма-ған біздің қоғамның сыртынан карағанда экономикалық реформа саясатынан қалыптасқан әлеуметтік стереотиптермен сәйкестендіру экономикалық санасы қарама-қайшылықты, эмоционалды экономиканың ойлауда себепші болды.

Осы себептермен байланысты экономикалық қызмет ұғымдылық сипаттан гөрі көбіне-коп эмоциональдық сипат және психологиялық стресс жағдайында жиі еске асады. Мұндай экономикалық ойлау, өз тарапынан, экономикалық сананы әлеуметтік-экономикалық практикамен айтарлықтай байытуға қабілетсіз.

Икемсіз, әлеуметтік стереотиптерімен байытылған, кеңес экономикасының практикасында болған экономикалық сана мен экономикалық өзара әрекет тәсілі,әзірге жоғарлы деңгейдегі экономикалық мәдениетке қатысты айтарлықтай иллюзия тудырмайды.

Экономикалық сана мен экономикалық ойлаудың өзара байланысы және өзара енуі тәсілінің жетілмеуі салдарынан олардың экономикалық мінез құлыққа, экономикалық қызметке тигізген реттеушілігі жалпы үлкен емес және осы мінез құлықтың көпшілігі мен икемділігіне әлсіз себепші болады.

Экономикалық мәдениеттің түптен келгенде экономикалық мінезді реттейтін механизм ретінде негізгі ерекшеліктерінің сипаты».

Біріншіден, экономикалық мәдениет өзіне тек экономика қажеттінен пайда болатын және оған маңызды ықпал ететін құндылықтарды, қажеттіліктерді, артық көрулердет қосқан» бұл, соның ішінде әлеуметтік санада туындаған әлеуметтік нормалар қоғамның экономикалық санасында өзінің ерекшелікті орнынын алады. Мысалы, өндірістің тиімділігін бағалаудың сандың әдісіне басымдылықпен бағыт-бағдар ұстаған экстенсивті дамыған қол жетім табыстан шыға отырып қалайда болса орындау,» бірде-бір қатардан жоспарды қалаушы болмасын», «әйтеуір қорытындылау», «теңгерімшілік» және т.б жоспарлауды табиғи деп есептейді.

Екіншіден экономикалық мәдениеттің ерекшелігі сондай айқындалып, солар арқылы ол экономикалық сананың және экономикалық ойлаудың өзара байланысын өзара әрекет реттейді. Әңгіме әлеуметтік стереотиптер икемділігі мен мәнерлігі соқыр еліктеу минимумы туралыболып отыр,бұлар экономикалық сана мен экономикалық ойлаудың өзара байланысын қиындатады, оны консервативті жасайды және т.с.с. Экономикалық сана неғұрлым бай және белсенді болса, экономикалық ойлау соғұрлым ұтымды және тапқыр варианты және креативті, экономика ойлау соғұрлым еркін кәсібі болады.

Үшіншіден, экономикалық мәдениеттің ерекшелігі экономикалық сана мен экономикалық ойлаудың байланысын реттеуші ретінде ол басқаларына карағанда адамдардың экономикалық мінез-құлқын басқаруға айтарлықтай үлкен дәрежеде бағыт-бағдар ұстауынан көрінеді. Экономикалық мәдениеттің реттеуші құндылықтары мен нормаларының ұйымдастырушылық бақытты бар және бұқараны қайсыбір әрекетке белсенділігін арттырады яғни олардың экономикалық мінез-құлықын белсендіреді.

Мысалы, саясатың маңызды бұрылыстардың бәрі экономикалық сипатқа сәйкес ұрандарды ұсынумен қоса жүрді.

Ұран мәдениеттің моменті ретінде адамдардың әлеуметтік экономикалық стереотиптерін тудыруға бағытталған, ол неғұрлым адамдардың ұсынылған міндеттерді шешуге күшті уәждесе онда символдарға сенуге қалыптасқан олардың экономикалық ойлауда соғұрлым қарама-қайшылықты және эмоционалды болады.

Мұндай ұрандардың қатарына революцияның бас кезіндегі «коммунизмді оқып-білу», ЖЭС кезінде, «Сауданы үйрен» Индустрияландыру кезіндегі «Қайта құру кезінде техника бәрін шешеді», қайта құру жылдарындағы «Жаңаша жұмыс істеу үшін, жаңаша ойлаудың бастау қажет», өткен кезіндегі «Жаңаша меңгеру» және т.б жатады. Осылайша, біз экономикалық мәдениеттің экономикалық мінез құлықты басқаруға бағыт-бағдар ұстауы индивидтің, топтың, қоғамның, экономикалық дамудың өткен тәжірибесіне орай экономикалық санасы мен экономикалық ойлау үлгісі қалыптасуына байланысты болады.

Экономикалық сана мен экономикалық ойлау арасындағы өзара байланыс тәсілі ретінде экономикалық мәдениетті қарастыру осы тәсілде қаланған реттеушілік мүмкіндіктер туралы байымдауды ұсынылады. Әңгіме оны аса икемді және сезімтал жасау мақсатында жағымды экономикалық ойлауды детерминациялау тұрғысынан және экономикалық сананы практиканың шынайы мазмұнымен қанықтыру тұрғысынан өзара байланысты реттеудің мүмкіндіктері туралы болып отыр.

Қарастырылып отырған құбылыстар арасындағы тіке және кері байланысты жүзеге асырудың осы үрдістері экономикалық мәдениеттің функцияларын атқарудың толықтығына айтарлықтай байланысты.

Ең алдымен, экономикалық мәдениет, жалпы мәдениет сияқты, қоғамның әлеуметтік ес рөлін атқарады, бірақ бүкіл әлеуметтік есін емес, оның экономикалық қатынастардың даму тарихымен байланысқан сегменттің ғана, яғни біз мәдениеттің трансляциялық функциясы туралы айта аламыз. Бұл әлеуметтік экономикалық құндылықтарды, нормаларды, ережелерді, мінез құлық үлгілерді өткеннен бүгінге және бүгіннен болашаққа жеткізеді. Өйткені бүгінге экономикалық сана мен экономиканың ойлаудың мазмұнын құрайтын нормалар мен құндылықтар оның формасының көрінісі ретінде сондай ақ экономикалық мінез құлық олардың өзара әрекетінің нәтижесі ретінде таралады. Экономикалық мәдениет экономика даму субъектілерінің икемді экономикалық мінез құлықтың дамуы үшін қажетті құндылықтар мен нормаларды тандап алады (бракка шығарады, сақтайды жинайды). Осылайша мәдениет селекциялық функция атқарады. Алайда идеологиялық заңдар қоғам дамуының қайсыбір кезегінде осы табиғи үрдісті идеологиялық шеңберді және нормативтерді енгізу жолымен түрін өзгертеді, типтен тоқтатылады. Бұдан экономикалық мәдениеттің инновациялық функция атқаратынын көреміз. Осы функциялардың толықтығы жәнсапалы орындауын экономикалық мәдениеттің реттеушілік мүмкіндігі анықтайды.

Басқарылатын экономикада мәдениеттің инновациялық функциясын атқаруға (нақты айтқанда қайсыбір жаңаны енгізгенде)әкімшілік шектеу қарсы тұра алады.

Мұндай шектеумен күрес жаңашылдар үшін ұзаққа созылуы және олардың қалжыратуы мүмкін,түптің түбінде бұл жігерлі шешімге байланысты болады. Егерде консерватизмнің қайнар көзі экономикалық мінез құлық дәстүрлеріне кететін болса мәселе типтен басқаша болады.

Мұндай жағдайда нақты және бір жолдық шешім жеткіліксіз,тез алға басуы екі талай.

Сонымен қатар дәстүрлі әрекеттерді бағаламау өте қымбатқа түсетінін айту жөн. Мысалы, 1998 ж. Ресей Федерациясында (үкіметтік дағдарыс) болған әлеуметтік механизмдер жұмысы қоғамның экономикалық санасын бірден маңызды де тұрақсыздыққа әкелді. Ресейдің нығаймаған нарықтың экономикасы онда жүріп жатқан үдерістерді өзі жете қойған жоқ еді. Сонымен бірге үкіметтің дәстүрлі (әкімшіл) әрекеттері бірқатар объективтік және субъективтік себептерге орай қолдануға мүмкін болмай қолды, немесе олар күткен тиімділікті бермеді. Нәтижесінде, федералдық билік дағдарысы елді тұтыну және қаржы нарығын дағдарысқа соқтырды.

Сонымен, баланс-әлеуметтік-экономикалық нормалардың жолын ұстау және экономикалық инновацияның қажеттігін мойындау-экономикалық сана мен экономикалық ойлаудың өзара әрекет ету тәсіліне байланысты не ол, не бұл жаққа жылжиды. Егерде оның жолын ұстанушылар басым болса, онда бұл әлеуметтік экономикалық тоқырау қаупын төндіреді және де соған сәйкес экономикалық қызметті тоқырауға әкеледі.

Ол өткенді дәріптеуден оны бүгінгіге қарама-қарсы қоюдан көрінеді. Алайда, сонымен бірге жүйенің тұрақтылығы өміршең емес инновацияларды еліктен өткізудің, оларды перспективалығын сынақтан өткізудің маңызды факторы болып табылады. Сондықтан,жаңашылдыққа табыну дұрыс болмаған болар еді және өмірде бар, мойындалғандардың позитивтік маңызын бағаламауда орынсыз болады.

Отандық экономикада басқару үрдістерінің басым болуы (табиғи тарихи нұқсан) бірегей жағдай жасады және де жасауда.Мысалы, инновация социомәдени және социэкономикалық факторларды есепке алмай көбіне-көп әкімшілік шешімімен енгізіледі. Бұл отандық экономиканың инновациялық функциясын жүзеге асырудың аса спецификациялық ерекшеліктерін тудырады.

Ең алдымен, ол экономиканы басқаратын билік құрылымының өнімдерінің экономикалық ойлау деңгейіне және көбіне көп консервативтік стереотиптерді алып жүрішілер болып табылатын жергілікті басқару субъектілеріне тәуелді болып қалады. Нәтижесінде жаңаша игеру деп аталған мен тек бірғана

элементін іске қосатын» тиімдеп енгізу»; экономикалық жаңалықты жекелеген объектілерде алдын ала апробациядан өтеді де істі сонымен бітіретін» мәңгі эксперимент әдісі»; жаңаша номиналды игерумен және шын пайдаланудың арасында принциптік ошақтың болатын» есеп беру үшін енгізу «әдісі, жаңаның ескімен қатар өмір сүруін» параллелді енгізу» сияқты әдістері кең етек алады.

Сонымен баланс қозғалысының себептері қандай ескіні ұстаушылық па немесе жаңаны қажеттігін жете түсіну жолын қуушылық па?

Біріншіден, бұл экономиканы басқарудың әкімшілік әміршілдік әдістерінің басымдығы.

Екіншіден, бұл әдіске берілген экономикалық сананың және қарама-қайшылықты, эмоционалды экономикалық ойлаудың тиімділігі шамалы тәсілі. Өйткені олар тәуекел мен ойда болмаған қиыншылықтарға жетізделіп табысқа жету мотивайиясын мелеңбеген.

Үшіншіден, қалыптасу үстіндегі экономиканың сұраныстарына жауап бермейтін шаруашылық ділінде әлеуметтік стереотиптердің тамыр жаюы (Бастама жазаланады, бастықтар ғана көргіш және т.б.).

Айтылғандардың келіп отандық экономикалық мәдениеттің инновациялық дәрежесі айтарлықтай төмен деген қортынды шығаруға болады.

Инновациялықтың осы төмендегін көрсететін екі формасы бар: институтционалдық және жеке бастық. Бұның біріншіден ғылым мен техниканың қол жеткен тойыстарына ведомствалық монополизмнен көрінеді, экономикалық ұйымдарының (өндірістік, жабдықтау ісін жүргізуші, сауда және т.б.) еңбек етудің алдағы қатарлы әдістерін игеруге, әлемнің прогрессивті тәжірибесін игеруге, осыған сәйкес қызметкерлердің мамандықтарын қайта қайтаруға әлсіз бағыт-бағдар ұстаудан байқалады.

Екінші, жеке бастық форма экономиканың субъектілерінің инновациялық мінез-құлық масштабтарында, олардың жаңаны жасау мен енгізуге ұстанымдарының даму көлемдеріне өзін білдіреді. Бұл жағдайда экономиканың төмен инновациялығы экономика саласындағы қайта құру қызметі реттейтін құндылықтардың шығармашылық, табыс, тәуекел, бос сөзсіз жетістік дамымай қамғауының бейнелейді.

Ынталандыру, мұндай құндылықтарға нәр беруге қабілетті, әлсіреп қалған. Басқару және инженер-техникалық қызметкерлердің негізгі бөлігі технологиялық, әлеуметтік-экономикалық жаңаны енгізуге бағыт-бағдар ұстамаған.

Экономиканы әкімшілді мен басқару (әлеуметтік-экономикалық негізгі заңдардың деформацияланған әрекеті соның ішінде бәсекелестік заңы), экономикалық сананың қалыптаспауы, оның заңдарды қоғамдық даму мақсаттарында пайдалануға қабілетсіздігі, тоталді басқару практикасына бағындырылған экономикалық ойлаудың қарама-қайшылығы және эмоционалдығы, осының бәрі экономикалық мәдениеттің негізгі функцияларын толыққанды жүзеге асыруды қиындатты-трансляциялық (мұнда идеология мен саясатқа тәуелділік, декларативтік, директивность дамыған), селекциялық (мұнда мәдени бір түрлілік үстемдік етеді), инновациялық (практикада жоққа жеткен). Анықталған қарама-қайшылықтарды шешу көбінесе экономикалық мәдениеттің өмір сүру механизмдерді қаншалықты толық іске қосылуына байланысты.

Осылайша, экономикалық мәдениет өзіндік бір әлеуметтік механизм. Жаһандық көріну мен функционалдық әмбебаптық оның сипатты белгіледі болып табылады. Бұл механизмнің әрекет ету саласы жеке шаруашылық субъектісінің (микро деңгейде) мінез-құлқының нормалары, ережелері және үлгіледі жүйесінен жайылған ұжымдық, қоғамдық өндіріс үрдісіндегі (микродеңгейдегі) тіптен көптеген субъектілердің (әлеуметтік-кәсіби топтар, страт-қабат, топтар, қоғамдар) өзара әрекет саласында.

Микродеңгейде экономикалық мәдениеттің әлеуметтік механизмі, өзінің «құралдармен жабдықталуы» трансляциялық, селекциялық және инновациялық функциялар түрінде, микро ортаның қалыптасқан объективті жағдайынан шыға отырып субъектінің шаруашылықты қамтасыз етеге үндейді. Мұндай түсіндіруге шаруашылықты жеке жүргізетін субъект экономикалық мәдениеттің нақты алып жүрушісі болады. Қоғамдық өндіріс деңгейінде «қоғамдық қажеттіліктерге сәйкес әлеуметтік үрдістерді реттеу біреулерін жеделдету, тежеу немесе басқаларын жеңіп шығу» экономикалық мәдениеттің әлеуметтік механизмінің жоғары міндетті болып табылады.

Қоғамның тірі қалуы және дамуы үшін қоғамның шектелген ресурстарды оптималді пайдалануын қамтамасыз ету макродеңгейдегі экономикалық мазмұны болып табылады.

Қоғамдық өндіріс деңгейінде экономикалық мәдениеттің әлеуметтік механизмі шаруашылық жүргізуші субъектілердің белсенділігінен көрінеді және осы белсенділік жәрдеммен әрекет етеді. Мінез-құлық нормалары, ережелері мен үлгілері көп болған сайын, трансляцияланатын экономикалық мәдениет шаруашылық жүргізуші субъектілердің күткеніне келеді және олардың дүние танымына сәйкес трансляциялық функция соғұрлым толық жүзеге асады. Макродеңгейдегі экономикалық мәдениеттің мазмұнының нақты шаруашылық жүргізуші субъектілердің мүдделерімен сәйкессіздігін (немесе толық емес сәйкеспеуін) жоюда сұрыптау функциясын дамуының қайнар көздері салынған.

1 Соколова Г.Н. Экономическая социология. – Минск, 1995. - С. 118.

2 Заславская Т.И., Рывкина Р.В. Социология экономической жизни: Очерки теории. – Новосибирск, 1991.

3 Зигерт В., Ланг Л. Руководить без конфликтов. – М., 1990.

4 Маркович Д. Социология труда. – М., Прогресс, 1998.

УДК 327: 341.43

ҚҰБЫР КӨЛІГІ АРҚЫЛЫ ТАСЫМАЛДАУДЫ ТМД ШЕҢБЕРІНДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж.Т. Сайрамбаева – *Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к.,*
Л. Кеншинбаева – *Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ халықаралық құқық мамандығының магистранты*

Аталмыш мақалада автор ТМД аясында құбырлар арқылы энергиялық қуаттарды тасымалдаудың құқықтық реттеу мәселелерін қарайды. Аталмыш мәселе қазақстандық халықтың көркею мен дамуының, әл-ауқатының өмірлік маңызды жақтарын қозғайды, өйткені бүгінгі таңда тиеді біздің экономика-мыз құбырлар арқылы энергиялық қуаттарды тасымалдаудаға өте тәуелді, ол ҚР экономикасының бірден бір басты негізі болып табылады.

Тірек сөздер: энергиялық қуат, құбыр көлігі, мұнай мен газды тасымалдау, экспорттаушы мемлекеттер, энергетикалық қауіпсіздік, инвестициялар, табиғи монополиялар, трансшекаралық магистральды құбыр көлігі

В данной статье автор рассматривает вопросы правового регулирования транспортировки энергоносителей через трубопроводы в пространстве СНГ. Данный вопрос затрагивает жизненно важные стороны процветания и благосостояния казахстанского народа так, как на сегодняшний момент наша экономика очень зависима от энергоносителей, которая составляет одну из главных основ экономики РК.

Ключевые слова: энергетическая сила, трубопровод, прогон нефти и газа, страны-экспортеры, энергетическая безопасность, инвестиции, природные монополии, трансграничные магистральные трубопроводы

In this article the author considers the questions of legal regulation of energy transit through pipelines in territory of the CIS. This issue affects the vital side of prosperity and welfare of the Kazakh people as at the moment our economy is very dependent on energy, which is one of the main pillars of the economy of Kazakhstan.

Keywords: energy power, pipeline, run oil and gas, country-exporters, energy security, investment, natural monopoly, cross-border pipelines

Құбыр көлігі арқылы тасымалдау кез келген мемлекеттің отын энергетика саласының басты кешені болып табылады. Соңғы жылдары құбыр көлігі арқылы тасымалдау мемлекеттердің экономикасына деген маңызы арта түсті. Бұл – мұнай және газ тасымалының көлемі ұлғайғанның әсерінен бюджетке салықтың түсуі, жаңа жұмыс орындарының ашылуы, аймақтық экономиканың өсуі және т.б. Құбыр көлігі арқылы тасымалдау жүйесі мемлекеттің мұнай, мұнай өнімдерін және газды ішкі және сыртқы нарыққа жеткізуді реттейтүге мүмкіндігі болатын, оның саясатын жүзеге асыратын бірден бір құралы.

КСРО кезінде табиғи газ, мұнай және мұнай өнімдерін тасымалдау бойынша ұзындығы және өнімділігі жағынан бірден-бір магистральды құбыр көлігі жүйесі жасалған болатын. Бұл магистральды құбыр көлігі жүйесі бүкіл әлем бойынша XX ғасырдың ірі инженерлік құрылыстарының бірі болды. Соның ТМД-да жалпы ұзындығы 300 000 км. құрайды [1].

Жоғарыда аталып кеткен ірі инженерлік құрылысы Кеңес одағы кезінде газ, мұнай және мұнай өнімдерін тасымалдауы жетік түрде ұйымдастырылып және бір бақылаудың астында болды. Ал КСРО ыдырағаннан кейін оның құрамында болған республикалардың тәуелсіз мемлекеттерге бөлініп шығуы шаруашылық байланыстары үлкен мәселеге айналды. Соның әсері энерго-жанар-жағармай кешенінің жұмысына айтарлықтай септігін тигізді. Осылайша жаңа тәуелсіз мемлекеттердің отын энергетикасымен қамтамасыз ету, тасымалдау салаларында реттеу кезінде өзіндік мәселелері пайда болды.

Кеңес одағының құрамында болған бұл елдердің энергетикалық сферадағы экономикалық қызығушылықтары өз алдына тәуелсіз мемлекеттер ретінде сәйкес келе бермеді. Мысалы, Ресей мұнай-газды экспорттаушы есебінде Украинамен транзиттік қызмет көрсетумен есептесу кезінде қиыншылықтар туады. Қазақстан әлемдік нарыққа тікелей шығу жолы болмағандықтан, басқа елдермен жақын көлік-экономикалық байланысын орнату мүмкіндігінен айрылады. Қазақстанның континент ішіндегі географиялық орналасуына байланысты осындай «жабықтылық» мемлекет экономикасына кері әсерін тигізеді. Бұл жағдайды ТМД мемлекеттері жетік түсіне бастады және аталған көлік түрінің тиімділігі күн сайын артып келе жатқандығын мойындады.

ТМД мемлекеттерінің экономикалық қызығушылықтарын қанағаттандыру үшін стратегиялық тауарларды тасымалдау қатынасын реттеуде мемлекеттер арасында қиындықтар туындады, әсіресе мұнай

құбырын салу және онымен әрі қарай шикізат көздерін тасымалдау барысында. Мұндай мәселелерді шешу үшін ішкі мемлекеттік және халықаралық-құқықтық реттеуді талап етті.

Аталмыш мәселелерді шешу үшін тәуелсіз мемлекеттер «магистралды құбыр көлігі арқылы тасымалдау» сұрағы күн тәртібіндегі ең басты талқылауға айналды.

Ең алдымен мемлекеттер халықаралық деңгейде келісулер жүргізе бастады. Оның бастамасы ретінде 1993 жылы ТМД шеңберінде «Мұнай және газ бойынша» Үкіметаралық Кеңес құрылған болатын. Әзербайжан, Армения, Белоруссия, Грузия, Қазақстан, Қырғызстан, Молдова, Ресей, Тәжікстан, Өзбекстан және Украина аймақтық экономикалық ұйым құру туралы келісімге қол қойды.

Бұл ұйымды құруға негіз болған мұнай және газ саласы, сонымен қатар минералды қорларды тасымалдау жүйесін дамыту жағынан институционалды, ғылыми-техникалық және басқа ынтымақтасты кеңейту мақсатында құрылған. Құқықтық, экономикалық және осы саладағы ұйымдық мәселелерді шарттар, бағдарламалар, инвестициялық және техникалық жобалар, хаттамалар және шешімдер негізінде келісілген іс-әрекеттер көбінесе шикізат көзін пайдалану, өндіру және мұнай мен газды тасымалдау кезіндегі тұрақтылықты өзара пайдалық ықпалдасуына жауап береді.

Бұл ұйымның халықаралық құқықтық режимін оның Жарғысы анықтайды. Мұнай және газ бойынша Үкіметаралық Кеңестің басты қызметі өндіру, тасымалдау, қайта өңдеу саласында халықаралық ынтымақтастықты дамыту, сонымен қатар қатысушылардың құралдарымен мұнай-газ секторына инвестиция құю.

Жарғыда ынтымақтастық басты қағидаларын көрсетіп кеткен: теңдік қағидасы, өзара көмек және бір-біріне шығын келтіретін іс-әрекеттерге жол бермеу. Үкіметаралық Кеңестің құзыреттілігіне кез келген мәселелерді шешу және жарғының негізіндегі жұмыстар, мұнай және газға қатысы бар сұрақтарды немесе оның органының құзыретіне тиесілі шаруаларды шешеді және қарастырады.

Одан кейін 1995 жылдың 3 қараша айында ТМД мемлекеттері Мәскеу қаласында Табиғи газды транзит арқылы өткізу саласында келісілген саясатты жүргізу туралы Келісімге қол қойды. Бұл Келісім 1997 жылы өз күшіне енді [2].

Құбыр көлігі арқылы тасымалдау саласына қатысты 1996 жылдың 12 сәуірде «Мұнай және мұнай өнімдерін магистральды құбыр көлігі арқылы тасымалдау саласындағы келісілген саясатты жүргізу» атты ТМД қатысушылары арасындағы Келісімді атап кетуге болады. Бұл Келісім бойынша қатысушы тараптар мұнай және мұнай өнімдерін магистральды құбыр көлігі арқылы тасымалдауды өз территориясынан еркін транзитті қамтамасыз етулері керек. Мұнай және мұнай өнімдерін магистральды құбыр көлігі арқылы тасымалдау кезінде транзит арқылы өтетін мемлекеттің қажеттілігі үшін қолданылмайды. Мұнай және мұнай өнімдерін магистральды құбыр көлігі арқылы тасымалдау транзиті тараптар арасында екіжақты немесе көпжақты шарттармен, соған қатысты транзит кестесі, өткізу көлемі хаттамаларда көрсетілуі тиіс. Транзит арқылы өтетін мемлекетке тиісінше ақы төленеді. Аталмыш Келісім Белоруссия, Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Украина, Өзбекстан, Армения, Молдова республикалары үшін заңды күшіне ие [3].

Құбыр көлігі арқылы тасымалдау жүйесіне қатысты Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы шеңберінде 2001 жылдың 19 сәуірінде Санкт-Петербург қаласында мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының XVII пленарлық мәжілісінде «Құбыр көлігі» атты Модельдік Заң (бұдан әрі – Модельдік Заң) қабылдаған болатын [4]. Бұл Модельдік Заң құбыр көлігіне қатысты басты құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық қызметтің негіздерін анықтайды. Магистральды құбыр көлігі мемлекетаралық және мемлекеттің мұнаймен жабдықтау, мұнай өнімдерімен қамтамасыз ету және газбен жабдықтау жүйесіне жатады.

Модельдік заңның 1-бабында терминдердің мағынасын ашып көрсеткен. Сонымен, Модельдік заң бойынша құбыр көлігі дегеніміз – құбыр арқылы газ тәріздес, сұйық және басқа өнімдерді тасымалдауға арналған көліктің бір түрі. Ал магистральды құбыр көлігі дегеніміз – техникалық сақтауға немесе басқа көлік түріне құюға, тауарды жүк жөнелтушіден нақты белгіленген қабылданып алынатын жерден жүкті қабылдап алушының тауарды нақты белгіленген жерге дейін жеткізуге арналған тасымалдау болып табылатын жер асты, су үсті және жер бетінде құрылыстары бар бірегей өндірістік-технологиялық құбырлардың кешені.

Траншекаралық магистральды құбыр көлігі дегеніміз – екі немесе одан да көп мемлекеттердің территориясы арқылы өтетін магистральды құбыр көлігі. Сонымен қатар бұл заңнама бойынша магистральды құбыр көлігінің операторы ретінде тек лицензиясы ғана бар магистральды құбыр көлігінің иесі немесе арнайы ұйым бола алады. Ол лицензиясын тауарды магистралды құбыр көлігі арқылы тасымалдауды жүзеге асыратын мемлекеттің құзыретті органдарынан алады.

Осы Модельдік заңда құбыр көлігінің түрлеріне қатысты бірнеше анықтамалар берілгендігін байқауға болады. Ал магистральды құбыр көлігінің иесі ретінде келесідей тұлғалар саналады: магистральды құбыр көлігі және (немесе) оның бөлігіне қожалық етуге, пайдалануға құқығы бар және басшылық ете алатын жеке немесе заңды тұлғалар, сонымен қатар мемлекет.

Модельдік заң ережелері мемлекеттің атқарушы органдарының барлық субъектілеріне, жергілікті өзін-өзі басқарушы органдарына, магистральды құбыр көлігінің қожайындарына және операторларына, сонымен қатар, ұйымдастырушылық-құқықтық сипатына және иелік ету түріне қарамастан ұйымдарға, соның ішінде өз қызметін магистральды құбыр көлігін жобалау, салу, тұмшалау, уақытша тоқтату тұру, жүйеге қосу және жөндеу өткізуге бағыттаған, оған қоса магистральды құбыр көлігі арқылы өнімдерді тасымалдаумен айналысатындарға арналған. Дегенмен осы Модельдік Заңның қолдану аясын тиісті мемлекеттің заңнамасымен анықталады.

Осы қатынасқа арналған бірнеше қағидаларда орын тапқан. Мысалы, өнімдерді құбыр көлігі арқылы тасымалдау барысында азаматтар мен мемлекет қауіпсіздігінің басымдылығы; жұмыс істеу барысында экологиялық және өндірістік қауіпсіздіктерінің сақталуы; құбыр көлігі арқылы тасымалдау барысындағы қатысушы тараптардың мүдделерінің сақталуы және т.б.

Тасымалдауға тиесілі магистральды құбыр көлігінің операторлары және құбыр көлігі жүйесі қожасының операторлары арасындағы тарифтерді мемлекеттің құзыретті органдарымен бірге келісілген оларға бекітілген арнайы есеп-айырысу әдістеріне сүйеніп бекітіледі. Тарифтер кемсітушілік негізде болмау керек. Тасымалдау үшін қажетті шығындар және магистральды құбыр көлігі арқылы тасымалдауды жүзеге асыратын операторларға пайда әкелу негізін ескере отырып, белгіленеді.

Өнімді ішкі нарыққа тасымалдау және оны мемлекет территориясынан шығару мақсатында магистральды құбыр көлігі жүйесін қолдану теңдей қол жетімділік қағидасы негізінде жіберу мүмкіндігін ескере отырып жүзеге асырылады.

Тасымалданатын өнімді мемлекеттің кедендік территориясынан өткеннен кейін магистральды құбыр көлігіне рұқсат құқығы және құқықтардың ауысу реті мемлекетпен анықталады.

Сонымен қатар, Модельдік Заңда атқарушы билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, және қоғамдық немесе басқа да ұйымдар магистральды құбыр көлігі операторларының өнімді тасымалдау және оған қатысты қызметті жүзеге асыру барысында қолсұғуына құқығы жоқ.

Магистральды және трансшекаралық құбыр көлігінің басқа мемлекет территориясынан өту кезіндегі төлем-ақыны мемлекеттердің билік органдарымен келісіледі. Субъектілер келісілген төлемнің жасау түріне қарамастан, сол мемлекеттің субъектілері келісілген «транзит үшін ақыдан» жоғары ақы алуға жол берілмейді.

Осы Модельдік Заңнаманың қабылдануымен көптеген ТМД-мемлекеттері ішкі заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар жүргізе бастады.

Мысалы Ресей Федерациясында осы Модельдік Заңнамаға сәйкес «Магистральды құбыр көлігі көлік саласында» атты заң жобасы дайындала бастады. Бұл заңнамада құбыр көлігі арқылы тасымалдау кезіндегі барлық жағдайларды реттейтін нормалар көрініс табады. Заңнамада құбыр көлігінің түрлерін магистральды және аймақтық деп бөлген. Құбырды магистральды түріне жатқызу құқығы Ресей Үкіметінің құзыреттілігіне берілген. Аталмыш заңның нормаларын талқылай келе, құбыр көлігін магистральды түріне жатқызуын стратегиялық маңызы жағынан анықталады және энергетикалық жүйедегі орны жағынан, көлік инфрақұрылымын жасаудағы ауқымдылығымен белгіленеді. Бұнымен қоса Мемлекеттік Думаның энергетика, көлік және байланыс Комитетінің аясында құрылған құбыр көлігі арқылы тасымалдау комитетінің төрағасы Л.Я. Симоновскийдің пайымдауы бойынша техникалық сипаты жағынан магистральды құбыр көлігіне ұқсас келетін құбыр көліктері де бар дейді. Алайда мұндай құбыр көліктер жұмыс істеп тұрған магистральды құбыр көліктерімен технологиялық жағынан байланысты емес және территорияның ауқымы жағынан аса маңызды емес бір немесе бірнеше ұйымдардың қажеттіліктерін реттеу үшін арналған. Сондықтан олар әр түрлі құқықтық мәртебе ие болуы мүмкін. Дегенмен осы күнге дейін заң жобасы бірінші оқылымда ғана талқыланды. Заңнама өз күшіне енген жоқ [5].

Белоруссия Республикасы 2002 жылдың 9 қаңтар айында «Магистральды құбыр көлігі арқылы» атты заңды қабылдаған болатын. Заңның атына сәйкес, ол тек магистральды құбыр көлігіне қолданылады. Заң бойынша магистральды құбыр көлігі және оның жүйесі мемлекеттік және жеке меншікте бола алады.

Заңнаманың 4-бабында магистральды құбыр көлігінің объектілер тізімінде «лупингпен» белгіленген. «Лупинг» деп отырғанымыз, жаңа құбыр көліктерінен бұрын салынған құбырларға параллель орналасқан және олармен технологиялық жағынан байланысты құбыр көліктерінің жер телімдері. Бұл заңнама 2011 жылдың наурыз айында жасалған сараптама бойынша Модельдік Заңның нұсқасымен сай келеді [6].

1996 жылы Украинада «Құбыр көлігі атты» атты заң қабылданды. Заң құбыр көлігі жүйесін реттестіреді, ол тек қана магистралды емес, сонымен қатар өнеркәсіптік құбыр көліктерін де қарастырады. Оның ішіне өндіріс ішіндегі құбырлар, қалалық газ құбырлары, су құбырлары, жылу құбырлары, кәріз желісі, мелиорация желісі және т.б. [7].

Заң бойынша магистралды құбыр көлігі аса маңызды халықтық шаруашылық және қорғаныс маңыздылығына ие, және ол Украинаның мемлекеттік меншігі болып табылады. Мемлекеттік мекемелердің магистралды құбыр көлігіне меншігін ауыстыру және жекешелендіруге тыйым салынады (7-бап).

Заң құбыр көлігін басқару саласындағы мекемелердің, ұйымдардың шаруашылық қызметін құқықтық ұйымдастырушылық қатынастарын регламенттейтін нормалардан тұрады. Заңда әр түрлі категориядағы тұтынушылардың құбыр көліктерін қолдану рұқсаты, сонымен қатар мемлекеттік тарифтік реттеу саясаты туралы көрсетілмеген.

Қазақстан Республикасы магистралды құбыр көлігіне қатысты бірнеше сатыдан өтті десек болады. 2012 жылға дейін ешқандай арнайы заңнама да, Модельдік Заңның түпнұсқасын да қабылдаған жоқ. Дегенмен магистралды құбыр көлігіне қатысты алғашқы заңнамалық акт 1995 жылғы 28 маусымда қабылданды. Ол заң «Мұнай туралы» деп аталды. Бұл заңда «Арналы труба құбыры көлігі» атты тарау болды. Заң бойынша магистральдық құбыр дегеніміз – мұнайды мердігердің құбырынан көліктің басқа түріне аудару, өңдеу немесе тұтыну орнына дейін тасымалдауға арналған желілік бөліктен және онымен іргелес жатқан жер үсті объектілерінен, коммуникациялардан, телебасқару мен байланыстан тұратын инженерлік құрылыс. Құрастырмалы коллектор режимінде жұмыс істейтін құбыр магистральдық құбырға жатпайды.

Заңға сәйкес магистралды құбыры бөлінбейтін технологиялық жүйе болып табылады және ол мемлекеттік меншікте де, сондай-ақ өзге меншікте де болуы мүмкін. Магистралды құбырының өткізу қабілетінің резерві болған жағдайда оның иесінің жүк жөнелтушіге мұнайды тасымалдаудан бас тартуға құқығы жоқ. Бұл ретте жүкті жөнелтушілердің біркелкі тарифтер бойынша көлік қызметінің көрсетілуіне тең құқығы болады.

1998 жылы ҚР Табиғи монополиялар (қазіргі атауы Табиғи монополиялар және реттелетін нарықтар туралы) атты заң қабылдады. Бұл заңға сәйкес мұнайды магистралды құбыр көлігі арқылы тасымалдау табиғи монополия саласындағы қызметке жатқызған. Ал табиғи монополия дегеніміз – көрсетілетін қызметтердің (тауарлардың, жұмыстардың) белгілі бір түрін өндіру мен ұсынудың технологиялық ерекшеліктеріне байланысты көрсетілетін қызметтердің (тауарлардың, жұмыстардың) осы түріне сұранысты қанағаттандыру үшін бәсекелестік жағдай жасау мүмкін болмайтын немесе экономикалық жағынан тиімсіз болатын көрсетілетін қызметтер (тауарлар, жұмыстар) нарығының жай-күйі.

Жоғарыда келтіріліп кеткен Мұнай туралы заң уақыт өте өз күшін жойды. Осы магистральды құбыр көлігі арқылы тасымалдауға қатысты мәселе 2010 жылдың 24 маусым айында өз заңи күшіне ие болған «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану» (бұдан әрі – Жер қойнауы заңы) туралы заңнамалық актіде нормалары көрсетілген. Бұл заңнамалық акт жер қойнауын пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасының мүдделерін қорғауға, жер қойнауын ұтымды әрі кешенді зерттеу мен пайдалануға бағытталған. Жер қойнауы заңының 10-тарауы магистральды құбыр көлігіне арналған. Дегенмен магистральды құбыр көлігіне арналғанымен тасымалдау қатынасына тоқталып кетпеген. Бұл заңның бір кемшілігі деп атап кетуге болады.

Жер қойнауы заңы мен Модельдік Заңды салыстыратын болсақ, магистральды құбыр көлігі туралы берілген анықтамалар әр түрлі. Яғни, Модельдік Заңда магистральды құбыр көлігі дегеніміз – техникалық сақтауға немесе басқа көлік түріне құюға, тауарды жүк жөнелтушіден нақты белгіленген қабылданып алынатын жерден жүкті қабылдап алушының тауарды нақты белгіленген жерге дейін жеткізуге арналған тасымалдау болып табылатын жер асты, су үсті және жер бетінде құрылыстары бар бірегей өндірістік-технологиялық құбырлардың кешені делінсе, ал Жер қойнауы туралы заңда магистральдық құбыр-желілік бөліктен және өзімен ұштасып жатқан жер үсті объектілерінен, коммуникациялардан, телебасқару мен байланыстан тұратын, мұнайды жер қойнауын пайдаланушының құбырынан көліктің басқа түріне аудару, өңдеу немесе тұтыну орнына дейін тасымалдауға арналған инженерлік құрылыс деген ұғым берілген. Сонымен қатар магистральды құбырды пайдалану, жергілікті өкілді және атқарушы органдарымен өзара қарым-қатынасы, күзет аймақтары туралы айтылып кеткен. Сонда аталмыш заң құбыр көлігі арқылы мұнай, мұнай өнімдерін және газды тасымалдау қатынастарын реттемейді.

Алайда құбыр көлігі бөлек заңнамалық актімен реттелуі қажеттілігі тәжірибемен дәлелденді. Осылайша Қазақстан Республикасы 2012 жылдың 22 маусым айында «Магистральдық құбыр туралы» заңын қабылдады [8]. Аталмыш заң магистральдық құбырды жобалау, салу, пайдалану, консервациялау және жою

кезінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейді және магистральдық құбырды тиімді, сенімді және қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз етуге бағытталған. Заң бойынша магистральдық құбыр дегеніміз – өнімді қауіпсіз тасымалдауды қамтамасыз ететін желілік бөліктен және объектілерден тұратын, техникалық регламенттер мен ұлттық стандарттар талаптарына сәйкес келетін бірыңғай өндірістік-технологиялық кешен. Бұл анықтама жоғарыда аталып кеткен заңнамалардан өзгеше деп айтуға болады. Заңның қолдану аясына қатысты ерекшеліктері де бар: Осы Заңның күші магистральдық құбыр саласындағы қоғамдық қатынастарға қолданылады.

1) Заңның күші магистральдық құбыр саласындағы (мұнай, мұнайөнімдерін және газды тасымалдау) қоғамдық қатынастарға қолданылады.

2) Магистральдық құбырларға жатпайтын құбырды, магистральдық су құбырын салу және пайдалану кезінде туындайтын қоғамдық қатынастарға, сондай-ақ магистральдық құбырдың әлеуметтік-тұрмыстық мақсаттағы объектілерін салуға, олардың жұмыс істеуіне және оларды жоюға байланысты қатынастарға;

3) 1995 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданғанға дейін трансшекаралық құбыр мәселесі бойынша Қазақстан Республикасының Үкіметі жасасқан үкіметаралық келісімдер және олармен байланысты Қазақстан Республикасының Үкіметі қатысқан кейінгі шарттар шеңберінде туындайтын құқықтық қатынастарға қолданылмайды.

4) Осы Заң «Газ және газбен жабдықтау туралы» Қазақстан Республикасының Заңында реттелмеген бөлігінде магистральдық газ құбыры саласындағы қатынастарға қолданылады.

5) Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта Заңда көзделгеннен өзге қағидалар белгіленсе, онда халықаралық шарттың қағидалары қолданылады.

Сонымен қатар заңда мемлекеттік құзыретті органдардың құқықтары мен міндеттері жайлы тоқталып кеткен. Және магистральдық құбыр саласындағы халықаралық ынтымақтастық Қазақстан Республикасының заңнамасына және Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарына сәйкес жүзеге асырылады.

Жоғарыда келтірілген мәліметтерді қорытындылайтын болсақ, 1993 жылы ТМД шеңберінде «Мұнай және газ бойынша» Үкіметаралық Кеңес құрылған болатын. Оған ТМД мемлекеттері мүше болып табылады. Одан кейін 1995 жылдың 3 қараша айында ТМД мемлекеттері Мәскеу қаласында Табиғи газды транзит арқылы өткізу саласында келісілген саясатты жүргізу туралы Келісімге қол қойды. Сонымен қатар, құбыр көлігі арқылы тасымалдау саласына қатысты 1996 жылдың 12 сәуірде «Мұнай және мұнай өнімдерін магистральды құбыр көлігі арқылы тасымалдау саласындағы келісілген саясатты жүргізу» атты ТМД қатысушылары арасындағы Келісімді атап кетуге болады. 2001 жылдың 19 сәуірінде Санкт-Петербург қаласында мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының XVII пленарлық мәжілісінде «Құбыр көлігі» атты Модельдік Заңы қабылданды.

Ал ішкі мемлекеттік заңнамаларды айта кетсек, ТМД мемлекеттерінің ішінде Қазақстан Республикасы, Молдова, Украина және Белоруссия елдерінде арнайы нормативтік құқықтық актілер қабылданды.

Достастық елдер арасындағы энергетикалық бірлестіктердің даму перспективаларын, қабылданған заңдарын бағалай отырып, олардың әр түрлі деңгейде және әр түрлі жылдамдықта дамып жатқанын айтуға болады.

1 Перчик А.И. Трубопроводное право. – М., 2002. - С. 343.

2 www.online.zakon.kz

3 Егоров О.И. Выход казахстанской нефти на мировые рынки: проблемы, варианты // Рыночная экономика Казахстана: проблемы становления и развития. – Алматы, 2001 Т.1. - С. 280-311.

4. www.cis.minsk.by

5 Перчик А.И. Правовые проблемы развития трубопроводного транспорта в России // Нефть, Газ и Право, 5/2005.

6 Закон Республики Беларусь от 9 января 2002 г. №87-3 "О магистральном трубопроводном транспорте", База данных <http://www.levonevski.net>

7 О трубопроводном транспорте: Закон Украины от 15.05.96, №192/96 – ВР // Ведомости. 1996. №29 – Ст. 139.

8 Қазақстан Республикасы 2012 жылдың 22 маусым «Магистральдық құбыр туралы» Заңы.

К ВОПРОСУ О ТЕРРОРИЗМЕ

А.А. Белялов – старший преподаватель кафедры «международных отношений» КазНПУ им. Абая

Аталмыш мақалада автор әлемдік қоғамдастыққа төніп тұрған ХХІ ғасырдың қауіптердің ішіндегі бірі – лаңкестікті және соған қарсы іс-шаралар жүргізу мәселесін қарастырады, сонымен қатар, осы құбылысқа қарсы тұру үшін біздің еліміздің басшылығының саясаты мен республикамыздың қауымдастығының, жүргізіп отырған нақты іс-шаралары, тағы да жастар арасында лаңкестікпен және экстремизммен күрес сауықтыруын туралы жазады.

Тірек сөздер: халықаралық лаңкестікпен және экстремизм, әлемдік қауымдастықтың халықаралық лаңкестікпен күресі, Қазақстанға лаңкестікпен және экстремизмнің тигізген әсері, жастар тәрбиесі

В данной статье автор рассматривает одну из современных угроз ХХІ века мировому сообществу – терроризма, о принимаемых против него мерах, а также политике руководства нашей страны и конкретных мероприятиях, проводимых общественностью нашей республики для противодействия этому явлению, а также профилактики борьбы с экстремизмом и терроризма среди молодежи.

Ключевые слова: международный терроризм и экстремизм, борьба мирового сообщества с мировым терроризмом, влияние терроризма и экстремизма на Казахстан, воспитание молодежи

In this article the author examines one of today's threats to the world community of the ХХІ century - terrorism, on measures to be taken against him, as well as policies of our leadership and the specific activities of our republic the public to counteract this phenomenon, as well as prevention of the fight against extremism and terrorism among youth.

Keywords: international terrorism and extremism, the struggle of the international community against international terrorism, the impact of terrorism and extremism in Kazakhstan, training young people

За несколько последних десятилетий терроризм во всем мире превратился в одно из самых опасных преступлений. Его опасность заключается в повышенной степени воздействия на общество – способности запугать значительные массы людей. Необходимость противодействия терроризму во всех его проявлениях превратилась к началу ХХІ века в одну из главных проблем современного этапа развития человеческой цивилизации на Земле [1].

Постоянно увеличивающееся количество актов международного терроризма представляет опасность для жизни людей во всем мире, а также угрожает миру и безопасности всех государств. В заявлении по вопросу о борьбе с международным терроризмом, принятом 23 сентября 1999 года министрами иностранных дел пяти государств – постоянных членов Совета Безопасности, подчеркивается, что жизненно необходимым является усиление международного сотрудничества под эгидой ООН в целях борьбы с терроризмом во всех его проявлениях. Такое сотрудничество должно прочно основываться на принципах Устава ООН и нормах международного права, включая уважением прав человека. Для такого сотрудничества всем государствам было предложено предпринять шаги по:

- «защите своих граждан от посягательств террористов;
- взаимному сотрудничеству в целях предотвращения и пресечения террористических актов, где бы и кем бы они не совершались, а также привлечению к ответственности лиц, виновных в совершении террористических актов;
- предотвращению и пресечению на своей территории деятельности по подготовке и финансированию любых актов терроризма;
- отказу террористам в убежище; те, кто планирует, финансирует и совершает террористические акты, должны быть лишены права на убежище, предоставляемое лицам, законно признанным беженцами;
- обмену информацией в соответствии с международным правом и национальным законодательством и сотрудничеству по административным и процессуальным вопросам в целях предотвращения террористических актов;
- обеспечению соблюдения международных антитеррористических конвенций и продолжению работы по усилению международно-правового режима борьбы с терроризмом» [2].

Трагические события 11 сентября 2001 года явили миру глобальную угрозу международного терроризма, борьба с которыми неотложно требует объединения усилий всех государств и международных организаций.

28 сентября 2001 года состоялось 4385-е заседание Совета Безопасности, на котором была принята комплексная и всеобъемлющая резолюция 1373 (2001), предусматривающая меры и стратегии по борьбе с международным терроризмом. Пункт 6 этой резолюции учредил Контртеррористический комитет (в

дальнейшем КТК) для контроля за осуществлением резолюции с привлечением необходимых экспертов, а Совет Безопасности призвал все государства представить не позднее, чем через 90 дней, начиная с 28 сентября, информацию о мерах, предпринимаемых ими в этой связи [3]. Резолюция также призвала к пресечению финансирования терроризма и улучшению международного сотрудничества в борьбе с терроризмом [4].

14 сентября 2001 года Конгресс США принял резолюцию об использовании американских вооруженных сил против тех, кто несет ответственность за нападение, сославшись на при этом на право на самооборону. 12 декабря 2001 года в связи с террористическим нападением на США НАТО приняла решение о применении ст.5 Североатлантического договора 1949 года, согласно которой нападение на одного из участников договора означает нападение на всех его участников и они будут использовать в ответ те средства, которые сочтут необходимыми, исходя из права на индивидуальную или коллективную самооборону. 12 сентября 2001 года СБ ООН расценил террористическое нападение на США как создающее угрозу международному миру и безопасности, подтвердив право США на самооборону, предусмотренное ст.51 Устава ООН (резолюция 1368 от 12 сентября и 1373 от 28 сентября 2001 г.) [5].

12 ноября 2001 года Совет принял резолюцию 1377 (2001), в которой заявил, что «международный терроризм представляет собой одну из наиболее серьезных угроз для международного мира и безопасности в XXI веке» [6].

В соответствии с руководящими принципами деятельности, утвержденными 16 октября 2001 года, КТК Совета Безопасности ООН осуществляет свою деятельность на основании «принципов сотрудничества и транспарентности» [7].

КТК рассматривает информацию в отношении его деятельности, полученную не только от государств-членов, но и из других источников, имеющих возможность предоставить данную информацию, в том числе от международных организаций и институтов, неправительственных организаций и физических лиц. Полученная информация считается конфиденциальной по просьбе лица или организации, предоставившей ее, либо по решению Комитета.

Комитет предоставляет в Совет Безопасности регулярные доклады (в устном или письменном виде), включая рекомендации, при необходимости в отношении исполнения и применения резолюции 1373, либо по просьбе Совета Безопасности, либо если Комитет сочтет это необходимым [8].

В своей пятой Рабочей программе, принятой 25 сентября 2002 года, КТК изъявил намерение расширить свои контакты с международными, региональными и субрегиональными организациями в уже имеющихся контртеррористических программах, в которых рассматриваются вопросы, затронутые в резолюции 1373. Диалог между КТК и данными организациями должен строиться на основе двустороннего обмена информацией, а КТК, в свою очередь, должен продолжать контролировать деятельность государств по имплементации резолюции 1373. В ходе данной деятельности КТК будет осведомлен о наилучших законодательных актах, разработанных организациями, которые имеют отношение к имплементации резолюции 1373.

В отношении международных организаций нужно сказать, что, принимая во внимание статус международных организаций, принятые на себя обязанности и опыт каждой из организаций, КТК сформулировал свое послание данным организациям в следующей форме:

- «международным организациям следует установить свои принципы в пределах их полномочий, направленные на усиление борьбы с терроризмом, а также информировать КТК о предпринятых шагах;
- в соответствии со своим статусом международные организации должны следить за соответствием деятельности своих членов установленным принципам, упомянутым выше, а также информировать КТК о предпринятых шагах;
- при возможности им следует разрабатывать свои планы по борьбе с терроризмом» [9].

Ярким примером регионального сотрудничества является СНГ. Сотрудничество государств-участников Содружества по борьбе с терроризмом осуществляется как в рамках уставных органов СНГ, таких как Совет глав государств, Совет глав правительств, Совет министров внутренних дел, Совет министров обороны, так и на уровне внутренних органов государств. В качестве примера можно привести ряд мер по борьбе с терроризмом, предпринятых в рамках СНГ.

В июне 1999 года был подписан Договор о сотрудничестве государств-участников СНГ в борьбе с терроризмом, который является правовой основой осуществления взаимодействия стран Содружества в вопросах предупреждения, выявления, пресечения и расследования актов терроризма.

В июле 2000 года была предпринята Программа государств-участников СНГ по борьбе с международным терроризмом и иными проявлениями экстремизма на период до 2003 года.

Правоохранительными органами государств-участников СНГ были проведены согласованные оперативно-профилактические и специальные операции, направленные на принятие превентивных мер и пресечение актов терроризма и деятельности транснациональных группировок, занимающихся незаконным оборотом оружия, наркотиков и нелегальной миграцией.

С 1 декабря 2000 года начал функционировать Антитеррористический центр государств-участников СНГ.

На Кишиневском саммите главы государств СНГ утвердили Положение о порядке организации и проведения совместных антитеррористических мероприятий, где предусмотрено, что страны Содружества заранее в соответствии с их национальным законодательством определяют компетентные органы, ответственные за проведение совместных мероприятий и состав специальных антитеррористических формирований.

Накопленный в СНГ опыт и принятые документы могли бы быть использованы для выработки соответствующих рекомендаций КТК.

В сентябре 2011 года представители ОДКБ приняли участие в антитеррористических учениях государств-участников СНГ «Донбасс-Антитеррор-2011» на территории Украины, посвященных предстоящему чемпионату Европы по футболу 2012 года, на которые были также приглашены представители РАТС ШОС, Интерпола, ряда стран ОБСЕ [10].

Казахстан активно поддержал меры, предпринимаемые мировым сообществом по борьбе с международным терроризмом. В качестве примера можно отметить следующее:

Казахстан ежегодно представляет Национальный доклад о проделанной работе в Контртеррористический Комитет ООН. Поддержано создание и принято активное участие в деятельности Международной контртеррористической коалиции.

Казахстан присоединился ко всем тринадцати международным универсальным конвенциям о борьбе с терроризмом.

Казахстан является членом ряда региональных антитеррористических структур, таких как АТЦ СНГ, РАТС ШОС, ОДКБ.

В соответствии с решениями Совета Безопасности ООН в стране налажена система противодействия отмыванию денег и финансированию террористических организаций.

В июле 1999 года был принят Закон «О борьбе с терроризмом», определивший правовые и организационные основы борьбы с терроризмом, порядок деятельности государственных органов и организаций, независимо от форм собственности, а также права, обязанности и гарантии граждан в связи с осуществлением борьбы с терроризмом.

В декабре 2003 года распоряжением Президента РК создан Антитеррористический центр для более эффективной работы всех силовых структур в борьбе с проявлением терроризма и религиозного экстремизма. На АТЦ возложена координация деятельности всех специальных, правоохранительных и иных ведомств по борьбе с терроризмом.

На территории Казахстана запрещены организации, деятельность которых носит террористический характер. Организации признаются террористическими, если их уставные цели и деятельность противоречат Конституции и Законам Республики Казахстан и международным договорам, участником которых является Республика Казахстан; в случае, если существует потенциальная опасность активизации функционирования этих организаций по дестабилизации обстановки в государствах центрально-азиатского региона [11].

Надо отметить, что в октябре 2006 года Верховным Судом РК, по представлению Генерального прокурора РК, признаны террористическими и запрещена деятельность на территории Казахстана следующих международ-ных организаций:

- «Аль-Каеда»;
- «Исламская партия Восточного Туркестана»;
- «Курдский народный конгресс»;
- «Исламское движение Узбекистана»;
- «Асбат-аль-Ансар»;
- «Братья мусульмане»;
- Движение «Талибан»;
- «Боз Гурд»;
- «Жамаат моджахедов Центральной Азии»;
- «Лашкар-и-Тайба»;
- «Общество социальных реформ».

кафедры международных отношений Казахского национального педагогического университета имени Абая, ветеран внешней разведки, а также председатель союза ветеранов Отряда Специального Назначения, "Сункар" МВД РК Ахметов Тлеулес Танибергенович и Пирогов Вячеслав руководитель военно-спортивного центра специальной подготовки «Маяк-спецназ» г. Москва Российская Федерация.

1 *Предупреждение терроризма в Казахстане / колл. Авт. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 444 с., с. 351.*

2 *Хлестов О., Кукушина А., Содиков Ш. Международные организации vs терроризм // Международная жизнь. 2013. №8. - С. 85-86.*

3 *Там же. - С. 86.*

4 *Пункт 3 резолюции 1373(2001), принятой Советом Безопасности на его 4385-м заседании 28 сентября 2001 г.*

5 *Хлестов О., Кукушина А., Содиков Ш. Международные организации vs терроризм // Международная жизнь. 2013. - №8. - С. 86-87.*

6 *Преамбула резолюции 1377(2001), принятой Советом Безопасности на его 4413-м заседании 12 ноября 2001 г.*

7 *Пункт 1 (с) Руководящих принципов деятельности Контртеррористического комитета Совета Безопасности ООН, утвержденных 16 октября 2001 г.*

8 *Там же. Пункт 9.*

9 *Заявление КТК «КТК: контакты с международными, региональными и субрегиональными организациями». 17.12.2002.*

10 *Хлестов О., Кукушина А., Содиков Ш. Международные организации vs терроризм // Международная жизнь. 2013. - №8. - С. 89-90.*

11 *Казахстанский институт политических решений. Доклад «Терроризм в Казахстане – 2011-2012 годы». 2012, - с. 6.*

12 *Там же. с. 7.*

13 *«Казахстанская правда» от 27 июня 2012 г.*

14 *«Мегаполис» №47(655) от 16 декабря 2013 г.*

УДК 327 (574)

ҰЛТТЫҚ ОЙ-САНАНЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ САЯСАТЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Т.З. Төлегенов – Халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушысы, Абай атындағы ҚазҰПУ

Аталмыш мақалада автор жастар және жеткіншек ұрпақтың ұлттық санасын қалыптастыру мәселесін қарастырады. Автор ұлттық сананың қалыптасуына тигізетін әсерлерін зерттеу негізінде бір тұжырымға келеді: осы үрдіске адамның қоршаған ортасы мен қазақ халқының ұлттық салт-дәстүрлері елеулі, тіпті басты әсер тигізеді.

Тірек сөздер: ұлттық ой-сана, ұлттық мәдениет, халықтың менталитеті, патриархалдық гуманизация, гармонизация, ұлттық білім, ұлттық ақпараттар құралы, ұлттық тәрбие

В данной статье автор рассматривает вопросы формирования национального самосознания молодежи и подрастающего поколения. Автор на основе анализа факторов влияющих на формирование национального самосознания приходит к выводу о том, что на этот процесс огромное влияние окружающая среда обитания человека и национальные традиции казахского народа.

Ключевые слова: национальное самосознание, национальная культура, народный менталитет, патриархальная гуманизация, гармонизация, национальное образование, национальные средства информации, национальное воспитание

In this article the author examines the formation of national consciousness of youth and younger generation. Author based on the analysis of factors influencing the formation of national identity comes to the conclusion that this process is a huge influence surrounding human environment and national traditions of Kazakh people.

Keywords: national identity, national culture, national mentality, patriarchal humanization, harmonization, national education, national media, national education

Ұлттық мәдениет – халықтың өзін-өзі тұрақтандыратын және оның барлық әрекеттеріне негіздеме беретін әсіресе, жастардың асақ мұраттарын қалыптастыратын рухани ізденіс аймағы. Ұлтымыздың мәдениетін дүниетанымын зерделеудегі басты мәселе біздің өскелең ұрпаққа басқа елдермен тең боларлық рухани қор жинай алдық па деген сұраққа барып тірелетіні рас.

Кеңестер Одағының жойылуына байланысты Одақтағы Республикалардың әрқайсысы жеке мемлекет болып қалыптасты, халықтардың ұлттық сана-сезімдері қалыптасты. Бұл процесстің ерекшелігі, ұлттық сана-сезімнің дамуы нәтижесі Кеңестер Одағы халықтарын біріктірген татулықтың, ұйымшылдықтың жойылуына, бұрынғыдай бағалы, рухани құндылықтардың келуіне әкеліп соқтырды. Бұл орайда, біріншіден, ұлттық сананың жеке адамдағы қалыптасуының объективті қажеттілігін іздеуді атап өткен жөн.

Барабарлық өзіндік мәдени, лингвистикалық, және басқа да ерекшеліктер басқа топтардан ерекшелендіріп те байланыстыра да отырып ниеттестікті білдіріп тұруы қажет. Оны жүзеге асыруда жеке адамдағы ұлттық сананың қалыптасуы іштей және сырттай, этникалық және азаматтық ұстанымдармен тығыз байланысты.

Біз мемлекет туралы айтқанда, тек оның жері туралы ғана емес, сонымен қатар, барлық саяси-құқықтық қатынастары туралы, әлеуметтік, рухани-мәдени бастамалары туралы да айтуымыз керек. Себебі, дәл осы құндылықтар негізінде қоғам толыққанды жүйеде қалыптасады. Мемлекеттің саяси-құқықтық білімін дамыту – бөлек мәселе. Бұл мәселе XV ғасырда бастау алғаны белгілі.

Әр ұлыстың тарихи тағдыры, халықтығы жай ғана физикалық табиғатқа емес, сондай-ақ ұрпақаралық дәстүр мен салт жалғастығына, мәдени-рухани құндылықтардың дамуына, ұлттық мінездің қалыптасуына, халықаралық байланысқа, мәдени-рухани құндылықтардың кезеңділігіне, жалғастығына байланысты болады.

Зерттеу нәтижесі көрсетіп отырғандай бүгінгі таңда жаңа мәдени құндылықтардың мәдени ара қашықтығы мен типтік тұрғыдағы этнос аралық ұқсастықтардың пайда болғанын айтуға болады. Мәдени этнос аралық қарым-қатынаста бұл өзгеріс әсіресе жастар арасында ерекше байқалады. Бұл өзгерістерге басты факторлар келтірген қолданыстармен байланысты жаңа азаматтықты құрастырушы талаптармен ұлттық қолданыста жаңа формалық негізі болды. Сонымен, 46% пайыз жастар өздерін мұсылман дініндеміз деп есептесе, ал 40,2% пайызы өздерін ұлт өкілдеріміз деп есептейді екен. Берілген ерекше мінездеме мәлімет көп тұрғыда қазақ ұлтының жастарына тән.

Ал егер қазақ жастары арасында ұлттық және діни факторлар алдыңғы қатарға шықса, орыс ұлты жастарының арасында тілдік және территориялық факторлар жетекші рөл атқаратынын байқауымызға болады. Байқап отырғандай этнос арасындағы мәдени қашықтық бір ғана азаматтық қоғамның өзінде едәуір маңыздыды.

Осылайша, қалыптасып келе жатқан қоғамда мәдени фактор үлкен рөл атқаратынына көзіміз жетті.

Біздің жағдайда этнос арасындағы интеграцияның базасы (негізі) ретінде жалпы азаматтық, адамдардың орнығуы саяси өз құқығы, болуы шарт. Қазақстан мемлекетінің жалпы айтқанда басты идеялогиялық жұмыстың негізі ретінде, азаматтардың этика саласында ғана емес, сонымен қатар азаматтық өзіндік көзқарасының қалыптасу ұстанымы болуы тиіс.

Қазақстанда жаңа азаматтықты қалыптастыру процесі мемлекеттіктің негізгі басты ең бір көкейкесті, өзекті мәселесі болмақ. Қазіргі мәселе көкейкесті ерекше туындаған мәселе, ол жастар арасындағы мемлекеттің бізге қандай қымбат екенін, ортақ жалпы мемлекет ұғымына көңіл бөлу. Қазақстанның гүлденуі, прогрессивті тұрғыда алға жылжуы көбінесе сол мемлекеттің гүлденуіне жастардың қандай қарқынмен, қандай азаматтық көзқараспен қатысуына, алдағы жас ұрпақтың санасында азаматтық басым құндылықтарға байланысты.

Жалпы жастардың құлықтары олардың тұжырым болжамдары азаматтық байланыста және өз құқығына қарап белгілі болады. Қазақстан халқы оның болашақ жағдайының көрінісі жастар қолында, азаматқа, тарихқа сай келетін құлыққа жағымсыз қайдағы жаңа этникалық ортада емес екені белгілі. Қандай да болсын мемлекеттің жалпы міндеттерінің бірі – бізге белгілі азаматтық, оның бүкіл тарихы, мәлімет – бағдары күші мемлекетке мәлім болуы тиіс. Сонымен қатар міндетті түрде әсіресе азаматтық ең басты да жалғыз болатынын атап өту керек. Оған Қазақстан мемлекетінің азаматығы қосылатындығы сөзсіз.

Зерттеу барысындағы сұрақ-жауаптың нәтижесі көрсетіп отырғандай, жастардың азаматтық деген ұғымға деген көзқарастарын төмендегі келтіріп отырған мысалдар арқылы байқауға болады. Сонымен 82,1% жастар Қазақстан Республикасымен үзіліссіз азаматтық байланыстылығын көрсетті. Ұлттық белгілерге қарай бөлуде шамалы айырмашылықтар байқалады.

Қазақстандағы жастардың 1,2%-ы өздерін Ресей азаматтарымыз деп есептейді. Қазақтардың ішінде мұндайлардың саны 0,4%-ға дейін жетеді. Қазақстандағы орыстар өздерін Қазақстанның азаматы деп есептейді, яғни орыстардың ішінде егеменді Қазақстанда өздерін жеке тұлға ретінде қалыптасушылардың дәйекті түрдегі саны бүкіл халықтың 25%-ын құрайды.

Зерттеу барысындағы сұрақ-жауаптың нәтижесі бойынша өздерін Кеңес өкіметі кезіндегі тұлға деп танушы жастар саны 5,9%-ті құрайды. Өзін Кеңес азаматына жатқызушылардың ішіндегі орта жастағы жастар (26-29 жас) – 70%, ал 26 жасқа дейінгі жастар – 4% ды құрайды. Сараптамаға сүйене отырып, біздің ойымызша бұл көзқарас әлеуметтік жағдайларға материалдық жағдайлар, (әлеуметтік қорғау, ақысыз білім беру, ақысыз емдеу), сондай-ақ этнодемографиялық ерекшеліктерге байланысты қалыптасқан. Берілген категорияға нақтылатындардың ішінде орыс ұлтынан 11,8% қарапайым шаруа отбасыларынан 10% анықталады.

Өмір тәжірибесінен байқағанымыздай халықтың менталитет, азаматтық адамда бірдей қалыптаспайды. Олардың қалыптасуы әлеуметтік тәжірибенің, терең білімінің болуына байланысты. Бұл байланыста азаматтық патриотизм, ұлттық бірлік, қазақ ұлтының айналасына жаңа халықтың құрамының жиылуы негізгі ұғымға ие болып отыр. Сұхбат алудың социометриялық мәліметтері жастардың 81,3%-ы «Отан» ұғымын Қазақстанмен байланыстырады.

Осылайша, белгіленген дәйектер мен Қазақстанды Отаны ретінде бағалаушы жастардың жеке тұлғаны қалыптастыру заңдылықтары Қазақстан мемлекетінің күшеюінде үлкен рөл атқарады. Осыны сезінгенде ғана жастар патриот, нағыз азамат бола алады. Бүгінгі таңда жастардың азаматтық тұлғаны қалыптастыруы тәуір нәтиже көрсетуде. Жастардың көпшілігі өздерінің Отаны Қазақстан деп біледі. Сонымен қатар, Қазақстанды Отан ретінде бағалаушыларда аз емес.

Қазақстанның мемлекеттік дәрежесін күшейтуде қазақ ұлты өкілдерінің аз болуы немесе көбейуі маңызды рөл атқарады. Қазіргі заманның жаңа талаптарына сай Отан ұғымымен байланысты бағаланатын құндылықтар сарапталуда.

Этностар арасындағы мәдени арақашықтықтың дәрежесін айқындайтын рухани және мәдени келісім орнатылуда.

Геосаяси жағдайдың өзгеруі Қазақстанның және басқа республикалардың егеменділігі айнымас объективті шындық болып қалыптасты, КСРО заманындағы мәдени-ұлттық автономияның сталиндік жоспары жоғалды. Ол кезде барлық одақтас республикалар «мемлекеттік дәрежеде» болды, бірақ «тәуелсіздік» туралы ешкімде тіс жарып айта алмады, өйткені бәрін Орталық шешетін. Одақтың таралуы нәтижесінде онжылдықтар сайын жүргізілетін сессиялар да тоқтатылды. «Барлығымыз бір ғана кеңес халқына жатамыз» деген көзқарас теріс болып шықты.

Прогрестің тарихи кезеңдері арқылы ұлттардың, халықтарды тез арада қосылуына талпыну, олар арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды жою жолымен іске асқан әкімшіл-әміршілдік жүйені қабылдауға әкеліп соқтырды. Мұндай механизмнің астында теориялық және тәжірибелік түрде де астыртын жүзеге асқан «орыстандыру» жасырынып жатты.

Өткен замандағы Қазақстандық жастардың мәдени-рухани келбеті осындай «ғылыми» ережелердің басшылығымен қалыптасқандығы енді ғана белгілі болды. Өкінішке орай, кеңестік дәуірдегі қоғамдық мәдени өмірдегі тәрбие беру ісі адамды өз ұлтының, өз тілінен алшақтатуға арналған. Мәселен, Қазақ азаматы құранмен, хадистермен қалай таныса алады? Ол қай жерден халықаралық балеттің жетістіктерін көре алады? Оның кинематография әлемінің Филлини Бергман, Пазолини, Коппола тәрізді жарық жұлдыздардың фильмдерін көруге мүмкіншілігі болды ма? Қанша адамдар әлемдік мұражайларды аралай алды ма? Жас ұрпақ Үндістан, Қытай, Жапония т.б. елдердің ұлы мәдениетімен таныса алды ма? Қазақстанның мәдени жағдайы осылай төмендеді. Сондай-ақ сталиндік «тілдік» саясаттың нәтижесінде ана тіліміздің жағдайы нашарлап кетті. Қазақ халқының мәдени-рухани дамуына бағытталған зерттеулер ұлттық тілдің қолданылу аясының және жағдайының нашарлап кеткендігін дәлелдей түсті.

Тарихи шындықтың шынайы келбетін зерттемей тұрып, халықтың тарихи тағдырына көз тастамайынша, әрине, бүгінгі таңдағы жас ұрпақтың рухани-мәдени өркендеуіне жол ашылуы мүмкін емес. Біздің ойымызша, тарихи білімділік ұрпақтар арасындағы тарихи үндестікті танытады. Сонымен қатар тарихи мұра ұлттық әдет-ғұрыптың сақталуы мен этникалық тәртіптің қадағалауына үлкен септігін тигізеді.

Өкінішке орай, қазақ жастары күллі ұлт секілді, ұзақ уақыт бойы тарихи шындықтан алшақ болды. Бұл, түптеп келгенде, қазақ жастарының халқының тарихы туралы мағлұматтан тыс қалғандығына әкеліп соқтырды. СОКП тұсында қалыптасқан идеология шынайы тарихты жан-жақтан мүжіп тастады. Халықтан тарихи дәлелдер мен оқиғалар тізбегі жасырынып, халқы жүріп өткен жолды саяси тұрғыдан кемсітіп тастады. Бір сөзбен айтқанда, сол кездегі жастардың ой-өрісі империялық идеологиядан арыла алмады.

Біздің зерттеулер осындай қорытындыларды толығымен дәлелдеп берді. Жастарды ұлттық тарихтан алшақтату ісі түрлі бағытпен жүзеге асты.

Ұлттық салт-дәстүрдің қоғамдық маңыздылығына баға бере отырып, ұлттық руханият негізінде әр халықтың өзіндік ерекшелігін айқындауға септігін тигізетінін көруге болады. Берілген зерттеулердің мәліметтері, ұлттық бірлік пен ішкі ынтымақтастықтың негізгі әдет-ғұрып болып табылатынын дәлелдейді. Оларға деген құрмет ұлтаралық сыйластық пен түсінушіліктің негізі бола алады.

Қазақ жастары арасындағы ұлттық әдет-ғұрыпты ұстану өте жоғары дамыған.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе жастар сана-сезімінің өсуі мәдени өркендеуінен басталатындығын атап өткен жөн. Республиканың нарықтық саясатқа ауысуы жастар санасын ұлттандыруға бағытталған мемлекеттік саясаттың өзгергендігін көрсетеді. Бұл келесі факторлармен байланысты:

- біріншіден, меншік формаларының түрліше дамуымен жастар санасының адами құндылықтарға бағытталуы түбегейлі өзгерді;

- екіншіден, кенес дәуірінің жетістіктері қайта бағаланып, соңғы 70 жыл ішіндегі мәдени жетістіктер қайта қарала бастады;

- үшіншіден, ұлттық құндылыққа көп көңіл бөліп, лақап ат жамылған құндылықтардан бас тартылуы тиіс.

Осыған байланысты, жастарды ұлттық-мәдени негізде тәрбиелейміз деп кереғар жағдайларға тап болуымыз мүмкін. Өткенге бас иіп, патриархалдық жүйеге қайта ораламыз деп ислам мен шариятты енгіземіз деп мәдениеттің тәрбиенің қауіпті шектелуіне әкелуі мүмкін.

Патриархалдық қатынастардың басым болуынан, жастар жөніндегі заңдар мен нормалар жойылуы мүмкін, бұл жастар мен ұлт, мемлекет арасындағы қатынастардың нашарлауына соқтырады. Модернизациясыз патриархалдық гуманизация, гармонизация қатынастары үйлесімділікке әсер етеді. Бұл өз кезегіндегі ұлтшылдыққа, өркөкіректікке, шыдамсыздыққа әкеледі. Қазақстан жастарының ұлттық-мәдени белгілерін қайта жаңғырту – мемлекеттің жаңа экономикалық базасын құрудан да күрделі жұмыс. Бұның қиыншылығы: сана-сезімді, діни танымды, ойлау қабілетті өзгерту тез арада болатын мәселе емес.

Дегенмен, кәрілерге қарағанда жастар мәдени-рухани өзгерістер процесіне жақсы бейімделеді. Сонымен қатар КСРО-ның ыдырауына қарамастан, Қазақстанда әр түрлі ұлттардың достық, бауырмалды, түсінушілік қатынастар сақталуда. Бұл әрине жастарға да қатысты.

Ұлтаралық қатынастардың жақсаруына үлкен үлесін қосатын Қазақстан халықтар Ассамблеясы. Бүгінгі таңда бізде қалтарыс қатпары көп қанқұйлы өткеннің, ғасырлар бойы қордаланып қалған жаман әдеттердің проблемаларына байланысты мәселелерді шешуден сапалық жағынан басқа, өзекті міндетті - осы заманғы Қазақстанның барлық ұлттық топтарының жаңа азаматтық үйлесімі мәселелерін шешуге ойысатын мүмкіндік бар. Саясатұрақтылық та, экономикалық өрлеу де, мәдениеттің жай - күйі де біздің осы міндеттерді қалай шеше алатынымызға байланысты. Н.Ә. Назарбаев халықтар Ассамблеясына «ұлтаралық қатынастарды жақсартатын ұлы институт» деген анықтама берді. 1995 жылы болған халықтар Ассамблеясының бірінші сессиясында елбасшы бес жылдағы жетістіктер жөнінде баяндамасында: «Ұлтаралық достық қатынастар саясатынсыз біз ешқандай қиыншылықтарды шеше алмаймыз. Сол себептен өз білім беру жүйесі бар бұқаралық ақпараты бар ұлттық мәдени орталықтардың тығыз қызмет-тестіктерін ұйымдастыру керек. Бұл көптеген мақсаттарға қол жеткізуге көмектеседі:

- Қазақстанның көптеген халқының тілдері дамуына;
- Ұлттық білім берудің жетілдіруіне;
- Ұлттық ақпараттар құралының қызметінің жақсаруына;
- Ұлттық мәдениеттің құқықтық механизмнің дамуына түрткі болады – деп атап көрсетті.

Қазіргі таңда біздің республикамыздың қоғамдық өмірін ұлттық-мәдени орталықтарсыз елестетуге болмайды. Қысқа мерзім ішінде мемлекетте жүздеген ұлттық-мәдени орталықтар пайда болды. Олар өз елінің салт-дәстүрін, мәдениетін қайта жаңғыртады, ұлтаралық бейбітшіліктің тұрақтылығына, нығайуына өз үлесін қосады. Тек Астананы алатын болсақ, онда балалармен жастармен толыққанды жұмыс атқаратын бірқатар мәдени ағартушылық мекемелер бар. Оның қатарында корей, украин, татар-башқұрт жексенбілік мектептері сөйтіп корей жексенбілік мектеп бітірушісі Сеул университетіне, поляк мектеп бітірушілердің Польша университеттеріне өз күшімен түсті. Қазақстан Корей Ассоциациясының қалалық филиалының тұсында жастар қанаты, ал неміс орталықтарының тұсында «Видергербург» атты жастар қанаты бар.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев мемлекеттік тілге мынадай баға берді: Басқа ұлт өкілдеріне ғасырлық ұлттық салт-дәстүрін қайта жаңғыртуға жол ашуымыз керек. Қазақстан азаматтары мемлекеттік тілді қастерлеуі тиіс, сонымен қатар оны үйренуге әрқашан дайын болуы қажет, себебі, ол алдыңғы уақытта дамығанды мемлекет рөлін атқарады.

Бүгінгі таңда кириллицадан-латынға өту жөнінде түрлі ұсыныстар туындауда. Бұл процес әрине, қазақ тілін меңгерушілердің басқа тілдерді қастерлеуіне де көмек көрсетеді. Әрі ғаламдану мәселесі де шет қалмайды. Біз енді экономикамызды түзеп, жедел жаңару жолындағы жоспарларымызды орындаудамыз. Сол себептен де бізге ұлтаралық достық тұрақтылық ауадай қажет.

Н.Ә. Назарбаевтың пікірінше мемлекеттегі демократияны дамыту елдегі бірлікті сақтауға көмек көрсетеді. Мемлекет – бұл тек территория және қоғамдық бірлестік, заң, экономикалық жүйе ғана емес, сонымен қатар мемлекет – бұл өздерін оның азаматы екендігін түсініп, сезінетін саяси қоғам бірлестігі.

Сол себептен, егер саяси құқықтық және экономикалық мемлекет құрылымын қалыптастыруға қарағанда қоғамның азаматтық сана-сезімін, көзқарастарын қалыптастыру аса ауыр міндет. Азамат әрқашан өзін мемлекеттің бөлшегі ретінде танып, өз тағдырын ел тағдырымен байланыстырып, біріктіруге міндетті екендігін ұмытпауы тиіс.

Қазақстанның жаңа зиялы қауымы шын мәнінде демократиялы болуға тиіс. Сондықтан да, белгілі бір саланың айналасында тар шеңбердегі оқшау орта оны көрсете алмайды. Жастар Батыс пен Шығыстың мәдениетін тел игерген білімді жандар бола отырып, өз халқының дәстүрін, оның тілі мен мәдениетін жалғастыратын және қадір тұтатын шынайы Қазақстандық болып қала беруге тиіс.

УДК 327: 341.43

АЗАМАТТЫҚ АЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Т.Е. Жабелова – саяси ғылымдар кандидаты

Мақалада әлемнің жаһандану жағдайында азаматтықтың халықаралық-құқықтық мәселелері қарастырылады. Аталмыш мәселе, адамның азаматтық құқығы мен бостандығын қорғау жөнінде мемлекеттердің қол қойған халықаралық-құқықтық келісімдерін бұлжытпас жәрі нақты орындау тұрғысынан қарастырылған, тағы да осы мәселе шешу жөнінде талдау жасалған.

Тірек сөздер: жаһандану, азаматтықтың халықаралық-құқықтық мәселелері, халықаралық-құқықтық келісімдер, адамның азаматтық құқығы мен бостандығын қорғау

В статье рассматриваются международно-правовые проблемы гражданства в условиях глобализующегося мира. Данный вопрос рассмотрен под углом четкого и неукоснительного выполнения взятых обязательств странами, подписавшими международно-правовые соглашения по защите гражданских прав и свобод человека, а так же дан анализ по решению данной проблематики вопроса.

Ключевые слова: глобализация, международно-правовые проблемы гражданства, международно-правовые соглашения, защита гражданских прав и свобод человека

The article deals with international legal problems of citizenship in a globalizing world. This issue is discussed at an angle of clear and strict implementation of the commitments made by the signatories of international legal agreements for the protection of civil rights and freedoms as well as the analysis to address this problematic issue.

Keywords: globalization, international legal problems of citizenship, international legal agreements, protection of civil rights and freedoms of man

Азаматтық деп Халықаралық құқықта тұлғаның мемлекетпен өзара құқықтар мен міндеттемелер жиынтығынан құралған тұрақты байланысын айтады.

Азаматтық институтының қалыптасып, дамығанына салыстырмалы түрде алғанда, көп уақыт бола қойған жоқ. Тарихи тұрғыда қазіргі күнге дейін монархиялық басқару түріндегі мемлекеттерде сақталған «қол астындағы азаматтық» институты алғышарт болды. Алғаш рет «азамат» түсінігі Ұлы француз төңкерісі кезінде 1789 ж. 26 тамызда қабылданған Адам мен азамат құқықтары туралы Декларацияда ресми қолданылды.

Құқықтық жіктеу тұрғысынан алғанда, біруақытта халықаралық және ұлттық құқық нормаларымен реттелетін *азаматтықты* халықаралық құқықтың жеке институты ретінде қарастырған жөн. Сөйте тұра, азаматтық жеке адамға ғана тиесілі субъективті құқық ретінде сипатталады. Осы тұрғыдан алғанда, азаматтықты азаматтық алу құқы ретінде қарастыруға тура келеді. Осы тұжырымның дәлелдемесі ретінде бірқатар халықаралық келісімдердегі, мысалы атап айтқанда, 1948 ж. Жалпыға бірдей адам құқығы Декларациясы, 1966 ж. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пактіде «әрбір адам азаматтық алуға құқылы» деп көрсетілген.

Халықаралық келісімдерді негізге ала отырып, азаматтық адамға туған кезінде берілуі мүмкін (*филиация*). Азаматтық алудың бұндай түрі өте жиі кездеседі және бірқатар халықаралық-құқықтық актілерде көрініс тапты. Олардың арасында: 1966 ж. Азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пакті, 1989 ж. Балалар құқы туралы Конвенция. Оларда жаңа туған нәресте қандай жағдай болмасын азаматтығы жоқ тұлғаға (*апатридке*) айналмауы керектігі туралы ережелер бекітілген.

Дүниеге келген сәбиге азаматтық беру құқы әлемдік тәжірибеде екі түрлі негізде жүргізіледі: «қан құқы» (*jus sanguinis*) және «жер құқы» (*jus soli*). Бірінші негіз бойынша туған мекен-жайына қарап емес, ата-анасының азаматтығына қарай (Австралия, Норвегия, Италия, Финляндия және т.б.) азаматтық беріледі. Ал, жер құқы бойынша нәрестенің қай мемлекеттің аумағында туғаны негізге алынады да, ата-анасының азаматтығы назардан тыс қалады. Бұл қағидатты Латын Америкасының көптеген мемлекеттері ұстанады. Қазақстан Республикасында қандық құқық негізге алынады.

«Жер құқы» қағидаты дипломатиялық агенттіктер мен консулдық мекемелердің қызметкерлеріне қолданылмайды.

«Қол астына алу» (натурализация) жолымен азаматтық алу екінші бір елдің азаматтығын алу үшін өтініш білдірумен жүзеге асырылады. Жеке тұлғаның өз еркімен екінші бір елдің азаматтығын алуы үшін білдірген еркін негізге алады. Қол астына алу мемлекеттің міндетті келісімімен жүргізіледі. Мемлекет өз тарапынан азаматтық алуға өтініш білдірген тұлғаға арнайы талаптар қояды. Ондай талаптардың бірі – сол мемлекеттің аумағында тұрғылықты тұруы (домицилия). Әртүрлі елде тұрғылықты тұру мерзімін ұлттық заңнамамен әркелкі белгілейді (Швейцария мен Испанияда – 10 жыл, Франция, Ресей, АҚШ – 5 жыл, Ұлыбритания мен Норвегия – 7 жыл). Сондай-ақ, бұл шарттың халықаралық-құқықтық маңызы бар. БҰҰ-ның 1961 ж. Азаматсыздықты қысқарту туралы Конвенциясында тұрғылықты тұру мерзімін бес жыл мен он жыл аралығында қысқарту ұсынылған.

Натурализация арқылы азаматтық алудың мынадай қосымша талаптары да бар: мемлекеттік тілді білу, тұрақты табыс көзінің болуы, мемлекетке адалдығы жолында ант беру (АҚШ, Ұлыбритания).

Мемлекеттің аумағының бір бөлігінің екінші бір мемлекеттің аумағына өтуі кезінде, сонымен қатар мемлекеттердің аумақтарын өзара алмастыруы кезінде халықаралық келімідер негізінде азаматтық алу қарастырылған (*цессия*). Мемлекеттің аумағының өзгеріске түсуі барысында азаматтықты еркін таңдау құқығы (*оптация*) немесе оны автоматты түрде өзгерту құқығы қарастырылған (*трансферт*).

Азаматтықтан айырылу жолдары: *экспатриация және денатурализация*.

Экспатриация – азаматтықтан өз еркімен бас тартуды білдіреді. Оның *еркін және рұқсатты* түрлері бар. Денатурализация – заңға негізделіп, азаматтықтан күшпен шығарып тастауды білдіреді. Ол автоматты түрде азаматтың ұзақ уақыт бойы шетелде жүруі, натурализация кезінде жалған мәлімет беруі себепті, азаматтық міндеттерін дөрекі бұзған жағдайда азаматтығы тартып алынады.

Кейбір мемлекеттерде қос азаматтық алуға рұқсат берілген.

Көп азаматтық институты бірқатар мемлекеттерде мойындалған (Англия, Бангладеш, Беларусь, Германия, Израиль, Ресей, Тәжікстан, Франция, Латын Америкасы елдері).

Бипатризм тұлғаның бірмезгілде өзі азаматы болып табылатын мемлекеттердің алдында бірдей құқықтары мен міндеттемелері бар екендігін білдіреді. Осы уақытқа дейінгі тәжірибе көрсеткеніндей, қос азаматтық мәселесі жағымсыз құқықтық салдарымен де халықаралық қатынастарда бипатризмнің мемлекеттері арасында қиыншылықтар туындатады.

Бұндай келеңсіздіктер көптеген мемлекеттердің қос азаматтыққа қатысты ұстанымын айқындап, ұлттық заңнамада өз азаматтарына өзге елдің азаматтығын алу мәселесіне тиым салуына негіз болды.

Азаматтық – қоғам мүшесінің белгілі бір мемлекетпен құқықтық байланысы. Кез келген азамат қандай да бір құқықтарға ие және өз мемлекетінің алдында борышты әрі міндетті. Бұл құқықтар мен міндеттер елдің ішкі заңнамасымен: конституциямен, азаматтық туралы заңмен және басқа да құқықтық актілермен белгіленеді. Мемлекет өз азаматының заңды құқықтары мен мүдделерін қамтамасыз етуге, қорғауға және оған шетелде қамқорлық жасауға кепілдік береді. Өз кезегінде азамат мемлекеттің заңдарын, өкімдерін бұлжытпай орындауға міндетті. Қазақстан Республикасының Ата Заңында: «Қазақстан Республикасының азаматтығы заңға сәйкес алынады және тоқтатылады, ол қандай негізде алынғанына қарамастан бірыңғай және тең болып табылады. Республиканың азаматын ешқандай жағдайда азаматтығынан, өзінің азаматтығын өзгерту құқығынан айыруға, сондай-ақ оны

Қазақстаннан тыс жерлерге аластауға болмайды» делінген (10-бап).

Дүниеге келген сәбиге азаматтық алу құқы әлемдік тәжірибе екі түрлі негізде жүргізіледі: 1) қандық; 2) түп-тамыр құқықтарына сүйенеді. Бірінші негіз бойынша туған мекен-жайына қарап емес, ата-анасының азаматтығына қарай (Австралия, Норвегия, Италия, Финляндия және т.б.) азаматтық беріледі. Ал, түп-тамыр құқы бойынша нәрестенің қай мемлекеттің аумағында туғаны негізге алынады да, ата-анасының азаматтығы назардан тыс қалады. Қазақстан Республикасында қандық құқық негізге алынады.

Сонымен қатар, азаматтық тек заңнамалық-құқықтық қана емес, сондай-ақ әлеуметтік сипат алады, яғни, кез келген жеке тұлға саяси тұрғыда ғана емес, әлеуметтік тұрғыда да азамат болып танылады.

Азамат – ол өз іс-әрекеттеріне жауап бере алатын, өзін өз елінің бір бөлігі ретінде сезінетін, ондағы болып жатқан оқиғаларға бей-жай қарай алмайтын еркін адам.

Шет мемлекеттердің, монархиялық басқару формасы бар мемлекеттерде, мысалға алатын болсақ Ұлыбритания да, Жапония да "бодандық" термин пайдаланылады. Ал, басқа мемлекеттерде "азаматтық" терминін қолданады.

Азаматтық "бодандықтан" кейін пайда болды. Азаматтық – тек міндеттерді ғана емес, жеке адамның құқын ұсынатын демократиялық институт.

Енді азаматтықты алудың, өзгертудің, жоғалтудың тәсілдерін қарастырып көрелік.

Азаматтық туылғанынан бастап, халықаралық шарт негізіндегі натурализация әдісімен, арыз беру және қайта құру жолымен алынуы мүмкін.

Көптеген мемлекеттердің заңдары, азаматтықты туылғаннан бастап алуды екі принципте жүйеленеді деп көрсеткен; "қан құқығы", "жер құқығы". "Қан құқығы" принципі тұлғаның азаматтығы ата-аналардың азаматтығыны байланысты, туылған жерінде байланысты емес екенін білдіреді. Көптеген мемлекеттер Европаның осы принципке сүйенді (Австрия, Норвегия, Италия, Финляндия, және т.б.).

"Жер" құқы принципіне байланысты ең меңыздасы болып, адамның туылған мемлекеттің территориясы болады, бұнда ата-анасының азаматтығының қатысы болмайды. Мысалы, Бразилия мен Аргентинаның заңы бойынша, осы мемлекеттердің аумағында туылғын, бала, ата-аналарының азаматтығына қарамастан, осы Бразилия немесе Аргентинаның азаматы болып саналады. Жер құқы принципіне әсіресе Латын, Америка елдері сүйенеді.

Кей мемлекеттердің заңдылығына 2 принцип те жүріп отырады (АҚШ, Франция, Индия және т.б.).

Азаматтықты қабылдау, немесе натурализация, – бұл белгілі бір мемлекеттің азаматтығы жоқ тұлғасының немесе басқа мемлекет азаматтығы бар тұлғаның азаматтық алуы. Азаматтық алу немесе натурализация Қазақстан Республикасының азаматтық туралы заңның 30 бабына сәйкес мына жағдайларда;

а) Тұлғаның оған азаматтық беру туралы арызы;

ә) Бір мемлекеттік азаматының (азаматшасы), екінші бір мемлекеттің азаматымен (азаматшасымен) некеге тұруы;

б) Бір мемлекеттің азаматтарының, басқа мемлекеттің азаматы болып табылатыны баланы асырап алғанда;

Осыдан, егер әйел басқа мемлекеттің азаматына күйеуге шыққан, жағдайда, онда ол азаматтығы жоқ немесе екі азаматтыққа ие болады, бұл оны қиын жағдайда әкеліп соғады, 1957 жылы күйеуге шыққан әйелдің азаматтығы туралы Конвенция қабылданады онда әйел некеге тұған жағдайда немесе некені бұзған жағдайда автоматты түрде ауыспауы керек. Бұл бірақ айтылған, өз еркімен натурализация тәртібімен, күйеуінің азаматтығын ала алмайды.

Халықаралық шарттардың негізінде азаматтықты алу немесе өзгерту, халықаралық шарттардың негізінде, аумақтық келісімдер, сессия жүзінде бірнеше мемлекеттер қосылған немесе бір мемлекет өзінше бірнеше учасоктерге бөлінген жағдайда, яғни мемлекеттің бір аумағы басқа мемлекетке өткенде, сонымен қатар көрші мемлекеттер кейбір бөліктермен ауысқан жағдайда жүзеге асырылады.

Азаматтықты жоғалту келесі негіздерге асырылуы мүмкін;

а) Азаматтықтан өз еркімен бас тартып, басқа мемлекеттің қол астына өтуі кезінде;

ә) Аумақ статусы өзгерген жағдайда;

б) азаматтықты жоғалтқанда;

Бипатризм натурализация кезінде, егер тұлға басқа мемлекеттің азаматтығын қабылдай отырып, өз мемлекеттің азаматтығын сақтай алатын болған жағдайда пайда болуы мүмкін. КСРО ыдырағаннан кейін, екі азаматтықтың проблемасы туды, яғни орыс ұлттылар – Қазақстанда тұрғылықты тұратын қазақстандық азаматтары өздерінің табиғи отаны Ресейден тағы азаматтығын алсын деген ұсыныс болды.

Бұл проблема өз уақытында қызу пікірталас пәні болды, бірақ 1994 жылы екі мемлекет Президенттерінің қол қойған «Қазақстан Республикасы және Ресей азаматтарының құқықтық статусы туралы» Меморандумда өз шешімін тапты. Онда екі мемлекеттің азаматтарының Қазақстан мен Ресейге тұрақты тұру мақсатында келген жақын туыстарының жеңілдетілген түрде азаматтық алу поцедурасын қабылдау көзделді.

Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының арасында қабылданған Келісім-шартты Ресей Федерациясының аумағында тұрақты тұрып жатқан Қазақстан Республикасының азаматтық құқықтық статусы және Қазақстан Республикасының аумағында тұрып жатқан Ресей Федерациясы азаматтарының құқықтық статусы туралы 1995 жылы 20 қаңтарда бұл поцедуралар қабылданды.

Екі азаматтық әдетте заңда адам некеге шетел азаматтарымен (ҚР, АҚШ, Швеция) тұрған жағдайда, ал күйеуінің елінің заңында автоматты түрде әйелге осы елдің азаматтығы берілуі қажет болғанда (Бразилия) автоматты түрде азаматтықтан айырмайды.

Екі азаматтығы бар тұлғаның әскер қатарына қабылдау кезінде, осы тұлғаларды дипломатиялық қорғау жағдайында проблемалар тууы мүмкін. Сондықтан бұл жағдайларда әдетте "эффективті азаматтық" қолданады; Бұл дегеніміз бипатризм өзі тұрақты тұрып жатқан мемлекеттің аумағында әскери міндеттілігін өткереді және сол елдің азаматы болып табылады.

Азаматсыздық, басқаша айтқанда апатризм қандайда болсын мемлекеттің азаматтығында жоқ тұлғаның құқықтық жағдайын білдіреді; Азаматтығы жоқтық мына жағдайларда пайда болады;

а) егер тұлға өз еркімен өз мемлекетінің азаматтығынан шыққан жағдайда;

ә) егер мемлекет азаматтық беруден бас тартқан жағдайда, бұл КСРО кезінде болды;

б) Егер әйел мемлекет тұлғасымен некеге тұрған жағдайда автоматты түрде азаматтығын ұсынбайтын болса, ал әйел шетел азаматымен некеге тұрған кезде мемлекеті автоматты түрде азаматтығын алып қойған жағдайда пайда болады.

Апатридтер толығымен өздері тұрып жатқан мемлекеттің заңдылығына сүйенеді. Екінші дүние жүзілік соғыстың алдында фашистік режимін пайдаланған мемлекеттер (Италия, Германия) адамдарды саяси және ұлттық негізге сүйене отырып, азаматтығын алып қойып отырған.

Қазақстан Республикасының Азаматтығы туралы заңы – Қазақстан Республикасының азаматтығы адамның мемлекетпен тұрақты саяси-құқықтық байланысын айқындайды, бұл байланыс олардың өзара құқылары мен міндеттерінің жиынтығынан көрінеді.

Қазақстан Республикасында әрбір адамның азаматтық алуға құқығы бар. Қазақстан Республикасының азаматтығы осы заңға сәйкес алынады және тоқтатылады. Қазақстан Республикасының азаматын ешқандай жағдайда азаматтығынан, өзінің азаматтығын өзгерту құқығынан айыруға, сондай-ақ оны Қазақстаннан тыс жерлерге аластауға болмайды.

Қазақстан Республикасы өзінің мемлекеттік органдары мен лауазымды адамдары арқылы Республика азаматтары алдында жауапты, ал Қазақстан Республикасының азаматы Қазақстан Республикасы алдында жауапты. Ол Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтауға, Қазақстан Республикасының мүдделерін, оның территориялық тұтастығын қорғауға, мемлекеттік тіл мен оның аумағында тұратын барлық ұлттардың тілдеріне, әдет-ғұрпына, дәстүрлеріне құрметпен қарауға, Қазақстан Республикасының күш-құдіретін, егемендігін және тәуелсіздігін нығайтуға жәрдемдесуге міндетті.

Қазақстан Республикасының азаматтығы Қазақстан Республикасының Конституциясымен, осы Заңмен және Қазақстан Республикасының соған сәйкес шығарылатын басқа да заң актілерімен реттеледі. Осы Заң күшіне енгізілген күнге дейін Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын; Қазақстан Республикасының аумағында туған және шет мемлекеттің азаматтығында тұрмайтын; осы Заңға сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтығын алған адамдар Қазақстан Республикасының азаматтары болып табылады. Қазақстан Республикасы азаматының басқа мемлекеттің азаматтығында болуы танылмайды. Қазақстан Республикасы жаппай қуғын-сүргін, күштеп ұжымдастыру кезеңдерінде, адамгершілікке жат өзге де саяси шаралар салдарынан Республика аумағынан кетуге мәжбүр болған адамдар мен олардың ұрпақтарының өз территориясына қайтып оралуы үшін, сондай-ақ басқа мемлекеттерде территориясында тұратын қазақтар үшін жағдай жасайды. Қазақстан Республикасының азаматтығы: 1) тууы бойынша; 2) Қазақстан Республикасының азаматтығына қабылдау нәтижесінде; 3) Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарында көзделген негіздер мен тәртіп бойынша; 4) осы Заңда көзделген өзге де негіздер бойынша алынады.

Қазақстан Республикасы Азаматтарының саяси құқықтары, бостандықтары мен міндеттері – мемлекет тарапынан кепілдік беріліп, қорғалатын және әркім сақтауға тиіс конституциялық нормалар. ҚР азаматтарының негізгі құқықтары, бостандықтары мен міндеттері ҚР Конституциясының II бөлімінде бекітілген. Конституцияда бекітілген құқықтар мен бостандықтар: жеке, саяси және әлеуметтік экономикалық құқықтар мен бостандықтар болып үш топқа жіктеледі. Саяси құқықтар мен бостандықтар адамның белгілі бір мемлекеттің азаматтығына ие болуымен байланысты. ҚР-ның азаматы емес адамдар Қазақстан заңдарында көрсетілген саяси құқықтарға ие бола алмайды. Бұл құқықтар мен бостандықтар мемлекеттің саяси өміріне, мемлекеттік билікті жүзеге асыруға азаматтардың қатысуын қамтамасыз етеді.

1 *Қазақстан Республикасының Ата заңы, 1995.*

2 *«Сборник международных документов по правам человека» в 11 томах - Алматы: Фонд «XXI век», 2001-2007 г. / Сост. Е.А. Жовтис. (Права человека).*

3 *Қазақстан Республикасының Азаматтығы туралы заңы, 1991 ж.*

УДК 327: 341.43

БІЛІМ АЛУ ҚҰҚЫҒЫНЫҢ – АДАМ ҚҰҚЫҚТАРЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ АЛАТЫН ОРНЫ

Ж.Қ. Садвақасова – з.ғ.м., *Абай ат. ҚазҰПУ-ң «Халықаралық құқық» кафедрасының оқытушысы*

Аталмыш мақалада автор халықаралық жүйесіндегі адамның құқықтары мен бостандықтары тұрғысынан адамның білім алу құқығы мәселесін қозғайды. Автор адамның білім алу құқығын зерттеу негізінде толыққанды, әрі пәрменді үйлесімді дамыған мемлекет құру негізі және адамның құқықтары мен бостандықтар жүйесінің халықаралық-құқықтық базасы ретінде адамның білім алу құқығын қорғаудың маңыздылығы мен қажеттілігін көрсетеді.

Тірек сөздер: халықаралық жүйесіндегі адамның құқықтары мен бостандықтары, адамның білім алу құқығын қорғау, халықаралық-құқықтық база, экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар

В данной статье автор затрагивает проблему прав человека на получение образования в международной системе прав и свобод человека. Автор на основе изучения прав человека на получение образования приходит к выводу о необходимости и важности защиты прав человека на получение образования как основу создания цельного, гармоничного развитого общества и как прочного фундамента международно-правовой базы системы прав и свобод человека.

Ключевые слова: международная система прав и свобод человека, права и свободы человека, защита прав человека на получение образование, международно-правовая база, экономические, социальные и культурные права

In this article, the author addresses the issue of human rights to education in the international system of human rights and freedoms. Author based on the study of human rights to education concludes on the need and importance of human rights to education as a basis for creating a solid, harmonious development of society and as a solid foundation for the protection of the international legal framework of human rights and freedoms.

Keywords: international system of human rights and freedoms, human rights and freedoms, protection of human rights to receive education, the international legal framework, economic, social and cultural rights

Адам қоғамы мыңдаған жылдар бойы сонау көне дәуірден қазіргі заманға дейін әлеуметтік нормалар арқылы басқарылып келді. Сондықтан, жеке адамның құқығы мен бостандығы туралы теорияның мыңдаған жылға созылған тарихы және мол тәжірибесі бар.

Біз тарихқа, мол тәжірибеге сүйене отырып, әлеуметтік нормалардың диалектикалық объективтік даму процесімен таныса аламыз. Адам қоғамының әр формациясында азаматтардың қандай құқығы, қандай бостандығы болғанын білеміз.

Адам құқығы – тарихи, табиғи, объективтік құбылыс. Сондықтан, әлеуметтік норма әруақытта даму процесінде болады. Әлеуметтік норма адам қоғамымен бірге дамып, бірге өзгеріп, бірге өмір сүріп келеді. Қоғамдағы жүздеген, мыңдаған қарым-қатынасты реттейтін, басқаратын әлеуметтік норма. Қоғамдамып, нығайып, жақсарған сайын әлеуметтік норма да дамып, нығайып жақсарады, оның әділеттік, бостандық, демократиялық шеңбері де, кеңістігі де молаяды, күрделенеді.

Жеке адамның құқығы қоғамдағы құқықпен тығыз байланысты. Бірі болмаса екіншісі де болмайды. Бұл екеуін бір-бірінен ажыратып қарауға болмайды.

Сонымен адамның құқығы, бостандығы олардың мазмұндық дәрежесі қоғамның даму деңгейімен байланысты.

Мысалы: Алғашқы қоғамдағы бостандық:

- құлиелену қоғамдағы бостандық пен шектеулер;
- феодалдық қоғамдағы бостандық пен шектеулер;
- буржуазиялық қоғамдағы бостандық пен шектеулер;
- қазіргі замандағы бостандық түсінігі мен мазмұны.

Құқық пен жеке тұлғаның өзара байланысын тек құқықтық мәртебе арқылы толық түсінуге, білуге болады. Онда олардың санқырлы байланысының түсінігі, мазмұны, құрылымы, мақсаты, талаптары, мемлекет пен қоғамдық ұйымдар мен арақатынасы көрсетіледі.

Құқықтық мәртебе жеке тұлғаның қоғамда заңды түрде қалыптасқан бостандығы, табиғи және саяси құқықтары, әлеуметтік кемеліне келген жағдайы, рухани, мәдени білімі. Бұл мәртебенің мазмұны адамның қоғамның әлеуметтік құрылысындағы алатын орны, ал мәртебенің нысаны сол адамның қоғамдағы алатын орнын заңды түрде сипаттауы [1].

Қазіргі заманда жеке тұлғаның құқықтық мәртебесі заң ғылымының бір саласына айналды және жалпы теорияның жеке тақырыбы болып отыр.

Адамдар тек құқықтық жүйедегі қоғамда өмір сүре алады. Бұл объективтік тұжырымға адамдар мыңдаған жылдар өмір тәжірибесінен сезініп білді. Біздің заманымыздан бұрынғы V-IV мыңжылдығынан бастап адам қоғамы әлеуметтік нормасыз өмір сүре алмайды.

Норма объективтік тұрғыдан қоғамның өмір сүруінің ең қажетті құралы болды. Осы тәжірибеге сүйене отырып гректің ойшыл ғалымдары Ликофрон, Антифон (V-IV мыңжылдықта) адамның табиғи бостандығы, құқықтары бар, оны ешкім жоя алмайды деген. Бұл пікірді кейін Аристотель, Локк, Монтескье, Руссо, Канттар да қостаған. Сөйтіп "Табиғи құқықтық теория" өмірге келген [2].

Бұл теория Англияның 1215 ж. бостандық партиясында, 1689 ж. құқық петициясында; АҚШ 1776 ж. декларациясында, 1791 ж. Конституциясында, Францияның 1789 ж. Конституциясында мемлекеттік заңға айналды. Біріккен Ұлттар Ұйымының 1948 ж. – Декларациясында адамның "Табиғи құқық теориясы" қабылданып, әр мемлекеттің құқығының негізі болсын деп қаулы қабылдады. 1966 ж. БҰҰ Халықаралық пакт атты қаулы қабылдап, онда адамдардың экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтарын әлем көлемінде дамытуды, жақсартуды міндеттеді.

Қазіргі заманда адамдардың бостандығы мен құқықтары барлық мемлекеттердің Конституциясына

енгізіліп, ең негізгі ресми саясатқа айналды. Қазақстан Республикасының 1993-1995 жж. және 2007 жылғы Конституцияларында адамның бостандығы мен құқықтарына арнаулы бөлім беріліп бұл мәселені жан-жақты дамыту, жақсарту өзінің мемлекеттік міндеті деп жариялады.

Жеке адамдардың құқықтарында объективтік және субъективтік, сонымен қатар позитивтік, бұқаралық және жеке құқық деген түсініктер бар. Енді солардың мазмұнына тоқтайық [3].

Объективтік құқық – бұл қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған, мемлекетпен орнықтырылатын және қамтамасыз етілетін, жалпыға міндетті, формальды анықталған заң нормаларының жүйесі. Объективтік құқық – бұл нақты бір мемлекеттегі белгілі бір кезеңдегі заңнама, заң әдеттері, заңды прецеденттер және нормативтік шарттар. Оның объективтілігі жеке тұлғаның еркі мен санасынан тәуелсіз болып, оған тиесілі болмауынан көрініс табады.

Субъективтік құқық – бұл тұлғаның жеке мүдделерін қанағаттандыруға бағытталған, заңды мүмкін жүріс-тұрыстың шамасы. Субъективтік құқықтар ретінде адамның нақты құқықтарын (еңбек етуге, білім алуға және т.б. құқық) атауға болады, олардың субъективтілігі тұлғамен байланыстылығынан, оған тиесілігінен және оның санасы мен еркінен тәуелділігінен көрінеді.

Заңды мағынадағы құқықпен (объективтік және субъективтік құқықтар) қатар табиғи құқық та болады, ол өмір сүруге, бостандыққа және т.б. құқықтарды қамтиды. Табиғи құқықтың қатарына жататын құқықтар бір жерде бекітілген-бекітілмегеніне қарамастан өмір сүреді, олар өмірдің өзінен тікелей туындайды.

Позитивтік құқықтың негізгі сипаттары:

а) оны адамдар немесе қоғамдық құрылымдар – заңшығарушылар, соттар, құқық субъектілер қалыптастырады, яғни, олардың шығармашылығының, мақсатты ерікті қызметінің нәтижесі болып табылады;

ә) ол заңдар немесе басқа да қайнар көздер түрінде, яғни, жай ой, идея түрінде ғана емес, нақты сыртқы көрінісі бар ақиқат ретінде өмір сүреді.

Бұқаралық құқық – бұл мемлекеттік істер саласы, яғни, билік пен бағыныстылық қатынастарына негізделген мемлекеттің бұқаралық билік ретіндегі және барлық бұқаралық институттардың құрылымы және қызметі.

Жеке құқық – бұл жеке істер саласы, яғни, дербестік, субъектілердің заңды теңдігі бастамаларына негізделген еркін тұлға, институттар мәртебесі.

Азаматтардың, адамдардың негізгі құқықтарымен бостандығы халықаралық актіде және әр мемлекеттің Конституциясында толық көрсетіледі. Оның түрлері: азаматтық, экономикалық, саяси, әлеуметтік, мәдени, экологиялық, ақпараттық құқықтар [4].

Әлеуметтік, экономикалық және мәдени құқықтар кешеніндегі әлеуметтік құқықтардың алатын орынына тоқтала кетіп, оның негізгі түсінігін ашу қажет. Аталған құқықтық кешеннің негізгі белгілері:

- адамның физикалық, материалдық, рухани және басқа да әлеуметтік маңызды қажеттіліктерін қамтамасыз етуге бағыттылығы;

- азаматтығына қарамастан әр адамға тиесілігі;

- басқа тұлғаның бостандығын шектеумен ғана емес, қоғамдық байлық мөлшері мен экономикалық даму деңгейімен де, және барлық қорлардың шегінде қамтамасыз етілуі.

Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар – бұл физикалық, материалдық, рухани және басқа да өмір қажеттіліктеріне бағытталған, әр бір адамға тиесілі құқықтар мен бостандықтар жиынтығы. Олардың жүзеге асырылуы адамның азаматтық қоғамның мүшесі болуына себепші болады.

Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар бір-бірімен тығыз байланысты, бірақ олардың ішінен әлеуметтік құқықтарды бөліп қарастыруға болады.

Әлеуметтік құқықтар – бұл физикалық, материалдық, рухани және басқа да өмір қажеттіліктерін қоғамының мүмкіншіліктері шегінде және қоғамдық байлықтың мемлекетпен бөлінуі, адамның белсенді қызметі арқылы қамтамасыз етілетін табиғи құқықтар кешені.

Жеке құқықтар мен бостандықтар адам мен азаматтың құқықтық мәртебесінің түп қазығы болып табылады. Оларды шектеуге болмайды. Сондықтан Қазақстан Республикасы Конституциясының 15-23 баптарында аталған құқықтар мен бостандықтар кейде «азаматтардың өздік құқықтары мен бостандықтары» деп те аталады, оларға мемлекет тарапынан берілген кепілдіктің деңгейі өте жоғары. Жеке құқықтар мен бостандықтарға адам азаматтығына қарамай ақ ие болады. Бұл тумысынан тиесілі құқықтар, олар мемлекеттің не басқа тұлғалардың еркі бойынша аластатылуы мүмкін емес. Бұлар адамның өмірімен, бостандықтарымен, ар ожданымен және басқа табиғи құқықтарымен байланысты құқықтар.

Азаматтардың жеке құқықтары мен бостандықтары өмір сүру (15-бап); жеке бас бостандығы (16-бап); адамның қадір қасиетіне қол сұқпау (17-бап); жеке өміріне қол сұғылмау, өзінің және отбасының құпиясы болуы, ар намысы мен абыройын қорғау (18-бап); өзінің қай ұлтқа, қай дінге жататынын анықтау және

оны көрсетпеу, ана тілі мен шығармашылық тілін еркін таңдап алу (19-бап); заң жүзінде тыйым салынбаған кез келген тәсілмен еркін ақпарат алу және тарату т.б. құқықтар жатады.

Соның ішінде, білім алуға құқықтылық (30-бап). Қазақстан Республикасында білім алудың бірнеше жолы бар. Біріншіден, азаматтардың мемлекеттік оқу орындарына тегін орта білім алуына кепілдік беріледі. Ол дегеніміз жасөспірім балалардың орта білім алуға міндеттілігі. Екіншіден, азаматтың мемлекеттік жоғары оқу орнында конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқығы бар. Ал жеке меншік оқу орнында ақылы білім алу заңмен белгіленген негіздермен тәртіп бойынша жүзеге асырылады. Қалай болғанда да мемлекет білім берудің жалпыға міндетті нормалырын белгілейді. Кез келген оқу орнының қызметі сол нормаларға сай болуы керек [5].

Білім алу құқығын әлеуметтік және мәдени құқық ретінде қарастыруды жөн көрдім. Әлеуметтік құқық сияқты білім алу құқығы да, мемлекеттің әр адамды осы құқықпен қамтамасыз ету міндеті болып табылады. Білім алу құқығының міндеті әр адамның білім алуының мемлекеттік кепілдіктер жүйесін құруда. Дегенмен, білім алу құқығы тек мемлекетпен берілетін әлеуметтік кепілдіктермен ғана шектелмейді, оның айтарлықтай мәдени маңыздылығы бар. Мәдени құқық ретінде білім алу құқығы – әрі құқық, әрі бостандық болып саналады. Мәдени құқықтардың ерекшелігі, ол мемлекетпен қамтамасыз етілуге тиісті емес. Бірақ, мемлекет оның жүзеге асырылуына еш кедергі жасамауы қажет, дегенмен, мемлекет пен азаматтардың мүддесінде бұл бостандыққа шектеу орнатуы тиіс.

Әлеуметтік тұрғыдан қарастырғанда, білім алу құқығы – бұл білім саласындағы адамның заңды міндеттері мен бостандықтары, сонымен қатар мемлекеттің әр адамның білім алу құқығын қамтамасыз ететін қарсы міндеті мен субъективті құқықтарын қамтитын әлеуметтік феномен.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздігін алғаннан бастап білім қатынастарын реттейтін заңнамасы, республиканың басқа заңнамалары сияқты, даму мен қалыптасу кезеңдерінен өтті. Білім саласындағы заңнамасын реформалаудың бастапқы кезеңі Қазақстан Республикасының 1992 жылғы «Білім туралы» және 1993 жылғы «Жоғары білім туралы» Заңдарының қабылдануымен байланысты.

1999 жылы білім қатынастары заңнама базасының реформалау мен дамуының жаңа кезеңін ашқан, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы әзірленіп, қабылданды.

Қазақстан Республикасы «Бала құқықтары туралы» Конвенциясын ратификациялаумен байланысты 2002 жылы «Бала құқықтары туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Дүниежүзілік бала құқықтарын қорғауға бағытталған заңнама базасын дамыту мақсатында Қазақстан Республикасы Парламентімен «Отбасы типтегі ауылдар мен жасөспірімдер үйлері туралы», «Мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және дәрігерлік-педагогикалық түзетуге жәрдем көрсету туралы» Қазақстан Республикасының Заңдары қабылданды.

Білім саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін жеке нормалар Қазақстан Республикасының мынадай заңнама актілеріне енгізілген: «Білім туралы», «Неке және отбасы туралы», «Жалпыға бірдей әскери міндет пен әскери қызмет туралы», «Қазақстан Республикасындағы мүгедектердің әлеуметтік қорғалуы туралы», «Қазақстан Республикасында ауыл, село және агроөнеркәсіп кешенін дамыту артықшылықтары туралы», «Дене шынықтыру және спорт туралы» Заңдары және басқалары.

Қазақстан Республикасы Президентінің нормативтік құқықтық актілері білім саласындағы заңнама жүйесінде айтарлықтай маңызды рөл атқарады. Қазақстан Республикасы Президентінің нұсқаулары мен өкімдермен білім саласындағы мемлекеттік саясатын анықтайтын «Білім» Мемлекеттік бағдарламасы; Орта білім жүйесін информатизациялау бағдарламасы; Оқушы жастарға құқықтық білім беру, этномәдени білім және мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамалары сияқты құжаттар бектілі [6].

Жас ұрпақты қалыптастырушы жоғары оқу орындарына талапты заманның өзі қояды. ХХІ ғасыр білімнің, ақпараттың, жаңа технологияның өрістеу ғасыры. Ендеше, мамандарға қойылатын заман талабы – кәсіби жоғары білім, түрлі күрделі жағдайлардан шығып кетудің ойлы жолын таңдап ала білу. Осыған байланысты жоғары оқу орындары алдындағы міндет тек білім берумен ғана шектелмейді. Әрбір жас ұрпақ жоғарғы оқу орнының қабырғасынан ұлтжандылық, отансүйгіштік, тағы да басқа адами қасиеттерді бойына сіңіріп, заман талабына сай жұмыс істей білудің әдістемесін игеріп шығуы қажет.

Халықтың білім деңгейіне мемлекеттің мәдени, әлеуметтік-экономикалық дамуын ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің тәуелсіздігін сақтап қалу да тәуелді.

2007 жылдың 7 шілде айында қабылданған Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы білім саласындағы қоғамдық қатынастарды реттей отырып, Қазақстан Республикасы азаматтарының білім алуға конституциялық құқықтарын іске асыруды қамтамасыз етеді. Бұл заң ұлттық және жалпы адамдық құндылықтар, ғылым мен тәжірибедегі жетістіктер негізінде тұлғаның кәсіби қалыптасуы, дамуына қажетті жағдайларды жасаудың құқықтық негізін қалады.

Қазіргі таңда қоғамның экономикалық, саяси және мәдени бағыттардағы үдемелі даму «Білім туралы» Заңға тиісті түзетулер енгізу қажеттілігін туғызады. Осыған орай, ұсынылған заң жобасының оң жақтарына атап өту қажет: «Тұңғыш Президенттің 20 интеллектуалды мектептері» атты жобасын жүзеге асыру мақсатында құқықтық базаны бекіту; білім алушылардың мемлекеттік шәкіртақысы мөлшері мен оған қосылатын үстемелерді бекітетін сұрақтарды, мемлекеттік білім беру мекемелерінің жұмыстағы жоғары көрсеткіштері үшін ие болған гранттарын қолдану тәртіптері, сонымен қатар білім алу үшін әлеуметтік көмек алатын азаматтар санатының тізімін бекітуді реттейтін жеке нормаларын енгізу» [7].

Қорыта келгенде, адамның білім алу құқығы табиғи құқық болып табылады. Әр бір адам азаматтығына карамастан бұл құқықтарын еш кедергісіз жүзеге асыруға құқылы. Ал, мемлекет, өз тарапынан барлық адамдарға бұл құқықтарын жүзеге асыруға тиісті жағдайлар жасауы тиіс. Дегенмен, өз мүддесі мен азаматтардың да мүддесінде кейбір шекетулер жасауы қажет.

Жаңа замандағы әлеуметтік-экономикалық және техникалық қайта жанарулар оңай емес міндеттерді алға қояды, олардың көбісі білім институтын қалыптастырумен байланысты. Осыған орай, қазіргі заманғы қоғамдық дамудағы білім, бүкіл мемлекеттің және әрбір адамның бәсекелесуге қабілеттігін арттырудың негізгі құралдарының бірі болып табылады.

Ұлттық білім беру жүйелері дүниежүзілік білім кеңістігіне ықпалдаусыз дами алмайды.

Қазақстан білімге негізделген қоғамды құрудағы ең тиімді әлемдік тәжірибелерді өз білім жүйесінде қолдануда.

Елбасымыз Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев айтқандай, білім реформасы «мемлекетіміздің әрбір азаматы, тиісті білім және біліктілікті алғаннан кейін, әлемнің кез келген мемлекеттерінде талап етілетін маман бола алатындай» деңгейге жетуі тиіс [8].

Қазақстан Республикасын әлемдік қоғамдастық нарықтық экономикалы мемлекет ретінде таныды. Тәуелсіздігінің қысқа тарихи кезеңінде еліміз әлемдік қоғамдастыққа ықпалдаса отырып, экономикада айтарлықтай өсуге қол жеткізді.

Осы орайда, қоғамдық даму деңгейінің, елдің экономикалық қуаты мен ұлттық қауіпсіздігінің өлшемдері ретінде білім беру жүйесінің, адам ресурстарының рөлі мен маңызы арта түседі. Қоғамдық қатынастар жүйесіндегі өзгерістер білім беруге, одан ұтқырлықты, жаңа тарихи кезеңнің болмысына барабар әрекет етуді және экономиканың даму қажеттіктеріне сай болуды талап ете отырып әсерін тигізеді.

Жалпы, Қазақстан Республикасы-Орталық Азия мемлекеттерінің ішінде ең алғашқылардың бірі болып, 2010 жылы Боллон декларациясына қол қойып, Еуропалық білім беру кеңістігінің толыққанды мүшесі атанды. Бүгінгі күні Боллон декларациясына 47 мемлекет қол қойды. Соның арқасында, 2013 жылдың ішінде сыртқы академиялық ұтқырлықпен 746 студенттер мен магистранттар оқуларын Ресей, АҚШ сияқты Еуропа елдерінде оқып келді. Сонымен қатар, 1100-дей студент дүниежүзіндегі алдыңғы қатарлы жоғарғы оқу орындарында оқып келді.

Статистикаға сәйкес, 2013 жылы арнайы шақыртумен отандық жоғарғы оқу орындарында 1533 шетелдік профессор дәріс оқып, ғылыми семинарлар мен кеңестер берді [9].

1 Корельский В.М., Первалова В.Д. «Теория государства и права». - М., 1998.

2 Лукашева Е.А. «Общая теория прав человека». - М., 1996.

3 Джефферсон Т. «О демократии». – СПб., 1992.

4 Булгакова Д.А. «Мемлекет және құқық теориясы». Оқу құралы. – Алматы: Заң әдебиеті, 2004.

5 2007 жылғы Қазақстан Республикасының Конституциясы.

6 Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің ресми сайт материалдары. www.edu.kz

7 Поправки в Закон об Образовании – круглый стол в мажилисе. Цель – реализация программной установки НДП «Нур Отан» – «Приближение казахстанского образования к мировым стандартам». www.parlament.kz ресми сайтының материалдары.

8 Выступление Министра образования и науки Республики Казахстан Ж.К. Түймебаева на тему: «Цели высшего образования Республики Казахстана на пути к Болонскому процессу» 5 февраля 2009 г., Алматы КазНУ им. Аль-Фараби.

9 ҚР БҒМ-нің, Боллон процесі мен академиялық ұтқырлық орталығының директоры, Сейдахметова Р.Г. берген сұхбатынан үзінді. «Казахстанская правда» газеті, 13 ақпан 2014 жылы жарияланған.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ-СИРОТ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.Б. Ордабаева – ст. преподаватель кафедры международного права КазНПУ им. Абая

Мақалада жетім балалардың құқығын қорғаудың, баспанамен қамтамасыз етудің өзекті мәселелері қарастырылған. Сонымен қатар, автор дүниежүзілік тәжірибені көрсете келе, балалардың құқығын қорғаудың қазақстандық тәжірибемен салыстырады да оның оң тұстарымен бірге қазіргі қазақстандық тәжірибеде сақталып отырған келеңсіз жақтарын сыңға алып, оны оңалту шараларын қолдану мүмкіндіктерін іздестіреді.

Тірек сөздер: жетім балалардың құқығын қорғау, жетім балаларды баспанамен қамтамасыз ету, балалардың құқығын қорғаудың әлемдік тәжірибесі

В этой статье рассматриваются актуальные вопросы защиты прав и обеспечения жилищ детей-сирот. Вместе с тем, автор статьи, показывая мировой опыт защиты права ребенка сравнивает его с нашим казахстанским опытом, выявляя их положительные и отрицательные моменты, и на этой основе ведет поиск возможных путей и возможностей для улучшения положения защиты прав детей.

Ключевые слова: защиты прав детей-сирот, обеспечения жилищей детей-сирот, мировой опыт защиты права ребенка

This article discusses topical rights protection orphaned children, in particular the housing problem. In addition, the author of the article showing the world experience protection. rights of the child compares it with our Kazakh experience, revealing their positive and negative points, and on this basis, looking for possible ways and options for improving the situation of children's rights protection.

Keywords: protection of the rights of orphans, providing apartment orphans world experience in protecting the rights of the child

Обеспечение и защита прав ребенка относится к глобальным проблемам современности, в решении которых заинтересовано все мировое сообщество. Это объясняется определяющей ролью подрастающего поколения в гарантировании жизнеспособности общества и прогнозировании его будущего развития. Однако следует признать, что ни одно государство в мире не может претендовать на роль образца в области соблюдения прав ребенка.

Каждый ребенок имеет право на заботу, воспитание и поддержку со стороны государства, родителей и общества в целом.

Особую актуальность занимают – дети отказные, брошенные или дети, чьи родители находятся в заключении, на длительном лечении, пропали без вести, лишены родительских прав.

Охрана прав и защита законных интересов детей, в том числе детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, является одним из основных приоритетов политики нашего государства. Сегодня в Республике Казахстан создана необходимая нормативная правовая база в области защиты прав детей этой категории. Согласно действующему законодательству каждый ребенок имеет право жить и воспитываться в семье. Семья является основной ячейкой общества, именно в семье человек получает первое материнское тепло, любовь, постигает навыки человеческого общения, усваивает язык, культуру, традиции своего народа, мировоззренческие и религиозные установки, то есть все то, что делает человека членом данного конкретного общества и одновременно частью цивилизации, учит его жить в этом мире. В связи с этим усилия государства должны быть направлены на укрепление семейных устоев, на обеспечение возможности каждого ребенка воспитываться в семье. Развитие современного мирового сообщества, делающее прозрачными границы между государствами, свобода общения между людьми разных стран, национальностей, этнических групп приводит к росту интереса и к нашей стране, в том числе в вопросах международного усыновления.

По окончании интернатного учреждения воспитанники-сироты лишаются привычного, более или менее безопасного окружения, четкого распорядка, особого типа организации жизни. Они сталкиваются с проблемами, связанными с получением жилья, поиском работы, организацией быта, питания и свободного времени, взаимодействием с социумом, получением медицинской помощи, созданием и сохранением семьи и другими. Как правило, выпускники интернатных учреждений испытывают дискриминацию со стороны общества, для них велик риск вовлечения в криминальное сообщество.

В соответствии с требованиями норм международного права ребенок, который временно или постоянно лишен своего семейного окружения или не может более оставаться в таком окружении, имеет право на особую защиту и помощь, предоставляемые государством (статья 20 Конвенции о правах ребенка) [1]. Наиболее значимым международным документом в области защиты прав детей, нормы которого приме-

нимы на территории Казахстана, является Конвенция о правах ребенка. Ратификация Республикой Казахстан без каких-либо оговорок Конвенции о правах ребенка обозначила те границы, в рамках которых государство должно предоставить обществу гарантии обеспечения защиты прав детей.

Правовая защита охватывает все сферы жизнедеятельности ребенка: воспитание, образование, медицинское обслуживание, трудовую занятость, социальное обеспечение и др.

Немаловажной остается проблема по обеспечению детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, жильем.

Конституцией Республики Казахстан установлено, что каждый гражданин имеет право на жилище. Согласно статьи 25 Конституции Республики Казахстан «в Республике Казахстан создаются условия для обеспечения граждан жильем. Указанным в законе категориям граждан, нуждающимся в жилье, оно предоставляется за доступную плату из государственных жилищных фондов в соответствии с установленными законом нормами» [2]. Каждый ребенок имеет право на жилище в соответствии с жилищным законодательством Республики Казахстан.

К сожалению в Республике Казахстан недостаточно внимания уделяют выделению жилья детям-сиротам. Кроме того, при оформлении право собственности на жилище детей-сирот наследников уполномоченными органами нарушаются права детей и требования законодательства о регистрации недвижимости.

Данный вопрос не урегулирован ни законодательно, ни на практике. Из-за несвоевременной постановки на учет детей-сирот, они при выпуске из детского дома остаются без жилья, в результате им негде жить и они оказываются на улице.

Основным нормативным актом, регламентирующим жилищные правоотношения, является Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях», который регулирует отношения с участием граждан, юридических лиц, государственных органов, связанные с основаниями возникновения и прекращения права собственности на жилища и права пользования ими; осуществлением права пользования жилищами; требованиями к жилищам; контролем государственных органов за соблюдением прав граждан в жилищной сфере и использованием жилищного фонда.

Дети-сироты относятся к социально уязвимым слоям населения и ставятся на льготную очередь для получения жилья из государственного жилищного фонда наряду с другими категориями граждан, отнесенными в данную группу. Они не имеют приоритетного права в предоставлении жилья.

Дополнительные гарантии прав на имущество и жилое помещение определены в п. 2 ст. 14 Закона РК «О правах ребенка» [3]. Так, ребенок-сирота, ребенок, оставшийся без попечения родителей и находящийся в воспитательных, лечебных и других организациях, в том числе обеспечивающих временную изоляцию от общества, сохраняют право собственности на жилое помещение или право пользования жилым помещением, а при его отсутствии имеют право на получение жилого помещения в соответствии с жилищным законодательством Республики Казахстан (пп. 2 п 1 ст. 67, пп. 6 ст. 68.) [4].

Кроме того, законодательство об образовании также закрепляет гарантии на получение жилья названной категорией детей посредством закрепления нормы об обязательном государственном обеспечении жильем детей-сирот.

Вопросы ведения учета населения, нуждающегося в предоставлении жилья из государственного жилищного фонда, а также предоставление им жилья непосредственно возлагается на местные органы исполнительной власти за счет средств местного бюджета.

На органы опеки и попечительства, которые входят в структуру органов образования на местном уровне возлагается осуществление контроля за сделками купли-продажи, отчуждением доли, постановкой запрета на отчуждение (продажа, залог, дарение и другие сделки с недвижимостью), направлением охранных писем в департаменты юстиции для наложения запрета на куплю-продажу жилья, за постановкой на учет детей-сирот. Также ими должна проводиться работа по возврату и сохранению жилья детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей [5].

В любом государстве, в любом обществе особой заботой и покровительством должны пользоваться дети. В целях оказания социальной поддержки детям необходимо государству обеспечить жильем всех детей-сирот. Необходимо взять под жесткий контроль за осуществлением своевременной передачи жилья детям-сирот, в связи с этим необходимо данный вопрос урегулировать в нормативном акте.

1 Конвенция «О правах ребенка». 20 ноября 1989 года.

2 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г.

3 Закон Республики Казахстан «О правах ребенка» от 8 августа 2002 г.

4 Закон Республики Казахстан «О жилищных отношениях» от 16.04.1997.

5 Анализ жилищной политики по реализации прав на жилье детей-сирот в Республике Казахстан // <http://do.gendocs.ru/docs/index-381141.html?page=2>

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА В ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОМ РЕГИОНЕ В БОРЬБЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ И РЕЛИГИОЗНЫМ ЭКСТРЕМИЗМОМ

Н.С. Кужукеева – к.ю.н., кафедра «международное право» КазНПУ им. Абая

Бұл мақалада автор Қазақстанның Орталық Азия аймағында халықаралық лаңкестікпен және діни экстремизммен күресу қызметінің халықаралық-құқықтық негіздерін талдайды. Сонымен қатар, автор ШЫҰ қызметіне назар аударып, осы ұйымның ОА бейбітшілік пен қауіпсіздікті нығайтуда, әсіресе халықаралық лаңкестікпен және діни экстремизммен күресуде алатын орны мен маңызын ашады.

Тірек сөздер: халықаралық лаңкестік, діни экстремизм, Шанхай ыңтымақтастық ұйымының лаңкестікпен, сепаратизммен және экстремизммен күресу жөніндегі Конвенция

В этой статье автор затрагивает международно-правовые основы Казахстана борьбы с международным терроризмом и религиозным экстремизмом в регионе Центральной Азии. Борьба с международным терроризмом - один из приоритетов Шанхайской организации сотрудничества. Доказательством огромного вклада в борьбе с этим злом является тот факт, что ШОС имеет не только стал одним из первых международных организации борющихся с угрозой терроризма, ставшей общей для всех государств, но и впервые дал определение "терроризм" и способствовало укреплению концепции в многостороннем договоре.

Ключевые слова: международный терроризм, религиозный экстремизм, Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизм и экстремизм

In this article, the author touches upon the international legal basis of Kazakhstan in the Central Asian region in the fight against international terrorism and religious extremism. Combating international terrorism - one of the priorities of the Organization. Proof of the enormous contribution in the fight against this evil is the fact that the SCO has not only become one of the first international organization called the terrorism threat common to all states, but also for the first time gave the definition and consolidation of the concept of "terrorism" in a multilateral treaty.

Keywords: international terrorism, religious extremism, the Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism

Послание Президента РК «Стратегия «Казахстан-2050» – новый политический курс состоявшегося государства» важный стратегический документ, который нацеливает на новые актуальные задачи по сохранению гражданского мира и межнациональное согласие в Казахстане и основным приоритетным направлением совместное противодействие угрозам международного терроризма и религиозного экстремизма.

Изменение геополитической ситуации в мире в конце XX века, которое выразилось, в частности, в усилении террористической угрозы, поставило вопросы международной и региональной безопасности в разряд важнейших приоритетов международной политики. Как реакция на изменение геополитической ситуации в Центрально-Азиатском регионе, в Шанхае в 1996 г. возник форум – "шанхайская пятерка", объединивший Казахстан, Киргизию, Китай, Российскую Федерацию и Таджикистан. Два государства - участника форума – Китай и Россия являются постоянными членами Совета Безопасности ООН.

Закономерным итогом явилось создание 15 июня 2001 г. Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), членами которой стали Российская Федерация, Казахстан, Киргизия, Китай, Таджикистан и присоединившийся к "пятерке" Узбекистан, и подписание Шанхайской конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом. Подписание этого акта на саммите в Шанхае показало, что одним из приоритетных направлений взаимодействия государств, наряду с сотрудничеством в военной сфере и достижением взаимного согласия по вопросам границ, было выбрано совместное противодействие вызовам и угрозам безопасности государств-участников.

Конвенция была разработана в соответствии с п.5 Душанбинской декларации глав государств России, Казахстана, Киргизии, Китая и Таджикистана от 5 июля 2000 г., в которой стороны обозначили свою решимость заключить многосторонние договоры и соглашения о сотрудничестве в сфере борьбы с такими угрозами, как терроризм, сепаратизм и экстремизм.

После событий 11 сентября 2001 г. в США главы правительств государств-участников Шанхайской организации сотрудничества выступили со специальным заявлением, резко осудив этот террористический акт. ШОС была одной из первых международных организаций, которая назвала терроризм общей для всех стран угрозой.

В качестве одного из направлений сотрудничества Конвенция указывает на оказание в случае необхо-

димости практической помощи в пресечении деяний терроризма, сепаратизма и экстремизма и ликвидации их последствий. Таким образом, на основании договоренностей стороны могут совместно осуществлять и военные действия, выступая, "коалицией" в борьбе с подобными преступлениями. Эти договоренности оформляются соответствующими протоколами, которые составляют неотъемлемую часть Конвенции.

У государств-участников Конвенции уже есть опыт военного сотрудничества, противодействия терроризму в рамках ШОС. Это охрана таджикско-афганской границы, создание в рамках Договора о коллективной безопасности (ДКБ) Коллективных сил быстрого развертывания Центрально-Азиатского региона. Для противодействия международному терроризму и экстремизму, осуществляется подготовка органов управления, сил и средств силовых структур государств региона к совместным действиям против международных террористических формирований.

Ежегодно проводятся учения "Южный щит Содружества", "Юг-Антитеррор". Содружество оказывает участникам, борющимся с международным терроризмом, военно-техническую помощь. В повышении эффективности антитеррористического взаимодействия государств уже наметилась необходимость пересмотра некоторых концептуальных основ применения силовых структур для противодействия международному терроризму.

Лидеры стран ШОС в 2009 г. приняли Екатеринбургскую декларацию, а также Конвенцию ШОС против терроризма. В числе других решений саммита, закрепленных в документах, – утверждение Положения о политико-дипломатических мерах и механизмах реагирования ШОС на ситуации, ставящие под угрозу мир, безопасность и стабильность в регионе.

Были утверждены программа сотрудничества государств-членов ШОС в борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом на 2010-2012 гг. Так же были подписаны два соглашения – о подготовке кадров для антитеррористических формирований государств-членов ШОС и о сотрудничестве в области обеспечения международной информационной безопасности.

Подобное сотрудничество в любом случае должно идти параллельно с совершенствованием нормативно-правовой базы сотрудничества в части, касающейся совместного противодействия терроризму. Необходимы дальнейшие совместные усилия по разработке механизмов кризисного реагирования на любые проявления международного терроризма и четкая регламентация действий всех силовых структур соседних стран в рамках ШОС.

Как уже было отмечено, борьба с международным терроризмом - одно из приоритетных направлений деятельности Организации. Доказательством огромного вклада в борьбе с этим злом служит тот факт, что ШОС не только стала одной из первых международных организаций, назвавшей терроризм угрозой, общей для всех государств, но и впервые дала определение и закрепление понятия «терроризм» в многостороннем международном договоре. Речь идет о Шанхайской конвенции о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом 2001 г., в которой терроризм определяется следующим образом:

а) какое-либо деяние, признаваемое как преступление в одном из договоров, перечисленных в Приложении к настоящей Конвенции (далее – Приложение), и как оно определено в этом договоре;

б) любое другое деяние, направленное на то, чтобы вызвать смерть какого-либо гражданского лица или любого другого лица, не принимающего активного участия в военных действиях в ситуации вооруженного конфликта, или причинить ему тяжкое телесное повреждение, а также нанести значительный ущерб какому-либо материальному объекту, равно как организация, планирование такого деяния, пособничество его совершению, подстрекательство к нему, когда цель такого деяния в силу его характера или контекста заключается в том, чтобы запугать население, нарушить общественную безопасность или заставить органы власти либо международную организацию совершить какое-либо действие или воздержаться от его совершения, и преследуемые в уголовном порядке в соответствии с национальным законодательством Сторон.

Таким образом, исходя из положений Конвенции, можно сделать вывод, что не только ни при каких обстоятельствах и чем бы они ни были вызваны, нельзя оправдать совершение указанных деяний, а напротив, привести своё национальное законодательство в соответствие с положениями Конвенции таким образом, чтобы за совершение подобных преступлений предусматривалось соответствующее соразмерное наказание.

В соответствии со ст. 6 Конвенции центральные компетентные органы государств-членов осуществляют сотрудничество и оказывают друг другу содействие путем обмена информацией, выполнения запросов о проведении оперативно-розыскных мероприятий, разработки и принятия согласованных мер для предупреждения, выявления и пресечения деяний, указанных в пункте 1 статьи 1 Конвенции, и взаимо-

уведомления о результатах их осуществления, принятия мер по предупреждению, выявлению и пресечению на территории своего государства деяний, указанных в пункте 1 статьи 1 Конвенции, направленных против других Сторон, принятия мер по предупреждению, выявлению и пресечению финансирования, поставок вооружения и боеприпасов, оказания иного содействия любым лицам и (или) организациям для совершения деяний, указанных в пункте 1 статьи 1 Конвенции, принятия мер по предупреждению, выявлению, пресечению, запрещению и прекращению деятельности по подготовке лиц к совершению деяний, указанных в пункте 1 статьи 1 Конвенции, обмена нормативными правовыми актами и материалами о практике их применения, подготовки, переподготовки и повышения квалификации своих специалистов в различных формах.

Примечательно наличие того факта, что Конвенцией будто игнорируется необходимость государствами-участниками сообща искоренить прежде всего те обстоятельства, которые служат фундаментом для возникновения терроризма, сепаратизма и экстремизма. Именно в искоренении первопричин, которые определяют мотивацию действий террористов, а не только в разработке механизмов совместных действий по выявлению, предупреждению и пресечению деятельности последних и видится перспектива существенного прогресса в решении проблем, связанных со всемирной террористической угрозой.

Именно поэтому, пожалуй, следует согласиться с некоторыми специалистами, полагающими, что по состоянию на сегодняшний день в реализуемых принципах и программах безопасности преобладает оборонительная направленность, и не содержится каких-либо правовых норм, позволивших бы исключить вышеназванные первопричины террористической деятельности.

Говоря о деятельности ШОС в области борьбы с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, нельзя обойти стороной проведенные войсками стран-членов серии совместных военно-тактических учений, первое из которых, под названием "Взаимодействие", состоялось в августе 2003 года на территории Синьцзян-Уйгурского автономного округа Китая. В нем приняли участие свыше тысячи военнослужащих из России, КНР, Казахстана, Таджикистана и Киргизии. В процессе учений было отработано взаимодействие вооруженных сил и правоохранительных структур при нейтрализации незаконных вооруженных формирований, использующих террористические методы ведения боевых действий.

В 2005 году в КНР на Шандунском полуострове состоялись первые совместные антитеррористические учения серии «Мирная миссия», в которых, в отличие от «Взаимодействия», были задействованы помимо сухопутных также и морские силы. Целью данного мероприятия была прежде всего попытка продемонстрировать на практике военно-стратегического партнерства КНР и РК, и, соответственно, проверить возможность этих стран вести совместные операции ограниченного масштаба.

В сентябре 2010 года на Казахстанском полигоне Матыбулак прошли учения «Мирная миссия-2010», в ходе которых были отработаны вопросы боевого слаживания подразделений. «Мирная миссия-2010» стала одним из главных военных событий Центрально-азиатского региона. Цель учений, задействовавших около 5 тысяч солдат почти из всех стран-членов ШОС, а также свыше 300 единиц боевой техники, – отработка методов борьбы с террористическими и экстремистскими группировками в ходе местных конфликтов малой и средней интенсивности. Министры обороны стран-членов ШОС отметили, что учения прошли успешно, продемонстрировав высокий уровень организации сотрудничества в области обороны. В частности, министр обороны Казахстана Адильбек Джаксыбеков сообщил, «... что в течение 15 дней военнослужащие отработывали элементы взаимодействия, вместе планировали боевые операции. Во время проведения учений они проявили хорошую выучку и организованность. Все прошло планомерно, поставленные задачи удалось выполнить. Это говорит о том, что вооруженные силы стран-членов ШОС могут собственными силами противодействовать проявлениям терроризма». Следующая серия учений «Мирная миссия-2012» состоялась в Таджикистане.

Ко всему вышесказанному следует вспомнить об учреждении специализированного органа ШОС по борьбе с терроризмом в центрально-азиатском регионе – Региональной антитеррористической структуры (РАТС) являющийся постоянно действующим органом ШОС со штаб-квартирой в Ташкенте (Узбекистан). В его состав входят представители государств-участников Конвенции. Собравшиеся в Астане в мае 2002 г. руководители силовых структур государств-членов Организации утвердили проект Соглашения о РАТС и сошлись во мнении в необходимости его дальнейшей доработки и развития. Вклад РАТС в борьбу против трех сил зла – терроризма, сепаратизма и экстремизма – сложно переоценить, ведь он координирует усилия всех государств-членов ШОС в этой области, разрабатывает предложения по эффективному противодействию террору, занимается анализом информации, формирует банк данных о лицах и организациях, оказывающих поддержку бандитам, содействует в подготовке и проведении оперативно-розыскных и иных мероприятий по борьбе с названными явлениями.

ШОС, без сомнения, является главным гарантом поддержания стабильности и безопасности в регионе, деятельность которой в этом направлении переоценить невозможно. С другой стороны организация не собирается трансформироваться в военный альянс. Однако военное сотрудничество в рамках Организации весьма значительно, но в тоже время оно не ограничивается одной лишь борьбой с тремя силами зла. Бандгруппы, занимающиеся производством и распространением наркотиков, к сожалению, имеют возможность приобретать современное и мощное оружие.

Поэтому становится очевидно, что полагаться только лишь на местные правоохранительные органы или даже войска одного государства малоэффективно. Весьма важную роль играет военно-техническое взаимодействие стран-членов. В вопросе обеспечения безопасности стран ШОС немаловажное значение имеет сотрудничество в области поставок оружия, ведь большинство стран на постсоветском пространстве пользуются вооружением преимущественно российского производства, а также разработок новых современных боевых систем.

В случае, если ШОС в действительности собирается добиться значительных успехов в вопросе борьбы с терроризмом, то единственный возможный путь – повышение уровня оперативного взаимодействия государств-участников в процессе проведения совместных антитеррористических учений. И от того как в дальнейшем государства-члены Организации будут продолжать бороться с этим негативным явлением, напрямую зависит и будущие перспективы развития Шанхайской организации сотрудничества, и укрепления её роли в вопросе поддержания мира и безопасности в регионе.

На встрече глав правительств стран-участниц Шанхайской организации сотрудничества (ШОС), которая состоялась в конце октября 2009 г. в Астане, премьер Государственного Совета Китая Вэнь Цзябао и премьер-министр Казахстана Карим Масимов объявили о совместной борьбе против терроризма, религиозного экстремизма и сепаратизма.

15 июня 2011 года в Астане с большим успехом прошел юбилейный саммит Шанхайской организации сотрудничества, главы государств-членов взглянули на пройденный путь и обобщили плодотворные результаты, достигнутые в области политики, безопасности, экономики, культуры и др. с момента создания Организации. За 10 лет сделано многое. Государства-члены заключили Договор о долгосрочном добрососедстве, дружбе и сотрудничестве, продолжает улучшаться взаимодоверие; мы подписали Антитеррористическую конвенцию о совместной борьбе с "тремя силами зла" - терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, а также незаконным оборотом наркотиков, контрабандой оружия и трансграничной организованной преступностью, углубляется и развивается сотрудничество в сфере безопасности; определены средне- и долгосрочные цели регионального экономического сотрудничества, осуществляются крупномасштабные проекты в сфере транспорта, энергетики, связи и сельского хозяйства; подписаны соглашения в сфере образования, культуры и здравоохранения, противодействия стихийным бедствиям, активизируются гуманитарные обмены. Можно сказать, что ШОС за прошедшие 10 лет добилась впечатляющих результатов, которые принесли реальные выгоды народам государств-членов, и получила их твердую поддержку и широкое признание международного сообщества.

В следующие 10 лет ШОС будет и впредь придерживаться "Шанхайского духа", характеризующегося "взаимным доверием, взаимной выгодой, равноправием, взаимными консультациями, уважением к многообразию культур, стремлением к совместному развитию, -- для того, чтобы создать сплоченную и дружную политическую атмосферу, поддерживать мирную и стабильную обстановку в сфере безопасности, создать среду для взаимовыгодного развития, а также гармоничную и дружественную международную обстановку.

Китай как председательствующая страна в этом году проведет саммит ШОС. Эта встреча будет иметь исключительно важное значение для развития ШОС. Китай будет и дальше продвигать сотрудничество в различных областях. На саммите будет представлена для утверждения государствами-членами Стратегия развития ШОС на ближайшие 10 лет с целью начать и ускорить программу сотрудничества в соответствии с интересами всех государств-членов для того, чтобы заложить прочную основу для будущего развития Организации. Китай будет работать вместе с другими странами-участницами Организации с тем, чтобы она достигла новых результатов в вышеуказанных областях.

Поступательное, здоровое и стабильное развитие ШОС является результатом совместных усилий всех ее государств-членов. На протяжении многих лет казахстанская сторона в целях содействия развитию ШОС выдвинула много положительных инициатив, выполнила большой объем плодотворной работы, китайская сторона весьма ценит этот вклад. Китай и Казахстан позиционируют себя как всесторонние стратегические партнеры, они также являются важными государствами-членами ШОС. Китайская сторона готова и впредь укреплять контакты и сотрудничество с другими государствами-членами, в том числе

с казахстанской стороной, и непрерывно способствовать проявлению важной роли ШОС для поддержания региональной стабильности и содействия совместному развитию.

За 10 лет благодаря общим усилиям и при активном участии государств-членов Организации были достигнуты плодотворные результаты в указанных областях.

Далее, ШОС акцентирует внимание в сфере безопасности на следующих аспектах:

Во-первых, продолжать эффективную реализацию таких важных правовых документов, как "Конвенция по борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом", "Антитеррористическая конвенция", постоянно пополнять правовую базу сотрудничества.

Во-вторых, продолжать совместную борьбу с "тремя силами зла", незаконным оборотом наркотиков и транснациональной организованной преступностью, включая борьбу с финансированием деятельности "трех сил зла". Будет продолжено дальнейшее совершенствование механизмов реагирования на чрезвычайные ситуации, систем раннего предупреждения и противодействия ситуации, угрожающей безопасности, миру и стабильности в регионе.

В-третьих, продолжать укреплять и совершенствовать работу РАТС ШОС, повышать координацию в области безопасности.

В-четвертых, продолжать регулярные антитеррористические учения, повышать боеспособность в борьбе с терроризмом.

В-пятых, на практике проведения Олимпийских игр в Пекине, Зимних Азиатских игр в Казахстане создать и совершенствовать механизм сотрудничества в области безопасности по проведению крупных международных мероприятий.

В-шестых, укреплять контакты с компетентными органами государств-наблюдателей и партнеров по диалогу ШОС и соответствующими международными и региональными организациями в сфере безопасности, обмениваться мнениями и разворачивать сотрудничество по вопросам, касающимся важных интересов государств-членов ШОС в области безопасности, в том числе по вопросу Афганистана.

1 *Послание Президента РК народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050» – новый политический курс состоявшегося государства» 17 января 2014 года.*

2 *Замков В.И. Терроризм – глобальная проблема современности. М., 1996 г., - С. 213.*

3 *Давыдова Д. Терроризм – взгляд из поднебесной – М.: Издательство: НИИ, Международное право, 2009 г. – С. 34.*

4 *Официальный сайт МИД РК <http://mfa.gov.kz/ru/> по состоянию на апрель 2013 г.*

5 *Официальный сайт посольства КНР <http://kz.china-embassy.org/rus/> по состоянию на апрель 2013 г.*

6 *Википедия – свободная энциклопедия <http://ru.wikipedia.org/wiki/> по состоянию на апрель 2013 г.*

7 *Совместная декларация об основах дружественных взаимоотношений между Республикой Казахстан и Китайской Народной Республикой от 23 декабря 2002 г. <http://www.pavlodar.com/zakon>*

8 *Уголовный кодекс РК от 16 июня 1997 г. <http://www.pavlodar.com/zakon>*

9 *Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.03.2013 г.) <http://www.pavlodar.com/zakon>*

10 *Моисеев Е.Г. Международно-правовые основы деятельности государств-членов СНГ в борьбе с международным терроризмом. Право и политика. 2002. - №4. - С. 113.*

11 *Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. - Алматы: Атамұра, 2003. - С. 49.*

12 *Алимов М. За цитом неизбежности. Деловая неделя. 2002 г. - с. 89.*

13 *Самалдыков, М.К. Вопросы совершенствования казахстанского законодательства в части противодействия экстремизму. Вестник КазНУ. Серия Международные отношения и Международное право. 2011. - №5. - С. 56-61.*

14 *Самалдыков, М.К. Некоторые аспекты совершенствования уголовно-правовой борьбы с терроризмом и экстремизмом в Республике Казахстан. Вестник КазНУ. Серия Международные отношения и Международное право. - 2011. - №6. - С. 95-99.*

15 *Кирсанов Г.В. Шанхайская Организация Сотрудничества: правовые аспекты развития региональных антитеррористических институтов. Журнал Российского права. 2004. - №3. - с. 89.*

16 *Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15 июня 2001 г. МЖМП. – М., 2003.*

17 *Официальный сайт секретариата ШОС www.sectesco.org по состоянию на апрель 2013 г.*

ПРОБЛЕМЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ ДЕТЕЙ ВО ВРЕМЯ ВООРУЖЕННОГО КОНФЛИКТА

А.Б. Ордабаева – *ст.преподаватель кафедры международного права КазНПУ им. Абая*

Мақалада қарулы қақтығыс кезіндегі халықаралық балалар құқығын қорғау, қарулы қақтығысқа тікелей қатысушылардың ең төменгі жас мөлшерін бекіту мәселелері қарастырылған. Қарулы қақтығыстар кезінде балаларды қорғауға бағытталған қолданыстағы нормаларды нақтылы түрінде қолдануды қамтамасыз ететін және жаңа тұғырыдан қарауды қажет қылатын балалардың құқығын қорғау мәселесі қазіргі таңда ең өзекті мәселеге айналды.

Тірек сөздер: қарулы қақтығыстар, балалар құқығын халықаралық қорғау, солдат ретінде қарулы қақтығыстарға қатыстыру үшін балаларды тарту, қарулы қақтығыстар нәтижесінде балалардың ата-аналарынан айырылып қалуы, білім алу үрдісінің тоқталып қалуы

В данной статье рассматриваются проблемы международной защиты прав детей во время вооруженных конфликтов и вопросы определения минимального возраста детей, ставших непосредственными участниками вооруженных конфликтов. Вопрос защиты прав детей в ходе вооруженных конфликтов становится все более важным, требующим внимания и развития новых подходов и обеспечения практического применения существующих правил, направленных на защиту детей

Ключевые слова: вооруженные конфликты, международная защита прав детей, вербовка детей для участия в вооруженных конфликтах, в качестве солдат разлука детей с родителями в результате вооруженного конфликта приостановление получения образования

This article examines the problem of international protection of the rights of children during armed conflict issues fixing the minimum age a direct participant in armed conflict. The issue of protection of children's rights during armed conflict is becoming increasingly important, requiring attention, the development of new approaches and ensure the practical application of existing rules designed to protect children

Keywords: armed conflicts, international protection of the rights of children, recruitment of children for use in armed conflict, as soldiers the separation of children from parents as a result of armed conflict, suspension of education

В настоящее время проблема защиты жертв войны не теряет своей актуальности. Вопрос защиты прав ребенка во время вооруженного конфликта становится все более актуальным, требующим пристального внимания, разработки новых подходов и обеспечению практического применения уже имеющихся норм призванных защищать детей. Здесь следует подчеркнуть, что проблема правового статуса ребенка во время вооруженных конфликтов носит комплексный характер и включает в себя целый ряд отдельных аспектов: общих и связанных с отдельными категориями детей, ставших участниками конфликта. Это дети, вовлеченные в вооруженный конфликт в качестве его непосредственных участников, т.е. дети-солдаты, дети, разлученные со своими семьями, дети-беженцы, дети-заключенные.

Можно до бесконечности перечислять множество факторов, которые непосредственным образом влияют на общее состояние защищенности детей в современных обществах. В целом, международное сообщество и настоящее время всерьез озабочено бедственным положением детей во многих регионах мира из-за социально-экономических потрясений, непрекращающихся вооруженных столкновений, стихийных бедствий, голода и болезней.

Наиболее насущными проблемами во время вооруженного конфликта являются следующие:

- Вербовка детей для участия в вооруженных конфликтах, в качестве солдат;
- Разлука детей с родителями в результате вооруженного конфликта;
- Приостановление получения образования.

Наиболее часто дети призываются на военную службу в таких государствах, как Алжир, Ангола, Демократическая Республика Конго, Либерия, Руанда, Судан и Уганда. Происходит это путем вербовки, похищения детей с целью вовлечения в ряды вооруженных формирований, а также под принуждением. Известны также многочисленные случаи так называемого «добровольного» участия ребенка в военных действиях [1, С. 221].

В международном гуманитарном праве возраст призыва в вооруженные силы и принятия участия в военных действиях установлен в 15 лет (ст. 38 Конвенции о правах ребенка, ст. 77 Дополнительного протокола I к Женевским конвенциям 1949 г., ст. 4 Дополнительного протокола II к Женевским конвенциям 1949 г.).

Дополнительный протокол – I 1977 года, обязывает стороны, находящиеся в конфликте, предприни-

мать все возможные меры для того, чтобы дети, не достигшие 15 летнего возраста, не принимали непосредственного участия в военных действиях.

Необходимо отметить Факультативный протокол 2000 года к Конвенции о правах ребенка, касающемся участия детей в вооруженных конфликтах». Безусловно, он усиливает Конвенцию по ряду важных направлений, однако следует отметить, что его нельзя считать полностью удовлетворительным. Хотя минимальный возраст добровольного участия в вооруженном конфликте детей был повышен, однако соответствующее обязательство, возлагаемое на государства-участников состоит лишь в необходимости принять «все возможные меры» – формулировка, в значительной мере совпадающая с той, которая уже закреплялась Дополнительным протоколом I 1977 года. Кроме этого, данное обязательство распространяется только на прямое участие в военных действиях и в этом отношении даже слабее обязательства, установленного в Дополнительном протоколе II, где говорится об участии в военных действиях вообще. Таким образом, Факультативный протокол не защищает детей от непрямого участия в военных действиях, многие формы которого являются не менее опасными, чем прямое участие. Большим же плюсом протокола явилось повышение минимального возраста обязательного призыва, поскольку аналогичные положения Конвенции о правах ребенка и Дополнительного протокола I к Женевским конвенциям говорят лишь о том, что государства-участники «стремятся отдавать предпочтение лицам более старшего возраста».

Конвенция 2182 МОТ, Африканская хартия о правах и благополучии ребенка установили запрет на вербовку и принятие в вооруженные силы лиц с 18 лет. Римский статут Международного уголовного суда определяет порог в 15 лет как границу возможного использования детей качестве солдат. Факультативный протокол к Конвенции о правах ребенка говорит, о 18 годах, однако допускает установление государствами другого минимального возраста для добровольного участия детей в вооруженных силах.

Практика показывает, что многочисленные международные документы в области защиты прав ребенка, в том числе – Конвенция о правах ребенка 1989 года (вступила в силу в 1990 году) и Факультативный Протокол к ней 2000 года, не являются той нормативной базой, которая обеспечивала бы эффективную защиту прав ребенка.

Первым международным документом по правам человека, к которому присоединился Казахстан, была Конвенция о правах ребенка. Конвенция основной договор, отражающий широкий круг гражданских, политических, экономических и социальных прав детей. Одним из четырех принципов заключенных в конвенции, является право ребенка на жизнь, выживание и развитие [2, С. 338].

Существующие международно-правовые акты, регулирующие положение ребенка во время вооруженного конфликта, отражают комплексность проблемы. Это Всеобщая декларация прав человека 1948 года, Женевские конвенции 1949 года, в особенности IV, Дополнительные протоколы к ним 1977 года, международные соглашения о запрещении определенных видов оружия, Конвенция о правовом статусе беженцев 1951 года и Протокол к ней 1967 года, Конвенция МОТ №182 о запрещении и немедленных мерах по искоренению наихудших форм детского труда 1999 года, а также Конвенция о правах ребенка 1989 года, Римский статут Международного уголовного суда 1998 года, Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 1984 года и многие другие. В рамках международных региональных организаций, а также специализированных учреждений ООН также заключены различные соглашения, регулирующие правовой статус ребенка в вооруженном конфликте.

Несмотря на ряд недостатков, Факультативный протокол к Конвенции о правах ребенка явился важным шагом на пути обеспечения защиты детей от участия в вооруженных конфликтах. Протокол налагает на государства обязательства обеспечить не только эффективное осуществление предусмотренных им положений, но и демобилизацию детей, а также их реабилитацию и интеграцию в общество (ст. 6), равно как и обязательство сотрудничать друг с другом в данных целях (ст. 7) [4]. Контроль за исполнением обязательств, взятых на себя государствами по данному Протоколу, осуществляет Комитет по правам ребенка, который является контрольным органом в отношении самой Конвенции о правах ребенка [5, С. 142-144.].

IV Женевская конвенция предусматривает общую защиту детей как лиц, не принимающих участия в военных действиях. Согласно Конвенции дети, как часть гражданского населения, подпадают под действие всех положений, касающихся обращения с покровительствуемыми лицами, которые определяют основной принцип гуманного обращения с людьми, включающий уважение к жизни, физическую и психическую неприкосновенность, уважение человеческого достоинства, запрещение оскорбительного и унижающего обращения, запрещение осуждения и применения наказания без суда (ст. 3). В отношении детей, как и всего гражданского населения, запрещаются пытки, телесные наказания, медицинские и

научные опыты, коллективные наказания, репрессалии, меры запугивания или террора, взятие заложников, незаконное депортирование и т.д. (ст. 13, 27, 30-34, 147).

IV Женевская конвенция содержит также специальные положения о защите детей от последствий военных действий. В соответствии со статьей 14 Конвенции дети до 15 лет и матери детей до 7 лет подпадают под категории гражданского населения, для которых могут создаваться специальные санитарные или безопасные зоны. Аналогичным образом дети и роженицы входят в категорию гражданских лиц, которые должны быть эвакуированы из осажденных или находящихся в окружении зон (ст. 17). Согласно статье 23 Конвенции должен разрешаться свободный пропуск посылок, предназначенных для детей до 15 лет и рожениц.

На оккупированных территориях дети, не достигшие 15 лет, беременные женщины и матери детей до 7 лет должны продолжать пользоваться любыми преимуществами в отношении питания, медицинского ухода и защиты от последствий войны, которые предоставлялись им в соответствии с мерами, принятыми до оккупации (ст. 50). В этой же статье предусматривается, что оккупирующая держава обязана содействовать работе учреждений, попечению которых вверены дети на оккупированной территории. Интернированные беременные женщины и дети до 15 лет должны получать дополнительное питание в соответствии с их физиологическими потребностями (ст. 89). Статья 38 содержит положение, что дети до 15 лет и матери с детьми до 7 лет, принадлежащие к стороне противника, пользуются специальными преимуществами в той же степени, что и граждане данного государства.

Согласно Конвенции стороны обязываются "принимать необходимые меры, чтобы дети до 15 лет, осиротевшие или разлученные со своими семьями вследствие войны, не были предоставлены сами себе и чтобы облегчить при всех обстоятельствах их содержание, выполнение обязанностей, связанных с их религией, и их воспитание" (ст. 24). Оккупирующая держава должна способствовать установлению личности детей и регистрации их родственных связей, она не имеет права изменять семейное или гражданское состояние детей (ст. 50). Женевская конвенция признает, что каждая из находящихся в конфликте сторон должна облегчать розыск, проводимый членами разлученных войной семей с целью установления связи друг с другом, а по возможности, и воссоединения. Каждое лицо, находящееся на территории участвующей в конфликте стороны или на оккупированной территории, имеет право сообщать о себе членам своей семьи, где бы они ни находились (ст. 25, 26) [6].

Женевская конвенция запрещает выносить смертный приговор в отношении лиц, не достигших 18-летнего возраста (ст. 68). Статья 76 указывает, что в отношении несовершеннолетних, содержащихся в заключении на оккупированной территории, должен приниматься во внимание специальный режим, они должны быть, по возможности, отделены от остальных заключенных.

В Дополнительном протоколе 1 впервые был четко сформулирован принцип особой защиты детей во время международных вооруженных конфликтов: "Дети пользуются особым уважением и им обеспечивается защита от любого рода непристойных посягательств. Стороны, находящиеся в конфликте, обеспечивают им защиту и помощь, которые им требуются ввиду их возраста или по любой другой причине" (ст. 77) 7. В Дополнительный протокол 2 включено подобное положение и в отношении вооруженных конфликтов немеждународного характера. Статья 4 (п. 3) гласит, что "детям обеспечиваются необходимые забота и помощь".

Важнейшей задачей мирового сообщества является в данном аспекте окончательное закрепление минимального возраста непосредственного участника вооруженного конфликта 18 лет, а также, что, возможно, еще важнее, отлаженная система контроля за соблюдением данных норм. Необходимо государствам на международном уровне разработать международные нормы регулирующие вопросы по устранению привлечения детей к участию в вооруженных конфликтах.

1 Никофонов К. Правовые аспекты защиты детей в вооруженных конфликтах // *Московский журнал международного права*. - 2007 - №4.

2 Сабитова А.А. Охрана материнства и детства: международный аспект // *Материалы международной научно-практической конвенции «Развитие гражданского общества в Казахстане: конституционно-правовое обеспечение»*. 27 февраля 2007 г.

3 Никофонов К. Правовые аспекты защиты детей в вооруженных конфликтах // *Московский журнал международного права*. - 2007 - №4.

4 Факультативный протокол от 25 мая 2000 года к Конвенции о правах ребенка, касающемся участия детей в вооруженных конфликтах.

5 Пиотух О.А. *Международно-правовая защита детей во время вооруженных конфликтов* // *Российский ежегодник международного права. Специальный выпуск*. – СПб., 2001.

6 Старовойтов О. *Защита детей в период вооруженных конфликтов*. *Белорусский журнал международного права и международных отношений* 1999 - №3.

О АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СМИ

Ш.А. Сабитова – *д.ф.н., ассоц. профессор кафедры международного права Института филологии и полиязычного образования КазНПУ им. Абая*

Бұл мақалада қоғам саяси жүйенің құрамдас бөлігі ретінде БАҚ мәнісі мен негізгі бағыттары және БАҚ жүзеге асыруда халықаралық-құқықтық реттеудің өзекті мәселелері талданған. Осы тұстан қарағанда БАҚ парламент, биліктің атқарушы органдары, тәуелсіз сот және т.б. демократиялық жүйесінің құрамдас компоненті болып табылады. Бұл мағынада БАҚ төртінші билік деп атайды.

Тірек сөздер: БАҚ құқығы, баспасөздің тәуелсіздігі, демократиялық жүйе, саяси платформа

В статье анализируется характер и направление основных направлений деятельности в средствах массовой информации в рамках политической системы, общества и актуальные проблемы международно-правового регулирования реализации средств массовой информации. Средства массовой информации в этом случае те же самые компоненты демократической системы, парламент, органы исполнительной власти и независимый суд. В связи с этим, СМИ также называют четвертой властью.

Ключевые слова: право СМИ, независимость печати, демократическая система, политическая платформа

This article analyzes the nature and direction of the main activities of the media as part of the political system, society and current problems of international legal regulating of the realization of the media. Media in this case are the same components of the democratic system, the parliament, the executive authorities and independent court. In this regard, the media is also called the fourth power.

Keywords: right of the media, independence of the press, democratic system, political platform

В демократическом, правовом государстве каждый гражданин имеет обеспеченное законом право знать обо всём, что происходит внутри страны и в мире. Как справедливо подчёркивается во многих исследованиях и вытекает из многообразной и богатой практики, без гласности нет демократии, без демократии нет гласности. В свою очередь, гласность и демократия не мыслимы без свободной, независимой печати. СМИ в данном случае являются такими же компонентами демократической системы, как парламент, исполнительные органы власти, независимый суд. В этом плане СМИ называют ещё четвертой властью. Это образное выражение не только говорит о них как о власти, но и указывает на своеобразный, специфический, непохожий на власть законодательную, исполнительную и судебную характер этой власти.

СМИ выполняют свою политическую, управленческую роль в политической системе общества также путём обсуждения, поддержки, критики и осуждения различных политических программ, платформ, идей и предложений отдельных лиц, общественных формирований, политических партий и т.д. Например, процесс обновления, демократизация нашего общества чрезвычайно активизировал СМИ. Сотни, тысячи документов, заявлений, политических платформ, проектов программ, законов стали предметом всенародного, заинтересованного, острого обсуждения в прессе, на радио, телевидении. Печать стала аккумулятором человеческого, политического опыта постоянно политизирующегося общества.

Какие же основные направления деятельности СМИ?

- 1) удовлетворение информационных интересов общества;
- 2) обеспечение гласности;
- 3) изучение и формирование общественного мнения;
- 4) организация обсуждения, дискуссий по важным проблемам жизни общества;
- 5) поддержка или критика программ и деятельности государства, партий, общественных организаций и движений, отдельных лидеров;
- 6) воспитание политической культуры, морали и других качеств у граждан [1, С. 17].

На современном этапе научно-технического прогресса происходит скачок СМИ, в результате чего в мире создалась новая информационная ситуация. Благодаря развитию современных средств связи, развитию международных контактов сегодня никто не может обладать монополией на информацию. "Всеобщая декларация прав человека", другие международные соглашения гарантируют беспрепятственное распространение информации, что объективно ведёт к сближению всех народов мира. В этих условиях коренным образом изменились взаимоотношения политики и журналистики. Взамен безоговорочному и жёсткому подчинению СМИ политике, административно-бюрократическому контролю за их деятельностью создаются новые, характерные для демократического общества условия функционирования печати,

телевидения, радио, в основе которых лежат общечеловеческие ценности – честность, правдивость, уважение различных позиций, гарантия свободы слова и совести.

В результате изменения информационной ситуации сегодня мир по выражению канадского учёного М.Маклюэна, похож на большую деревню, где всё известно. События, произошедшие в самой отдалённой точке планеты, как правило, в тот же день становятся достоянием людей во всех цивилизованных странах. Телевидение, спутниковая связь преодолевают расстояния и границы. Активные попытки руководителей стран тоталитарных режимов скрыть информацию, помешать информационному обмену напоминает скорее донкихотовскую войну с ветряными мельницами. Какими же данными в настоящее время характеризуется развитие СМИ в мире, какие основные тенденции этого развития? В мире издаётся свыше восьми тысяч солидных ежедневных газет, общий тираж которых поднимается до полумиллиарда экземпляров, работает свыше 20 тыс. радиостанций. В 133 странах мира работает телевидение. Согласно нормам, установленным ЮНЕСКО, для цивилизованной страны минимальное количество источников информации на тысячу человек населения должно насчитывать сто экземпляров газет, сто радиоприёмников, сто телевизоров. Этим стандартам полностью соответствует 25 стран Европы, 4 страны Северной и Южной Америки, в Азии – Япония. Отметим, что вместе с тем, в освободившихся странах Азии, Африки, Латинской Америки насыщенность СМИ чрезвычайно низка. Например, в 9 странах американского континента вообще нет своих газет, а большинство стран африканского континента не имеют национальной системы средств массовой информации. Таким образом, СМИ являются важной составной частью политической системы современного общества. Их сущность, характер и функции в значительной степени определяются социально-политическим устройством общества. В тоталитарном обществе печать, радио, телевидение служат органической частью командно-административной системы, находятся в жёстком подчинении у правящей элиты, партийной бюрократии, в результате чего их деятельность сводится не к информированию населения о происходящем в мире, поиску истины, а к пропаганде готовых, наброшенных сверху идей, догм, установок, содействуя организации выполнения не всегда разумных планов, починов и т.д.

В демократическом, правовом государстве СМИ удовлетворяют информационные интересы общества, осуществляет невидимый контроль за деятельностью законодательных, исполнительных, судебных органов, общественных организаций и движений, политических деятелей. Формируя и выражая общественное мнение, стремления и настроения людей, их определённых групп, печать и другие СМИ являются, по образному выражению, своеобразной "четвёртой властью", властью общественного судьи, народного стража порядка и справедливости.

Международно-правовое регулирование СМИ. Современное международное право запрещает распространение определенных идей и поощряет распространение других.

Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 3 ноября 1947 г., осуждает любую форму ведущейся в любой стране пропаганды, имеющей целью или способную создать или усилить угрозу миру, нарушение мира или акт агрессии. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН от 15 ноября 1947 г. предлагала государствам принимать меры для борьбы с распространением ложных или извращенных известий, которые могут повредить дружеским отношениям между государствами. Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 года устанавливает в ст. 20, что всякая пропаганда войны должна быть запрещена законом.

Женевская конвенция 1936 года об использовании радиовещания в интересах мира запрещает государствам вести со своей территории радиовещание, которое могло бы побудить население одной страны к действиям против внутреннего порядка или безопасности другой страны [2, С.39]. Она обязывает участников принимать меры к прекращению подобного вещания на своей территории, равно как и следить за тем, чтобы передачи их радиостанций не призывали к войне или к действиям, могущим повести к ней. Конвенция обязывает государства «издать для руководства правительственных радиослужб соответствующие инструкции и правила и обеспечить их выполнение такими службами», а также «включать соответствующие положения в уставы национальных учреждений, либо в условия деятельности любой концессионной компании, либо в правила, применимые к прочим частным предприятиям, и принимать необходимые меры по обеспечению выполнения таких положений любыми независимыми вещательными организациями». В принятой на Женевской конференции отдельной резолюции обращается внимание на необходимость проявлять особую сдержанность при радиовещании на языках тех народов, для которых предназначаются радиопередачи.

В Декларацию ООН о недопустимости интервенции и вмешательство внутренние дела государств 1981 года включено положение, признающее обязанность государства воздерживаться от любых кле-

ветнических кампаний, оскорбительной или враждебной пропаганды с целью осуществления интервенции или вмешательства во внутренние дела других государств.

Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации 1965 года обязывает ее участников запретить осуществление какими-либо лицами и организациями расовой дискриминации и осуждает всякую пропаганду, основанную на идеях или теориях расового превосходства.

Согласно Международной конвенции 1923 года о пресечении обращения порнографических изданий и торговли ими, государства обязались сотрудничать в пресечении распространения порнографических материалов, в том числе их ввоза и вывоза за пределы государственных границ.

Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 1947 года предлагает государствам предпринять шаги для содействия всеми имеющимися в их распоряжении средствами информации и пропаганды дружественным отношениям между государствами на основе целей и принципов Устава ООН и для поощрения распространения всей информации, предназначенной для выражения несомненного желания мира всеми народами.

Согласно Декларации ООН 1965 года о распространении среди молодежи идеалов мира, взаимного уважения и взаимопонимания между народами, все средства воспитания, образования и информирования молодежи должны способствовать распространению среди молодежи идеалов мира, гуманизма, свободы и международной солидарности, а также всех других идеалов, способствующих сближению народов.

В 1978 году была принята Декларация ЮНЕСКО об основных принципах, касающихся вклада средств массовой информации в укрепление мира и международного взаимопонимания, в развитие прав человека и борьбу против расизма, апартеида и подстрекательства к войне. В этом документе отмечается, что посредством более широкого распространения всей информации, касающейся всемирно признанных целей и принципов, средства массовой информации эффективно способствуют укреплению мира и международного взаимопонимания. В ней подчеркивается необходимость того, чтобы поощрялись и развивались двусторонние и многосторонние обмены информацией между всеми государствами, в частности между государствами с различными экономическими и социальными системами.

Принципы НТВ, принятые ООН в 1982 году, исходят из применимости к этой деятельности международного права, включая Устав ООН, а также из необходимости ее совместимости с суверенными правами государств, включая принцип невмешательства, с развитием взаимопонимания и укрепления дружественных отношений и сотрудничества между всеми государствами и народами в интересах поддержания международного мира и безопасности.

Опасность негативного идеологического влияния через средства массовой информации привела к принятию Генеральной Ассамблеей ООН в 1952 году Конвенции о международном праве опровержения. Конвенция обязывает государства-участники передавать своим корреспондентам и информационным агентствам опровержение, поступившее от другого государства, на опубликованные или распространенные сведения, являющиеся ложными или искаженными и могущие причинить ущерб его престижу или отношениям с другими государствами [3, С. 227].

Европейские государства придают большое значение воздействию телевидения на мораль, нравственность и общественное мнение.

Соглашение о создании СНГ 1991 года предусматривает предоставление государствами-членами гарантий свободы передачи информации в рамках Содружества (ст. 5). Устав СНГ содержит положение о содействии развитию общего информационного пространства (ст. 19) [4, С. 18].

Другие регионы также развивают сотрудничество в данной сфере. В 1973 году был создан пул информационных агентств развивающихся стран.

Международное право массовой информации – это совокупность специальных международных принципов и норм, регулирующих права и обязанности субъектов международного права в процессе использования (или санкционирования использования) средств массовой информации.

Многие вопросы международной массовой информации являются объектом межгосударственных правоотношений. Нормы данной отрасли права регламентируют как технические аспекты распространения массовой информации, так и вопросы ее содержания.

Итак, существуют основные принципы международного права СМИ. Массовая информация является важным средством формирования национального и международного общественного мнения, неотъемлемым компонентом внутригосударственной и внешней политики.

Каждое государство имеет право на распространение массовой информации за пределами своих границ.

Государства обязаны воздерживаться от распространения и пресекать распространение ряда антидемо-

кратических, реакционных идей, таких как пропаганда войны, расовая дискриминация, апартеид, порнография и др.

Государства обязаны воздерживаться от использования и пресекать использование национальных средств массовой информации для вмешательства во внутренние дела государств и от клеветнических кампаний, оскорбительной или враждебной пропаганды в отношении других государств.

Государства обязаны поощрять распространение прогрессивных общедемократических идей.

Государства вправе противодействовать распространению через средства массовой информации идей, противоречащих основным принципам международного права.

Все народы имеют право на свободный доступ к сведениям, распространяемым с помощью средств массовой информации. Государства обязаны осуществлять контроль за деятельностью национальных органов массовой информации, распространяющих идеи и сведения за границей [5, С. 181].

Из вышесказанного следует, что в наше время СМИ превратились в сложную систему, увеличилось число используемых средствами массовой информации методов, средств воздействия на человека: радио, телевидение, компьютерные сети и т.д. Конечно, человечество по-прежнему делится на продавцов и покупателей. И, как вы сами догадались, в реализации средств массовой информации прежде всего кровно заинтересован продавец. Другая сторона – хочет она того или нет, вынуждена ежедневно потреблять информационную продукцию в неограниченном количестве. В связи с возросшим влиянием средств массовой информации на современного человека, изготовители, а также распространители информации должны осознавать свою степень социальной ответственности перед потребителем и обществом.

1 Смирнова Е.Г. Средства массовой информации в социально-экономической и политической жизни (1992-2008 гг.): Автореф. дис. д.и.н. - М., 2008.

2 Бирюков П.Н. Международное право. Учебное пособие. - М.: Юрист, 2009.

3 Гетьман-Павлова И. Международное право: Учебник. - М., 2008.

4 Дорский А.Ю. Практика применения Закона "О рекламе" в 2008 г. // Реклама и право. - 2009. - № 1.

5 Международное право: Учебник / Под ред. Ю.М. Колосова, Э.С. Кривчиковой. – 2005.

УДК 327: 341.43

К ВОПРОСУ О ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ: НА ПРИМЕРЕ РК И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Ж.Садвакасова – м.юрид.н., преподаватель кафедры «Международное право», КазНПУ им. Абая

Бұл мақалада Садвакасова Ж.К. Қазақстан Республикасында және шетелдерде жоғарғы оқу орындарының педагог мамандарын даярлау сатысының модельдері туралы баяндайды. Автор Қазақстан Республикасында және шетелдерде жоғарғы оқу орындарының педагог мамандарын даярлау мәселесін шешу жөнінде ұсыныстар жасады.

Тірек сөздер: педагог мамандарды даярлау, педагог мамандарды даярлаудың әлемдік және отандық тәжірибесі, үздіксіз педагогикалық білім берудің қазіргі тұжырымдамасы

В данной статье Ж.К. Садвакасова рассматривает некоторые модели профессиональной подготовки учителей в разных странах. Автор анализирует опыт зарубежных стран и Республики Казахстан в системе профессиональной подготовки будущих учителей высших учебных заведений.

Ключевые слова: подготовка специалистов-педагогов, подготовка специалистов, международный и отечественный опыт подготовка специалистов-педагогов, современная концепция непрерывного педагогического образования

In Sadvakasov's J.K this article of considered "About some models of vocational training of teachers in the different countries ", the author analyzes experience of foreign countries and the Republic of Kazakhstan in system of vocational training of future teachers of higher educational institutions.

Keywords: training of teachers, training, international and domestic experience, training of teachers, the modern concept of continuous pedagogical education

В конце 60-х годов прошлого столетия была принята Рекомендация ЮНЕСКО о положении учителей. Она представляла собой первый международно-правовой документ, регламентирующий их профессиональное и социально-экономическое положение.

Кроме того, в ней был определен механизм международного контроля за выполнением государствами положений Рекомендации: государства, являющиеся членами ЮНЕСКО обязаны регулярно представлять в Секретариат ЮНЕСКО доклады о выполнении (юридическом и фактическом) положений Рекомендации.

Строгий международный контроль осуществляется специально созданным комитетом экспертов.

В эти же годы стали закладываться основы непрерывного педагогического образования.

В документах специальной международной конференции по вопросам образования, состоявшейся на 35-й сессии ЮНЕСКО в августе 1975 г. отмечалось, что невозможно снабдить будущего учителя знаниями и умениями, достаточными для всей его профессиональной деятельности. Это обусловлено постоянным обновлением и развитием общих и педагогических знаний и постепенными изменениями, происходящими в педагогических системах, а также ростом творческого характера педагогической деятельности.

Поэтому первоначальная подготовка к профессии должна рассматриваться в процессе непрерывного педагогического образования учителей, как первая фундаментальная стадия.

В настоящее время современная концепция непрерывного педагогического образования в мире выглядит следующим образом:

Начальное фундаментальное педагогическое образование обеспечивается в стенах педагогических колледжей, институтов или университетов, причем во всех странах ярко выражена тенденция перехода на университетское педагогическое образование.

Период адаптации и становления профессиональной деятельности молодого учителя под руководством более опытных учителей школы (в Казахстане и России этот процесс получил название наставничества, в Англии – пробный год (тьюторинг) и в США – менторинг, который занимает по продолжительности от одного до трех лет.

Повышение квалификации работающих учителей (а также учителей, прервавших на время свою профессиональную деятельность и снова приступающих к работе в школе) проходит на долгосрочных и краткосрочных курсах, которое осуществляется в вузах, специальных учреждениях повышения (или усовершенствования) квалификации, учительских центрах и школах (последний тип повышения квалификации получил большое распространение в Англии и США);

Самообразование учителей (работа в библиотеках, консультации у более опытных учителей и ведущих преподавателей вузов, обмен мнениями на различных учительских совещаниях, семинарах, конференциях по обмену опытом и новейшими методиками и достижениями в педагогической науке). «Повышение квалификации в процессе самообразования не требует государственных затрат, но подходит лишь тем, у кого имеется высокая мотивация к учебе. Такая мотивация обеспечивается введением профессиональной «лестницы» [1].

Чем выше профессиональный уровень деятельности учителя, тем выше уровень заработной платы, причем эти различия иногда довольно значительны.

Несмотря на специфику обучения в школе и поступления в педагогические высшие учебные заведения России, Англии, Казахстане и США, профориентационная работа на профессию учителя и профотбор на педагогические специальности осуществляется в вузах по одним принципам и к абитуриентам и студентам предъявляются аналогичные критерии и требования.

Заслуживает особого внимания экспериментальная модель педагогической ориентации в педагогических вузах Англии.

Учитываются и такие факторы, как политика правительства в образовании, уровень развития производительных сил в стране, научные исследования и научные открытия в области преподавания, педагогики и психологии, социальные изменения и вовлечение родителей, правительства и представителей общественности в проблемы школьного образования.

«Цель профессиональной подготовки, ее результат, свидетельствуют о том, что каждый человек, овладевающий профессией, сталкивается с тремя ее аспектами – содержательным, личностным и процессуальным (технологическим)» [2].

Система профессиональной подготовки будущего учителя в вузах Англии и США является многоуровневой – бакалавр, магистр. В России – бакалавр, специалист, магистр. Срок обучения колеблется от 4 до 11 лет. Большинство учителей выходит из университетов в звании магистра гуманитарных наук в образовании или магистра точных наук в образовании.

В среднем, студенты, получающие звания магистра того или иного профиля, обучаются 4-5 лет. В настоящее время для преподавания в государственных школах Англии на всех уровнях обучения (классы дошкольного, начального, включая подготовительные, и среднего образования) необходимо иметь статус квалифицированного учителя.

Профессиональная подготовка будущих учителей в вузах России, Англии, США и Казахстана осуществляется по параллельной, последовательной и альтернативной моделям.

Параллельная модель обучения обычно включает в Англии – три, в, России, Казахстане и США –

четыре года полного обучения учителя и приводит к первой степени – бакалавра образования. Такое обучение обеспечивается в России педагогическими университетами и институтами, в Англии педагогическими колледжами «общего» профиля университетского уровня и колледжами свободных искусств, в США – педагогическими колледжами [3].

Последовательная модель обучения в Англии и США включает в себя три-четыре года обучения по предмету (или предметам) специализации будущего учителя, по окончании которого он получает первую степень и последующего годичного профессионально-педагогического обучения, приводящего к получению второй степени – сертификата об окончании курса по образованию после университета. Такое обучение обеспечивается в технических педагогических колледжах, художественных педагогических колледжах и педагогических отделениях университетов [4].

В России профессионально-педагогическая подготовка будущих учителей по последовательной модели осуществляется в классических университетах в основном на 2-3 курсах обучения.

Одной из основных проблем является проблема разработки учебных планов профессиональной подготовки учителя. В основном, ранее преобладал технократический предметно-ориентированный подход [5].

Считалось, что если будущий специалист пройдет успешно в процессе обучения определенные курсы общеобразовательных, специальных, профессиональных дисциплин и производственную практику, то в дальнейшем, в процессе своей производственной деятельности на основе самообразования он вырастет в высококвалифицированного профессионала.

При этом, во многих странах, таких как США, Англия, Германия и других, преобладала, в ущерб теоретической, практическая подготовка, в других же, таких как Франция, Россия, наоборот, в ущерб практической – теоретическая подготовка будущих специалистов в вузах и университетах.

Начало педагогической карьеры традиционно считается наиболее ответственным этапом в процессе профессионального становления учителя в Англии, России и США. О важности этого этапа продолжительностью от одного до трех лет и о пристальном внимании к профессиональной адаптации молодого учителя говорит существование специальных программ, которые получили название: в России – стажировка и наставничество, в Англии – пробный год и тьюторинг, в США – учитель первого года и менторинг.

Среди важнейших целей наставничества во всех сравниваемых странах традиционно называется формирование индивидуального профессионального стиля, активности и самостоятельности.

«Решение этой задачи, во многом, определяется выбором наставника, основными функциями которого являются: помощь новичку в оценке своей деятельности, совершенствовании методов преподавания, составлении инструкций и заданий для учащихся» [6].

Основное отличие в организации стажировки в Казахстане и России от Англии и США заключается в том, что стажировка длится три года и только к концу четвертого года молодой учитель после прохождения курсов повышения квалификации в ИППКУ может претендовать на переаттестацию с целью повышения своего профессионального статуса и повышения заработной платы.

В Англии и США молодой учитель уже после первого года работы может претендовать на повышение своего профессионального статуса и повышение заработной платы по результатам отчета за истекший учебный год.

Природа педагогического труда требует постоянного движения, творческого поиска. Значение самообразования учителей особенно возрастает в настоящее время, когда происходит невиданное ускорение прогресса во всех сферах производства и обслуживания, что порождает потерю относительной устойчивости профессиональных знаний и умений, их быстрому «моральному износу» [7].

Формы педагогического самообразования различны и многообразны. Это, прежде всего: самостоятельная исследовательская работа по определенной тематике по специальности, педагогике или методике под руководством преподавателей вузов, опытных учителей внутришкольных и межшкольных методических объединений или наставников.

Самостоятельное изучение достижений педагогической науки и передового педагогического опыта в библиотеках, на открытых уроках и мероприятиях опытных учителей, творческое обучение в школе молодого учителя. Участие с докладами и выступлениями на методических и практических семинарах, конференциях, педагогических чтениях и многое другое.

Учителя в Англии и США обязаны участвовать во внутришкольном обучении учителей школы, которое интенсивно обеспечивается правительством.

Для этого, по программе Гранты Помощи Педагогического Обучения созданы специальные фонды. Необходимая помощь школам оказывается, по контракту, местными органами управления образованием,

высшими учебными заведениями и частными консультантами. Учителя школ на полной ставке, по статусу, должны иметь хотя бы 5 рабочих дней в году, свободных от занятий. Министерство образования предлагает, по меньшей мере, 3 из этих 5 дней посвящать внутришкольному обучению учителей.

Преподавателям высших учебных заведений не обязателен статус QTS, исключение составляют преподаватели педагогических заведений, которые должны к тому же иметь солидную практику работы в школе.

Заключительный этап концептуальной модели непрерывного педагогического образования – повышение квалификации учителей в период их профессиональной деятельности - последипломное обучение.

В Англии (как и в США) следующей ступенью подготовки учителей после PGCE является Магистр Наук в Образовании. Для получения этой степени необходимо окончить годичный курс обучения, в который входят три основные дисциплины (например, учение и обучение в классе; педагогическое образование и становление учителя; стратегия и навыки исследовательской работы в классе), дополнительная дисциплина (природа школьных дисциплин, т.е. их философский и идеологический характер), чаще всего одна из «базисных» школьных дисциплин, экзамены и защита диссертации, объемом от 15 до 20 тысяч слов» [8].

Высшей степенью подготовки в Англии, как и в США, является степень Доктора Философии, которую присуждают после двухгодичного обучения, а точнее – научно-исследовательской работы по избранной специальности под руководством научного руководителя (иногда двух), устного экзамена и защиты диссертации, объемом 100 тысяч слов.

Как показал анализ специальной литературы, в мире созданы и продолжают создаваться различные модели профессиональной подготовки педагогических кадров, задачей которых является повышение качества подготовки учителей, формирование в них потребности в «пожизненном» непрерывном образовании, овладение педагогами, необходимыми компетенциями (ключевыми, базовыми, специальными и т.д.) и, как результат, достижение высокого качества образовательной деятельности по отношению к потребителям соответствующих услуг.

В Республике Казахстан принята Концепция высшего педагогического образования, которая предполагает переориентацию вузов на подготовку самостоятельно мыслящих учителей, способных к постановке целей, анализу педагогических ситуаций, проектированию и реализации учебного процесса, созданию доброжелательной атмосферы в классе и умеющих отслеживать и оценивать результаты своей деятельности [9].

В новом Послании Президента РК народу Казахстана по реализации Стратегии «Казахстан-2050» очевидны устремленность государства в будущее и совершенствование всех сфер жизнедеятельности казахстанского общества. «Только сильные, мощные государства занимаются долгосрочным планированием и обеспечивают стабильный экономический рост. Стратегию «Казахстан-2050» следует воспринимать как путь обновления, охватывающий все сферы и обеспечивающий опережающий рост», – сказал Нурсултан Назарбаев [10]. Лидером нации поставлена конкретная задача – войти в тридцатку самых развитых государств мира, ибо «достойное развитие нашей родины – среди передовых стран». Реализация генеральной программы-большой экзамен для государственности и единства страны, мужества и трудолюбия и общий долг всех граждан РК.

Глава государства подчеркнул, что Стратегия «Казахстан-2050» будет служить ежегодному улучшению жизни людей.

Такие долгосрочные программы есть и у многих других стран. Но воплощение в жизнь масштабных задач возможно лишь при единстве народа, трудолюбии, создании общества всеобщего труда, в котором преобладающим станет средний класс за счет урбанизации населения.

Как верно заметил Глава государства: «не видя целей, не зная предстоящего пути, невозможно решить и сегодняшние задачи». Мы все отчетливо понимаем: чтобы построить развитое конкурентноспособное государство, необходимо стать высокообразованной нацией. Простой грамотности уже явно недостаточно

Необходимо овладевать новыми технологиями производства, навыками работы на самом передовом оборудовании. Не случайно в ряду важнейших приоритетов поставлена модернизация системы образования с внедрением инновационных методов, с усилением востребованных и перспективных направлений, с с избавлением устаревших дисциплин.

Если говорить о частностях, то в КазНПУ им. Абая на кафедре «Международное право» принята расширенная программа по реализации стратегических задач, определенных Главой государства в стратегии «Казахстан-2050», включающие инновационные технологии: в содержании образования, в методах,

формах и средствах обучения и воспитания, в отношениях «преподаватель-студент», во внутренней организации вуза.

По многим направлениям обновляются содержания лекций и практических занятий, применяются проблемно-ориентированные методы и проектно-организационные технологии в образовательном процессе.

Активизирована исследовательская деятельность студентов с использованием различных форм учебных занятий: проблемная лекция, семинар-дискуссия, деловые игры.

В последние годы постепенно увеличивается число образовательных грантов на педагогические специальности.

Словом, сделаны первые шаги по модернизации образования.

Поэтому непоколебима в нас уверенность в том, что определенные Посланием цели при осуществлении Стратегии «Казахстан-2050» будут успешно достигнуты.

1 Борисенков В.П. Важная отрасль педагогического знания. – Педагогика, №2. 2004. – С. 93.

2 Введенский В.Н. Диагностика личностных и профессиональных качеств педагога. – Салехард, 2003. - С. 45.

3 Образование в современном мире: глобальные и региональные тенденции. - М., 2005. – 211 с.

4 Реформы образования в Великобритании. - М.: Владос, 2004, - С. 76.

5 Реформы образования в современном мире. – М.: Владос, 2006, - С. 32.

6 Спецнадель В.Н. Системы качества (в соответствии с международными стандартами ISO семейства 9000): Учебное пособие. – СПб.: Издат. Дом «Бизнес-пресса», 2000, - С. 91.

7 Управление качеством образования в интересах устойчивого развития общества. / Материалы шестой междунар. науч.-практ. конф. 15-17 мая 2002 г. - Минск. Под науч. ред. Н.Н. Кошелева. - Минск: АПО, 2006. – С. 79.

8 Шмырина Г.Е. Организационно-педагогические условия модернизации системы повышения квалификации педагогических кадров в условиях северного региона: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. - М., 2005. - 23 с.

9 Концепция Государственной программы развития науки Казахстана на 2007-2015 годы. – Астана, 2005.

10 Послание Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана. Материалы информационного агентства Информ.кз. [код доступа: www.kazinform.kz, от 18 января 2014 г.].

УДК 327 (574)

ҚАЗАҚСТАН – ЯДРОЛЫҚ ҚАРУСЫЗДАНУ САЛАСЫНДАҒЫ КӨШБАСШЫ МЕМЛЕКЕТ

А. Нурғалиева – «Тұран» университетінің 1 курс магистранты

Аталмыш мақалада ядролық қарусыздандырудың көшбасшысы ретінде Қазақстанның рөлі және осы қарусыздану саласында Қазақстанның қызметінің мазмұны мен негізгі қадамдары көрсетілген. Осы уақытқа дейін Қазақстанның қайталанбас үлгісі дүниежүзілік қауымдастық үшін үлгі және ядросыз әлемімен және гүлденуді құрудың бағдаршамы болып табылады. Сол себептен біздің Қазақстанымызды әлемнің бейбітшілік өзегі деп атағаны кездейсоқ емес.

Тірек сөздер: ядролық қарусыздану, бүкіләлемдік қауіпсіздік, ядролық қаруды таратпау және қарусыздану одағы, Қазақстан ядролық қаруды таратпаудың жаһанды көшбасшысы

В данной статье показаны роль Казахстана как лидера в ядерном разоружении и основные шаги и содержание деятельности Казахстана в этой области разоружения. До сих пор уникальный пример Казахстана для всего мирового сообщества является образцом для подражания и верным ориентиром построения безъядерного мира и процветания. Поэтому неслучайно наш Казахстан называют сердцевиной мира.

Ключевые слова: ядерное разоружение, мировая безопасность, союз по нераспространению ядерного оружия и разоружения, Казахстан глобальный лидер нераспространения ядерного оружия

This article shows the role of Kazakhstan as a leader in nuclear disarmament and the basic steps and content of Kazakhstan in the field of disarmament. Until now, a unique example of Kazakhstan to the global community is a role model and a true landmark a nuclear-free peace and prosperity. It is no coincidence our Kazakhstan called core world.

Keywords: nuclear disarmament, global security alliance on nuclear nonproliferation and disarmament, Kazakhstan global leader in non-proliferation of nuclear weapons

Қазақстан Республикасының Президентінің ядролық қарусыздану және бүкіләлемдік қауіпсіздік саласындағы жаһандық көшбасшылығы бүкіл әлемге үлгі болды. Ядролық қарусыздану мәселесіне байланысты Елбасының бейбітшіл бастамалары халықаралық аренада резонанс туғызып зор қолдау тауып келеді. «Қазақстан шет ел сарапшыларының көзімен» атты жарық көрген еңбекке үңілетін болсақ, Қазақстанның бейбітшілік пен ядролық қарусыз әлем үшін көтерген бастамасының әлемдік ауқымдағы маңыздылығы байқалады. «Жанталаса қаруланудан–ядролық қарусыз әлемге» атты конференциядағы әлемдік

саясаттағы салмағы бар қоғам қайраткерлері Қазақстан мемлекет басшысының осы саладағы гуманистік идеясын аса жоғары бағалап өз тараптарынан қолдайтындықтарын білдірді.

БҰҰ Бас хатшысының орынбасары «Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев өте маңызды стратегиялық шешім қабылдады. Оның ядролық қарудан азат ел және ядролық сынақтарды тоқтату туралы бастамалары дер кезінде көтерілген қазіргі кезеңдегі ғаламдық өзекті мәселелердің бірі» – деп атап көрсеткен болатын [1]. БҰҰ Бас Хатшысы Семей полигоны территориясында сапарында Қазақстан басшысының сөз жүзінде емес, іс жүзінде адамзаттың игілігіне жұмыстар атқарып жатқандығын көзімен көргендігін үлкен тебіреніспен жазды.

Қазақстанның аймақтағы көшбасшылығы – бүгінгі күні бүкіл әлем үшін талассыз шындық. Ғаламдық қауіпсіздік институтының президенті Джонатан Граноф мырза, территориясында ядролық сынақтардың түр-түрі жүргізілген Қазақстанның ядролық қаруға тиым салу туралы ой айтуына толық моральдық құқығы бар. Қазақстан адамзаттың болашағы ядролық қарусыз болуын қолдайтындығын баршаға ашық түрде мәлім еткен тұңғыш ел. Бұл бастаманы бүкіл адамзат қолдайды. Президент Н.Ә. Назарбаев өз еңбектерінде ислам менен христиандықтың шығыс пен батыс дәстүрлерімен дамуының тоғысқан жерінде тұрғандығы және осы құндылықтарды үйлестіріп отырғандығын айтты. Дәл осы плюрализм мен төзімділік идеясы бейбітшілік пен келісім әлемге қанат жаяатынына сенеміз-деген баға берген. Қазақстан - Орталық Азиядағы мойындалған көшбасшы ел. Барлық адамзат үшін Қазақстанның ядролық қауіпсіздікке қатысты тұжырымдары қымбат. Адамзат атаулы қазақ елінің осы игі бастамасын қолдайды. Кеңес Одағы ыдырап жатқан сол бір тарихи кезеңде халықаралық саясатта ядролық қару ісі өзекті мәселеге айналған еді. Әлемдік этникааралық өзара түсіністік қорының төрағасы Марк Шнайердің пікірінше, Қазақстан АҚШ-тың ғана емес ядролық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде бүкіл әлемдік қауымдастықтың да айырықша әріптесі саналады. Қазақстан басшысы Н.Ә. Назарбаевтың бастамасы терең мазмұнды. Сондай-ақ Қазақстан дінаралық диалог пен ұлтаралық келісімнің үлгісі. Қазақстанда этносаралық сыйластықпен барлық конфессиялардың төзімділігі қалыптасқан ел. Жаһандық ядролық қауіпсіздік мәселесі бойынша еліміз жалпыға бірдей ядролық декларациясын дайындауды ұсынған болатын. Барлық елдердің ядролық қаруды таратпау саласындағы міндеттемелеріне БҰҰ, МАГАТЭ-нің құқықтық базасын кеңейтіп, халықаралық бақылауды арттыру қажет. Әлемдегі барлық ядролық мемлекеттердің ең алдымен ядролық қаруды қысқарту және оны біртіндеп жою жөніндегі жауапкершілігін күшейту қажет-деп атап көрсеткен болатын елбасы [2]. Сонымен қатар мемлекет басшысы іс жүзінде ядролық мемлекеттерден өздерінің амбицияларынан бас тартуға және тегіс қамти алатын шартқа қосылуға шақыратын әлемдік қоғамдастықтың ұжымдық үндеуін қабылдады. Экономикалық үдерістердің жаһандану деңгейінің өсуі БҰҰ-ның экономикалық қызметін құраушы парадигманың ауысу қажеттігін талап етеді. Әлемдік құрылымның валюталық және сауда-экономикалық реттеу саласындағы жұмысының басты мәні – әлемдік дағдарысты болжау және оның себептерін жою болуы тиіс. Барлық құрылымдар мен қатысушылардың нақты құқықтары мен жауапкершілік нормалары әлемдік валюта қорының тиімділігі алысқатарлық капиталға қатаң бақылауды ретейтін жаһандық экономикалық басқарудың тиімді механизмін құру идеясы маңызды.

Ақпараттық кеңістік – бұл сала адамзаттың болашағы үшін жер қойнауы, ауа менен су әлемі ғарыш тәрізді маңызды. Жаһандық ақпараттық кеңістіктің халықаралық құқықтық базасын қалыптастыру қажет. Бүгінде ішкі кикілжіндерді ретуге әлемдік қоғамдастықтың заңды қатысушы үшін жаңа ахуалды нақты анықтау шамасын ескере отырып, мемлекеттердің ұлттық егемендігіне қатысты халықаралық құқық нормаларын жетілдіру қажет. БҰҰ Бас Ассамблеясының 66-сессиясының негізгі тақырыбы ретінде жалпы мәселелер атап айтқанда мемлекетаралық қарым-қатынастардың құқықтық негізін нығайту, аймақтық кикілжіндерді реттеу, жаппай қырып-жойтын қаруды таратпау жаңа қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимыл жасау, жаһандық басқару жүйесін реформалау, орнықты дамуды қамтамасыз ету, азық-түлік және энергетикалық қауіпсіздік климаттың өзгеруімен күрес тағыда басқа ғаламдық өзекті мәселеле болып табылады. Қазақстанның ядролық қарусыздану саласындағы көшбасшы мемлекет екендігіне тағыда бір қоғам қайраткері «Зорлық-зомбылықсыз әлем үшін» қозғалысының үйлестірушісі. Қазақстанның ядролық полигонды жабу туралы шешімі – өте маңызды қадам. Мұны барлық әлемге үлгі болуға тұрарлық іс-қимыл-деп бағалау керек. Барлық ядролық клубқа мүше елдер қазақ елінен үйренуі тиіс. Бұл процесте Қазақстан бағдар беруші болуы тиіс.

Қазіргі кезеңде ядролық қауіпті азайтудың тетіктері ғана талқылануда ал қажетті шаралар баяу жүзеге асырылып жатыр. Қазақстанның бастамасымен «29 тамыз ядролық сынақтарға қарсы әрекет етудің халықаралық күні» – деп жарияланғандығын белгілі. Қазіргі кезеңде діндерді бір-біріне қарсы қою үрдісі белең алып келеді. Сондықтан да Қазақстан бастап берген ашық пікір алмасу үрдісін дамыту керек. Ғалымдар, саясаткерлер, дін көсемдері жиналып бір-бірімізден гуманизмді, ғаламды бұрынғыдан гүлдендіруді ой-

лауға тиіспіз. Қазақстан Республикасының Президентінің бастамшылдығымен Әлемдік және дәстүрлі дін басшыларының съезін тұрақты түрде өткізіп тұру идеясы адамдарды діндерді рухани жағынан біріктіреді. Қазақстанның әлемде бейбітшілікті сақтау мен орнықтырудағы тағыда нағыз гуманистік идеясының ең қымбаттысы болып отыр. Жер бетінде бірінші рет ядролық қарудан біржола, өз еркімен бас тартқан мемлекет ретінде қазақ елі күллі дүниежүзіне үлгі болды. 1991 жылдың желтоқсанында Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының құрылуына ғана емес, бұрынғы кеңестік кеңістіктегі ядролық қару-жарақтарға ортақ бақылау жасау тетіктерінің пайда болуына мұрындық болған Астана декларациясына қол қойылды. Осы декларациямен бірге ядролық қарусыз ел атануға ұмтылған тәуелсіз мемлекеттерге құрметпен қарау жөнінде мәлімдеме жасалды. Біздің еліміздің ядролық қарусыз мемлекет болуына өз елімізбен қатар осы жақсы бастамаға үн қосқан басқада мемлекеттердің де қосқан үлесі бар. Н.Ә. Назарбаев АҚШ басшылығымен өткізген келісөздер нәтижесінде Құрама Штаттар Қазақстанға осы тұрғыдан алғанда үлкен көмек көрсетті. Ядролық қарусыз мемлекет құру жөніндегі тарихи шешімін қабылдай отырып елбасымыз Н.Ә. Назарбаев біріншіден өз елі үшін ядролық державалардан қауіпсіздік кепілдігін ала алады, екіншіден оқтұмсықтарды түгелімен жойылуына кепілдік ретінде сол ядролық мемлекеттердің бірқатарын тарта отырып өзінің бейбіт ниетін күллі әлем елдеріне дәлелдей алды. Қазақстанның ядролық қарусыз мемлекет атануына жол салған тағы бір маңызды қадам президент Н.Ә. Назарбаевтың өз елі ядролық қаруды таратпау жөніндегі келісім-шартқа қосылуға дайын екендігін мәлімдеген болатын. Осынау тарихи мәлімдемесін Елбасы 18-23 мамырда 1992 жылы Вашингтонға ресми сапарында айтқан болатын. Осы мәлімдеменің арқасында Қазақстанның аумағындағы барлық ядролық оқтұмсықтарды залалсыздандырудың тетіктері жасалды. Көп ұзамай Қазақстан Ядролық қаруды таратпау жөніндегі келісімшартқа қол қойды. Кейін өз аумағында ғана емес жалпы Орталық Азия аумағында ядролық қарусыз кеңістік құру бастамасын көтерді. Қазақ елінің бұл идеясын күллі әлем елдері қолдады. Осылай тәуелсіз қазақ елі өзінің әрбір әрекетімен әрбір қадамымен кең-байтақ қазақ елінің бейбіт мақсаттарын барша әлемге паш етті және алыстағы әріптестерімен тату көршілік қарым-қатынас орната білді. Бұл әлемнің әр қиырында соғыс ошақтары бықсып, мыңдаған жазықсыз адамның бейкүнә қаны төгіліп, жатқан қазіргі таңда аса маңызды шаруа екендігі айдай анық. Осылай тәуелсіздігін алғаннан бері 20 жылдан астам уақыт аралығында Қазақстан ядролық қарусыз әлем құру жолында тұрақты саясат ұстанып келеді. Қазақстан басшысының бүкіл әлем елдері қолдаған ядролық қарусыз әлем құру үшін жасап жатқан орасан еңбегінің маңызы айрықша. Осы орайда шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының ойларын айтуға да болады: «Ядролық қаруды қолдануға қарсы агрессияшыл саясат жүргізу қажет» деген үндеу тастады Канада парламенті қауымдар палатасының халықаралық істер және халықаралық даму жөніндегі тұрақты комитеті төрағасының орынбасары Пол Дювар. «Мен елдердің барлық басшылары жаппай қырып-жоятын қаруды пайдалануға қарсы агрессияшыл саясат жүргізуіміз тиіс деп есептеймін. Біз ядролық қару туралы айтқан кезде мемлекет деген тұрғыда ешқандай ұғым жоқ. Іс жүзінде менің балаларым сияқты Путин мырзаның балалары да ядролық қарудың зардабына бірдей ұшырайды» деді ол Семей облысында өткен митингінде сөйлеген сөзінде. «Сондықтан біз Қазақстан мен оның Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың жасағандарының алдында басымызды иеміз және бәріміз Қазақстан қол жеткізген жетістіктерді әлемге көрсетуіміз керек. Біз бәріміз бірге ядролық сынақтар жасауға тыйым салу бағытына қарай қадам жасауға тиіспіз», деп атап өтті. П.Дювер. Ол елдердің бәрі ядролық қару арсеналынан бас тартқанға дейін іс-қимыл жасай беруі керек дегенді де қосып қойды. Қазақстан аймағында 1949-1989 жылдары әлемдегі ең ірі Семей полигонының жұмыс істегені, онда 40 жыл мерзім ішінде шамамен ядролық қаруға 500-дей сынақ жасалғаны белгілі. 1992 жылы жабылған полигон базасында ҚР Президентінің шешімімен Ұлттық ядролық орталық құрылды. Социал-демократиялық партияның (СДПА) сыртқы саясат мәселері жөніндегі ресми өкілі Кристине Муттоннен Қазақстанда «Ядролық сынақтарға тыйым салудан-ядролық қарусыз әлемге» атты конференцияға қатысқандағы сөйлеген сөзі «Мен одақтың ядролық қаруды таратпау және қарусыздану жөніндегі мақсаттарын толық қолдаймын. Конференция мақсатқа жету ісіне белгілі бір үлес қосуды және ұйым мүшелерін өзара біріктіруді көздейді», деп атап өтті. Конференция 29 тамызда аталып өтілетін Ядролық сынақтарға қарсы халықаралық іс-қимыл күнімен және Қазақстанда ядролық полигонның 20 жылдан астам уақыт өткенімен байланыстырды.

Ядролық қаруды таратпау және қарусыздану одағы ядролық қарусыздану бойынша ынтымақтастықты, ақпараттар алмасуды және бірлескен стратегиялар қалыптастыруды мақсат ететін парламентшілер үшін халықаралық үнқатысу алаңы болып табылады. Халықаралық бірлестік құрамында 75 елден 700-ден астам мүше бар. Ядролық қаруды таратпау және қарусыздану одағының жаһандық үйлестірушісі әлемнің баламалы сыйлығының иегері 25 жыл бойына ядролық қарудан ада әлем үшін күресіп келе жатқан Алин Варе болып табылады [3].

Мемлекет басшысы Н.Ә. Назарбаевтың басты ұстанымы – ядролық қарусыз әлем құру жолында барлық мемлекеттердің ортақ қадамдарын анықтайтын жалпыға ортақ декларацияны қабылдау жайын осы бастан қолға алу ең маңыздысы әлем жұртшылығы ядролық қарусыз өмір сүргісі келеді. Ол адамзаттың аңсарлы арманы.

1 Ядролық сынақтарға тиым салудан-ядролық қарусыз әлемге // Президент және Халық. – 31 тамыз, 2012.

2 Нәлібай Б.Н. Ядролық клубқа қай елдер кіреді // Дала мен қала - 2012 жыл.

3 Біз Қазақстан қол жеткізген нәтижелерді әлемге көрсетуге тиіспіз. Астанада өткен «Ядролық сынақтарға тиым салудан-ядролық қарусыз әлемге» атты халықаралық конференция жұртшылықтың және шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының ой-пікірлерін туындатуда // Егемен Қазақстан. - 1 қыркүйек, 2012.

УДК 323.1:21/29 (574)

К ПРОБЛЕМЕ ВОЗНИКНОВЕНИЯ РЕЛИГИОЗНОГО ЭКСТРЕМИЗМА НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

М.П. Мирхамитов – магистрант 2-го курса спец. «Религиоведение»
Института магистратуры и докторантуры PhD КазНПУ им. Абая

Бұл мақалада автор қазіргі таңдағы діни экстремизмнің шығу мәселесін қарастырады. Автор кешенді түрінде, жаһандану жағдайында одан сайын көлемді сағыда өрше түскен діни экстремизмнің шығуының негізгі алғышарттары мен себептерін көрсетеді және қазіргі діни экстремизм экстремисттік әрекеттің шегінен шыққан түрі болып табылатын лаңкестікпен байланысты деп дұрыс пікір білдіреді.

Тірек сөздер: діни экстремизм, діни жаңару үрдісі, ұлтаралық және конфессияаралық ұнқатысу мен келісімі, діни бостандығы, адам құқықтары мен жеке бас бостандықтары, діни ұйымдары

В этой статье автор анализирует причины возникновения религиозного экстремизма в мире. Среди множества причин возникновения религиозного экстремизма автор выделяет внутренние и внешние причины этого социально-го зла и приходит к выводу, что эту проблему нужно рассматривать комплексно, выявляя ее основные предпосылки и причины.

Ключевые слова: религиозный экстремизм, межкультурный и межконфессиональный диалог межнациональное и межконфессиональное согласие, мировые и традиционные религий, право на свободу вероисповедания, права и свободы человека, религиозные организации

In this article the author examines the problem of religious extremism at the present stage. Author in the complex indicates the main preconditions and causes of religious extremism in the era of globalization began to acquire more extensive features and rightly believes that modern religious extremism is inseparable from terrorism, which is one of the most extreme expressions of extremist activity.

Keywords: religious extremism, intercultural and interfaith dialogue interethnic and interreligious harmony, world and traditional religions, the right to freedom of religion, human rights and freedoms, religious organizations

Причины религиозного экстремизма следует рассматривать в комплексе. Первый блок причин связан с общемировыми тенденциями развития общества и системой международных отношений (внешние причины):

Во-первых, отчуждения личности от государства, которое воспринимается как глубокий духовно-идеологический кризис. Власть потеряла свой былой авторитет и не оправдала надежд и ожиданий. В современной развитой информационной системе с помощью выпадов против действующего государства можно за короткое время стать всемирно известным человеком.

Во-вторых, противопоставление НПО властным структурам, отсутствие в обществе реальных сдержек и противовесов деструктивным силам, прикрывающимся флагом неправительственных объединений породило соблазн для экстремизма организовать и таким образом.

В-третьих, бизнес должен быть высоко прибыльным. Религиозный экстремизм – часть доходного импорта идей, а затем наркотиков и оружия.

Второй блок связан со специфическими внутриказахстанскими процессами (внутренние причины). Главными внешними причинами религиозного экстремизма в современном обществе являются процессы капиталистической модернизации и глобализации по капиталистически, подрывающие, радикально изменяющие цивилизационные основы традиционных обществ Востока и слаборазвитых стран, общий системный кризис современного западного общества, а также современный мировой экономический, политический и идеологический порядок, обеспечивающий господство и цивилизационную экспансию Запада, несправедливое распределение мировых богатств и ресурсов, уничтожение национально-цивилизационной самобытности различных стран.

Главными внутренними причинами, порождающими религиозный экстремизм является ситуация социально-политического, экономического и идеологического кризиса, в котором находилось наше общество в начале 90-х годов, социальное расслоение казахстанского общества, обнищание значительной части населения, многочисленные социальные и этнические конфликты, возникающие на почве общего падения уровня жизни и ослабления политической стабильности, а также на почве идеологической дезориентации общества в целом. Из которых мы выделим:

1. Социально-экономические:

- значительное расслоение общества по уровню материального достатка, что, в свою очередь, порождает формирование у значительной части населения, и особенно у молодежи, чувство социальной несправедливости;

- высокий уровень безработицы, особенно среди молодежи, представители которой довольно легко попадают под влияние радикальных политических течений.

2. Идеологические:

- состояние идеологического вакуума и, как следствие, заполнение идеологического пространства радикальными объединениями;

- возможность практически бесконтрольного использования новых информационных систем (Интернет) для пропаганды различных идей, в том числе экстремистских;

- возможность бесконтрольного использования нелегитимных технологий управления и манипуляции поведением человека и социальных сообществ.

3. Миграционные:

- увеличение миграционных потоков с последующим их компактным расселением и появлением проблем их адаптации к новой среде;

- изменение этнического состава населения, особенно в крупных городах, и, как следствие, рост напряженности в межнациональных отношениях.

Для углубленного понимания всей проблематики, связанной с присутствием на политическом поле религиозно мотивированного экстремизма и терроризма, необходимо коснуться такого феномена, как процесс политизации ислама. Очень часто для объяснения значительной политизации ислама прибегают к аргументу изначального совмещения светской и религиозной власти на самых ранних этапах исламской истории. То есть, о практической, и даже – где-то на догматическом уровне, принципиальной и концептуальной вовлеченности ислама в политику.

Ислам (и большинство его течений) как религия в отличие, например, от буддизма или индуизма ориентирован на социально-политические проблемы. Он не только дает идею некоего идеального, "справедливого" общества, но и: 1) прямо предполагает насилие как средство его достижения или защиты (концепция джихада); 2) имеет разработанную доктрину мусульманского государства с четко очерченным набором формальных признаков. К наиболее важным из них относится то, что верховным правителем должен быть мусульманин, а правление должно осуществляться на основе мусульманского права. Третий важный момент состоит в том, что ислам в конечном счете предполагает неограниченную территориальную экспансию исламского общества. Согласно концепции джихада все, что не относится к "территории ислама" (дар ал-ислам) является (по крайней мере потенциально) "территорией войны" (дар ал-харб). В условиях, когда Запад воспринимается как главный виновник социально-экономических проблем мусульманских стран, эта идея приобретает особую актуальность для обоснования экстремистской (террористической) практики.

Кроме того, исламу присущ достаточно мощный мессианский импульс, который под влиянием бывших сельских жителей воспроизводится в ряде психологических стереотипов низших городских слоев.

Стереотип первый заключается в ожидании конца света, который мыслится как логическое завершение существования "погрязшего в грехах" общества. Даты конца света определяются по-разному, в зависимости от религиозной принадлежности. Мусульманами "конец света" ожидался в ноябре 1979 г. в конце тринадцатого века Хиджры (мусульманского летоисчисления). Когда предсказание не сбылось, "судный день" перенесли на более поздний срок - четвертый день четвертого месяца четвертого года нового "пятнадцатого" века [1].

Наблюдая явные расхождения между положениями учения пророка Муххамада и негативными реалиями современности, многие склонны видеть корень зла в отходе от религиозных предписаний, нравственным разложением общества, забвением традиционных норм. С данным стереотипом тесно переплетается идеализация общины (уммы) первых мусульман. В этом идеале далекого прошлого в полной мере воплотились эгалитаристские чаяния городских низов, на которых в наибольшей степени отразились все провалы социально-экономических реформ в развивающихся странах.

В целом можно сказать, что особенности ислама как религии сыграли определяющую роль в преобладающем использовании его в качестве основы идеологии современного экстремизма в мусульманских странах. Это, конечно, не исключает того, что та оптимальность идеологических форм, которые ислам дает экстремизму, уже сама по себе способствует его подъему, но вряд ли в очень значительной степени.

«Корни религиозного экстремизма уходят еще в первый век мусульманской эры, – считает директор Центра «ИЦит» (Таджикистан) Довлет Назиров, – его прародителями не без основания считают хариджитов, отделившихся в 657 г. от войска четвертого халифа Али, после того, как они посчитали его недостаточно твердым в борьбе за правое дело. Если хариджиты являются довольно отдаленными предками современных религиозных экстремистов, то Таки ад-Дин Ибн Таймийа, богослов начала XIV в., по праву считается их «дедом». Ибн Таймийа очень популярен среди религиозных экстремистов. Он привлекает их, прежде всего, своей трактовкой двух основных вопросов, интересующих религиозных экстремистов: можно ли считать мусульманином человека, живущего не по шариату, и как относиться к правителю, управляющему страной не в соответствии с исламом?» [2].

Следует отметить, что непосредственные истоки экстремистских тенденций в современном исламе следует искать в конце XIX века, когда перед мусульманами стала проблема систематического сопротивления Западу в условиях его превосходства над мусульманским миром. В немалой степени фундаментализм представляет собой реакцию Востока на оказываемое со стороны Запада давление (в силу прагматического характера его развития), которая, в целом, носит негативный характер.

К концу XX века в арабо-мусульманских странах так или иначе все светские системы правления от парламентской демократии до военных диктатур потерпели неудачу с точки зрения преодоления отсталости и социально-экономического развития. В условиях политического банкротства различных идеологий возник современный радикализм, который берет свое начало с момента образования в Египте в 1926 г. мусульманской организации экстремистского толка "Братья-мусульмане". С этих пор, исламизм стал представлять собой наиболее организованную политическую оппозицию современным правящим режимам.

Одним из основных моментов, серьезно влияющих на распространение в мусульманских странах не только экстремизма, но экстремизма именно в исламской форме, является цивилизованный конфликт между исламом и Западом.

Цивилизованный конфликт по своей природе есть конфликт иррациональный. Это всегда столкновение различных систем ценностей, мировоззрений, идеологических установок. В принципе само существование "чужого" – т.е. субъекта, чьи базовые ценности (представления о добре и зле, смысле жизни и сущности смерти) в той или степени объективно отрицают и тем самым как бы "уничтожают", дискредитируют базовые ценности и внутренний мир другого субъекта – может послужить детонатором социального конфликта не в меньшей, а порой и в большей степени, чем чисто экономическое противостояние, затрагивающее лишь внешние, материальные условия существования индивида. Именно важностью этих, так сказать "идеалистических" моментов объясняется то, что и конфликт, возникающий как собственно экономический, всегда стремится отлить себя в формы "межкультурного" столкновения. Функция идеологии как раз и состоит в придании противоречиям меркантильного характера иного – онтологического измерения: более или менее масштабная политическая борьба всегда не только на земле, но и "на небесах".

Объективная ситуация в современном мире – процессы глобализации, расширения информационного пространства, интенсификация контактов уже сами по себе объективно создают ситуацию иррационального конфликта. Причем при контакте с западной цивилизацией или с какой-либо другой, конфликт в современном мире в гораздо большей степени осознается "не западной стороной". Во-первых, здесь срабатывает определенный "комплекс неполноценности" "не западной" стороны, поскольку Запад, как бы там ни было, все-таки успешно навязывает свои ценности (в том числе и ценности "массовой культуры") всему миру, то есть Запад является "наступающей стороной". Во-вторых, западная цивилизация – это цивилизация, в которой, как ни какой другой культуре, собственно религиозные ценности оказались по сути оттесненными на периферию общественного сознания. И здесь в каком-то смысле следует согласиться с С.Хантингтоном, выдвинувшем тезис о наступлении эпохи новых конфликтов – "цивилизованных" [3].

Однако этим не исчерпывается проблематика цивилизованного конфликта. "Столкновение цивилизаций" накладывается на противоречия двух основных субъектов современной мир-системы: промышленно развитых стран (ядра капиталистической мир-системы) и стран периферии и полупериферии мировой капиталистической системы. Часто это противостояние обозначают как противостояние "богатого" Севера и "бедного" Юга, пришедшее на смену противостоянию социалистического Запада и "социалистического" Востока. В большинстве своем страны распространения ислама обречены на "догоняющее

развитие", т.к. дотянуться до уровня лидеров в ближайшей перспективе вряд ли представляется возможным [4]. Еще один важный фактор можно условно определить как фактор "исторической памяти". Абсолютизация собственного опыта присуща любому обществу до поры, пока оно не столкнется с более сильным противником. По мнению Малашенко В.А., в сознании превосходства своего образа жизни народы Востока укреплялись после удачных войн с европейцами. В особенности это относится к мусульманскому миру, не раз одержавшему победы над христианской Европой, что породило в сознании мусульман, в первую очередь арабов, чувство исторического оптимизма", в основе которого лежит вера в конечность, т.е. абсолютную верность исламского пророчества, подкрепленной удачными завоеваниями. Этот оптимизм был своеобразным проявлением исламоцентризма на протяжении столетия [5].

Уверенность мусульман в собственной исключительности, в обладании монополией на истинное знание деформировалось в эпоху колониальной экспансии, когда "исторический оптимизм" уступил место пессимистическим настроениям [4,77]. Как справедливо отмечала Л.Р. Полонская "колониальное завоевание усилило приверженность угнетенных народов доколониальным духовным, прежде всего религиозным традициям, как символу былой независимости. А это, в свою очередь, способствовало не только сохранению религии, как неотъемлемой части социальной психологии масс, но и перенесению в новые условия средневековых религиозных социально-политических учений и форм борьбы [6].

Это высказывание вполне приемлемо и к постколониальному периоду истории большинства мусульманских стран: в известном смысле исламская цивилизация полностью проиграла военно-политическое состязание с христианской Европой. Но этот фактор вряд ли можно оценить как ведущий. Поскольку большинство социальных проблем современного мусульманского мира возникло в связи с процессом включения исламских стран в систему международного разделения труда, а точнее его провалом, то на уровне массового сознания оно приняло форму отторжения ценностей Запада, которые ассоциируются с этой мировой экономикой.

Таким образом, цивилизованный конфликт порождает экстремизм не только сам по себе, но и дает готовые идеологические формы для осознания конфликта социально-экономического.

Однако неверным было бы усматривать в религиозно-политическом экстремизме только выражение протеста маргинальных и близких к ним социальных слоев против трансформации традиционного общества по западному образцу. Существует ряд причин по которым сама политическая ситуация в некоторых мусульманских странах способствовала усилению исламизма и, следовательно, поводом для активизации деятельности экстремистских религиозно-политических организаций. К данным факторам необходимо отнести прежде всего то, что в большинстве развивающихся стран демократические и политические институты наложились на традиционную политическую культуру. Демократия, скопированная с политической системы западных государств, оказалась псевдодемократией, не обеспеченной реальным демократическим содержанием. Как писал Г.И. Мирский, оценивая итоги постколониального развития многих освободившихся стран, эта демократия, привнесенная извне на неподготовленную почву, не опиравшаяся на традиции, не выстраданная веками борьбы за гражданские свободы и права, обернулась в условиях засилия "квазибуржуазных" нуворишей карикатурой на демократию... неудержимо росла коррупция, на глазах у всех богатела и рвалась к роскоши новая элита, невероятно наглая и циничная до предела, насквозь прогнившая уже при своем рождении. На государственной арене копошились политические пигмеи, оспаривавшие друг у друга куски пирога власти, алчные и бессильные..." [7].

Вследствие отделения власти от основной массы населения, демократические движения в большинстве стран не имели широкой социальной опоры, а полярные взгляды на пути реформирования выражались в разобщенности и слабости светского политического крыла.

В условиях отсутствия реальных демократических институтов и легальных каналов для выражения оппозиционных настроений, ислам, прежде всего "неофициальный", возникший в условиях подавления всяческого инакомыслия, превращался в политическое оружие в руках дессидентствующей интеллигенции, оппозиционно настроенной молодежи, некоторых религиозных деятелей.

Как констатировал на страницах "Форин афферс" американский профессор Д.Аджами, оценивая внутривнутриполитическую ситуацию Египта в 90-х г "правительство безжалостно подавляет ячейки фундаменталистской, организации" Аль-гамаа аль-исламийя", прибегая для этого к массовым казням, повальным арестам и обыскам в бедных районах Каира, в экономически отсталой центральной части страны и в Верхнем Египте... Государство загнало исламистов на окраины городов и в отдаленные селения, но интеллигенция, легальная оппозиция, бизнесмены и профсоюзы пришли в ужас от примененной им тактики. Скорость, с которой президент Х. Мубарак отдавал приказы о казнях фундаменталистов позволила ему отмахнуться от решения таких животрепещущих для Египта проблем, как экономическая и политическая реформы» [8].

Ставка на насилие в противодействии подъему мусульманского фундаментализма также может способствовать росту экстремизма под лозунгами ислама. Так, по мнению экспертов правозащитных организаций в 1998 г. в Узбекистане именно вследствие репрессивной политики властей в отношении мусульман, резко активизировались ультрафундаменталистские элементы [9].

Складывается, таким образом, своеобразный "замкнутый круг": попытки правящих элит силой подавить исламистскую оппозицию, вызывают лишь ее усиление и радикализацию.

Рост исламского экстремизма был отчасти и следствием последовательной политики исламизации, которая проводилась рядом режимом и ставила целью реализацию чисто политических задач. Понятия, категории, лозунги, подчеркнутые из ислама призваны были служить средством воздействия на массы в желательном для правящей элиты направлении.

В начале третьего тысячелетия мусульманский мир находится в полосе кардинальных изменений, вызванных влиянием процессов глобализации. На нынешнем ее этапе происходит существенное расширение сферы деятельности международных исламских организаций, ставшее возможным в результате технологического прогресса в области новых средств коммуникации. Многие религиозные центры и движения, ранее ориентировавшиеся только на местные общины, расширили свои возможности, выйдя на глобальный уровень. Эти крупномасштабные социально-экономические изменения, начавшиеся в последней четверти XX века, привели к тому, что роль религии в общественной жизни народов мусульманского мира значительно возросла, что получило непосредственное отражение в духовной жизни общества. Конечно, аналогичные процессы происходят также и в других регионах планеты, однако события в мусульманском мире отличаются от всех аналогичных тем, что в них важную роль играет религия. Влияние религии здесь проявляется в сложных сплетениях, обусловленных многоликостью содержания и форм самих социально-политических движений, в зависимости от того, какие проблемы ставятся и каким образом они реализуются. В этом контексте глобализация религии может быть понята как процесс глобальной перестройки уже сложившейся религиозной ситуации, как процесс, который вовлекает в себя следующие три аспекта. Во-первых, она подразумевает неизбежную трансформацию индивидуальных религиозных организаций. Во-вторых, в содержании религиозно-правовых доктрин, ритуалов и методов религиозной практики появляются новые характеристики. В-третьих, глобализация сопровождается изменениями самих последователей тех или иных религий, особенно в плане их интеллектуальных перспектив. Однако, размышляя о плюсах и минусах глобализации, мы вслед за автором вышеприведенного высказывания приходим к выводу, что ее положительные аспекты – всего лишь побочный продукт, а её изначальный мотив, извлечение максимальных прибылей – причина всех социальных недугов современного человечества [10].

При этом мы должны понимать, что «глобализация – это не вертолет, разбрасывающий деньги с небес» (Милтон Фридман). Поскольку глобализация приводит к некоторым положительным для религии и культуры последствиям, ее нельзя полностью отвергать. В настоящее время под воздействием глобализационных процессов у мусульман идет формирование транснационального политического самосознания. Естественно, что ни одна мусульманская страна или умма (община) не может оставаться в стороне от того, что происходит в мире, а уж тем более – по соседству. Идет интенсивное осмысление актуальных мировых проблем, возросло число и качественный уровень международных неправительственных исламских организаций, в том числе – молодежных и женских, оказывающих мощное влияние на развитие ислама, на выработку мусульманской идентичности в новых условиях. Тем более, что ислам не стремится противопоставить глобализации альтернативные социальные процессы и не является соперником глобализации, хотя естественно, что многие традиции внутри ислама будут ей сопротивляться. В то же время, благодаря появившимся в последнее время таким качественным панарабским СМИ, как, например, Al Jazeera, использующим опыт и достижения западной журналистики, идет формирование общего культурно-информационного, идеологического и даже теоретического (сближение мазхабов) пространства. Влияние этих СМИ не ограничивается только лишь арабскими странами, их смотрят представители всего исламского мира, так как арабский язык во многом остается языком межнационального общения всех мусульман и исламской элиты, в особенности. В свою очередь, благодаря Всемирной паутине (WWW), идет популяризация ислама во всем мире. А социальная сеть Facebook «растиражировала» арабский «День гнева» по всему миру. Между тем, пока массовое сознание мусульман воспринимает глобализацию крайне негативно. Над этим следует серьезно задуматься, так как положение вещей осложняет перспективы глобализации в исламском мире. Постепенное усиление влияния внутренних и внешних тенденций на развитие религиозного экстремизма и терроризма в мусульманском мире привело в начале XXI в. к глобальному идеологическому противостоянию двух "религиозных миров", пришедших на смену светскому двухполюсному миру XX столетия. Основные причины такого глобального противо-

стояния, которые получали постоянную подпитку в ходе распространения исламского экстремизма и терроризма, были обусловлены следующими обстоятельствами.

Во-первых, одной из причин распространения религиозного экстремизма и терроризма стало то, что модернизаторское влияние продвинутого западного мира на отсталые "новые" страны исламского мира игнорировало глубинные этнокультурные особенности этих обществ. Именно в этом состоят основные издержки широкого распространения процесса модернизации, охватившего большинство мировых стран в XX столетии.

Во-вторых, постепенное распространение религиозного экстремизма и терроризма во многом было обусловлено также и тем, что историческая преемственность традиционных и либерально-демократических ценностей, характерная практически для всего немусульманского мира, в традиционном мусульманском мире выродилась в противостояние этих ценностей. Такое противостояние зачастую сопровождалось возникновением политических, религиозных и военных конфликтов. В связи с этим традиционные мусульманские страны со временем столкнулись с проблемой формирования некоей гибридной системы ценностей, которая обеспечивала бы сосуществование традиционных и либерально-демократических систем ценностей.

В-третьих, в странах мусульманского мира распространение исламского экстремизма и терроризма сопровождалось усилением авторитарных тенденций, которое происходило под флагом расцвета исламской идеологии. И данная идеология пришлась как никогда кстати для радикально настроенных национальных элит. Таким образом, усиление авторитарных тенденций под религиозным флагом в ряде стран Ближнего и Среднего Востока стало естественной реакцией на вторжение (а не на восприятие) западных ценностей.

В-четвертых, значимые предпосылки для распространения религиозного экстремизма и терроризма в ряде мусульманских стран создавались также теми неизбежными издержками, которые возникали в ходе проведения в этих государствах социально-экономической модернизации. Непредсказуемое экономическое развитие, отсутствие внушительной социальной отдачи от модернизаторских реформ, неверие в способность правящей элиты оперативно преодолевать постоянно возникающие социально-экономические трудности создавали предпосылки для апелляции к исламским идеалам социальной справедливости, к истинно исламскому образу правления, к возврату в т.н. "золотое прошлое".

В-пятых, процесс распространения религиозного экстремизма и терроризма в ряде мусульманских стран получил дополнительный импульс под влиянием тенденции архаизации, что создавало безусловную предпосылку к усилению роли исламской традиции как регулятора социальных отношений, а также ее воздействия на правящие элиты. Правящие элиты некоторых стран мусульманского мира, заявляя об исключении исламской религии из "политического оборота", фактически использовали его как инструмент в политической борьбе, стремясь лишить своих соперников монополии на ислам. И в этом стала проявляться новая роль ислама в современной политике [11].

В последнее время в СМИ наиболее часто говорят об исламских радикалах (сторонниках "исламизма", или "политического ислама"), которые, во имя чистоты веры, как они ее понимают и за возврат к фундаментальным истокам ислама, выступают против т.н. традиционного ислама, как он сложился в нашей стране на протяжении столетий. Применительно к радикальным мусульманским течениям можно согласиться с тезисом о том, что «мусульманские радикалы умело пользуются тем, что в ряде регионов обострились социальные противоречия: низкий жизненный уровень, коррупция, безработица, нехватка жилья, затрудняющее вступление в брак большое приданое, преступность, растущее число людей, не состоящих в браке, упадок моральных ценностей и этических норм». В психологическом плане, среди причин, вызывающих интерес людей к нетрадиционным конфессиям (а, стало быть, и к экстремистским религиозным группировкам) исследователь О.Копылова называет «синдром эмоционального голодания», складывающийся ввиду возрастающих психо-логических перегрузок, связанных с ускорением темпа жизни и неуверенностью в завтрашнем дне.

Так, по мнению казахстанского исследователя В.Иванова, «...современные проблемы экстремизма, терроризма и т.д., религиозные по форме, на самом деле, во многом коренятся на глубинном противоречии социально-политического характера. Реалии сегодняшнего дня таковы, что именно проблема неурегулированности социально-политических противоречий, закономерно порождающие нестабильные системы, создают благодатную почву для развития идей экстремизма и терроризма» [12, 57].

Руководитель Центра исследований проблем современного Востока в Париже Бурган Гальюн рассматривает исламизм, или политический ислам, в качестве особого политического движения, идеологической основой которого является исламский фундаментализм [13, 65].

Некоторые учёные склонны не различать эти два понятия, обозначая фундаментализм как политическое движение за возрождение ислама. Думается, что все эти различия существенной роли не играют. В любом случае речь идёт об альтернативе развития – политическом исламе. Заметим при этом, что, как и любое другое религиозно-политическое движение, исламизм может иметь ту или иную степень радикализма, граничащего в ряде случаев с экстремизмом.

Само понятие "фундаментализм" в религиозном плане впервые было применено, как известно, по отношению к одному из консервативных течений в американском протестантизме, возникшем в начале XX века. Применительно к исламу термин "фундаментализм" используется для характеристики ряда движений, призывающих к строгому соблюдению мусульманских норм и ценностей. В самом мусульманском мире нет соответствующего общепринятого слова. Иногда "аль-усулийя" (от "асл" – корень), иногда "ас-салафийя" (от "салафи" – "тот, кто придерживается традиций предков"). Впрочем, похоже, что эти два слова – перевод на арабский язык европейских терминов "фундаментализм" и "интегризм". Сами фундаменталисты называют себя "просто настоящими мусульманами".

Интересен взгляд к проблеме исламского фундаментализма известного исследователя идеологий Востока Л.Р. Полонской, разделявшей различные формы фундаментализма, как возрождение фундаментальных основ религии, – теологические (теория возрождения идеального исламского государства, обеспечивающего возможность существования такого общества) и политические (борьба фундаменталистов за захват власти насильственным путём и утверждение в отдельных государствах фундаменталистской политической модели, основанной на шариате) [6]. То есть в первом случае речь идёт о возрождении истинного, идеального исламского государства, а во втором, о политической борьбе за захват власти насильственным путём и утверждении государства, основанного на принципах шариата.

Исламский фундаментализм – это не только одно из современных идейных течений, направленных на восстановление роли мусульманской религии в обществе, и тем более не только призыв к возврату к общественному устройству периода правления праведных халифов. Исламский фундаментализм представляет собой также и попытку сформулировать и реализовать на практике религиозно-политическую концепцию исламского пути развития – альтернативную тому пути, по которому пошла современная [мусульманская] цивилизация.

Религиозный экстремизм редко выступает в "чистом" виде. Как правило, он тесно связан с некоторыми внутри- и внешнеполитическими проблемами, в частности сепаратизмом. В таких случаях экстремисты от ислама играют чаще всего главную роль и как наиболее яростная боевая сила и как, сила способная консолидировать других на общей платформе, освятить несправедное дело авторитетом великой религии. Отсюда их особая ценность в альянсах, нацеленных на внутреннюю дестабилизацию и международные конфликты [14].

Надо сказать, что объективным в восприятии экстремистов является насилие, которое применяется для реализации и внедрения своих идеологием, вначале на уровне закрытой группы – джамаата, затем социума, а затем и государства, причем силовой аспект деятельности облекается, что представляется наиболее опасным, в святую для каждого рядового мусульманина концепцию священной борьбы на пути Аллаха – фи сабили ллях. И в этом смысле ислам стал довольно «интересным» материалом и инструментом для воплощения экстремистских, а то и террористических поползновений и агрессий.

Таким образом, современный религиозный экстремизм неотделим от терроризма, который является одним из крайних выражений экстремистской деятельности. В последние десятилетия религиозный экстремизм все чаще обращается к организованному и религиозно-обоснованному использованию террористических актов – то есть массовые убийства, захваты заложников, подрывы объектов и средств «мира куфра» как к средству достижения своих целей. Все эти террористические действия, однако, классифицируются апологетами ультра-радикализма в качестве ведения священной войны/борьбы – джихада. Отметим, что и радикализм, и экстремизм, и терроризм основываются на религиозной доктринальной основе и исключительно из него черпают стратегию развития.

1 Мендел М., Мюллер З. *Исламский фундаментализм в Египте. Социальные и социально-психологические аспекты* // Мусульманские страны. Религия и политика (70-80 гг.). - М., 1991, - с. 75.

2 Назиров Д. *Идейные истоки религиозного экстремизма* // Новое дело. – 2004. - №32. – 13 авг.

3 Хантингтон С. *Столкновение цивилизаций* // Полис. 1994, - №1.

4 Сюкияйнен Л.Р. *Концепция мусульманской формы правления и современное государствоведение в странах Арабского Востока* // Социальнополитические представления в Исламе. История и современность. – М., 1987 г. – стр. 45-69.

5 Малащенко В.А. *В поисках альтернативы. Арабские концепции путей развития* - М., 1991 г. - стр. 74.

6 Полонская Л.Р. *Современный мусульманский фундаментализм: политический тупик или альтернатива развития* // "Азия и Африка сегодня", 1994, - №11.

7 Мирский Г.И. Роль армии в политической жизни стран "третьего мира" - М., 1989 г. - с. 23.

8 Елистратов А., Орестов Р. Экстремизм: власти Египта принимают вызов // Эхо планеты 1993 г. 24-30 апреля N 17, - с. 7.

9 Гафарлы М. Спецслужбы разоблачили террористов // Независимая газета 2.09.2000 г. - стр. 5.

10 <http://www.islamonline.net>

11 Цели наиболее известных радикальных террористических групп мира // Саясат. - 2001. - №9. - С. 6-7.

12 Иванов В.А., Трофимов Я.Ф. Религии в Казахстане. - Алматы, 2003. - С. 41.

13 Левин З.И. Ислам в лабиринте понятий. В сб.: Россия и мусульманский мир. 2000 г., - №2. - с. 12-21.

14 Севостьянов И.П. Исламский фундаментализм и исламский экстремизм – это совсем не одно и то же // Международная жизнь, 1996, - №5, - с. 34.

УДК 327 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КЕДЕН САЯСАТЫН ІСКЕ АСЫРУ ЖӘНЕ КЕДЕН САЛАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Н.П. Турузбеков – Абай атындағы ҚазҰПУ, Магистратура және PhD докторантура институтының БМ020200-Халықаралық қатынастар мамандығының I курс магистранты

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік кеден саясатының, кеден баждарын қалыптасуын және Қазақстан Республикасының ұлттық мүддесін қорғау және мемлекеттік кеден саясатын жүзеге асыруды қарастырған. Осы уақыттан бері ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінде кеден саясатын жүргізудің конституциялық бастауы болды.

Тірек сөздер: Қазақстан Республикасының мемлекеттік кеден саясаты, кеден баждары, ұлттық мүдде, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесі

В данной статье автор пишет о процессе формирования и развития таможенной политики как инструмента обеспечения национальной безопасности государства, который начался с момента обретения Казахстаном своей Независимости. С этих пор, считает автор, началось конституциональное зарождение основ ведения таможенной политики в системе обеспечения национальной безопасности Республики Казахстан.

Ключевые слова: государственная таможенная политика Республики Казахстан, таможенные тарифы, национальные интересы, система обеспечения национальной безопасности

In this article, the author writes about the formation and development of customs policy as a tool for national security, which started since Kazakhstan gained its independence. Since then, the author considers the emergence of constitutional foundations began conducting customs policy in the national security of the Republic of Kazakhstan. Is investigation the process of custom policy formation and its role in the frame of national security of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: state customs policy of the Republic of Kazakhstan, customs tariffs, national interests, national security system

Тәуелсіздік алуымен байланысты Қазақстанда кеден саясатының қалыптасуы мәселесінің саяси аспектісін жасау енді ғана басталып келе жатыр және де кеден саясатын қалыптастырудың саяси қырлары мәселелерін өңдеу ісі жаңадан қолға алынуда. Елдің кеден саясатының жалпы құрылуының жалпы принциптерінің Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың бірқатар еңбектерінде анықталған. Осы орайда Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың «Кеден одағы – біздің елдердің экономикалық міндеттерін шешетін прагматикалық жоба. Үдемелі индустриялық-инновациялық даму бағдарламасының маңызды бағыттарының бірі – отандық компаниялардың сыртқы нарықты игеруіне ықпал ету. Осы мақсатта «Эспорт-2020» бағдарламасы қабылданған еді. Бірыңғай экономикалық кеңістік қазақстандық бизнес үшін өз тауарын өткізетін ірі нарыққа жол ашады» деген сөзі еске түседі. Демек, стратегиялық басым бағыт ТМД елдерімен ынтымақтастықты нығайту болып қала береді. Оның үстіне, соңғы жылдары еліміз тек Еуразия кеңістігінде ғана емес, халықаралық аренада да белсенді ойыншыға айнала бастағанын естен шығармаған жөн [1].

Кеден оның терең тусінігінде жаһандық және мемлекеттік инфрақұрылымының бөлігі, аймақ аралық реттеу мен үйлестірудің жаһандық құралы, халықаралық экономикалық институттар клубының тең құқылы мүшесі. Кеден барынша тар мағынада – тауарлардың, көлік құралдарының, физикалық тұлғалардың, ұлттық экономиканың әлемдік нарықпен, әлемдік шаруышылықпен құқықтық бірлескен әрекеттестігімен трансшекаралық ағымен бақылау үшін мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және реттеуші институты. Қазақстан саяси ғылымы үшін ұлттық қауіпсіздік мәселелерін, оның ұғымын, негізгі құрылымдық құраушы, ұлттық қауіпсіздіктер мен қауіптерді зерттеу қызұғышылық тұдырады. Саясаттанушы, ғалым А.И. Шалтықов Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету контекстіндегі кеден қызметін қалыптасу үрдісін кеңінен ашып, қоғамдағы саяси және экономикалық салаларындағы кеден қызметінің жүйелік тәсілін береді [2].

Қазақстанда ғалымдар мен зерттеушілер ұлттық мүддеге байланыстырады. Кедендік одақтың құрылуы үш ел арасындағы экономикалық байланыстардың жеделдеуіне, тауар айналымының өсуіне ықпал етуі тиіс. Бұл экономикалық кедергілерді алып тастаудың сөзсіз әсері. ЕурАзЭҚ сарапшылары үш елдің өзара саудасындағы кедендік кедергілерді жою 2015 жылы «интеграцияланған үштіктің» ДЖӨ өсуін 15-20 пайызға қамтамасыз етеді деп болжамдайды. Қазіргі дағдарыс жағдайындағы тауар айналымының төмендеп бара жатқаны басқа мәселе. Мысалы, 2009 жылдың қаңтар-қыркүйегінде Ресей мен Қазақстан арасындағы тауар айналымы 9,1 млрд. АҚШ долларына азайды – бұл өткен жылғы көрсеткіштен 40 пайызға аз. Қазақстандық саясаттанушы М.С. Әшімбаев осы мәселені зерттеуде ұлттық қауіпсіздіктің факторы ретінде қамтамасыз ететін ұлттық мүдде арқылы қарастыруымыз қажет екендігін атап өтті [3].

Біздің ойымызша, кеден саясаты мемлекеттің жалпы экономикалық саясатының маңызды құрамдас бөлігі болады, бір жағынан, сыртқы экономикалық қызметті мемлекеттік реттеудің құралы болса, екінші жағынан, ұлттық қауіпсіздік қамтамасыз етудің құралы болады. Кеден әкімшілігіне өту мен басқарудағы халықаралық тәжірибені талдап қорыту, кеден саясатын зерттеудің модернизациялау мен реформалау, ұйымдастыру жолы арқылы теоретикалық негізгі ретіндегі кеден логистикасы концепциясын қалыптастыру, оның, яғни кеден саясатының толыққанды, тұжырымын қалыптастыру керекті моделдерді өндеуде қолайлы әдістерді анықтауға үлкен көмегі тиеді [4].

Кедендік одақтың құрылуына халықаралық сарапшылар да елеулі көңіл бөліп отыр. Мәселен, Ресейдегі «Еуразия мұрасы» коммерциялық емес қорының президенті Елена Яценко: «Кедендік одақтың құрылуы үш ел арасындағы экономикалық байланыстардың жеделдеуіне, тауар айналымының өсуіне ықпал етуі тиіс. Бұл экономикалық кедергілерді алып тастаудың сөзсіз әсері. ЕурАзЭҚ сарапшылары үш елдің өзара саудасындағы кедендік кедергілерді жою 2015 жылы «интеграцияланған үштіктің» ДЖӨ өсуін 15-20 пайызға қамтамасыз етеді деп болжамдайды» деген пікірін жеткізді.

Кедендік одақ – бұл біздің ықпалдастығымыздың келесі сатысы. Бұған дейін Беларусь, Қазақстан, Ресей арасында еркін сауда аймағы жүзеге асқан болатын. Бұл еркін сауда аймағының мәнісі – үш ел арасында нөлдік, яғни кедендік баждың жоқ екендігін білдіреді, ал басқа елдермен әрбір елдің өзіне тән кедендік баж салығы жүйесі болды. Ал ендігі Кедендік одақ нені білдіреді дегенге келетін болсақ, үш ел арасында ешқандай да кедендік баж болмайды, ал үшінші елдерге қатысты барлық кедендік баж салығы бірыңғайланады [5].

БЭК-тің толық көлемде жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін 2011-2015 жылдар аралығында тағы да 55 халықаралық келісімдерді және басқа да құжаттарды қабылдап, белгіленген нақты мерзімдеріне сәйкес БЭК қалыптастыратын келісімдер бойынша 74 міндетті шаралардың орындалуын қамтамасыз ету қажет.

БЭК-тің құқықтық негізін қалыптастыратын келісімдерді шартты түрде алты топқа бөлуге болады: келісілген экономикалық саясат жүргізу және экономиканы реттеу жүйесін үйлестіру; қызмет көрсетудің ортақ рыногын жасау; капиталдың ортақ рыногын қалыптастыру және келісілген валюталық саясат жүргізу; еңбек ресурстарының ортақ рыногын жасау; ортақ энергетикалық рынок қалыптастыру, энергетика мен көлік саласында табиғи монополиялардың қызметіне қолжетімділікті туғызу; техникалық реттеу деген сияқты.

БЭК-ті құрайтын төрт құрамдас бөліктің біреуі – тауарлардың ортақ рыногы – жұмыс істеп тұрған Кеден одағымен атқарылып отыр. БЭК-тің тағы бір маңызды бөлігі – қызмет көрсетудің ортақ рыногының алғышарттары 2012 жылдың басында жасалмақ. Осының шеңберінде БЭК-ке қатысушы мемлекеттер өздеріндегі заңды және жеке тұлғалардың қызмет көрсету рыноктарына ерудің ұлттық режимдерін бекітуге ұмтылып, арнайы лицензияны қажетсінетін қызмет түрлеріне берілген лицензияларды мойындауды қамтамасыз етеді және ұлттық заңнамаларды үйлестіреді, ал қызмет көрсету саудасы бойынша үшінші елдерге қатысты келісілген саясат жүргізеді [6].

2013 жылғы 1 қаңтардан жүктерді тасымалдаудың темір жол тарифтері бір жүйеге түсіріліп, әрбір мемлекеттің территорияларында қолданылып келген бұрынғы экспорттық, импорттық және ішкі тарифтер жойылады. Олардың орнына ортақ тариф енгізіледі. 2015 жылғы 1 қаңтардан БЭК-ке мүше мемлекеттердің жүк тасымалдаушылары үшін темір жол инфрақұрылымын еркін пайдалану мүмкіндігі қамтамасыз етіледі.

2014 жылғы 1 қаңтардан БЭК-ке мүше елдер үшін мемлекеттік (муниципалдық) сатып алу жүйесінде ұлттық режим қолданылатын болады.

2014 жылғы 1 қаңтардан капиталдың ортақ рыногын құру шеңберінде БЭК-ке мүше елдердің ұлттық режим жағдайында қаржы, банк және сақтандыру қызметтеріне еркін ену қамтамасыз етіліп, инвестициялық қызметке теңқұқықтық жағдай жасалады, валюталық операцияларға шектеу алынып тасталады.

2015 жылғы 1 қаңтарға дейін газ бағасы бойынша (нарықтық) бірдей пайда түсетіндей жағдайға қол жеткізіледі [7].

БЭК-те ортақ еңбек рыногы қалыптасады. БЭК-ке мүше елдердің еңбек мигранттары белгілі бір әлеуметтік кепілдіктерді пайдаланып, олардың құқықтары қорғалатын болады. Осы аталған шаралардың бәрі 2016 жылдың 1 қаңтарынан БЭК-тің толық сипатта жұмыс істеуін қамтамасыз етеді.

БЭК-ті құру – бұл ең алдымен, еркін бәсекелестіктің дамуына мүмкіндік және ортақ кеңістікте инновациялық белсенділіктің күшеюіне жағдай тудыру. Мұндай бәсекелестік тауарлар мен қызмет көрсетудің сапасын жақсартудың маңызды ынталандырушысы болып табылады. БЭК-ті қалыптастыруда нормалар мен ережелерді бір ізге түсіру мен үйлестіру кәсіпорындарда бәсекеге қабілетті өнімдер шығаруға және оларды дамудың инновациялық жолына салуға қолайлы жағдай жасайды.

Биылғы жылдың 18 қарашасында посткеңестік аумақ елдері үшін тарихи оқиға болып, Ресей, Қазақстан және Беларусь президенттері Еуразиялық экономикалық интеграция туралы Декларация мен Еуразиялық экономикалық комиссия (ЕЭК) жөніндегі келісімді қабылдады [8].

2011 жылғы 26 қазанда «Известияда» Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың «Еуразиялық одақ: идеядан болашақтың тарихына» деген бағдарламалық мақаласы жарияланып, онда Еуразиялық экономикалық одаққа ұласатын Кеден одағы мен Біртұтас экономикалық кеңістіктің одан әрі дамуының мүмкіндіктері нанымды түрде бейнеленді.

ЕурАзЭҚ-тың дамуының практикалық нәтижелерін бағалай келе, Қазақстан Президенті 11 жыл ішінде қоғамдастықта интеграцияның әр түрлі өлшемдердегі тиімді жылжуын қамтамасыз ететін тораптық механизмдерінің, оның ішінде, салалық деңгейде, сондай-ақ кәсіпкерлер, ғылым қайраткерлері, жастардың бастамасымен құрылған құрылымдарының қалыптасқанын атап көрсетті.

Жақында жарық көрген «Евразийский проект Нурсултана Назарбаева, воплощенный в жизнь» деп аталатын кітапта тұңғыш рет құжаттық негізде іргелес Еуразия мемлекеттерінің интеграциялық үдерістері қарастырылды және тиімді жұмыс істеп тұрған әрі Нұрсұлтан Назарбаевтың Еуразия жобасының жүзеге асуының өзекті құралдарына айналған ЕурАзЭҚ, Кеден одағы және қалыптасып келе жатқан Біртұтас экономикалық кеңістіктің дамуы талданды.

Қазақстан Көшбасшысы өрісі кең Еуразиялық мемлекеттер одағын қалыптастыру идеясын ұсынып, мұндай интеграциялық ұсыныстың тиімділігіне іргелес мемлекеттердің басшыларын сендіре отырып және солардың белсенді қатысуымен осынау еуразиялық жобаны табысты түрде жүзеге асыра білді. Ой мен практиканың осындай тұтастығы және оларды сабақтас та нық сипатта ілгерілету Еуразия жобасының табысты болуын қамтамасыз етті.

1 Назарбаев Н.Ә. 2006 жылғы Қазақстан халқына «Қазақстанның әлемнің барыниша бәсекеге қабілетті 50 елінің құрамына кіру Стратегиясы» атты жолдауы // Егемен Қазақстан. - 2006. – 1 наурыз.

2 Шалтыков А.И. Таможенная служба Республики Казахстан в системе государственной власти (политологически анализ). Дисс. доктора полит. наук. – Алматы: Казахская Академия транспорта и коммуникаций имени М.Тынышпаева, 2004. – С. 293.

3 Ашимбаев М.А. Политический транзит: от глобального к национальному измерению. - Астана: Елорда, 2002. - 304 с.

4 Назарбаев Н.А. Евразийский экономический союз: теория или реальность. // Известия. - 2009. - 19 марта.

5 Абуталипов С. Еуразия кеңістігіндегі интеграциялық процестердің бүгінгі бағыты мен бағдары. // Ақиқат, №2, 2004. - Б. 29-31.

6 Евразийство в XXI веке: проблемы и перспективы. / Под ред. А.Н. Нысанбаева. - Алматы, 2009. - 334 с.

7 Назарбаев Н.А. Евразийский экономический союз: теория или реальность. // Известия. - 2009. - 19 марта.

8 Абуталипов С. Еуразия кеңістігіндегі интеграциялық процестердің бүгінгі бағыты мен бағдары. // Ақиқат, - №2, 2004. - Б. 29-31.

THE ROLE OF SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION IN AFGHANISTAN

Jamaluddin Rajab ughli – *Master student of al-Farabi Kazakh National University,*
Zh. Sayrambaeva – *PhD, As.professor of -Farabi Kazakh National University*

Бұл мақалада автор Ауғанстандағы саяси хал-ахуалын реттеуде Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының алатын орны мен рөлін көрсетуге арнаған. Автор, қазіргі таңда, НАТО әскерінің Ауғанстан территориясынан толық шығуымен байланысты, ОА аймағындағы бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуде ШЫҰ мен ҰҚКҰ рөлі мен орны күшейе түседі деп көрсетеді.

Тірек сөздер: халықаралық лаңкестік, діни экстремизм, Шанхай ынтымақтастық ұйымының лаңкестікпен, сепаратизмом және экстремизммен күресу жөніндегі Конвенция, НАТО әскерінің Ауғанстан территориясынан толық шығуы

В этой статье освещается роль и место Шанхайской организации сотрудничества в политико-правовом регулировании афганского вопроса. Этот вопрос, актуализируется в связи с предстоящим выводом из Афганистана коалиционных сил НАТО. В связи с этим будет возрастать значение и роль ШОС и ОДКБ в сохранении мира и спокойствия на всем Центрально-Азиатском регионе.

Ключевые слова: международный терроризм, религиозный экстремизм, Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом, вывод из Афганистана коалиционных сил НАТО

This article highlights the role and place of the Shanghai Cooperation Organization in the politico-legal regulation of the Afghan issue. This question is updated due to the impending withdrawal of NATO-led coalition in Afghanistan. In this connection, will increase the value and role of the SCO and the CSTO in maintaining peace and stability in the entire Central Asian region

Keywords: international terrorism, religious extremism, the Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism, the conclusion of the NATO-led coalition in Afghanistan

Introduction

Now Afghanistan is passing its much important and vital time, three transitions are in progress, they are in political, economic and security domains. There is upcoming Presidential Election in 2014, withdrawal of NATO, and concerns about its economy, on the other hand there is no progress in peace talk. These factors all increasing concerns about the future of Afghanistan.

The role of Shanghai Cooperation Organization is increasingly being emphasized in this regard; recently the leaders of member states of this organization expressed their interests to take part in cooperation in Afghanistan after withdrawal of NATO in 2014.

In this brief writing, strived to find the interconnections, in which the interests of both SCO and Afghanistan are sought and analyzing the role of SCO as an international law Entity to tackle the most concerned challenges like drug trafficking, terrorism and highlighting its role in economic and security domains. The focus will be from a legal perspective.

Background to the SCO

Shanghai Cooperation Organization is a permanent intergovernmental organization which is founded in 15 June 2001 in Shanghai (China) by leaders of China, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Russia and Uzbekistan.

The main goals of organization are strengthening the mutual confidence and good-neighborly relations among member states and promoting cooperation in security, economic and cultural issues.

The organization emphasizes on three core challenges in security cooperation which is Terrorism, Extremism and Separatism. In recent years its activities increasingly have centered in economic and cultural issues, nevertheless there are increasing concerns about threats of terrorism, extremism in region [1].

Both from economic and security perspectives and geopolitically this organization is supposed to be involved in situation of Afghanistan and vice versa Afghanistan needs to have the accompany of this organization.

So far, there is remarkable progress in relationship between Afghanistan and Shanghai Cooperation Organization; On 6 June 2012 at the SCO summit in Beijing, China, Afghanistan was officially granted the Observer Status by members of the organization, also many member states of this organization have expressed their tendency to take part in cooperation of Afghanistan.

Security

From the security point of view, it is clear that insecurity, threats of terrorism affect the territory of this organization, geopolitically Afghanistan lies along tow member states; Uzbekistan and Tajikistan, it has a long

borders with these countries and a bit with China. In recent years there have been many evidence of Terrorist and Extremists activities in central Asia, specifically in Uzbekistan and Tajikistan even in Kazakhstan.

For the first time in January 2002, SCO foreign ministers meeting in Beijing issued a statement that “welcomed” the Taliban’s downfall and called on regional organizations to joint in eliminating the terrorist networks based in Afghanistan. The SCO pledged to carry out constructive dialogue and cooperation with temporary Afghan government and future power structure in Afghanistan.

The CSTO (Collective Security Treaty Organization) proposed a joint action with SCO to struggle against Taliban to regain power but China, who is usually disinclined to have closer ties with CSTO, while being aware of threat in region, might consider cooperation between SCO and NATO a better way to deal with these problems.

At NATO Bucharest summit in April 2008 the Russia and tow Central Asian countries, Uzbekistan and Turkmenistan agreed to grant transit rights to NATO to transfer non-military goods via their territory to Afghanistan [2].

China leading member of this organization is very concern of emerging extremist in its southern state (Xinjiang), Chines officials remain alarmed by the Taliban’s ties with extremist groups advocating independence Xinjiang, despite the Chines government has continued eschew participating in multilateral security collaboration regarding Afghanistan, except indirectly within the United Nation, has instead focused on engaging in bilateral initiatives with the Afghan government – such as providing some military and police training at chines academies and securing opportunities for Chines companies to exploit Afghanistan natural resources [3].

Withdrawal of NATO and international forces from Afghanistan highlights the role of SCO in this country than ever it has. After 2014 in case of withdrawing the NATO, there might be possibility of further risks of terrorism which affect the region.

Recently from many reactions of this organization, revealed that it is seeking to play bigger role in Afghanistan after withdrawal of NATO in 2014, Pakistan and India have separately showed their tendency with China and Russia to be involved in Afghanistan after withdrawal of NATO in 2014.

But What is debatable in this discussion is the enthusiasm of China, Russia specially Pakistan to take part in cooperation of Afghanistan only after withdrawal of NATO, whereas situation after withdrawal of international force is unpredictable, as the Afghan military authorities many times emphasized on preparation of Afghan National force to control the situation after 2014, on the other hand small number of US troops will remain to provide education and technical, professional support to Afghan National Army. I think the role of SCO is significant either after withdrawal of NATO and before that.

Now it is very important for Afghanistan to increase its partnership , it needs to have keen strategic partnership not only with western allies, NATO but also with regional players like Shanghai Cooperation Organization and neighboring countries with which it’s most potential interests can be sought, some pessimist could say that by presence of western allies and NATO it will be difficult attracting the cooperation of SCO, but if we make the issue more accurate then we will reach the fact that one single side cannot tackle the problem lonely by itself, because the problem is a regional and even international, there is necessary a joint effort by taking part of all involved players.

Economy

And from economic perspective, there is much required economic relationship between Afghanistan and member states of this organization, for Afghanistan to sustainably develop its economy; it needs the cooperation of the member states of the organization. The cooperation of member states of the organization especially three observer states, Pakistan, India and Iran is vital for accessing the Afghanistan to sea and global markets. As China one of the leading states of SCO, is big investor in Afghanistan, there are many important projects which are vital for China, one is building Gas Pipeline from Turkmenistan through Afghanistan to China. And some other projects which have the geopolitical and economic importance in region, like transportation, the project of Railway which will cross the territory of Afghanistan and the Gas Pipeline to transfer the gas of Turkmenistan to the Pakistan and India by crossing the Afghan territory, the project of transferring the Electric Energy of Kyrgyzstan and Tajikistan to Pakistan.

SCO can focus more on developing Afghanistan’s legal economy and improving its basic economic infrastructure, including that related to transportation and investments that endanger employments opportunities. Measure to promote this goal could include financing joint projects in Afghanistan, reducing barriers to SCO trade with that country, and otherwise helping integrate Afghanistan into the rest of Central Asia to the benefit of the SCO countries and as well as Afghanistan.

Even outside the security domain, the SCO has yet to develop institutional mechanisms to find major economic reconstruction projects in Afghanistan or finance other forms of aid. Since the combined GDP of SCO

countries ranks third in the world economy, they definitely could contribute large sums to Afghanistan if they have the will to do so [4].

As one of member states of SCO, Kazakhstan in recent years played remarkable role of partnership in Afghanistan, recently as a part of its Humanitarian aid to Afghanistan, the government of Kazakhstan allocated \$50 mln, to implement the agreement on Cooperation in Education with Afghan government, under this agreement Kazakhstan will educate 1000 afghan students from 2010- 2014.

Countering Drug Trafficking

In April 2006, the members established a SCO- Afghan contact group to provide a coordinating mechanism for their growing number of Afghanistan-related initiatives. In their August 2007 Bishkek Declaration on international security, SCO members expressed alarm about “ threat of narcotics coming from Afghanistan and its negative effect on Central Asia” and called for combining international efforts on creation of anti-narcotics belts around Afghanistan.

Russia’s growing concern remained for drug trafficking in Afghanistan, in 2007 in Bishkek summit, the Russian President Vladimir Putin urged the foreign ministries of SCO members to recognize an international conference on Afghanistan, also create a counternarcotic security zone around Afghanistan. Following Moscow’s lead, the SCO has repeatedly criticized NATO for failing to suppress narcotics trafficking and terrorism in Afghanistan.

At the March 2009 Moscow conference, a joint SCO-Afghan statement identified narcotics trafficking as the main concern.

In June 2010, in first Russian international conference on “Drug Production in Afghanistan” the head of Russia’s Federal Drug Control Service Victor Ivanov estimated that more than two million of Russian citizens are now addicted [5].

Improving Regional Law Enforcement Cooperation

Effective law enforcement cooperation at the international level is essential to combating the transnational threats of drug trafficking, human trafficking and organized crime.

The United Nation Office on Drugs and crimes (UNODC) has launched a project, so called Central Asian Regional Information and coordination center that serves as a regional focal point for communication, analysis and exchange of operational information in “real time” on cross border crime as well as a center for organization and coordination of joint operations [6].

Also there is an Action plan adopted by SCO and Afghanistan, so called plan of Action of the Shanghai Cooperation Organization member states and Afghanistan on combating terrorism, illicit drug trafficking and organized crimes, despite this effort there is little progress in decreasing these challenges [7].

All the countries in the region ratified the UN Convention against Transnational Organized Crime, UN Convention against Corruption and the majority of the anti-terrorism instruments including the latest convention against terrorism financing and nuclear terrorism. All the countries adopted essential drug-related legislation that brought it in closer compliance with the UN drug control conventions. To effectively struggle against terrorism and drug trafficking, there should be close cooperation between SCO members and Afghanistan, the integration of national legislation with these legal instruments and multilateral legal assistance to implement the provision of these Conventions could be essential for preventing those crimes.

The three major international drug control treaties, the Single Convention on Narcotic Drugs of 1954, amended in 1971, the Convention on Psychotropic Substances of 1971, and the United Nations Convention against Illicit Traffic in Narcotic Drugs and Psychotropic Substances of 1988, are mutually supportive and complementary. Afghanistan is a member of second and third mentioned conventions [8].

According to Afghan Constitution(Article 7) Afghanistan shall observe the international treaties to which it is a party, further more in this Article has been emphasized on preventing the cultivation and smuggling of narcotics and its production as well [9].

So, based on these legal provisions, there should be a legally binding inter-states agreement in region by which should be outlined the specific areas of legal cooperation, preventative measures and measure to investigate and proceeding for possible committed transboundries crimes, as well as extradition, mutual legal assistance, money laundering and financing of terrorism, and institutional development and capacity building.

Possibility of Becoming Afghanistan as Full member from economic and security perspective there are many interconnections which bring Afghanistan and SCO more closer, despite these opportunities there are some concerns remained as threats for Afghanistan to get full membership, military presence of western allies, instability which might be difficult decision for SCO how to response the situation, while tow leading members, namely China and Russia are not agree to be military involved in Afghanistan. In case of becoming Afghanistan as full member, the challenges from which this country is suffering will be the challenges of SCO too.

There are many other observer members like Iran which has showed interest to get the full membership, in 2010 Tashkent summit SCO members has agreed on some rules to accepting the new members but still hasn't founded any mechanism outlining specific criteria for accepting the new members, as Iran applied for full membership on 24 March 2008, however, because of ongoing sanctions levied by the United Nations, it is blocked from admission as a new member. The SCO stated that any country under U.N. sanctions cannot be admitted.

For the admitting the new members there is necessary developing a mechanism, that is to say under which conditions a country can get the full membership, also there should be a mechanism to responding the future possible conflict between member states either current conflict, as right now between Pakistan and India, and between Afghanistan and Pakistan.

Conclusion

Despite these measures which are taken by SCO in declaration and statement forms, it's activities in Afghanistan limited to issuing joint declarations, unlike CSTO, NATO and OSCE the SCO members haven't engaged in collective counternarcotic operations and didn't provide joint training to Afghan counter narcotics and other law enforcement bodies, except little implement to the Action plan adopted at their March 2009 Conference.

The SCO can play significant role alongside NATO and in general international community. Shanghai Cooperation Organization can realize it's role by pushing the tow its observer members Pakistan and Iran to work with Afghanistan Peace process, specially Pakistan should honestly cooperate with peace talk, the success of the peace talk will be in favor of all countries, which are being affected by threats of terrorism.

A stable, developed and prosperous Afghanistan is in need of SCO member states, International community and Iran and Pakistan.

1 The official site of SCO; <http://www.sectsco.org/EN123/>

2 The Shanghai Cooperation Organization's momentum towards a mature security alliance, Paper by Dr.Marcel de hass, Netherlands Institute of International Relations, The Hague.

3 The Shanghai cooperation organization and Afghanistan: challenges and opportunities? Paper by Richard Weitz. Afghanistan Regional forum, no.3, December 2012

4 The Shanghai cooperation organization and Afghanistan: challenges and opportunities? Paper by Richard Weitz. Afghanistan Regional forum, no.3, December 2012

5 The Shanghai cooperation organization and Afghanistan: challenges and opportunities? Paper by Richard Weitz. Afghanistan Regional forum, no.3, December 2012

6 <http://www.unodc.org/unodc/en/drug-trafficking/legal-framework.html>

7 http://www.un.int/russia/new/MainRoot/docs/off_news/270309/newen4.htm

8 <http://www.unodc.org/unodc/en/drug-trafficking/legal-framework.html>

9 The Constitution of Islamic Republic of Afghanistan , January 26,2004

УДК 327 (574)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ «БАЛАМАЛЫ ЖАСЫЛ» ЭНЕРГЕТИКА МӘСЕЛЕСІ

И.С. Дуйсенова – Абай атындағы Қаз ҰПУ, Магистратура және PhD Докторантура институты,
«Халықаралық қатынастар» мамандығы, 2 курс магистранты,
Ғылыми жетекшіі: **Л.Х. Матакбаева** – с.ғ.д., доцент

Бұл мақалада автор Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігі пен және баламалық энергетика мәселесін қарастырады. Қазіргі таңда бұл адамзаттың ең өзекті мәселесі болып табылады және ол Астанада «ЭКСПО-2017» өткізу жоспарынан көрініс тапты.

Тірек сөздер: Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігі, баламалық энергетика мәселесі, Астанада «ЭКСПО-2017» өткізу жоспары, Қазақстанның біртұтас электроэнергетикалық жүйесі

В данной статье рассматриваются проблемы энергетической безопасности и альтернативной энергетики в Казахстане. На сегодняшний момент эта проблема является самой актуальной проблемой всего человечества, что подтверждено планом проведения «ЭКСПО-2017» в Астане.

Ключевые слова: энергетическая безопасность Казахстана, альтернативная энергетика, план проведения «ЭКСПО-2017» в Астане, единая электроэнергетическая система Казахстана

This article discusses the problems of energy security and alternative energy in Kazakhstan. To date, this problem is the most pressing problem of all mankind, which is confirmed by the plan of "EXPO-2017" in Astana.

Keywords: energy security in Kazakhstan, alternative energy, a plan of "Expo-2017" in Astana, Kazakhstan Unified Energy System

Электр энергетикасын дамытуды ішкі және сыртқы саясатымыздың аса маңызды іске асырылу керек жоба екені бәрімізге белгілі. Көршілес елдердің қуаттарын тарту арқылы өзіміздің энергиясы мол және энергиясы тапшы өңірлеріміздің арасында электр қуатын бөлу мәселесін теңдестіре шешіп, энергия үнемдейтін технологияларға көшуіміз қажет. Электр энергетикасы саласын дәйекті түрде жаңарту, қуаттардың тозуы мен жетімсіздігі проблемасын шешу, жаңа өндірістерді дамыту, жұмыс істеп тұрған жабдықтар мен электр энергиясын беретін желілерді кеңейту мен қайта жаңғырту міндеттері тұр. Бүгінгі өмірді электр қуатынсыз елестету мүмкін емес. Қала көшелерінде жарқырап жанып тұрған аспалы шамдар, пәтерлердегі тоңазытқыш, теледидар, үтік, электр плитасы мен пеші секілді кеңінен қолданысқа ие тұрмыстық заттар, ой еңбегі иесінің басты жұмыс құралына айналған компьютер мен түрлі есептеу мәшинелері – міне, осылардың барлығы электр қуатымен жұмыс істейді. Ал зауыттар мен фабрикаларда электр қуатының бірер сағатқа үзілуінің өзі үлкен дүрбелең тудырып жатады. Өйткені, олардағы кез келген өнімдер мен тауарлар электрдің қатысуымен әзірленеді.

XXI ғасырда әлемде энергетика мәселесінде үлкен өзгерістер болуда. Энергетика мәселесі ең маңызды рөл атқаратынымен қоймай, ол бүкіл әлемнің жаңа геосаяси және геоэкономикалық құрылым факторына айналды. Энергетикалық ресурстар барлық мемлекетте жаңа заман талабына сай, жаңа әлемнің даму процесіне үлкен септігін тигізді. Сондықтан энергияны, мұнайды үнемді тұтынбағандықтан, экологиялық қауіпсіздік энергия ресурсына деген бағаның күрт төмендеуі, мұнай өнімін өндіруден асып түскендігімен байланысты болып отыр. Энергия ресурстарын иелену үшін бәсекелестік күрес күрт өсті. Дамуы өз энергия ресурстарымен қамтамасыз етілмеген елдер мен ірі өңірлер санының ұлғаюынан көрінген өңірлік энергиялық теңсіздіктің өсуі энергиялық қауіпсіздікке айтарлықтай қауіп келтіріп отыр.

Елбасының Қазақстан халқына Жолдауында: «2050 жылға қарай энергияның кем дегенде жартысын жаңартылған энергия көздерінен алуымыз керек» деп атап көрсеткені тағы бар[1]. Зерделей қарасақ, абыройдың ғана артқанын емес, ахуалымыздың да жақсара түсетінін айқын бағамдаймыз. Өйткені, жаңа дәуірге орай жаңаша бастамалар легін 2017 жылы Астанада өтетін «ЭКСПО» көрмесінен көретін боламыз. «Болашақтың энергиясы» тақырыбындағы шара Елбасы жиырма бірінші ғасырдың тап бесінші сын-қатері деп таныған жаһандық энергетикалық қауіпсіздіктің алдын алады. Бұл жөнінде елбасымыз Н.Ә. Назарбаев: «Елдің дамудың «жасыл» жолына көшуіне Астанадағы алда тұрған «ЭКСПО-2017» қуатты серпіліс беруі тиіс. Астанада ғылым мен техниканың үздік әлемдік жетістіктері ұсынылатын болады. Көптеген қазақстандықтар біз қол созып отырған «болашақтың энергиясын» өз көзімен көре алады» дейді. Ал, меніңше, тек қазақстандықтар емес, күллі әлем халқы көре алады. Сонымен қысқасы алдағы «ЭКСПО-2017» объектілері де жаңартылған энергия қуатымен қамтамасыз етілетін болыпты[2].

Электр энергетикасы базалық салалардың бірі бола отырып, кез келген мемлекеттің экономикалық, әлеуметтік саласында маңызды рөл атқарады. Сондықтан электр энергетикасы Қазақстан Республикасы экономикасының басым секторларының бірі ретінде айқындалып, жаңа тиімділігі жоғары технологиялар мен елдің жалпы ішкі өніміндегі энергия қажетсінуді тұрақты төмендету базасында электр энергетикасының орнықты дамуы кезінде энергетика-экономика-табиғат-қоғам серпінді теңдестірілген жүйе ретінде қарастырылады [3].

Қазіргі жағдайға «энергетикалық қауіпсіздік» деген ұғымның түсінік аясы да өзгеріп отырғанын аңғаруға болады. Мәселен, бұрын бұл тұтынушыларды энергетикалық ресурстармен тұрақты қамтамасыз ету деген мәселені ғана білдіретін еді. Қазір оған қуат көздерін халықаралық нарықта өндіру, тасымалдау мен сату шаралары да қосақталып, энергетикалық қауіпсіздік үшін жауапты болатын жайттар кеңі бастады [4]. Елдің энергетика саласын дамыту ісі бұрыннан қолға алынып келеді. Солардың ішінде Қазақстанның 2020-жылға дейінгі индикативті даму стратегиясы, «2010-2014 жылдарға арналған елдің үдемелі индустриялды-инновациялық даму бағдарламасы», «ҚР электро-энергетикасын дамытудың 2010-2014 жылдарға арналған бағдарламасы» бар [5]. Алайда қордағылар бұл құжаттардың барлығы саланы ұзақ мерзімге дамытудың барлық қырларын қамтымайды деп тұжырымдайды. Ал 1999 жылы қабылданған «Электроэнергетика саласын 2030-жылға дейінгі дамыту бағдарламасы» ескіріп кеткен. Яғни бұрынғы бағдарламаларда бүгін туындап отырған мәселелер мен қауіп-қатерлер ескерілмеген. Алайда энергетика саласында қазір шешуді талап ететін түйінді мәселелер жетерлік. Қазақстанның біртұтас электроэнергетикалық жүйесі – орталықтандырылған диспетчерлік басқаруға бағындырылған электростансалар мен жүйелердің өте ірі кешені болып табылады. Электростансалардың ең шекті қуаттылығы 19,4 гигаватт болып белгіленген. 2030 жылға қарай электр энергиясын тұтыну қазіргі 84 миллиардтан 145 миллиард киловатт/сағатына өсетін болса, оның шегінен шығып кетуі мүмкін. Қазақстандық энергетиканың қазіргі болашағы қандай болмақ? Бұл сұрақтың жауабы бізді ойландыратын мәселе болып табылады. Электр энергиясына деген күннен-күнге өсіп отырған қажеттілікті негізгі екі шешімнің арқасында қамтамасыз

ету жоспарланған. Біріншісі – қазіргі таңда жұмыс істеп тұрған электростансаларды қайта құрылымдау болса, екіншісі – жаңа стансаларды салу [6]. Дамыған елдермен салыстырғанда, Қазақстанда ДЖӨ-нің 1 долларына 5 есе көп электр қуаты жұмсалады. Энергетиканың маңызды салаларының бірі өңірлік электр жүйесі болып табылады. Кезінде Қазақстанда қуаты 110 кВт болатын ұзындығы 370 мың шақырымға созылған электр қуатын тарату жүйесі салынған болатын. Қазіргі таңда бұл айтылған электр тарату жүйесі өзінің нормативтік қызмет мерзімін толық атқарып бітті, моральдық тұрғыдан әбден ескірді. Электр стансаларын, таратушы және жылу жүйелерін қайта жарақтандырудағы қанағаттанғысыз жұмыс қуат көздерінің орасан зор мөлшерде шығындалуына әкеліп соқты. Мәселен, биылғы жылдың басындағы өндірілген энергия қуаты 18992,7 мВт болса, оның нақты тұтынылғаны 14558 мВт болды. Яғни, өндірілген электр энергиясының 23 пайызы немесе 4435 мВт шығынға ұшыраған. Қазақстанда электр энергиясының жетімсіздігі қазірдің өзінде алаңдатарлық жағдайға жетіп отыр. Энергетика саласы ешқандай резервсіз жұмыс істеуде. Сондықтан қазіргі таңда қолда бар энергетикалық қуат көздері ертеңгі энергия тұтыну мөлшерін қанағаттандыра алмайды. Жұмыс істеп тұрған электр стансаларын қайта жарақтандыру және жаңа электр стансаларын салу қазір еліміз үшін кезек күттірмес өміршең міндетке айналды [7].

Алайда кез келген ЖЭС-ке қаржы салынбайтыны анық. Құрал-жабдығы ескірген стансаларды қайта жөндегеннен гөрі, жаңасын салған тиімдірек. Балқаш ЖЭС-нің бірінші блогы 2017-2018 жылдары іске кіріседі деп жоспарланған. Болашақта бұл жүйені Торғай ЖЭС-де де қолдану көзделген. Ал Батыс аймақта «Қазатомпром» МАЭК стансасын пайдалану мерзімі аяқталып келе жатқандықтан, Ақтау атом электр стансасын салу жоспарланған. Жапониядағыдай қасіретті апат болмас үшін бұл бағытта соңғы үлгідегі заманауи технологиялық шешімдер қолданылатын болады. 20-50 жыл бұрын салынған ядролық бастауларды пайдаланудың қайғылы оқиғаларын ескерсек, қазақстандық атом энергетикасын дамытудың негізгі шарты – қауіпсіздік болу керек [8].

Үкіметіміз Қазақстанда баламалы жаңартылатын энергетиканы дамытудың 2020 жылға дейінгі жоспарын бекіткені белгілі. Қазақстанда 2013-2020 жылдарға арналған баламалы және жаңартылатын энергетиканы дамыту шаралары жоспары бойынша 2020 жылға қарай біз жаңаратын энергия көздері 1040 МВт қуат көлемінде болады деп күтудеміз. Оның ішінде 13 жел стансасы (793 МВт), 14 ГЭС (170 МВт), сондай-ақ 4 күн электр стансасы (77 МВт) жасақталатын көрінеді. 2015 жылға дейін республикада жалпы белгіленген қуаты 100 МВт-тан жоғары, электр энергиясының болжанатын жасалуы – 300 млн. кВт.ч. жаңа шағын ГЭС пайдалануға ендіру жоспарлануда. Қауіп-қатері төмен энергия қорларын кәдеге жарату маңызды әрі басты орынға шықты. Қазақстан Республикасына жаңартылған баламалы энергетикаға көшу басты мәселе болып тұр. Жел энергетикасы дамыту, еліміздің қай аймағын алып қарасаңыз да анырып тұрған жел, күн сәулесінің энергиясын да қалағанымызша алуға болады, әсіресе республикамыздың оңтүстігінен. Жалпы елімізде баламалы энергетика көзі аз емес, оның үстіне бұлар экологиялық таза, әрі автономды түрде әркім өзінше пайдаланады, бір рет орнатады қондырғыны, әрі қарай керегінше энергия жұмсайды.

Атомдық энергетиканың дамуы, нәтижесі келешекте энергия өндірісінің әртараптандыруынсыз мүмкін болмайтын, елдің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жағдай жасайды. Бұл шикізатқа бағаның мүмкін болу тербелістерінде және болжамдалған электр энергияға қажеттіліктің бірнеше рет өсуі үлкен артықшылық болып табылатын шарттарда, электр энергия импортына тәуелділікті төмендетіп немесе толығымен жоюға мүмкіндік береді. Қазіргі таңда АЭС ең таза экологиялық энергия өндірушілердің бірі. Ядролық энергетика өндірілген энергия көлемін, экологиялық теп-теңдікті бұзбай ұлғайтуға мүмкіндік береді дегенімен зиянды жақтары артығырақ [9].

Радиация алған жанар май қауіпті, қайта өңдеу және сақтау бойынша күрделі әрі қымбат шараларды қажет етеді. Ықтималдығы төмен оқиғаларда олардың зардаптары аса қауіпті. Үлкен көлемді қаржы жұмсау АЭС-тің өзіндік кемшіліктері болып табылады [10]. Экологияның бұзылғаны соншалық, жер жаһанды көмірқышқыл газы басып, ауаның ластануынан жасыл желектің 70 пайызы уланған, планета қызып келеді, адамзатқа үлкен қауіп төніп тұр. Сондықтан атом электр станциясын салуға қатысты жүріп жатқан шараларға бірқатар шет мемлекеттердің қарсы болып жатқаны бізге мәлім. Ол мәселеге мысал ретінде Германия алдағы 10-15 жылда одан толық бас тартпақшы, жел, күн станцияларын жаппай салуда, ғылыми жұмыстарын шығаруда, тәжірибелерін көбейтуде. Жалғыз Франция ғана әлі ойланып отыр, жапондар да Кукусима станцияларындағы апаттан кейін мәселеге басқаша көзқарас танытуда. Қазір Германияның жел станциялары мен күн жүйелерін орнатуға қатысты ауқымды жобалары іске асырылуда, біздің елгеде сол жобаларды алып келу керек делінді [11].

Алайда, Қазақстанның қазіргі электр энергиялық рыногында жел энергетикасының ресурстары мүлде пайдаланылмайды. Оның басты себебі, электр энергетикалық рыноктағы жел энергетикасы бәсекелестігі-

нің төмендігі болып отыр. Жел электр стансаларын салу арқылы жел энергетикасын дамытуға жұмсалатын инвестицияның қайтарымын есептегенде, 1 кВт/сағ. электр энергиясының құны 8-10 теңге болатын көрінеді. Ал қазіргі уақытта электр энергиясын өндіруші ұйымдар шығаратын 1 кВт/сағ. электр энергиясының құны 2-4,5 теңгені құрайды. Ал 2015 жылға таман дәстүрлі энергия өндіруші мекемелердің шығаратын электр энергиясының құны Оңтүстік өңірде 5,5 теңге, Батыс өңірде 5,6 теңге, Ақмола облысында 5,5-7,9 теңге болады деп күтілуде. Міне, осыдан-ақ жел электр стансаларын салуға жұмсалатын инвестицияны қайтарғаннан кейін жалпы электр энергиясын өндіру рыногында жел энергетикасына бәсекелестік болмайды. Қазақстанның басым өңірлері бір орталықтан өндірілетін электр энергиясын тұтынады. Бұл электр қуатын тарату үшін 370 мың километр тарату жүйесі салынған. Міне, осындай қашықтыққа созылған электр қуатын тарату жүйесінің тиімділігі төмен. Электр энергиясын тарату кезінде шығындалатын энергия қуаты 25-40 пайызды құрайды. Сонымен бірге бірқатар селолық өңірлердегі электр тарату желілері ескірген. Ауыл шаруашылығы министрлігінің дерегі бойынша, елімізде 255 ауылдық елді мекендері орталықтандырылған электрмен жабдықтау жүйесіне қосылмаған. Оған қазіргі уақытта құрыла бастаған көптеген фермерлік шаруашылықтарды қоссақ, қаншама елді мекеннің орталықтандырылған электр қуатымен қамтамасыз етілмейтінін байқаймыз. Осы орайда әр өңірдің табиғи мүмкіндіктеріне сәйкес салынатын жел электр стансаларының тұрғындарды электр қуатымен қамтамасыз етудегі аса зор мүмкіндіктерін болжауға болады.

Қазақстанда электр энергиясын өндірудің балама көздерінің бірі ретінде таяу болашақта жел энергетикасына басымдық беріліп отыр. Онымен қоса жел энергетикасы саласын дамыту энергия өндірудің басқа балама көздерімен салыстырғанда шығынды аз қажет етеді. Жел энергиясын өндіру жөнінде әлемде қалыптасқан бай тәжірибенің де бұл саланы жетілдіруге оң ықпал ететіндігі сөзсіз. Елімізде 2015 жылға таман жалпы қуаты 300 мВт болатын жел электр стансаларын салу көзделінуде. Атап айтқанда, Жоңғар қақпасында қуаты 50-100 мВт, Шелек дәлізінде 100-200 мВт, Астана қаласында 20 мВт болатын жел электр стансаларын салу жоспарланған.

Жел энергетикасын пайдалану шалғай жатқан ауылдар үшін тиімділігінің бір мысалы, электр желілерін салуға қаржы көп жұмсалыуы. Оның үстіне алыс қашықтықтағы ауылдарға жарық жеткізу кезінде электр жоғалуы арта түседі. Өңірге жеткілікті энергия бере алатын жел қондырғыларын орнатуға болады. Біршама ауылдар орталықтандырылған электр желісіне қосылмаған. Осындай аймақтарға жел қондырғыларын орнату қымбатқа түскенімен, халыққа тиімді. Жаңғыртылатын электр энергия көздерін қолданудың басты артықшылығы – сарқылмайтындығында. Сонымен қатар қоршаған ортаға зиянсыз, табиғи тепе-теңдікті сақтап, балансты, үйлесімділікті бұзбайды. Бірақ біздің елде дәстүрлі арзан энергетика қоры мол. Мұнайдың қоры 50 жылға, көмір қоры 150 жылға жетеді. 2030 жылдардың өзінде жобалар бойынша 75 пайыз электр энергиясы дәстүрлі энергетикадан алынады деген болжам бар. Жел энергетикасының да өзіне тән кемшіліктері бар. Турбиналардың қалақшалары айналғанда, ауамен әрекеттесіп шу шығарады. Шудың деңгейі адам ағзасына зиян болмау үшін тұрғындардан белгілі бір қашықтықта орналасуы керек. Қондырғы айналғанда, жерге діріл беріледі. Мұның да денсаулыққа, психикаға зияны бар. Діңгек түрінде бірнеше жел қондырғысы орнатылып, ол желмен айналғанда, сырт адамның қабылдауына, көзінің үйренуіне де уақыт керек. Яғни адам бойында қандай да бір қорқыныш пайда болуы мүмкін. Қыс кезінде қалақшаларға мұз қатады, ол ұшып кетсе, сол маңдағы адамдарды жарақаттауы мүмкін. Қондырғылар орнатылғанда, біраз жерді алады. Әсіресе күн энергиясын пайдалану кезінде үлкен панельдер қойылады. Олар өте үлкен аумақты қажет етеді. Қапшағайда салынғалы жатқан 2 МВт күн энергиясы стансасы бірнеше гектар жерді алады. Бірақ Қазақстанның жері кең, халқының саны аз. Сондықтан жерді баламалы энергия стансаларын салуға ешқандай қиындықсыз пайдалануға болады. Шетелде желдің жылдамдығы аз, бізде жел жылдамдығы 4-5 м/с асатын жерлер өте көп. Өз елімізде жел қондырғысын орнатуға болады деген сегіз аймақ белгіленген. Оның ішінде Шелек аймағы, Алакөлдегі Жоңғар қақпасы, Қордай, Оңтүстік Қазақстан жеріндегі Жүзімдік, Ерейментау, Атырау, Қарқаралыға қоямыз деген болжамдар бар. Индустрия және жаңа технологиялар министрлігінің мәліметі бойынша, Корея елінен үлкен көлемдегі жел электр стансаларын салуға ұсыныс түсті деген хабар бар. Маңғыстауда 19,5 МВт, Алматы облысы Шелек ауданында 51 МВт станса салуға ынталы Кореямен алдағы уақытта тығыз жұмыс жасалмақ [12].

Энергетиканы дамыту елдің тәуелсіздігін нығайтудың негізгі факторы. Энергетика мәселесі әрбір жеке адамға қатысты себебі ол экономиканың ғана емес ол сонымен бірге экологияның да мәселесі сондықтан да біз энергия ресурстарын дұрыс пайдалануды және қоршаған ортаны қорғауды ескеруіміз қажет. Әрбір елдің ұлттық қауіпсіздігі оның энергетикалық қауіпсіздігінің деңгейімен анықталады. Энергетикалық қауіпсіздіктің негізгі субъектісі болып мемлекеттік органдар. Әр түрлі деңгейдегі энергетикалық қауіпсіздік саласындағы барлық шараларды іске асырады, яғни жалпы ұлттық, аймақтық және жергілікті деңгейлерде.

1 2050-стратегиясы Қазақстан халқына жолдауынан.

2 www.astana-akshamy.kz

3 "Kazakhstan Today"

4 ru.wikipedia.org

5 Қазақстан Республикасында 2010-2014 жж. энергетикалық саланы дамытудың 2020 ж дейінгі бағдарламасы.

6 <http://aikyn.kz/articles/view/31341>

7 <http://www.egemen.kz>

8 <http://aikyn.kz/articles/view/31341>

9 Қазақстандағы атомдық энергетика <http://old.kazatomprom.kz/>

10 Атомдық энергетика <http://www.powerexpo.kz/ru/nuclearpower;>

11 "Жебе" газеті, 21 қараша 2013 жыл.

12 <http://kaz.classtime.kz/node/1689>

УДК 327 (574)

ДИНМҰХАМЕД АХМЕТҰЛЫ ҚОНАЕВ – АЛАШТЫҢ АРДАҚТЫСЫ, АСА КӨРНЕКТІ МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ, ӘРІ ӘЙГІЛІ ДИПЛОМАТ РЕТІНДЕ

Т.З. Төлегенов – Халықаралық қатынастар кафедрасының аға оқытушысы, Абай ат. ҚазҰПУ,
Д.Жарасов – Халықаралық қатынастар бөлімінің 3-ші курс студенті, Абай ат. ҚазҰПУ

Мақала қазақ халқының ардақты ұлы, мемлекеттіміздің бірінші басшысы және үлкен әріппен жазылатын дипломаты – Динмухаммед Ахмедұлы Қонаевқа арналды. Д.А. Қонаевтың барлық саналық көпқырлы қоғамдық-саяси қызметі халыққа адал қызмет жасауға арналды.

Тірек сөздер: Алаштың ардақтысы, халқымыздың біртуар перзенті, аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, үлкен әріппен жазылатын дипломат – Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев, әлемнің әйгілі саяси қайраткерлері Қонаев туралы

Статья посвящена славному сыну казахского народа, первому руководителю государства и дипломату с большой буквой – Динмухаммед Ахмедовичу Кунаеву. Вся многогранная общественно-политическая деятельность Д.А. Кунаева была посвящена делу служению народа.

Ключевые слова: Конаев – славный сын казахского народа, первый руководитель государства и дипломат с большой буквой, выдающие мировые политические деятели о Кунаеве

The article is devoted to the glorious son of the Kazakh people, the first head of state and diplomat with a capital letter - Dinmuhammed Akhmedovich Kunayev. All multifaceted political activity D.A. Kunaev was dedicated to serving the people.

Keywords: Konaev – the glorious son of the Kazakh people, the first head of state and diplomat with a capital letter, outstanding politicians of the world Kunayev

Алаштың ардақтысы, халқымыздың біртуар перзенті, аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың туғанына 100 жыл толуына арналған салтанатты жиналыста Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев: «Дінмұхамед Ахметұлы – айрықша ардақтауға лайықты аса көркем қайраткер. Сондықтан, біз оны Тәуелсіздікке дейінгі тарихымыздың тегеурінді тұлғасы деп бағалауымыз керек. Дінмұхамед Қонаевтың үлкен мәдениеті, терең білімдарлығы мен мол өмірлік тәжірибесі ерекшелік тұратын. Ол өзіне біздің халқымыздың, сол уақыттағы қазақ зиялыларының ең жақсы қасиеттерін сіңіре білді» – деп, сөзін бастаған еді. Дінмұхамед Ахметұлы Қонаев – өз заманының перзенті болған ірі тұлға, көрнекті қайраткер. Бұл есімді білмейтін қазақ жоқ десек, қателеспейтін шығармыз. Қонаев жоғары қызметке келген уақытың аса күрделі де, күрмеулі, қайшылығы көп кезең болғанын білесіздер. Бірақ, осындай қайшылықтарға қарамастан, Қонаев елдің дамып, алдыңғы қатарға шығуы үшін қолынан келгенін жасады. Елімізде құрылыс, өнеркәсіп, ауыл шаруашылығы салаларының дамуы қарқыны байқалды. Елсіз жерлерде жаңа қалалар мен елді мекендер пайда болды. Сонымен қатар, Дінмұхамед Ахметұлы ғылымның, өнер мен мәдениеттің қарыштап қанат жаюына өлшеусіз еңбек сіңірді.

Халық арасында Димаш атанған, бұл ардақты да, асыл адамның жеке өміріне қысқаша тоқтала кетсек. Қонаев Дінмұхамед Ахметұлы ата-анасының үлкен үміт күттірген, болашағы зор ұлы еді. Ол 1912 жылдың 12 қаңтарында Алматы қаласында қызметкерлер отбасында дүниеге келіп, жасынан білімге аса зерек болады да, 1930 жылы Мәскеу қаласындағы түсті металдар мен алтын институтына оқуға түседі. Болашақ ғалым еңбек жолын Балқаш мыс комбинатының Қоңырат кенішінде бұрғылау станогінің машинисі болып бастайды, одан цех бастығы, сол кеніштің бас инженері, кейін директоры болып қызмет

атқарады. «Алтайполиметалл» комбинатында, Риддер кенішінде, Лениногор кен басқармасында басшы қызметтер атқара жүріп, ғылым саласында жасаған ерліктері де өте көп. 1968 жылдан техника ғылымдарының докторы. Дінмұхамед Ахметұлы өмірінің 45 жылға жуығын ел басқару ісіне арнады, 25 жылдан аса Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметін атқарды. Тау ерен еңбегі таусылмайтыны ақиқат. Үш мәрте Социалистік Еңбек Ері атағын алған, сегіз рет Ленин орденімен марапатталған жанның рухани жан дүниесі бай, терең ілімді ғалым екендігін де атап өткен жөн.

Дінмұхамед Ахметұлы басшылық жасаған жылдары Қазақстан Республикасының абыройы асқақтап, дамыды. Ол ел басқару ісіне білікті, білімді мамандарды тарта білді. Д.Қонаев өз еліне, жеріне деген шынайы сүйіспеншілігі арқасында халықтың ықыласына бөленген адам. Ол ғылымға көп көңіл бөлді. Жалынды жастардың ғылым-білім қууына көп қамқорлық танытқан жан. Үндістанның тәуелсіздігін алып, көркеюіне, оның кең қанат жайып, әлемнен өз орынын алуына теңдесіз күш салған үнді халқының көсемі Джавахарлал Неру Димаш Қонаев туралы былай деген екен: “Мейірім-шуағы мол, пейілі кең халықтың перзенті болудан асқан арман жоқ. Сол халық – қазақ халқы. Елінің өткенін ұмытпай, келешегі үшін қалтқысыз еңбек еткен перзенті бар халық та бақытты. Сол перзент – Д.Қонаев”. Нерудың бұл сөзі бүкіл қазақ халқын арқаландырып, өз ұлтын мақтан тұтатын жағдайға жеткізеді. Таулар алыстаған сайын асқақтай түсетіні ақиқат. Қазақ үшін Д.Қонаев – тау тұлға. Қанықпаған құлақ пен айтылмаған ауыз қалмаған ерен есім. Қазақ қана емес, өзге ұлт та ұлықтай түсетін басшының қамқорлығына бөленгендер басым. Дінмұхамед Ахметұлының елі үшін, жері үшін атқарған жемісті жетістіктерін саралап, санап айту мүмкін емес. Өз уақытында Брежневпен етене достық қарым қатынаста болып, көптеген ел басшыларының құрметіне ие болған Қонаевтың дипломатия саласында атқарған еңбектерін, дипломатиялық сапарларын көп адам біле бермейді.

Дінмұхамед Қонаевтың алғашқы дипломатиялық сапарлары және шет елдегі кездесулері кеңес үкіметінің басшы делегациялары қатарында басталды. Әр сапарлары өзіндік ерекшеліктерімен көрініп, қызықты болғаны сансыз. 1960 жылдың қаңтарында Қонаев, кеңес билік басшыларының құрамында АҚШ-қа сапар жасады. Бұл, кеңес делегациясын Нью Йорк қаласында, Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының БҰҰ-дағы тұрақты өкілі А.А. Соболев және БҰҰ-ның бас хатшысының орынбасары А.Ф. Добрынин қарсы алды. Истривер алып ғимаратындағы БҰҰ-ның штаб-пәтерін көріп, БҰҰ-ның бас хатшысы Хаммаршельданың кабинетіндегі Эндрю Кордемен кездесу кеңес делегациясы мүшелерін қатты таң қалдырды. Сол күні, Нью Йорк қаласының губернаторы, атақты миллиардер Н.Рокфеллер делегацияны қабылдады. Американдықтардың бастамасымен АҚШ-тың жоғарғы сотының өкілі Э.Уорренмен кездесіп, кейін Америка Құрама Штаттарының бас хатшысының К.Гертердің қабылдауында, Қонаев жерлесі М.Әуезовті кездестіріп, таң қалған болатын. Бұл сапардың соңында, яғни 1960 жылдың 18 ақпанында, кеңес делегациясын АҚШ президенті Д.Эйзенхауер қабылдаған болатын.

1966 жылдан бастап, Дінмұхамед Ахметұлы аз уақыт ішінде, мұсылман мемлекеттері Алжир, Иран, Египетте сапармен барды. 1970 жылы Д.Қонаев Египетке Кеңес Одағы парламенттік делегациясын бастап апарды. Каирдегі қаланы таныстыру бағыты бойынша ұйымдастырылған серуеннен кейін, Біріккен Араб Республикасының (Қазіргі Египет) бұрынғы президенті Анвар Садатпен кездесті. Әңгіме барысында Анвар Садат КСРО-мен Араб республикасының арасындағы қарым-қатынасты дамытуды атап өтіп, осы сапарда араб халқымен жиі кездесіп, БАР-ның Кеңес халықтарына деген достық көзқарастарына көз жеткізуді сұрап, тілек білдірген еді.

КСРО-ның Жоғарғы кеңесінің, КОКП ОК-нің тапсырмалары бойынша Д.Қонаев 1970-1978 жылдар арлығында Урагвай, Италия, Индия, Корея мемлекеттерінде іскерлік сапармен болды. 1971 жылы КОКП-ның делегациясымен, Италия Кеңес партиясының елу жылдығы мерейтойына барса, 1978 жылы Кореяда ел басшысы, Ким Ир Сеннің қабылдауында болған.

Брежнев бастаған Кеңес үкіметінің, Үндістанға баратын сапарына Д.Қонаевты 24 қараша күні арнайы, жедел Мәскеуге шақыртып алады. Д.Ахметұлы партиялық-үкімет басшылар қатарында Үндістанға аттанады. Индира Ганди қарсы алып, кейін Л.Брежнев құттықтау сөзін сөйлейді. Гандимен болған келіс-өз өте жоғары дәрежеде өтеді. Кеңес делегациясы Достық үйінде мемлекет басшысымен кездесу болып, 30 қарашада Мәскеуге қайтып оралады. Д.Қонаев 1974 жылы Л.Брежнев, А.Громыко, Т.Усубалиевпен бірге Монғолия астанасы Ұлан Батырда мемлекет басшысымен кездесуге барған делегация қатарында болды.

Дінмұхамед Қонаевтың дипломатиядағы бәсекеге қабілетті адам ретінде, халықаралық қатынастарда атқарған еңбектері өте зор. Өзі басшылық қылып, Иранға барған сапары туралы толық айта кетсек. 1968 жылы қаңтар айында КСРО Жоғарғы Кеңес қаулысымен Д.Қонаев Иранға Кеңес Одағы парламенттік делегациясын бастап апарды. Сол уақытта Иран елі мемлекет болып құрылуының 2500 жылдығын тойлаудың алдында ерекше бір мерекелік көңіл-күйде болатын. Иран мұсылман елі – Кеңес делегациясын зор

құрметпен қарсы алады. Иран астанасы Тегеранда құрметті қонақтарды қабылдау мен қонақасы беру – алғашқы күннен-ақ басталып кетті. Екі ел арасындағы қарым қатынасқа, достыққа байланысты әңгімелер, ежелгі Шығыс салты сақталып, кең жайылған дастарқан басында жалғасты. Д.Ахметұлы Иран премьер-министр Әмір Аббас Ховейдмен, сенатор Амонолла Жаханбанимен кездесулер өткізді. Екінші күні Кеңес делегациясы Иранды аралау сапарын бастады. Димаш Ахметов өзі жазған естелігінде алдымен Иранның өзі барған уақыттағы саяси өміріне шолу жасап, тарихына да тоқталады. Иранға келген делегация, алдымен, Реза Пехлеви мазаратына келіп, тағзым етті. Қонақтар мазар тұрған жерге келіп, Реза шаһтың атақ-даңқы туралы мәлімет алады. Реза Пехлевидің бойының ұзын болғанын және қару жарақты көп жинап, сансыз медальмен орденге ие екеніне көз жеткізеді. Реза шаһтың мұрагері Мұхаммед Реза Пехлеви шаһ делегация басшысы Д.Ахметұлын қабылдап, едәуір сұхбаттасады. Д.Қонаев атақты Ниаваран сарайында байлық пен сән-салтанатқа қайран қалады. «Алтынмен апталып, күміспен күптелген» орданы тұңғыш көруім. Кірсе шыққысыз деп сірә, осындай үлде мен бүлдеге оралған жерді айтатын шығар» деп, еске алады өзінің естелігінде. Мемлекет басшысы алтыны жарқыраған сарайында отырып, Димаш Ахметұлымен бір сағаттай әңгімелеседі. Елдің ішкі жағдайын толықтай баяндап, Иранда «Ақ революция» атанған төңкеріс жөнінде айтады.

Кеңес үкіметінен бұрын патшалық Ресей империясы да бұл елмен тығыз дипломатиялық қатынаста болған. Екінші дүниежүзілік соғыс кезіндегі «Тегеран конференциясы» КСРО мен Иран арасындағы қарым-қатынастың қандай болғанынан хабар береді. Д.Қонаевтың сапары кезінде Иран елінде қырғи қабақ соғыстың күшейіп тұрған кезі болатын. Осы елдің мұнайы үшін АҚШ үстемдік құра бастап, әлем капиталистік және социалистік жүйе болып екіге бөлінген еді. Мұхаммед Реза делегация басшысынан Чехословакиядағы оқиға байланысты сауалдар қойып, түпкілікті сұрайды. Д.Қонаев Кеңес елшісі екеуі бұл оқиғаның мән-жайын егжей-тегжейлі түсіндіріп, ұтымды жауап береді. Туа біткеннен «дипломаттық қасиеті» бар басшыға көңілі толған Иран шаһы Қонаевтың сенатта сөз сөйлеуін сұрайды. Кейін Д.Қонаев сенатта сөз сөйлеп, терезесі тең, өзара сыйластығы бар достық жайында әңгімелеп, Кеңес-Иран қарым-қатынасын жақсартуға байланысты әңгімені баяндайды. Кеңес басшысының Сенатта сөйлеген сөзі ертеңінде Тегеранның барлық газеттерінде жарық көрді.

Осы таңғажайып мұсылман мемлекетінің біраз ежелгі шаһарларын аралаған Д.Қонаев «Исфаһан, Шиروز, Аббадан шаһарларын аралап, Парсы шығанағындағы Харк аралын тамашалаған тұста, қуана көріп, сүйсіне таңданған шақ аз болған жоқ» – деп әсерлі ойын осылай түйіндейді. Д.Ахметұлы Ирандағы атақты мешіттер мен ғибадатханаларды, Шираз қаласында атақты Хафиз ақынның зираты мен мұражайын көреді. Кеңес үкіметіне елеулі үлес қосқан Қонаевтың Иранға барған сапарына байланысты мұсылман елдеріне аңыз болып тарап кеткен бір оқиға бар. Иран мемлекетін аралап жүргенде «Сіз мұсылмансыз ба?» – деп сауал білдіреді Ислам жолын ұстағандар. Димаш Ахметұлы «Әлхамдулилла мен мұсылманмын» дейді. «Бұл өзі тегін адам болмады» деп Қонаевқа қайран қалады олар. Д.Қонаевтың жүрегінде жаратушы Алла тағалаға деген сүйіспеншілігі бар екенін сезіп, одан сайын құрмет көрсетеді. Димекен өзіндік құран оқу мәнер – қирағатыменде ерекшеленген. Ирандықтардың сенімсіздігін жойып, мұсылмандығын дәлелдеу үшін Құран сүрелерін жатқа оқып береді. Осылайша бұл оқиғаны бірінен-бірі естіп, мұсылман елдеріне аңыз болып тарайды. «Дінмұхамед» деп азан шақырып қойған аты да оның о бастан мұсылман екенін айғақтап, Иран зиялы қауымының арасында ерекше құрметке ие болды.

Кейін Иран шахы Алматыға жеке сапармен келіп, Д.Қонаевпен ел аралап, сұхбаттасып, Димекен Ирандағы қазақтардың жайын сұрайды. Шах бұл міселенінің шешімін толық білмейтінің, елге барғасын арнайы қазақтарды тауып, кездесуді уәде қылады. Д. Қонаевқа берген уәдесін «құдай сөзі» деп есіне сақтаған Мұхаммед Реза қазақтар жайында толық біліп, Ирандағы Горган облысында тұратын қазақтардың ақсақалдарын «патша ордасына» арнайы шақырады. Шах Қазақстанға барғанын, ел басшысы әлемге аты әйгілі Саясибюро мүшесі Дінмұхамед Қонаевтың қабылдауында болғанын ерекше еске алып, әңгімелейді. Осы кездесуге қатты риза болған қазақтар патшаны «қазақ ауылына» қонаққа шақырады. Кейін патша мен оның әйелі Мәлике қазақтар тұратын Горган қаласына келіп, олармен кездесіп, онда жанадан ашылған мешітке кіріп, Иран кілемін тарту етеді.

Ирандағы қазақтарға байланысты олардың тағдырын ойлаған Димекен қатысты бұл оқиға «Иран шаһының кілемі» деген атпен кезінде белгілі басылымда жарияланған болатын. Осы сапарды қортындылай келе КСРО-мен Иран арасындағы екі жақты байланысты дамыту жолының ашық , мемлекеттер халқының достық қарым – қатынасынқа құштар екенің сенімді түрде айтуға болады.

Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаев қазақтың мыңжылда бір туатын қайталанбас перзенті. Халқы еркелетіп, Димаш деп атаған ардақты азаматының, ел жағдайын жақсартуға атқарған еңбектерімен қатар, халықаралық қатынастар саласында да жеткен жетістіктері өте жоғарғы бағаға ие. АҚШ президенті

Д.Эйзенхауэр: «Ол КСРО-ның сирек кездесетін тұлғасы», – деп кезінде Қонаевты осылай бағалаған еді. Ел еңсесін асқақтатқан ардақты да, асыл ұлын, қазақ халқы ешқашан ұмытпайтынына мен сенемін.

Қонаевтың рухы – қазақтың рухы.

УДК 327: 341.43

УЧАСТИЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ ГОСУДАРСТВ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

А.Д. Бойко – студентка 2 курса, специальность “Международное право”,
Научный руководитель – д.ф.н., ассоц. профессор – **Ш.А. Сабитова**

Білім беру кеңістігін қалыптастыру мәселелері бойынша мемлекеттердің халықаралық-құқықтық әріптестігіне Қазақстан Республикасының қатысуы жоғары білімнің сапасың және халықаралық еңбек нарығында мемлекеттің жоғары оқу орының түлектердің бәсекеге жарамдылықты көтеруге жолданады.

Тірек сөздер: білім беру кеңістігін қалыптастыру, Қазақстан Республикасының білім беру кеңістігін қалыптастыруға атсалысуы, Лиссабон хаттамасы, Болон үдерісі

В статье одной из основных проблем международного сотрудничества в области образования является интеграция системы высшего образования Казахстана в мировое образовательное пространство, участия Республики Казахстан в международно-правового сотрудничества в области образовательного пространства, направленного на совершенствование качество высшего образования и конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений на международном рынке труда.

Ключевые слова: формирование мирового образовательного пространства, участие Казахстана в формировании мирового образовательного пространства, Лиссабонский протокол, Болонский процесс

The article one of the major problems of international cooperation in the field of education is the integration of the higher education system of Kazakhstan into the world educational space participation of the Republic of Kazakhstan in the international legal cooperation in the field of educational space aimed at improving quality of higher education and competitiveness of graduates of higher educational institutions on the international labor market.

Keywords: formation of world education, Kazakhstan's participation in the formation of world education, the Lisbon Protocol, the Bologna process

Президент нашей страны Н.А. Назарбаев в Послании своему народу "Казахстан-2050. Единая цель, единые интересы, единое будущее" четко определил миссию государства и стратегические приоритеты развития республики на будущие десятилетия, где образование и наука поставлены во главу угла. Знания и профессиональные навыки – ключевые ориентиры современной системы образования, подготовки и переподготовки кадров. Чтобы стать развитым конкурентоспособным государством, мы должны стать высокообразованной нацией.

В современном мире простой поголовной грамотности уже явно недостаточно. Наши граждане должны быть готовы к тому, чтобы постоянно овладевать навыками работы на самом передовом оборудовании и самом современном производстве [1]. Так как в ближайшие годы мировое лидерство в хозяйственной, социальной, культурной и других жизненно значимых областях будет принадлежать странам с преимущественно развитым интеллектуальным потенциалом.

"Мировое сообщество на пороге XXI века выдвинуло программу устойчивого человеческого развития, являющуюся венцом постиндустриальной концепции. Глобальными факторами перспективного развития современного общества заявлены образование, наука, демографическая устойчивость человека. Не может быть развитого государства без развитого образования" [2].

"В новых условиях нас должна объединить идея формирования не просто образованного, профессионально подготовленного человека, а личности с богатым духовным и социально-нравственным потенциалом, способной воспринимать и развивать национальные и мировые достижения во всех сферах общественной жизни" [2].

Одной из важнейших задач международного сотрудничества в области образования является интеграция системы высшего образования Казахстана в мировое образовательное пространство. С этой позиции особую значимость приобретает работа по признанию казахстанских документов об образовании и аналогичных иностранных документов в Казахстане. Данному процессу способствует подписание 11 апреля 1997 года, ратификация и утверждение Указом Президента РК от 13 декабря 1997 года Лиссабонской конвенции о признании квалификаций, относящихся к высшему образованию, Конвенции о признании

учебных курсов, дипломов о высшем образовании и учёных степеней в государствах Азии и Тихого океана, Конвенции о борьбе с дискриминацией в области образования. В этой же связи планомерно продолжается работа по подписанию двусторонних соглашений по признанию документов об образовании со странами, не подписавшими указанный рамочный документ, и странами, которые не присоединились к каким-либо международным соглашениям. Кроме того, между Правительствами Республики Беларусь, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Правительством Республики Казахстан подписано Соглашение о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и званиях от 24 ноября 1998 года. Данное соглашение депонировано в Министерстве иностранных дел Казахстана и вступило в силу 1 октября 1999 года. Также в Астане, 15 ноября 2004 года было подписано соглашение между странами СНГ о взаимном признании и эквивалентности документов о среднем (общем) образовании, начальном профессиональном и среднем профессиональном (специальном) образовании [3].

11 марта 2010 года Комитетом Министров образования стран-участниц Болонского процесса (46 стран) было принято решение о присоединении Казахстана к Болонскому процессу.

Цель участия Казахстана в Болонском процессе – расширение доступа к европейскому образованию, дальнейшее повышение его качества, а также повышение мобильности студентов и преподавательского состава посредством принятия сопоставимой системы ступеней высшего образования, использования системы кредитов, выдачи выпускникам казахстанских вузов общеевропейского приложения к диплому.

В соответствии со взятыми на себя обязательствами по присоединению к Болонской Декларации, Казахстан должен до 2020 года осуществить ряд мероприятий. Болонской декларацией устанавливается принятие системы легко понимаемых и сопоставимых академических степеней, основанных на двух основных циклах – достепенном и послестепенном. В этой связи в Казахстане с 2004 года введена многоступенчатая структура высшего и послевузовского образования: бакалавриат-магистратура-докторантура (PhD). Данная структура нашла свое правовое закрепление в новом Законе Республики Казахстан «Об образовании» [4].

Согласно Болонской Декларации признание образовательных программ обеспечивается введением системы зачетных единиц или кредитов. Поэтому для международного признания национальных образовательных программ, обеспечения мобильности студентов и преподавателей, а также повышения качества образования и обеспечения преемственности всех уровней и ступеней высшего и послевузовского образования в вузах республики внедрена кредитная технология обучения.

Присоединение Казахстана к Болонскому процессу позволит обеспечить признаваемость казахстанских образовательных программ, учебных планов, академическую мобильность студентов и преподавателей, конвертируемость отечественных дипломов в европейском регионе, право выпускников на трудоустройство в любой стране. «Академическая мобильность» отличается от традиционных зарубежных стажировок прежде всего тем, что, во-первых, студенты едут учиться за рубеж хоть и на ограниченные, но длительные сроки – от семестра до учебного года, и, во-вторых, во время таких стажировок они учатся полноценно, не только изучают язык и ознакомительно отдельные дисциплины, а проходят полный семестровый или годичный курс, который им засчитывается по возвращении в базовый вуз. «Базовым вузом» мы предлагаем называть тот вуз, куда студент поступал и чей диплом он изначально хотел получить.

Вступление Казахстана в Болонский процесс открывает большие возможности для казахстанских университетов в реализации совместных образовательных проектов, такие как двудипломное образование, взаимное признание академических курсов, международных аккредитации и др.

С 2009 года 5 национальных университетов Казахстана (КазНУ им. аль-Фараби, КазНТУ им. Сатпаева, КазНПУ им. Абая, КазНАУ, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева) начали прохождение международной аккредитации по 10 образовательным программам. Заключены договора между названными вузами и зарубежными аккредитационными агентствами ASIIN (Германия), ACQUIN (Германия) и АБЕТ (США). В настоящее время вузы проходят консультационный этап и процедуру самооценки. В рамках развития международных связей отечественных вузов с зарубежными университетами осуществляется программа «двудипломного» образования, когда выпускник получает на руки два диплома – казахстанского вуза и вуза-партнера.

В настоящее время программа двудипломного образования реализовывается в 37 вузах и осуществлен выпуск в следующих вузах: Евразийский национальный университет им. Л.Гумилева – 31 человек (по специальности Экология с Университетом Нью-Мексика (США); Казахский национальный технический университет им. К.Сатпаева – 6 человек (по специальностям Экономика и Информационные системы совместно с Американским университетом в г. Гирне на Кипре); Казахский институт экономики, менедж-

мента и прогнозирования – 2 человека (по магистерским программам по экономике совместно с Университетом Сан-Франциско, США); Казахский агротехнический университет им. С.Сейфуллина – 2 человека по магистерским программам по специальности аграрный менеджмент совместно с Университетом прикладных наук Германии Вайенштефан; Университет международного бизнеса – 72 человека (по магистерской программе МВА с Московской международной высшей школой бизнеса). Благодаря реализации программы двудипломного образования совместно с зарубежными университетами в перспективе будет решаться задача конвертируемости казахстанских дипломов о высшем образовании, их признании на международном уровне, вовлечения отечественных университетов в международные рейтинги и другие образовательные проекты [5].

Таким образом, присоединение РК к Болонскому процессу, как отмечают международные эксперты, дает реальные преимущества для казахстанских вузов и студентов. Это: приведение отечественных образовательных программ и учебных планов в соответствие с европейскими стандартами; признание отечественных квалификации и академических степеней; обеспечение академической мобильности студентов и преподавателей; принятие образовательных кредитов студентов казахстанских вузов в зарубежных университетах; реализация программ двудипломного образования; конвертируемость казахстанских дипломов о высшем образовании в еврозоне, право выпускников на трудоустройство в любой из стран-участниц Болонского процесса.

Участие Республики Казахстан в международно-правовом сотрудничестве государств в сфере образовательного пространства направленно на повышение качества высшего образования и конкурентоспособности выпускников высших учебных заведений республики на международном рынке труда.

1 www.strategy2050.kz

2 “Приоритетные направления развития образования и науки на ближайший период” К.Е. Кушербаев, 2000 - №1, 4, - стр. 15.

3 “Международные соглашения по признанию документов об образовании”, 2009 – стр. 45

4 Закон Республики Казахстан “Об образовании” от 7 июня 1999/ Казахстанская правда, 11 июня 1999. - С. 3-4.

5 www.edu.gov.kz